

TEORIJA IN PRAKSA

REVIJA ZA DRUŽBENA VPRAŠANJA

1974, LETNIK XI, UDK 3

9-10

IZ VSEBINE

Boris Muževič: Zveza socialistične mladine Slovenije

Zvone Dragan: Boj proti inflaciji

Miha Ribarič: Prve izkušnje novega skupščinskega sistema

Marjan Orožen: Naš varnostni sistem

Georgi Stardelov: Osvobodilni duh delavskega razreda in kultura

Boštjan Markič: Ob novem predmetu v srednjih šolah

Vladimir Klemenčič: Odprta meja med Jugoslavijo in Italijo
in vloga manjšin

Metod Černetič: Svobodna menjava dela v vzgojnoizobraževalnih
skupnostih in cena izobraževanja

Piotr Sztompka: Dileme ameriške sociologije

TEORIJA IN PRAKSA

1974

9-10

revija za družbena vprašanja, let. 11, št. 9—10, str. 865—1044, Ljubljana, september-oktober 1974

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Univerze v Ljubljani; revija izhaja ob finančni podpori Kulturne skupnosti Slovenije

UREDNIŠKI SVET:

Vlado Benko, Vladimir Bračič, Zvone Dragan, Nace Golob, Silva Jereb, Polde Kejžar, Andrej Kirn, Peter Klinar, Martin Košir, Stane Kranjc, Marjan Lah, Albin Mahkovec, Zdravko Mlinar, Breda Pavlič, Emil Rojc, Janko Rupnik, Nada Sfiligoj, Majda Strobl, Vanek Šiftar, Ivo Tavčar, Niko Toš, Peter Toš, Lojze Vežočnik, France Vreg, Boris Ziherl

PREDSEDNIK UREDNIŠKEGA SVETA:

Stane Kranjc

UREDNIŠKI ODBOR:

Adolf Bibič, Savin Jogan, Stane Južnič, Bogdan Kavčič, Marko Kerševan, Boris Majer, Boštjan Markič, Tomo Martelanc, Mojca Murko-Drčar, Oto Norčič, Ciril Ribičič, Vlado Vodopivec

GLAVNI IN ODGOVORNI UREDNIK:

Adolf Bibič

OBLIKOVALEC:

Drago Hrvacki

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589 in 341-461 int. 232

NAROČNINA:

Za posameznike: letna 50 din, polletna 25 din; za organizacije: letna 80 din; za študente: letna 40 din; za tujino: letna 120 din, posamezen izvod 12 din; v prosti prodaji je cena enojne številke 6 din, dvojne 10 din

TEKOČI RAČUN:

50102-603-48090 Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo Ljubljana — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 50100-620-00133-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prikaze, recenzije do 5 strani. Nenaročenih rokopisov ne vračamo.

TISK:

CGP »Delo«, Ljubljana, Titova c. 35

UVODNIK:

- BORIS MUŽEVIČ: Zveza socialistične mladine Slovenije 867

ČLANKI, RAZPRAVE:

- ZVONE DRAGAN: Boj proti inflaciji 872
 MIHA RIBARIČ: Prve izkušnje novega skupščinskega sistema 886
 MARJAN OROZEN: Naš varnostni sistem 898
 GEORGI STARDELOV: Osvobodilni duh delavskega razreda in kultura 903

POGLEDI, GLOSE, KOMENTARJI:

- BOSTJAN MARKIČ: Ob novem predmetu v srednjih šolah 908
 FRANCE KLOPČIČ: O revoluciji in njenem »nadajevanju« 912
 RUDI LESNIK: Časniki in časopisi — šolarjevi spremljevalci 917
 MOJCA D. MURKO: Vrenje v trdnjavi zaostalosti 922

RAZPRAVE O MANJŠINAH:

- VADIMIR KLEMENČIČ: Odprta meja med Jugoslavijo in Italijo in vloga manjšin 928
 DIMČE BELOVSKI: Nacionalne manjšine in problem mednarodnega sodelovanja 936

ODMEVI:

- IVAN URBANČIČ: Na rob k Zhiherlovemu »boju za Lenina« 943
 BORIS ZIHERL: Še enkrat o Urbančiču in njegovi »čisti filozofiji« 944
 DANICA PURG: Na rob razpravi o pouku tujih jezikov 946

GOSPODARSKA POLITIKA:

- TONE KRAŠOVEC: Koristno za kapitalizem — nesprejemljivo za samoupravni socializem 950

IZOBRAŽEVANJE IN DRUŽBA:

- METOD ČERNETIČ: Svobodna menjava dela v vzgojno izobraževalnih skupnostih in cena izobraževanja 962

VPRAŠANJA POLITIČNEGA SISTEMA:

- MARIJAN PAVČNIK: Sodna funkcija v luči nove ustavne ureditve 970

DRUŽBA IN ZNANOST:

- PIOTR SZTOMPKA: Dileme ameriške sociologije 983
 MACA JOGAN: Nekateri problemi odnosa sociologije do družbene prakse 999

SODOBNI SVET:

- JANKO RUPNIK: Pomen in vloga sodne oblasti v luči afeze Watergate 1013

PRIKAZI, RECENZIJ:

- KARL MARX: Kapital III (Oto Norčič) 1021
 DRAGO MIROŠIČ: Seminar OZN in mednarodna konferenca o manjšinah v Ohridu in Trstu 1024

IZ DOMAČIH REVIJ

- LISTAMO PO TUJIH REVIJAH 1032

MED NOVIMI KNJIGAMI

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV

- Avtorski sinopsisi 1043

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 11, št. 9—10, str. 865—1044, Ljubljana, september—oktober 1974

CONTENTS

EDITORIAL:

BORIS MUŽEVIČ: The League of Socialist Youth of Slovenia 867

ARTICLES, STUDIES:

ZVONE DRAGAN: The Fight Against Inflation 872
MIHA RIBARIČ: First Experiences in the Work of the New Assembly System 886
MARJAN OROŽEN: Our Security System 898
GEORGI STARDELOV: Culture and the Liberating Spirit of the Working Class 903

VIEWS, GLOSSES, COMMENTS:

BOŠTJAN MARKIČ: About the New Subject of Study in Secondary Schools 908
FRANCE KLOPČIČ: On Revolution and its »Continuation« 912
RUDI LEŠNIK: Reviews and Newspapers — Pupil's Companions 917
MOJCA D. MURKO: Turmoil in the Fortress of Backwardness 922

DISCUSSIONS ON MINORITIES:

VLADIMIR KLEMENČIČ: The Open Yugoslav-Italian Frontier and the Role of Minorities 928
DIMČE BELOVSKI: National Minorities and the Problem of International Cooperation 936

ECHOES:

IVAN URBANČIČ: At Random to Zihert's »Fight for Lenin« 943
BORIS ZIHERL: Once more about Urbančič and his »Pure Philosophy« 944
DANICA PURG: Remarks to the Discussion on »Foreign Language Teaching« 946

ECONOMIC POLICY:

TONE KRAŠOVEC: Advantageous to Capitalism — Unacceptable to Socialism on Self-management Foundations 950

EDUCATION AND SOCIETY:

METOD ČERNETIČ: Free Exchange of Labour in Educational Communities and the Cost of Education 962

QUESTIONS OF POLITICAL SYSTEM:

MARIJAN PAVČNIK: The Judicial Function in the Light of New Constitution 970

SOCIETY AND SCIENCE:

PIOTR SZTOMPKA: Dilemmas in American Sociology 983
MACA JOGAN: Problems Regarding the Attitude of Sociology toward Social Practice 999

CONTEMPORARY WORLD:

JANKO RUPNIK: The Significance and Role of Judiciary in the Light of the Watergate Affair 1013

REVIEWS, NOTES:

KARL MARX: Kapital III (Oto Norčič) 1021
DRAGO MIROŠIČ: The OUN Seminar and the International Conference on Minorities at Ohrid and Trst 1024

FROM DOMESTIC REVIEWS 1028

FROM FOREIGN REVIEWS 1032

A SURVEY OF NEW BOOKS 1036

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 1039

Authors' Synopses 1043

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕРЕДОВАЯ СТАТЬЯ:

БОРИС МУЖЕВИЧ: Союз социалистической молодежи Словении 867

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

ЗВОНЕ ДРАГАН: Борьба против инфляции 872
МИХА РИБАРИЧ: Первые опыты новой системы Скупщин 886
МАРЯН ОРОЖЕН: Наша система безопасности 898
ГЕОРГИ СТАРДЕЛОВ: Освободительный дух рабочего класса и культура 903

ВЗГЛЯДЫ, ГЛОСЫ, КОММЕНТАРИИ:

БОШТЯН МАРКИЧ: О новом предмете в средних школах 908
ФРАНЦЕ КЛОПЧИЧ: О революции и ее »продолжении« 912
РУДИ ЛЕШНИК: Газеты и журналы — проводники школьника 917
МОЙЦА Д. МУРКО: В крепости отсталости что-то бурлит 922

ОБСУЖДЕНИЯ О НАЦМЕНЬШИНСТВАХ:

ВЛАДИМИР КЛЕМЕНЧИЧ: Открытая граница между Югославией и Италией и роль нацменьшинств 928
ДИМЧЕ БЕЛОВСКИ: Нацменьшинства и проблема международного сотрудничества 936

ОТКЛИКИ:

ИВАН УРБАНЧИЧ: Примечания к »борьбе за Ленина« Зихерла 943
БОРИС ЗИХЕРА: Еще раз у Урбанчице и его »чистой философии« 944
ДАНИЦА ПУРГ: По поводу дискуссии о преподавании иностранных языков 946

ЭКОНОМИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА:

ТОНЕ КРАШОВЕЦ: Для капитализма — это полезно, но в социализме, основанном на системе самоуправления, — это не годится 950

ОБРАЗОВАНИЕ И ОБЩЕСТВО:

МЕТОД ЧЕРНЕТИЧ: Свободный обмен труда в содружествах по воспитанию и образованию и стоимость образования 962

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

МАРИЯН ПAVČNIK: Функции суда в свете нового конституционного порядка 970

ОБЩЕСТВО И НАУКА:

ПИОТР ШТОМПКА: Дилеммы американской социологии 983
МАЦА ИОГАН: Некоторые проблемы отношения социологии к общественной практике 999

СОВРЕМЕННЫЙ МИР:

ЯНКО РУПНИК: Значение и роль судебных властей в свете уотергейтской аферы 1013

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

КАРА МАРКС: Капитал. Часть третья. (Ото Норчич) 1021

ДРАГО МИРОШИЧ: Семинар ООН и международная конференция о нацменьшинствах в Охриде и Триесте 1024
По страницам отечественных журналов 1028
Перелистываем иностранные журналы 1032
Среди новых книг 1036

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ 1039
Авторские синопсисы 1043

Zveza socialistične mladine Slovenije

Dinamičen razvoj socialističnih samoupravnih odnosov postavlja pred družbenopolitične organizacije, pred organizirane politične sile, vprašanja in probleme, ki jih lahko že danes ocenjujemo kot zgodovinske, in to preprosto zaradi tega, ker se kot praksa tega razvoja pojavljajo v doslej neslutelih možnostih.

Samoupravljanje in delegatski sistem dajeta delavskemu razredu v roke najmočnejše orožje za popolno osvoboditev izpod vseh oblik izkoriščanja; še tako prefinjen in skrit način odtujevanja rezultatov dela od delavca se slej ko prej izrodi v grobo manipuliranje s strani tehnokratskih in birokratskih centrov odločanja. Izhajajoč iz prepričanja, da morajo ustvarjalci presežne vrednosti o njej tudi odločati in jo skupaj z vsemi delovnimi ljudmi deliti v skladu s poznanimi in željenimi cilji razvoja družbe, je odstranjena vsaka (lažna) dilema o tem, ali lahko delavec odloča o zapletenih vprašanjih gospodarskega in političnega življenja družbe.

V razvoju samoupravljanja in še posebej z uveljavljanjem delegatskega sistema postajajo ta vprašanja vsakdan družbenogospodarskih in političnih odnosov, preizkusni kamen vseh in vsakogar, posebej pa še organiziranih družbenopolitičnih subjektov. Spoznanje in prepričanje o temeljnem nosilcu razvoja družbe ne nastajata spontano, prav tako kot niso spontane deviantne oblike znanstveno strokovnega in političnega delovanja (odtujeni centri odločanja in moči). Tega se zavedamo predvsem takrat, ko se nam prične ena ali druga od omenjenih deviantnosti vsiljevati kot sistem, kot način življenja.

Izkušnje, ki smo si jih v spopadu z nesamoupravnimi in nesocialističnimi tendencami pridobivali v povojnem razdobju, so utrdile naše prepričanje, da je najboljša obramba pred njimi razvijanje in poglobljanje samoupravljanja. To pa temelji na ustvarjalni vlogi ljudi v združenem delu, kjer postajata znanje in znanost, osvobodjena ekskluzivnosti in monopolnega položaja posameznikov in skupin, pogoj celotnega družbenega napredka. Obladovanje, razvijanje in uporaba znanstvenih dosežkov morajo biti v rokah in pod nadzorstvom neposrednih proizvajalcev, postati morajo sestavni del revolucionarne prakse delavskega razreda.

Odnos neposrednih proizvajalcev do uporabe znanstvenih dosežkov je mogoče meriti s stopnjo njihovega izobrazbenega, političnega in splošno kulturnega nivoja. Le-ta pa temelji predvsem na poznavanju vodilnih socialnih in političnih sil družbe; zato je prav razvoj vzgoje in izobraževanja oziroma oblikovanje mladih generacij ena izmed najbolj neposrednih aktualnih nalog, najbolj učinkovita investicija pri utrjevanju poti, ki si jo je naša družba začrtala z narodno-osvobodilnim bojem in socialistično revolucijo.

Na zgoraj nanizane temeljne usmeritve naše socialistične družbe v polpreteklem in sedanjem času smo opozorili zato, da bi bili jasnejši dve temeljni ugotovitvi, ki sta zvezo komunistov navajali k temu, da je dala pobudo za reorganizacijo Zveze mladine in Zveze študentov v enotno organizacijo mladih — Zvezo socialistične mladine.

Prvi razlog izhaja iz ugotovitve, da so vsi družbeni problemi tudi problemi mladih — in obratno, drugi pa iz spoznanja, da mladi niso a priori socialistično usmerjeni, da se je torej za takšno usmeritev mlade generacije potrebno boriti na vseh področjih, kjer delajo in živijo.

Nesporno je, da Zveza socialistične mladine izhaja iz revolucionarnega mladinskega in študentskega gibanja, ki se je pod idejnopolitičnim vodstvom Komunistične partije Jugoslavije in Zveze komunistične mladine Jugoslavije razvijalo kot sestavni del boja delavskega razreda Jugoslavije proti kapitalističnemu sistemu, razrednemu izkoriščanju in fašističnemu zaslužnjevanju ter za uresničitev socialistične skupnosti svobodnih ljudi. Danes mora dobiti boj revolucionarnega mladinskega gibanja značaj nekompromisnega spopada s socializmu in samoupravljanju tujimi idejami in tokovi. Zaradi tega je razumljivo, da je potrebno poglobitno usmeritev mladih oblikovati v združenem delu in v širših samoupravnih skupnostih, torej tam, kjer se oblikujejo temelji nadaljnjega razvoja družbe, kjer se zgodovinski interesi delavskega razreda izražajo neposredno in v konkretnih oblikah. Ta ugotovitev je sama po sebi nesporna, toda praksa zadnjih let je pokazala, da se vse pogostejše znotraj mlade generacije uveljavljajo interesi, ki nastajajo zunaj združenega dela in pod vplivi meščanskih, liberalističnih idejnih konceptov. Mladi so se tako v Zvezi mladine kot tudi v Skupnosti študentov in v drugih specializiranih organizacijah tem vplivom postavljali po robu neorganizirano in neenotno ali pa so jih sprejemali nekritično in se tako vse bolj oddaljevali od revolucionarnih izkušenj in prakse razvoja socialističnega samoupravljanja. S tem so se vse bolj odpirale možnosti za nepovezano, ločeno delovanje delavske in druge mladine od mladih, ki se šolajo, še posebej študentov. Iz takšnega položaja pa je samo korak do umetnega ločevanja mladine na intelektualce in delavce, in to v položaju velikih socialnih razlik nasploh, posebej pa še na visokošolskih zavodih, kjer so dobile te razlike ustrezen izraz v strukturi študirajočih.

Samoupravljanje kot revolucionarna praksa delavskega razreda in razvoja socializma v naši družbi se je predvsem študirajoči mladini kazalo

kot področje življenja, ki je rezervirano za neposredne proizvajalce, do njega so se obnašali indiferentno in tudi na lastnem področju življenja in dela so praviloma iskali in uporabljali oblike delovanja, ki so sicer nastajale iz spoznanih študijskih in širše družbenih problemov, razreševali pa so jih neodvisno od dosežkov samoupravljanja in družbenega dogovarjanja kot ene izmed njegovih pomembnejših komponent. Znotraj študentske organizacije so se kot način razreševanja problemov često pojavljale različne oblike pritiskov (protesti, demonstracije), neposredno povezani z njimi pa so bili tudi zapisi v študentskem tisku, ki so predvsem potrjevali še v praksi prisoten indiferenten odnos do razvoja samoupravljanja, pri čemer je bilo mogoče odkrivati predvsem elemente stihijnosti in neorganiziranosti, vključno z abstraktnim načelom kritike vsega obstoječega; abstraktnim zaradi nekritičnosti in apriornosti v samem izhodišču tega načela glede na trenutek našega družbenega razvoja.

Po drugi strani pa so se v Zvezi mladine razbohotili forumski način dela, karierizem in vse globlja odtujenost vodstev od življenjskih vprašanj mladine, od njihovih vsakodnevnih problemov in interesov v procesu proizvodnje, pri rekreaciji in kulturnem življenju. Dejavnosti študentov znotraj študentske organizacije in nedejavnosti Zveze mladine zanesljivo ne gre enačiti, kljub temu pa je mogoče ugotoviti, da je — ne glede na smer razvoja dogajanja — v eni in drugi organizaciji postalo očitno, da sta si vse bolj tuji, znotraj lastne organizacije pa sta izgubili stike z množicami študentov in mladine.

Vse to pa se seveda ni dogajalo izolirano od celotnega družbenega razvoja. Problemi so bili med seboj povezani, zaostrovali pa so se na vseh ravneh in področjih tako zaradi akademske nedostopnosti in argumentov avtoritet kot tudi ob birokratskih, etatiističnih in karierističnih konfliktih, ki so kljub parcialnosti postajali vse bolj družbeni in so s tem ovirali nadaljnji razvoj socializma in demokracije nasploh.

Z odločnim posegom v lastno organizacijo in v družbena dogajanja v celoti se je Zveza komunistov lotila iskanja rešitev, da bi odpravila slabosti — predvsem idejne zmede in neučinkovitosti v Zvezi mladine in Zvezi študentov.

Izhajajoč iz ugotovitev, ki smo jih navedli že v začetku, in iz analize delovanja obeh organizacij v zadnjih nekaj letih so se komunisti in najnaprednejši del mladinskega in študentskega gibanja odločili temeljito spremeniti ustroj in način dela v svojih vrstah in z jasno opredeljenimi cilji in načeli delovanja ustanoviti novo organizacijo mladih — Zvezo socialistične mladine.

Pot do reorganizacije ni bila lahka; največ odporov in nerazumevanja je bilo čutiti prav v najvišjih vodstvih obeh organizacij, kar je še bolj utrdilo prepričanje vseh napredno socialistično oblikovanih mladih ljudi, da je potrebno takoj in temeljito spremeniti dosedanje prakso. Priprave na kongres so pokazale, da so sprejeli spremembo kot svojo temeljno nalogo predvsem mladi v organizacijah združenega dela in mladi na po-

deželju, saj so v zastavljenih programih in v organizacijskih shemah, ki so jih tudi sami oblikovali, videli možnosti za uveljavitev svojih neposrednih interesov.

Najdlje so trajali odpori do nove organizacije v študentski organizaciji (vsaj v Sloveniji); njihovi nosilci so izhajali iz globokega nezaupanja v dosedanje delovanje Zveze mladine, hkrati pa so izražali dvom o pripravljenosti mladinskih organov na spremembe ipd. Takšni in podobni nastopi, ocene in napadi pa so v pripravah na kongres vse bolj izgubljali tla pod nogami prav ob vprašanih, ki so se jim zdela neuresničljiva in katerih rešitev so postavljali kot pogoj za enotno organizacijo. Vodstva mladinske in študentske organizacije so pričela intenzivno sodelovati v pripravah na kongres; sodelovanje in akcije na vseh ravneh so postajale vse bolj enotne in usklajene. Rezultat te dejavnosti so kongresni dokumenti, ki izražaljo hotenja izredno velikega števila mladih delavcev, kmetovalcev, dijakov in študentov. Vse to pa zagotavlja idejno in akcijsko enotnost nove organizacije.

Prav presenetljive so izkušnje, ki so pokazale, da postanejo organi in manjši ali večji birokrati in karieristi čisto navadni papirnati tigri tisti trenutek, ko se soočijo s stališči, željami in zahtevami mladih, neobremenjenih s problemi, ki so si jih ti organi izmislili in jih razglašali za probleme vse mlade generacije. Prav tako so potisnjene ob stran različne skupine, ki še vedno niso dojele pomena sprememb in se jim trdovratno upirajo; zanje obstoji vedno neka tretja alternativa, v zadnji posledici pa se tudi oni, kot prej omenjeno delo organov, pričnejo ukvarjati predvsem sami s sabo in z mladim ljudem popolnoma tujimi problemi, zaradi militantnosti in glasnosti pa seveda zaslužijo posebno pozornost.

Vsebinsko gledano gre pri reorganizaciji za to, da postane Zveza socialistične mladine enotna družbeno politična in vzgojna organizacija, v kateri se mladi prostovoljno združujejo in organizirajo, da bi s svojo aktivnostjo prispevali k nadaljnjemu skupnemu socialističnemu razvoju Jugoslavije na temeljih samoupravljanja, enakopravnosti in razvoja bratstva in enotnosti narodov in narodnosti ter njihove skupnosti, ohranitve svobode, neodvisnosti in nevezanosti mednarodnega položaja naše dežele. Očitno je, da so kriteriji za članstvo v Zvezi socialistične mladine »strogi«; ta strogost pa ne izraža prav nič drugega kot zgodovinske interese delavskega razreda, po drugi strani pa pripravljenost največjega dela mlade generacije, da postane sestavni del boja za uveljavitev teh interesov.

Da bi bilo mogoče na najbolj učinkovit in neposreden način uresničevati zastavljene naloge, so se v pripravah na IX. kongres Zveze socialistične mladine oblikovala organizacijska načela delovanja nove organizacije, v katerih prihajajo do izraza predvsem delegatski sistem, akcijska in idejna enotnost mlade generacije in vodilna vloga mladih delavcev.

Na občinskih ravneh in na ravni republike se ustanavljajo specializirane konference mladih delavcev, mladih kmetovalcev, mladine v krajevnih skupnostih in študirajoče mladine. Specializirane konference pošiljajo

svoje delegate v občinsko organizacijo Zveze socialistične mladine, enako na republiški ravni.

Na prvi pogled gre za dvojnost organiziranja, toda prav ta »dvojnost«, ki temelji na delegatskem sistemu in na dogovarjanju na vseh ravneh, zagotavlja po eni strani uresničevanje specifičnih interesov posameznih delov mlade generacije glede na različna področja in različne pogoje dela, po drugi strani pa omogoča dogovarjanje in s tem enoten nastop vseh mladih pri razreševanju tistih nalog, ki so skupne in temeljne za razvoj socialističnih samoupravnih odnosov.

Dosedanja študentska organizacija Zveze skupnosti študentov Slovenije, je postala sestavni del prenovljene organizacije mladih — Zveze socialistične mladine in je s tega stališča prenehala delovati kot samostojna družbenopolitična organizacija. Zaradi specifičnega položaja univerze oziroma visokošolskih zavodov v družbi, zaradi meduniverzitetnega in medfakultetnega sodelovanja z naprednimi študentskimi gibanji v svetu, zaradi tega, ker so visokošolski zavodi enoten delovni in življenjski prostor študirajočih itd., je organiziranost na teh zavodih dobila status občinske organizacije. To pomeni, da se študenti iz osnovnih organizacij na šolah po delegatskem načelu združujejo v konferenco visokošolskih zavodov Zveze socialistične mladine. Hkrati pa po teritorialnem načelu — preko fakultet, višjih in visokih šol ter akademij — neposredno sodelujejo (po svojih delegatih in drugih oblikah delovanja) z občinskimi organizacijami Zveze socialistične mladine, še posebej pa seveda v konferencah študirajoče mladine. Pomembno je tudi to, da je Zveza študentskih pokrajinskih klubov, ki že nekaj let uspešno deluje znotraj študentske organizacije kot oblike dela, dobila v občinah, iz katerih se študentje združujejo v klube, status osnovne organizacije z vsemi pravicami in dolžnostmi, ki iz tega izhajajo.

Od nove organizacije se veliko pričakuje. Najprej to, da v celoti odpravi deviacije, ki so vrsto let spremljale Zvezo mladine in Zvezo študentov, zlasti pa je razumljivo pričakovanje, da bodo mladi na vseh področjih, kjer živijo in delajo, prispevali k revolucionarnemu razvoju naše družbe. Prav zaradi tega je razumljiv velik interes družbenopolitičnih organizacij, ki so ves čas in na vseh ravneh sodelovale z mladimi v pripravi na njihov kongres. Če pustimo ob strani Zvezo komunistov in njeno vlogo, o čemer smo že govorili, potem je potrebno predvsem poudariti živo zanimanje Zveze sindikatov, ki so v pripravi na svoj kongres stalno usklajevali stališča in dokumente s stališči mladinske organizacije.

Kljub temu, da so bili že pred kongresom doseženi pomembni rezultati (ustanovljene so bile konference mladih delavcev), pa še vedno čaka Zvezo socialistične mladine večji del nalog. Potrebno je ustanoviti še druge specializirane konference, pa tudi visokošolski zavodi bodo morali izpeljati še vse organizacijske spremembe.

Ljubljana, 17. oktobra 1974

ZVONE DRAGAN

Boj proti inflaciji

Ocene inflacije v Jugoslaviji so bile zadnje čase precej različne — tako med znanstveniki kot tudi med politiki in gospodarstveniki — zlasti v tem, kje so vzroki za hitro naraščanje inflacije pri nas. V preteklih letih pa smo opazili, deloma opazimo to še danes, tako v teoretskih razpravah kot pri praktičnih ukrepih ekonomske politike tudi razne skrajnosti v vedenju do inflacijskih tokov, virov in vzrokov inflacije, zlasti glede načina obvladovanja inflacijske spirale. Kot vemo, smo prešli v razmeroma zelo kratkem času dveh ali treh let po reformi na tako imenovano skokovito inflacijo, živeli intenzivno po inflacijski logiki in z visoko stopnjo inflacije, ki je bila — zlasti zadnja leta — silno visoka v primerjavi z razvitimi deželami, posebno z nekaterimi deželami Zahodne Evrope. Imeli smo tudi različne fikcije v ekonomski politiki in pri njenih nosilcih, ki so bili pogosto prepričani, da je mogoče inflacijo obvladati v enem letu, da jo je možno administrativno spraviti na najmanjšo mero in da jo je možno celo »administrativno prepovedati«, na primer s politiko cen in podobnimi instrumenti.

Že pred leti smo v Jugoslaviji vsaj načelno precej poenotili stališče o poglavitnih tako imenovanih domačih virih inflacije, domačih generatorjih inflacije, ki so različni in se ne omejujejo samo na tako imenovano stroškovno inflacijo, na inflacijo, ki je posledica strukturnih neskladnosti, in tudi ne le na inflacijo povpraševanja. V današnjih razmerah pa bi morale vsebovati podrobnejše analize mnogo širši spektrum vzrokov, od tega, kolikšna je stopnja produktivnosti jugoslovanskega gospodarstva in sploh družbenega dela v primerjavi s produktivnostjo dela na območjih, s katerimi imamo razvito menjavo dela na svetovnem tržišču, do tega, kolikšna je stopnja racionalnosti naložb ne samo po obsegu, ampak tudi po učinkovitosti investicij tako v gospodarskih kot v družbenih dejavnostih.

Vendar pa naša ekonomska znanost vse prepočasi prodira v ugotavljanje znanih in neznanih, splošnih in specifičnih vzrokov za pospešeno inflacijo doma in inflacijo, ki se posebno v zadnjem letu naglo vzpenja drugod po svetu. Vse prepogosto se analize in ocene ukvarjajo z opazovanjem površinskih pojavov, ni pa globljih, na marksistični teoriji grajenih analiz notranjih odnosov in protislovij v sodobni družbi, ki bi odkrивale vzroke za inflacijo v sistemu in družbeno-ekonomskih protislovjih razvite kapitalistične družbe, v razraščanju in dominaciji državnih in mul-

tinacionalnih monopolov, v prisotnosti ekonomskih in političnih blokov in v poglobljanju razlik v stopnji razvitosti med razvitimi državami in deželami v razvoju.

Ugotavljamo, da tudi pri nas pri proučevanju in analizi vzrokov za inflacijo niso zajeli v zadostni meri proučevanja vseh odnosov v sferi materialne proizvodnje in celotne družbene reprodukcije, ki bi na marksističnih temeljih in s pomočjo že znanih in novih metod ugotavljala neskladja v gibanju materialnih tokov reprodukcije, odkrivala žarišča strukturnih neskladnosti v procesu proizvodnje, menjave, delitve in potrošnje in znotraj posameznih faz reprodukcije ter uspešneje usmerjala dejavnost samoupravnih subjektov in ekonomske politike v razreševanju teh protislovij.

Vse faze reprodukcije morajo namreč prispevati svoj delež k stabilizaciji družbenoekonomskih tokov. Glavna bitka se resda bije v proizvodni sferi, vendar morajo biti enako racionalno naravnane in obvladane menjava, delitev in potrošnja. Nesorazmerja ali neuspehi v eni se prenašajo v drugo in v njej odražajo.

V sedanjem trenutku vidimo nevarnost v tem, da nekateri močno precenjujejo vpliv zunanjih vzrokov na jugoslovansko inflacijo. Takšno precenjevanje je zelo nevarno, ravno tako kot podcenjevanje velikih sprememb v svetovnih gospodarskih tokovih, kar je lahko vir in hkrati opravičilo za stvari, ki bi jih morali reševati znotraj Jugoslavije, v ekonomski politiki in v ekonomskem sistemu, v praktičnem ravnanju vseh samoupravnih gospodarskih in družbenih subjektov v antiinflacijski bitki. Hkrati pa je lahko to tudi odmikanje od primarnih, po našem mnenju domačih virov inflacije. Čeprav je nujno skovati čimbolj uspešne in gibke obrambne mehanizme, da bi kar najbolj omejili vpliv tujih virov inflacije, pa je nesporno, da se moramo v protiinflacijskem programu, v protiinflacijski akciji, koncentrirati predvsem na domače vzroke, od mikro- do makronivoja. Tu imamo vsi dosti nalog. Hkrati pa se moramo tudi usposobiti za pravočasno odkrivanje vseh tendenc na svetovnem trgu, biti moramo pripravljeni, da bi se jim do določene stopnje lahko pravočasno in učinkovito postavili po robu, brez iluzije, da bomo lahko to »uvozno inflacijo« popolnoma odpravili, da se bomo pred njo zaprli, ker je potem to slej ko prej le pot v avtarktično ekonomijo, pot, po kateri ne bi razreševali mnogih notranjih protislovij, temveč jih še bolj zaostrovali in spodbujali k novim neracionalnostim.

Bitka proti inflaciji bo dolgotrajna in trda. Čeprav ni najbolj prijetno, pa vendarle drži — to potrjujejo vse ocene — da bomo morali sicer z inflacijo še precej časa živeti, *vendar pa se z njo ne moremo nikoli spoprijazniti ali se celo nemočni predajati njenemu toku; zato moramo vse družbene, samoupravne, politične, gospodarske in druge organizme na vseh ravneh aktivirati, da bi inflacijo neprenehoma obvladovali, kolikor je le mogoče, da bi bila raven vsakoletne, dodane, nove inflacije, domače ter uvožene, čim nižja.*

Vse ostrejša inflacija nas mora močno politično in gospodarsko skrbeti, tako kar se tiče neobvladanih vzrokov, zlasti domačih, kot kar se tiče vse bolj razkrajalnega vpliva njenih posledic. Raznovrstne negativne posledice so več kot na dlani in se nikakor ne moremo in ne smemo z njimi spoprijazniti. Gre za vse globlje razkrajanje temeljnih kvalitativnih vrednot v gospodarskem procesu in v celotni družbeni reprodukciji, za kratkoročnost učinkov, za poglobljanje socialnih razlik, za nerealne kalkulacije, pri katerih se vse neracionalnosti navidezno pokrivajo oziroma zakrivajo, vse močnejše prelivanje dohodka, zlasti od produktivnejših k manj produktivnim nosilcem, nerealne investicijske kriterije, pospeševanje odtujevanja dohodka itd.

Če skrbneje analiziramo, zakaj smo začeli zapuščati reformne pozicije po letu 1967, *potem med vzroki odkrijemo tudi take, ki imajo izrazito politični značaj*. Vse bolj smo začeli popuščati različnim pritiskom, neracionalnim in parcialnim interesom. Vse bolj so se uveljavljale različne oblike oportunitizma, umikanja pred neracionalnimi rešitvami in predajanje kratkoročnim učinkom. Začeli smo vse bolj brez pravega boja živeti z inflacijo, se v miselnosti, psihologiji in praksi navajati nanjo in jo s tem avtomatsko tudi neprestano spodbujati. Navadili smo se na skokovito popravljanje cen, upravičeno in neupravičeno, tako da se s cenami pokrivajo vse, tudi neracionalne, neekonomične in nerentabilne gospodarske dejavnosti, različne nerealne potrošniške ambicije in podobno. Čeprav nismo nikoli priznali, da soglašamo z inflacijo, da jo podpiramo, nasprotno, prepričevali smo se nenehoma o tem, da je treba ravnati stabilizacijsko, pa se je kljub temu čedalje bolj poglobljala razlika med deklaracijami in prakso, tako gospodarskih subjektov kot nosilcev ekonomske politike. Lahko bi celo postavili tezo, da predstavlja naraščajoča inflacija zadnjih let tudi v dobršni meri izraz naše politične nemoči, da bi se odločnejše spopadli z njenimi izvori in nosilci. Vse preveč smo se zadovoljevali z različnimi pokazatelji poprečnega stanja v globalu in na raznih področjih, ne da bi razčlenjevali posamezne negativne in pozitivne pojave in prodirali globlje do bistva stvari.

V Jugoslaviji si že nekaj let bolj deklarativno kot praktično prizadevamo, da bi dosegali višjo stopnjo gospodarske stabilnosti, vendar v teh prizadevanjih ne dosegamo zadovoljivih rezultatov in predvidenih kvalitativnih premikov v gospodarjenju. Zlasti velja to za področje cen oziroma stopnjo inflacije, saj imamo v drugem letu po sprejetju stabilizacijskega programa večjo stopnjo inflacije, ki bo letos po nekaterih ocenah dosegla najvišjo stopnjo po vojni (blizu 30 %). To je nedvomno eno temeljnih vprašanj, o katerem kaže najresneje razmišljati in se za njegovo razreševanje tudi s politično akcijo ustrezno organizirati. Visoka stopnja inflacije namreč tudi onemogoča hitrejši razvoj samoupravljanja v najširšem pomenu besede, usmerja delovne kolektive k temu, da iščejo rešitve razvoj-

nih problemov pretežno zunaj svojega okvira, in k neracionalnemu gospodarjenju z izrazitimi kratkoročnimi usmeritvami. Hkrati pa je resnica tudi nasprotna. Blokade v razvoju samoupravljanja se slej ko prej pojavijo tudi kot pomemben vir gospodarske nestabilnosti.

Inflacija prav tako zadržuje procese na področju uveljavljanja svobodne menjave dela med gospodarstvom in družbenimi dejavnostmi, tekoče razvrednoti razvojne dosežke in rezultate dela ter spodbuja k pridobivanju inflacijskih dobičkov. Prav tako so zaradi inflacijskih pritiskov kratkotrajne vrednosti tudi vse rešitve, ki se sprejemajo za obvladovanje socialnih razlik. Sedanji sistem določanja, obvladovanja in kontrole cen ni dal pričakovanih rezultatov, neredke pa so v gospodarstvu ocene, da je celo pripomogel k neupravičenemu povečanju cen na posameznih področjih.

Če bi nam v naslednjih letih uspelo postopno potiskati inflacijo navzdol, potem bi bilo to za jugoslovansko ekonomijo, ki ima danes blizu 850 ameriških dolarjev nacionalnega dohodka na prebivalca,¹ ob velikih razlikah v ekonomski in socialni razvitosti in z mnogimi strukturnimi neskladji, uspeh in napredek v obvladovanju inflacijskih tokov. Še posebej, če upoštevamo ekspanzijo inflacije v svetovnem merilu, ki ima, to nihče ne more zanikati, tudi precejšen vpliv na naše notranje gospodarske tokove. To bi pomenilo uspeh tudi zato, ker v naši ekonomski politiki doslej še nismo odkrili vzvodov in metod, da bi v utemeljene ambicije po relativno dinamični gospodarski rasti vgradili tudi ustrezne stabilizacijske elemente ter gospodarsko rast v večji meri naslonili na kvalitativne razvojne dejavnike. Ugotoviti moramo namreč, da so glavni vzroki pospešene inflacije v naših notranjih odnosih in razmerah, ki se predvsem kažejo — v razmeroma še vedno nizki produktivnosti dela, premajhni učinkovitosti in neustrezni strukturi naložb, strukturnih nesorazmerjih v gospodarstvu in v družbenih dejavnostih, v relativno nizki ekonomičnosti poslovnih procesov, v (pre)veliki obremenitvi gospodarstva, ekspanziji vseh oblik potrošnje nad ustvarjeni dohodek ipd.

V času, ko ugotavljamo hitro naraščanje vseh oblik porabe, nenehno »produciranje denarja« izven ustvarjenega dohodka, različne pritiske na cene kot oblike boja proti še vedno močno prisotnim raznovrstnim oblikam odtujevanja dohodka, je vse očitnejša tudi resnica, da imajo, kljub vsesplošnemu načelnemu zavzemanju za stabilizacijo, mnogi gospodarski in družbeni subjekti interes do inflacije. V tem se pravzaprav izraža ena izmed neskladnosti med trenutnimi in dolgoročnimi interesi celic združenega dela in družbe kot celote.

Ravnamo se vse preveč po načelih, ki veljajo za tipične potrošniške družbe, seveda ob precej nižjem nacionalnem dohodku na prebivalca.

¹ Temelj skupne politike dolgoročnega razvoja SFR Jugoslavije do leta 1985 (Zvezni izvršni svet, aprila 1974, stran 19). V študijah OECD je za leto 1969 ocenjen narodni dohodek na prebivalca za Jugoslavijo 561 dolarjev, za leto 1971 760 dolarjev, za leto 1972 pa 770 dolarjev.

Zato bi morali predvsem zaostriti odnos do smotrnega gospodarjenja in varčevanja z vsemi družbenimi sredstvi na vseh ravneh in na vseh sektorjih proizvodnje in potrošnje. Tudi v naši družbi se ne moremo izogniti dejstvu, da morda — gledano kratkoročno — inflacija pomeni za koga korist, vendar ima gledano naprej, izgubo on in celotno narodno gospodarstvo. To je pogosto tudi razlog, da se že sprejeti samoupravni sporazumi in družbeni dogovori ne uresničujejo.

Soočenje s svetovno inflacijo

Dejali smo že, da imajo močan vpliv na letošnje gibanje notranjih cen v Jugoslaviji tudi zunanji dejavniki.² Zavzemamo se le za to, da realno dimenzioniramo njihov vpliv. Po ocenah se bodo letos povečale cene na območju držav OECD za okoli 13 %. Podrobnejši podatki: Islandija: 43,8 %, Grčija 31,8, Portugalska in Turčija 25,9, Japonska 25,2, Italija 18,9, Velika Britanija 17,1, Finska 16,4, Irska 16,2, Danska 15,9, Španija 15,2, Avstralija in Francija 14,4, Belgija 13,7, ZDA 11,7, Kanada 11,3, Luksemburg 10,1, Nova Zelandija in Avstrija 10, Švica 9,8, Nizozemska 9,6, Norveška 8,8, Švedska 8,4 ter ZR Nemčija 6,9 odstotka.³ Razumljivo je torej, da se pri razmeroma visoki stopnji naše vključenosti v mednarodno delitev dela, pri rastočem obsegu zunanjetrgovinske menjave in pri sorazmerno veliki odvisnosti od uvoza surovin in za našo proizvodnjo pomembnih reprodukcijskih materialov ne moremo izogniti tudi mnogim negativnim vplivom, ki jih ima rast cen na zunanjih trgih na naše cene. Delež izvoza blaga in storitev znaša v družbenem proizvodu Jugoslavije okoli 25, delež uvoza pa skoraj 30 %.⁴ Velja pa tudi ugotovitev — razen za nekaj držav — da je bilo gospodarstvo v razvitejših državah sposobno v večji meri absorbirati visoko zvišanje cen surovin in reprodukcijskega materiala, da je učinkoviteje izkoristilo svoje notranje rezerve v boju proti inflaciji.

Velike spremembe v svetu, energetska in surovinska kriza, monetarne spremembe začenjajo močno spreminjati odnose sil v svetu in povzročajo podvojeno inflacijo, stagnacijo ali zelo nizko rast proizvodnje, povečevanje nezaposlenosti in težave v plačilnih bilancah, tudi v zahodnoevropskih državah. Vse kaže, da to niso kratkoročne motnje, temveč kriza gibanja z dolgoročnejsimi posledicami. V oceni mednarodnega gospodarskega položaja pa se moramo zavedati, da sta tako imenovana energetska in surovinska kriza samo zunanji izraz zaostrenih notranjih protislovij

² Države v razvoju bodo v letu 1974 plačale za nafto 10 milijard dolarjev več kot v letu 1973, obenem pa bodo imele tudi za 5 milijard dolarjev več izdatkov za umetna gnojila in drugo uvozno blago (The OECD Observer, junij 1974, stran 29). Jugoslavija bo plačala v letu 1974 za isto količino nafte kot v letu 1973 kar 600 milijonov dolarjev več.

³ Podatki, objavljeni v dnevniku »Delo«, dne 21. septembra 1974.

⁴ Temelj skupne politike dolgoročnega razvoja SFRJ do leta 1985 (Zvezni izvršni svet, aprila 1974, stran 13).

kapitalističnega sveta in čedalje večjih razlik v stopnji razvitosti med razvitimi in nerazvitimi deželami, hkrati pa pomeni naraščajoča inflacija v kapitalističnem svetu tudi poskus, da bi razreševali notranja protislovja kapitalističnega sveta na račun dežel v razvoju.

V primerjavi z drugimi državami smo v zadnjem letu v Jugoslaviji vendarle dosegli nekaj ugodnih rezultatov, visoko stopnjo gospodarske rasti, devizne rezerve niso bistveno zmanjšane, povečale so se blagovne rezerve, neto zadolžitev države kot celote se ni povečala itd.⁵ Zato deficit v plačilni bilanci, kot tudi nekateri drugi odnosi, ne bi smeli biti povod za preenagljene odločitve, ki bi, izhajajoč iz enostranskih in parcialnih ocen trenutnega položaja, preveč težile le k ponovnemu administrativnemu ukrepanju. Toda prav tako nevarno bi bilo pustiti, da stvari tečejo, kot pač tečejo. Nadaljnji razvoj zahteva učinkovitejše obvladovanje procesov in razmerij v gospodarskih gibanjih, s kar največjo angažiranostjo in odgovornostjo vseh samoupravnih subjektov, z racionalno ekonomsko politiko in hitrejšim uveljavljanjem novega ekonomskega sistema.

Ozka grla v strukturi proizvajalnih sil

V zadnjih dveh desetletjih je mogoče v zapadnih ekonomskih teorijah zaslediti, da inflacije ne pojasnjujejo samo na klasičen način kot inflacijo povpraševanja in inflacijo stroškov, pač pa vzroke inflacije čedalje bolj iščejo tudi v tako imenovanih strukturnih disproporcijah in značilnostih nekega gospodarstva, na katera opozarja tako imenovana teorija strukturne inflacije. V bistvu je prav ta teorija, če njeni avtorji priznajo ali ne, direktno povezana z utemeljitvami, ki jih je že zdavnaj podal Marx v znani shemi odnosov znotraj materialne reprodukcije. To dejstvo pa žal prav mi, ki gradimo samoupravno socialistično družbo, vse pre pogosto premalo resno upoštevamo. Ta teorija išče vzroke inflacije predvsem v samem procesu ekonomskega razvoja in strukturnih značilnostih posameznih gospodarstev. Takoimenovani strukturalisti menijo, da je tradicionalno pojasnjevanje vzrokov inflacije, ki izvira iz inflacije stroškov oziroma inflacije povpraševanja, samo osnova za kratkoročno protiinflacijsko politiko.

Te teorije po njihovem mnenju ne morejo pojasniti temeljnih vzrokov inflacije, njenega dolgotrajnega kontinuiranega značaja niti njenih lokalnih specifičnosti v deželah, ki so v popolni preobrazbi v procesu gospodarskega razvoja. Strukturalisti usmerjajo vso pozornost na inflacijo, ki jo povzroča strukturno neravnotežje zaradi nesposobnosti proizvodnega sektorja, da bi se prilagajal dinamičnim spremembam povpraševanj v procesu hitrega gospodarskega razvoja. Mobilnost produkcijskih faktor-

⁵ Čeprav ne gre prikazovati dosežkov v črno-beli tehniki, kajti analiza mora biti bolj poglobljena, diferencirana, z realno oceno celote in posameznih strukturnih elementov, kar še posebej velja za ceno, kvaliteto in kvantiteto gospodarske rasti.

jev je omejena in zato sistem cen funkcionira defektno. Poglavitne razloge za neelastičnost ponudbe lahko iščemo med naslednjimi strukturnimi problemi: relativno nezadostni razvitosti agrarnega sektorja, nezadostni hitrosti preorientacije proizvodnje na uvozno substitucijo in tempa rasti mladih industrij, ki proizvajajo brez ustreznega varstva, neelastičnosti in nestabilnosti kupne moči v izvozu, ozkih grl v neusklajeni ponudbi proizvodov in storitev itd. Verjetno je treba narediti le korak naprej in ugotoviti, da so ta nesorazmerja zakoniti odraz kapitalističnih produkcijskih odnosov in svetovne gospodarske in politične krize, da so za trajnejše obvladovanje inflacije v svetu torej nujne globlje spremembe v temeljih družbenih produkcijskih odnosov v sodobni kapitalistični družbi. To pa navadno ostane zunaj razmišljanj zapadnih ekonomistov in politikov, čeprav jim moramo v ekonomsko-tehničnem delu analize inflacijskih vzrokov v marsičem pritrditi.

Viri inflacije se pojavljajo potemtakem tudi v sami strukturi gospodarstva, proti takšnim virom pa je monetarna politika brez moči. Strukturna inflacija se torej ne more bistveno zmanjšati z ukrepi monetarne in fiskalne politike, še manj pa z administrativno kontrolo cen. Precej argumentov obstaja v prid tezi, da za dežele v razvoju, kamor spadamo tudi mi, čeprav v zgornji razred, nikakor ni sprejemljiva takšna stabilizacija gospodarstva, ki bi hkrati pomenila bistveno zmanjšanje nacionalnega dohodka. Zato mora postopno uresničevana in razumno vodena protinflacijska politika postati sestavni del razvojne politike. Iz dosedanjih jugoslovanskih izkušenj iz boja proti inflaciji moramo dobiti čimprej prepričljiv odgovor na vprašanje, kakšna je korelacija med močno pospeševano stopnjo gospodarske rasti in naraščajočo inflacijo.

Iz vsega tega bi lahko za naše razmere zaključili naslednje: le intenziven ekonomski razvoj, ki omogoča dinamične kvalitativne in kvantitativne spremembe v strukturi proizvodnje in učinkovitejše urejanje strukturnih neskladnosti v blagovnih in denarnih odnosih, znotraj in med oddelkoma I. in II. materialne reprodukcije in s tem zmanjševanje produkcijskih stroškov in racionalnejšo uporabo razpoložljivih produkcijskih faktorjev, ob uvajanju nove tehnike in zagotavljanju ustreznega obsega in strukture menjave s tujino, se lahko res močno upre silam inflacije in ustvarja tudi temelje za politiko monetarne stabilnosti. Seveda pa prav bitka s tovrstnimi viri inflacije ne daje čez noč spektakularnih rezultatov. To je razlog več, da z njo ne odlašamo in da je ne podcenjujemo.

Ko iščemo vzroke za inflacijo v strukturnih neusklajenostih v našem gospodarstvu, ugotavljamo, da je bila struktura in učinkovitost naložb vsekakor eden izmed bistvenih vzrokov, ki so vplivali, da se je inflacija razmahnila do sedanjih razsežnosti. Npr.: investicijska politika v kmetijstvu in gradbeništvu je povzročila, da je prišlo do »ozkih grl« na obeh sektorjih, saj se je obseg investicij v kmetijstvu v primerjavi s celotnimi investicijami v osnovna sredstva v Jugoslaviji zmanjšal s 15,9 % v letu

1959 na komaj 6,25 % v letu 1972,⁶ medtem ko so bile naložbe v osnovna sredstva v gradbeništvu skozi vseh zadnjih petnajst let daleč pod normalno ravniyo, še posebno, če upoštevamo, da se je nenehno povečeval stanovanjski deficit. Izrazita strukturna nesorazmerja so bila tudi v industriji, kjer so se nenehno zmanjševale investicije v energetiki, pa tudi obseg investicij v metalurgiji in industriji gradbenega materiala je bil premajhen, da bi lahko zagotavljal surovine in reprodukcijski material za hitro razvijajočo se predelovalno industrijo. Takšna nesorazmerja so seveda močno vplivala tudi na inflacijska gibanja.

Cen ne moremo obravnavati izolirano

Politika cen je v zadnjih letih pomembno torišče naših prizadevanj v boju proti inflaciji. Resolucija o družbenoekonomskem razvoju Jugoslavije za leto 1974 predvideva sistematično in poglobljeno proučevanje sistema in politike cen v razmerah samoupravnega socialističnega blagovnega gospodarstva. Poleg nedvomnih uspehov, ki smo jih dosegli v razvoju gospodarstva in graditvi nekaterih delov gospodarskega sistema, pa je prav področje cen nazoren primer, ki kaže neustreznost ekonomske politike in neprilagojenost sistemskih rešitev in politike temeljnim osnovam samoupravnih družbenoekonomskih odnosov in razvojni politiki. Sistem in politika cen ne moreta biti osamosvojena kategorija ekonomske in razvojne politike, saj so cene odraz tržnih pogojev gospodarjenja in posledica delovanja vseh komponent ekonomskega sistema in ekonomske politike.

Zdi se, da se je s politiko cen poskušalo regulirati mnoge nedoslednosti, ki izhajajo iz nedograjenosti tako pomembnih segmentov sistema, kot so sistem in politika zunanjetrgovinskih odnosov in devizni režim, politika razporejanja dohodka in delitve OD, kreditno-monetarna politika, davčna politika, sistem razširjene reprodukcije itd. Še posebej velja poudariti prepade med razvojno politiko in politiko cen. V razreševanju problematike cen bi bili pogosto bolj realni, če bi sprejeli nedvomno dejstvo, da so cene tudi tipična interesna kategorija in da se prek cen oblikuje različnost interesov tako med posameznimi dejavnostmi, proizvajalci in potrošniki kot med posameznimi področji. Ta različnost interesov prihaja popolnoma jasno do izraza tudi v samoupravnih sporazumih in družbenih dogovorih o politiki cen.

Ob sicer nujni poglobitvi teoretičnih vidikov cen v našem sistemu ne gre pozabiti, da je za urejanje in usmerjanje odnosov na trgu s cenami nujna tudi zavestna dejavnost socialističnih sil (primer družbenoekonomske reforme), ker je sicer nevarno, da v želji, da bi izoblikovali »čist«⁷ in teoretsko neoporočen sistem cen ne bi izkoristili pozitivnih prvin obsto-

⁶ Lastni izračuni po podatkih »Statističnega godišnjaka SFR Jugoslavije«.

ječega sistema, kar nas bo peljalo nazaj v avtarkičnost, dominacijo monopolov in oligopolov, v okrepljeno administrativno vplivanje in odločanje države. V oblikovanju sistema in politike cen bi morali izhajati iz temeljev našega samoupravnega družbenoekonomskega sistema, opredelitve realnih stroškov gospodarjenja, politike akumulacije in razvojne politike, odnosov v delitvi nacionalnega dohodka in strukture porabe, na teh temeljih pa dolgoročneje opredeljevati instrumente sistema, ki usmerjajo politiko cen (zaščitna politika, davčna politika, politika obrestnih mer, politika rezerv itd.).

Zelo je v zadnjem času opaziti tudi poskuse, da bi v celoti razvrednotili kriterij svetovnih cen oziroma cen na posameznih svetovnih trgih v našem sistemu, zlasti kadar bi ta kriterij pomenil zniževanje notranje ravni cen, da se okrepi kriterij stroškovnih cen. Kolikor gre za mehanično prenašanje posameznih cen (borznih, inodomicilnih itd.) v naše gospodarstvo, je kritika umestna, vendar pa je v sistemu cen potrebno med različnimi kriteriji še naprej ohraniti tudi kriterij svetovnih cen, s tem da se domače cene tendenčno približujejo cenam na svetovnih trgih in usklajujejo z njimi, s čimer se zagotavlja pozitiven vpliv razvitejših ekonomij na našo produktivnost, na spremembe naše gospodarske strukture, porabo itd. Zgraditi pa moramo učinkovit instrumentarij, ki bo preprečeval negativne vplive (deformirane, enormno visoke cene, monopolne cene ali dumping tujih ekonomij itd.). Ustrezna zaščitna politika je zlasti pomembna na področju kmetijskih proizvodov. Vgraditi kriterij svetovnih cen — kot dopolnilni kriterij v kombinaciji z drugimi kriteriji, ob ustrezni zaščitni politiki — v sistem in politiko cen je nujno tudi zaradi tega, ker je nujen intenzivnejši proces sistematične — usmerjene liberalizacije cen. Razumljivo pa je, da moramo gledati na kriterij svetovnih cen danes drugače kot še pred nekaj leti. Spremembe in protislovja v mednarodnih ekonomskih odnosih terjajo, da temeljito vnovič ovrednotimo ta kriterij in ga ustrezneje vgrajujemo v politiko cen.

Protiinflacijski ukrepi, ki so bili doslej sprejeti, še niso dali pomembnejših rezultatov na tem področju, posebno ker se letošnja politika cen izvaja v zelo zapletenih okoliščinah. Vse to ima, logično, določene posledice na razmerja in raven cen, ki so v svoji osnovi le rezultanta vseh drugih gibanj in pojavov. V naših razmerah pa mnoge OZD in organi uporabljajo cene kot temeljni instrument za razrešitev posameznih problemov, ki bi jih sicer morali reševati z drugimi mehanizmi ekonomskega sistema in ekonomske politike oziroma z drugimi ukrepi samih OZD. Tako pogosto rešujemo mnoge strukturne in razvojne probleme, vprašanja ekonomskega položaja posameznih grupacij, probleme oskrbe z osnovnimi reprodukcijskimi materiali, probleme financiranja infrastrukture ipd. še vedno predvsem s cenami in generiranjem inflacije. Navadili smo se, da nam cene rešujejo ne le vse realne in nerealne razvojne ambicije, marveč tudi, da nam pokrivajo predimenzionirano raznovrstno potrošnjo, nizko produktivnost in visoke stroške ipd. Takšno prakso omo-

goča med drugim tudi obstoječa visoka stopnja administriranja in subjektivizma pri oblikovanju in izvajanju politike cen.

Politika cen mora biti usklajena tudi s politiko na vseh drugih segmentih družbenega razvoja, zlasti s politiko življenjskega standarda. Dejstvo je, da se povečane cene v proizvodnji postopoma prenašajo v prodajo na drobno, kar bo — ob nedavnem zvišanju cen osnovnih živil — povzročilo v naslednjih mesecih, ob še nekaterih predvidenih podražitvah na področju najemnin, električne energije, komunalnih storitev itd., nadaljnjo postopno rast življenjskih stroškov.

Zvišanje cen nekaterih kmetijskih pridelkov pomeni povečanje materialne osnove kmetijstva nasploh, kar naj bi omogočilo, da se v prihodnje poveča proizvodnja, s čimer bi postopno odpravili to strukturno nesorazmerje, saj je Jugoslavija še vedno v veliki meri vezana na uvoz kmetijskih proizvodov. Tako povečanje cen je bilo predvideno že z medrepubliškimi dogovorom o politiki cen za letošnje leto. Zato s tem in še nekaterimi drugimi povišanji cen nismo mogli odlašati, ne da bi to imelo v prihodnje izrazito neugodne posledice za celotni razvoj in tudi razvoj življenjskega standarda. Nujno pa je eliminirati (ublažiti) posledice takšnih odločitev in zagotoviti, da v politiki življenjskega standarda ne pridemo do deformacij, ki niso v skladu s sprejetimi socialnopolitičnimi in sistemskimi opredelitvami.

Da bi zavarovali življenjski standard posameznih kategorij prebivalstva, posebno družin z nizkimi dohodki, upokojencev in drugih, smo že sprejeli in še vedno sprejemamo v posameznih republikah, zlasti v okviru samoupravnih interesnih skupnosti, vrsto ukrepov izrazito socialnega značaja. Pri tem se moramo zavzeti za selektivni pristop in se zavedati, da s tem ne rešujemo v celoti in trajneje problema nadomestitve povišanja življenjskih stroškov. To je možno le postopno, ob povečanih naporih za stabilizacijo gospodarstva, ob povečani produktivnosti dela in boljšem gospodarstvu. Prevelika udeležba socialne komponente v delitvenih razmerjih, zlasti v sistemu delitve dohodka in OD, bi še bolj razširila uravnilovko — kot negacijo načela delitve po delovnih rezultatih. Dobro pa vemo, da inflacija nenehno spodbuja k uravnilovki in nasprotno — uravnilovka vodi slej ko prej k višji stopnji inflacije.

Sklepna razmišljanja

Pred nami je trda bitka za odločno in bolj organizirano obvladovanje visoke inflacijske stopnje. Potem ko smo jasno opredelili glavne smeri družbene akcije na podlagi dejanskih vzrokov inflacije in njenega nastajanja, njenih temeljnih virov, ki so v dobršni meri prav v odtujevanju dohodka od njegovih ustvarjalcev, previsokih obremenitvah gospodarstva, obrambi ustvarjalcev dohodka proti taki praksi z višjimi cenami svojih izdelkov in storitev, bo boj proti inflaciji glede na dosedanja ne-

skladja v družbeni reprodukciji zahteval večletne organizirane napore celotne družbe.

Če želimo postopno priti iz sedanjega položaja in v naslednjih letih uspešneje obvladovati inflacijske vzroke, moramo popolnoma opustiti dosedanjo koncepcijo gospodarjenja, v miselnosti, v mehanizmi in predvsem v vsakdanji praksi. Potrebujemo temeljitejšo in globlje ter odločnejše posege, kot smo jih opravili oziroma kot smo jih napovedali ob gospodarski reformi leta 1965 na mikro- in makronivoju. Zdaj imamo popolnoma druge možnosti za korenitejšo in trajnejšo rešitve. Imamo ugodnejše razmerje političnih sil, novo ustavno ureditev, ki omogoča hitrejši razvoj samoupravnih družbenoekonomskih odnosov, višjo raven proizvodnih sil in višjo materialno osnovo. Poglobila pa so se mnoga materialna nesorazmerja, zato bi to akcijo morali zastaviti z večletnim programom, imeti bi morala najvišjo politično podporo in zagotoviti bi morala mobilizacijo vseh subjektivnih, strokovnih in operativnih dejavnikov. Praktično to pomeni, da bi tudi nov srednjeročni plan moral biti program stabilizacije, plan razvoja v bistveno stabilnejših odnosih na vseh gospodarskih in družbenih področjih.

Zagotoviti bi morali mobilizacijo vseh nosilcev, tako kot smo to storili pri večletnem delu za novo ustavo, novem političnem sistemu, kot smo zastavili delo po 21. seji predsedstva ZKJ, po pismu Tita in izvršnega biroja itd.

Teh problemov ni mogoče reševati z občasnimi političnimi zaostritvami, ker je njihova narava taka, da zahteva dolgotrajnejšo kvaliteto in usmerjeno družbeno akcijo, pri čemer moramo računati tudi na odpore in različne parcialne interese. Zato je nujna zavzeta in odgovorna politična akcija z vso avtoriteto Zveze komunistov, v vseh okoljih ekonomskega in družbenega življenja. To akcijo pa bi morali zasnovati na temeljnem izhodišču, da so nam tokrat potrebni v samem sistemu gospodarjenja mnogo globlji posegi in spremembe, kot so bili planirani in mogoči ob gospodarski in družbeni reformi leta 1965.

Uveljavitev ustave zahteva že sama po sebi korenite spremembe v družbenoekonomskih odnosih in ekonomskem sistemu. Te spremembe narekuje široko disperzirana odgovornost nosilcev razvojne in ekonomske politike ter vseh temeljnih funkcij v družbeni reprodukciji. Njihovega delovanja ni mogoče urejevati s »klasičnimi« instrumenti ekonomske politike, ki jih še vedno uporabljamo v preveliki meri. Prav tako teh problemov ni možno reševati s parcialnimi pritiski in licitacijami, kar se pogosto dogaja, spodbuja pa to neustrezne metode dela upravnih in izvršilnih organov kot tudi pomanjkanje dolgoročnejših sistemskih rešitev.

Pri izvajanju protiinflacijske akcije moramo upoštevati bistveno drugačne družbene pogoje glede na naravo samoupravne socialistične družbene ureditve, ki terjajo drugo strukturo nosilcev in instrumentov v protiinflacijski bitki v primerjavi s kapitalistično družbenoekonomsko ureditvijo. To pomeni, da je poleg ustrezne aktivnosti državnih organov v

skladu z njihovo ustavno vlogo potrebno aktivirati predvsem vse samoupravne nosilce družbene reprodukcije v vseh fazah gospodarjenja, da v konkretnih usmeritvah in odločitvah ravnajo protiinflacijsko.

Zlasti zaostajamo pri iskanju in uveljavljanju dolgoročnejših kvalitativnih rešitev, kar se očitno kaže tudi v počasnosti pri graditvi novih sistemskih rešitev na ustavnih temeljih, s tem pa tudi na vzpostavljanju stabilnejših osnov in pogojev za racionalno gospodarjenje in poslovanje. Če želimo, da nam bodo stabilizacijska prizadevanja, prinesla uspehe moramo predvsem zatreti inflacijsko logiko, ki že dolgo prežema ne samo gospodarsko, temveč tudi politično področje, obenem pa neprestano reproducira miselnost, da lahko nadaljujemo staro poslovno politiko, temelječo na zviševanju cen, monopolizaciji domačega trga in pogostih političnih (nerealnih) naložbah, medtem ko ostajajo nedotaknjena ključna žarišča nestabilnosti in inflacije. Povečanje produktivnosti, racionalizacija proizvodnje in administracije, povečanje konkurenčnosti, kvalitete in asortimenta, smotrno varčevanje na vseh področjih družbenega in gospodarskega življenja ostajajo tako predmet načelnih priporočil, brez zavzete in sistematične akcije.

Očitno je še vedno premalo usmerjenosti in prizadevanj, da bi gospodarili ali vplivali na gospodarjenje na način, kot nas obvezujejo dokumenti ZK in ustavi. Skrb zbujajo tudi dejstva, da se v gospodarstvu in zunaj njega pojavljajo znamenja ekstenzivnega zaposlovanja, ponekod pa se povečuje tudi obseg tako imenovanega administrativnega dela. Res je tudi, da se prepočasi uveljavlja ustvarjalno razvojno delo, delo, ki zahteva višjo stopnjo inventivnosti, strokovne usposobljenosti in razvojne ekspanzivnosti. In končno, močno smo v zamudi tudi pri iskanju samoupravnih rešitev in sistemskih spodbud za trajnejše povezovanje proizvajalcev surovin, predelovalcev in distributerjev proizvodov doma in v tujini, prevzemanje skupne odgovornosti za dohodek in skupni riziko pri poslovanju ter proizvodov in storitev, kar bi vse tudi prispevalo k učinkovitejšemu gospodarjenju, s tem pa tudi k večji učinkovitosti v boju z inflacijo.

V naslednjem obdobju je nujno tudi ukrepanje tekoče politike za vzpostavitev obrambnih mehanizmov proti neugodnim učinkom mednarodnih gospodarskih gibanj na naše gospodarstvo in odpravljanje naših lastnih napak v ekonomskih odnosih s tujino, ki so bili vse preveč enostransko usmerjeni. Tudi zato odteka v tujino precejšen del narodnega dohodka. Prav tako pa je nujno tudi ukrepanje v politiki cen, da bi se na ustrežnejši način, skladno z razvojno politiko, strukturo in ravniyo proizvajalnih sil in razmerami na svetovnih trgih oblikovali skladnejši odnosi v primarni delitvi med posameznimi področji družbene reprodukcije. V bitki za stabilizacijo bo združeno delo samo, na podlagi samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja, usklajevalo medsebojne odnose v družbeni reprodukciji in v politiki primarne in sekundarne delitve družbenega proizvoda, kar bo zagotovilo naraščanje reproduktivne sposobnosti gospodarstva, obenem pa zagotavljajo ustrezno

oskrbljenost trga ter hkrati preprečevalo monopolistične in druge deformacije na enotnem jugoslovanskem trgu, ob istočasnem ukrepanju za zaščito življenjskega standarda ljudi v položaju, ko se hitro zvišujejo življenjski stroški.

Da bi učinkoviteje in postopno obvladovali inflacijsko spiralo, se bomo morali bolj kot doslej koncentrirati, poleg postopnega obvladovanja virov t. i. strukturne inflacije, ki imajo dolgoročnejši značaj, predvsem na odpravljanje dveh tekočih generatorjev inflacije: prvi se kaže v naraščanju ekonomsko neopravičenih plačilnih sredstev na strani povpraševanja, drugi pa v širjenju ekonomsko neopravičenih stroškov na strani ponudbe. Seveda pa ni to niti enkratna niti preprosta naloga.

Pomemben element odpravljanja nakopičenih nesorazmerij je tudi dosledno uveljavljanje sistema samoupravnega planiranja pri oblikovanju dolgoročne in srednjeročne razvojne politike v Jugoslaviji, pospešitev dela pri srednjeročnem planu Jugoslavije in oblikovanju samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov, zlasti v okviru združenega dela, kot tudi med republikami in pokrajinama za tista vprašanja, ki so skupnega pomena.

Zavedamo pa se, da je tvegano kakršnokoli natančnejše dolgoročno napovedovanje letne stopnje rasti inflacije. Preveč neznank je še glede gibanja in (ne)uspešnosti reševanja temeljnih družbenoekonomskih protislovij sveta, pa tudi tistih, ki smo jim priča v naših družbenoekonomskih razmerah. Za uspešen boj proti inflaciji namreč ni pomembno le, da bi zmanjšali stopnjo naše inflacije, marveč tudi, da zmanjšujemo razpon med našo in svetovno inflacijo. Ta se je zadnje čase sicer zmanjšal, vendar za to nimamo mi posebnih zaslug.

Bitka za stabilnost je lahko samo dolgoročna, postopna, ker so tu nekatere neogibna dejstva, nekatere železne zakonitosti, ki pa se jim mi ne moremo predati stihijsko; zato je logično, da bomo raven inflacije uspešneje obvladovali in pomikali na nižje le kot rezultanto vseh ukrepov, ki jih bomo sprejemali in vgrajevali v ekonomsko politiko, ekonomski sistem in predvsem v ravnanje vseh gospodarskih, samoupravnih in političnih subjektov.

Seveda je popolnoma jasno, da je naša prioriteta fronta v boju proti rastoči inflaciji prav na najširšem torišču, od temeljnih organizacij združenega dela do federacije, na kvalitetni rasti proizvodnje in produktivnosti dela, na zmanjševanju oziroma ekonomizaciji stroškov na vseh ravneh. To je bitka za večjo organiziranost in učinkovitost naše družbe. Naša trajna naloga je zatorej, da prav z bitko za povečanje produktivnosti, racionalizacijo stroškov in boljšo izrabo kapacitet, obenem pa tudi s takšno obremenitvijo gospodarstva, ki bo zagotavljala, da bo jugoslovansko gospodarstvo dobilo nove spodbude za dinamičnejšo rast, razrešujemo vsa tista žarišča, ki vplivajo na vrtoglavo rast inflacije. Proklamirano razbremenitev oziroma optimalno obremenitev gospodarstva pa bomo dosegli le, če bomo stvarneje analizirali vse oblike poseganja v celotni do-

hodek organizacij združenega dela in če bomo v svobodni menjavi dela razvili resnično enakopravnost in soodvisnost vseh sfer družbene reprodukcije, kajti tako imenovano obremenjevanje gospodarstva čez »reproduktivno normalo« pomeni multipliciran pritisk na povečevanje inflacije, ki zadene tako materialno kot nematerialno sfero reprodukcije.

Dejali smo že, da se moramo v strategiji boja zoper inflacijo zavedati, da je treba — tako z družbenopolitičnega kot tudi s sistemskega vidika — izhajati iz drugih osnov kot v kapitalističnih družbah. Fronta subjektov v boju proti inflaciji je mnogo širša kot v kapitalističnih družbah. Sedanjih tokov ne bomo preokrenili samo z učinkovitejšimi rešitvami v makrosistemu in v ekonomski politiki, pa naj bosta še tako popolna, učinkovita in podružbljena, kajti težišče je predvsem v samoupravni družbenoekonomski bazi. S tem seveda ne želimo zamegliti odgovornosti nosilcev ekonomskega sistema in ekonomske politike, vendar želimo opozoriti, da je temeljna fronta na relaciji »inflacija — samoupravna družba« in ne »država — inflacija«, zato še posebej poudarjamo boj za večjo produktivnost in boljše gospodarjenje v vsaki celici našega družbenopolitičnega in gospodarskega življenja. Inflacijo bomo lahko spravili v normalnejše okvire le s skupnimi napor, torej le z ustvarjalnimi napor, vsakega posameznika in družbe kot celote. Seveda pa moramo poskrbeti, da bo to otipljiva stvarnost, ne pa vedno znova poudarjena deklaracija.

Prve izkušnje novega skupščinskega sistema

Čeprav minevajo šele prvi meseci, odkar so se prvič sešle in začele z delom skupščine v novi sestavi, vendar že lahko govorimo o prvih izkušnjah pri delovanju novega skupščinskega sistema, ki temelji na delegatskih odnosih. Prve ocene o delovanju občinskih skupščin poudarjajo udeležbo delegatov, pripravljenost delegatov za delo in njihovo dejansko aktivnost.

Udeležba delegatov

Glede udeležbe ugotavljajo, da je na sejah zborov skupščine — za razliko od odbornikov prejšnjih skupščin — pri delegatih zbora združenega dela in zbora krajevnih skupnosti značilna izredno visoka udeležba. V teh dveh zbora so na sejah zasedena praktično vsa delegatska mesta. Zelo dobra je tudi udeležba na sejah družbenopolitičnega zbora. Ker so v tem zboru delegati, ki so za stalno izvoljeni, ni mogoče namesto upravičeno odsotnega delegata poslati drugega. Zato v družbenopolitičnem zboru pač ni mogoče pričakovati skoraj stodontne udeležbe, ki jo pa lahko pričakujemo v obeh drugih zbora.

Aktivnost delegatov

Glede pripravljenosti delegatov so zanimiva nekatera opažanja, in sicer da so delegati iz delegacij krajevnih skupnosti bolj pripravljeni in bolj aktivni na seji zbora kot pa delegati iz temeljnih organizacij združenega dela. Ta ocena ni splošna. Poleg tega pa je poteklo še premalo časa, da bi bilo mogoče o tem bolj zanesljivo soditi. Vendar zasluži ta ugotovitev, pa čeprav posamična in z vsemi pridržki, določeno pozornost. Videti je, da so krajevne skupnosti veliko bolj povezane s svojimi problemi ter možnostmi in pričakovanji za njihovo razreševanje z občino in zlasti z občinsko skupščino, kot pa to velja za organizacije združenega dela. V tej zvezi so neke navedli, da so delegati iz krajevnih skupnosti ob prvih gradivih

za sejo občinske skupščine želeli, da bi bilo gradivo obširnejše, delegati iz temeljnih organizacij združenega dela pa ravno obratno. Vsekakor na podlagi takšnih opažanj ni mogoče kakršnokoli posploševanje pri ocenjevanju dejanskega stanja, še manj pri ugotavljanju vzrokov za tak pojav tam, kjer do njega prihaja. Taka opažanja pa lahko spodbudijo nekatere hipoteze, ki jih bo treba preizkusiti. Upoštevati tudi velja, da se temeljne organizacije združenega dela pravzaprav šele konstituirajo, krajevne skupnosti, take ali drugačne, pa že obstajajo.

Pri delegatih v družbenopolitičnem zboru občinske skupščine so — tukaj je mnenje dokaj enotno — delegatski odnosi marsikje še bolj na začetku kot pri delegatih v zboru združenega dela in v zboru krajevnih skupnosti. To je po svoje razumljivo, saj gre za specifično vlogo delegatov družbenopolitičnih organizacij, same družbenopolitične organizacije pa se morajo še organizirati v skladu s svojo novo vlogo v skupščinskem sistemu.

Skupna zasedanja zborov

Pri prvih ocenah — ali, bolje rečeno, pri prvih opažanjih — kaže upoštevati tudi okoliščino, da je prišla vsaj na prvih sejah občinskih skupščin široko do izraza težnja, da vsi trije zbori zasedajo skupaj (skupno zasedanje). Razlogi za tako prakso so ne dovolj razmejene pristojnosti zborov, še posebej pristojnosti družbenopolitičnega zbora, težnja, da se z avtoriteto družbenopolitičnega zbora zagotovi, da se predlagana rešitev sprejme, težnja, da se olajša nastop predstavnikov predlagatelja (praktično izvršnega sveta), želje, da se poenostavi eventualno usklajevanje različnih odločitev v zborih, in nerazumevanje, da specifičnost zborov ni samo v njihovi delegatski sestavi, ampak tudi in predvsem v njihovem delu. Velja tudi omeniti, da takemu skupnemu zasedanju vseh treh zborov predseduje predsednik občinske skupščine in predsedniki vseh treh zborov. Predsednik občinske skupščine vodi zasedanje, predsednik vsakega zbora pa daje zadevo na glasovanje.

Praksa skupnega zasedanja obremenjuje že tako obsežen dnevni red vsakega zbora še z velikim številom delegatov — potencialnih razpravljalcev, kar lahko destimulira udeležbo v razpravi, predvsem pa onemogoči, da bi specifična vloga vsakega zbora prišla polno do izraza. Taka praksa ima še eno posledico, in sicer, da se izenačujejo pristojnosti vseh treh zborov. Vsekakor bi nadaljevanje take prakse, spreminjanje sedanjih prvih primerov v stalno pravilo in sistem, zelo škodljivo vplivalo na možnosti in potrebo ter ustavno obvezo, da vsak zbor s svojo lastno ustvarjalnostjo prispeva k najboljšim skupščinskim odločitvam. Na ta problem je opozoril med drugim tudi predsednik predsedstva SR Slovenije Sergej Kraigher, ko je dejal, da ima vsak zbor občinske skupščine svoje z ustavo in statutom določene odgovornosti; nanje se morajo pri-

pravljati delegacije in delegati v samoupravnih bazi, ki ji odgovarjajo, zato morajo zbori praviloma zasedati vsak zase, vsak zase določati dnevni red in v skladu s svojimi pristojnostmi odločati samostojno, ko pa pride do razlik, med seboj usklajevati odločitve (Delo, 23. julija 1974).

Obveščanje

Po uvodnem prikazu nekaterih opažanj lahko preidem na osrednje vprašanje, vprašanje o delovanju delegatskega sistema, to je o zagotovitvi pogojev, da delegati v skupščini pri zavzemanju stališč o vprašanjih, o katerih se odloča v skupščini, ravnajo v skladu s smernicami svojih samoupravnih organizacij in skupnosti in v skladu s temeljnimi stališči delegacij oziroma družbenopolitičnih organizacij, ki so jih delegirale, kot tudi v skladu s skupnimi in splošnimi družbenimi interesi in potrebami, pri vsem tem pa so samostojni pri opredeljevanju in glasovanju (prvi odstavek 165. člena ustave SR Slovenije). To problematiko ponavadi obravnavamo pod naslovom obveščanje. Pri tem imamo v mislih tako obveščanje delegatov in delegacij kot javnosti sploh.

Pri tako imenovanem obveščanju gre pravzaprav za dve stvari. Ena stvar so gradiva, o katerih oziroma na podlagi katerih se odloča na seji zbora v skupščini družbenopolitične skupnosti (predlogi za izdajo, osnutki, predlogi aktov, poročila oziroma informacije o stanju in problemih na posameznih področjih). Druga stvar pa je obveščanje delegatov, skupin delegatov, občinskih skupščin, konferenc delegacij, delegacij, temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti, družbenopolitičnih organizacij ter javnosti sploh o dogajanju v družbi in še posebej o delu skupščin in njihovih teles, o delu izvršnih svetov in podobno. Oba sklopa problemov sta med seboj povezana, razlik med njima pa vseeno ne gre prezreti.

Pošiljanje gradiva

Če pogledamo prve praktične izkušnje na tem področju, lahko ugotovimo, da sta se v začetku v občinah pokazala dva načina. Eni so poslali gradivo za seje zborov vsem delegacijam v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih (vključno tistim temeljnim organizacijam združenega dela oziroma delovnim skupnostim, v katerih zaradi majhnega števila delovnih ljudi opravljajo funkcijo delegacije vsi delovni ljudje). Drugi pa so poslali gradivo le konferencam delegacij oziroma delegacijam, ki imajo same sedež v zboru združenega dela. Pri slednjih so ponekod prejeli gradivo le vodje delegacij oziroma konferenc delegacij. Tam, kjer so poslali gradivo le tistim, ki jim pripada sedež, so to utemeljevali predvsem s praktično težavo, da je težko razmnožiti gradivo v zadostnem številu izvodov. Kjer pa so se odločili, da pošiljajo gradivo v širšem obsegu,

so to zelo odločno zagovarjali, češ da si drugače ne morejo predstavljati, kako naj delegati v konferenci delegacij in nato v skupščini izražajo interese svoje baze pri obravnavi konkretnih vprašanj, ki so na dnevnem redu skupščine, če ta baza nima na razpolago gradiva, o katerem naj se opredeljuje njihov delegat v skupščini. Ugotovimo lahko, da je zelo kmalu prevladalo spoznanje, da ni prav omejevati pošiljanje gradiva za sejo zbora združenega dela občinske skupščine le na konference delegacij oziroma na tiste delegacije, ki imajo same delegatsko mesto. Praktične rešitve iščejo bodisi v neposrednem pošiljanju gradiva vsem delegacijam bodisi v objavljanju gradiva v občinskem glasilu, ki ga dobiva vsak občan.

Vodje delegacij

V tej zvezi velja omeniti tudi prakso, da so ponekod takoj po tem, ko so poslali gradivo konferencam delegacij, sklicali vodje delegacij oziroma vodje konferenc delegacij in jim razložiti bistvo vprašanj, ki bodo na dnevnem redu skupščine in na katere se gradivo nanaša. Takih razgovorov so se udeleževali funkcionarji občinske skupščine, člani izvršnega sveta, strokovni delavci iz upravnih organov, predstavniki iz občinskih vodstev družbenopolitičnih organizacij. Nato pa so vodje delegacij oziroma konferenc delegacij pojasnjevali gradivo v delegaciji oziroma v konferenci. Pripombe, ki so jih na tej podlagi dali člani delegacije oziroma konference, so nato posredovali občinski skupščini. Take pripombe so potem na ta ali oni način skušali upoštevati v občinskem izvršnem svetu (zbori občinske skupščine v prvem obdobju niso oblikovali odborov). Ustvaril se je torej zaključen krog, v katerem se pošilja gradivo, ki ga je predložil izvršni svet občinske skupščine, le do konferenc delegacij. Pri tem pa je bil poudarek na toku stališč od zgoraj navzdol, pri čemer naj bi se posebej udejstvoval vodja konference. Vendar ni bilo zagotovljeno, pa tudi niso dovolj mislili na to, da bi delegati sami, glede na interese, kot jih občuti baza, opredelili svoja stališča in jih potem v skupščini na tej podlagi med seboj usklajevali in se dogovarjali. Pri ocenjevanju tega pojava nikakor ne moremo ugotavljati kaj splošnega, češ da je to že splošna praksa, zlasti ker gre res šele za prve korake pri uveljavljanju novega delegatskega in skupščinskega sistema. Prav pa je, da že na samem začetku opozorimo na pojave, ki bi lahko, če bi se razširili in se uveljavili ter postali pravilo in sistem, škodovali uveljavljanju delegatskega sistema oziroma bili v nasprotju z ustavno podlago in opredelitvami v družbenopolitičnih organizacijah o uveljavljanju delegatskega sistema.

Skupina delegatov

Tudi gradiva za seje zborov republiške skupščine so v prvem obdobju prihajala le do skupin delegatov po delegatskih okoliših in do občinskih

skupščin. Gradivo so dejansko obravnavali le v skupinah delegatov, ne pa tudi v zborih občinske skupščine. Obravnava gradiva se je zaustavila na ravni skupin delegatov. Odprto pa je vprašanje, kako in kdaj v to obravnavo pritegniti tudi zборе občinske skupščine in pa temeljne delegacije v samoupravnih bazi. V praksi opozarjajo, da skupine delegatov ne morejo nadomestiti vloge občinske skupščine, ki jo le-te imajo kot konference delegacij. Skupina delegatov je le metoda dela, pomožno sredstvo, da se občinski skupščini ni treba vedno sproti sestajati, kadar je treba opredeliti konkretna stališča in določiti delegate za sejo zbora združenega dela ali zbora občin republiške skupščine. Občinska skupščina lahko vedno pošlje na sejo teh dveh zborov tudi drugega delegata, ki ni član skupine delegatov. Če bi pa skupina delegatov stalno delala brez povezave z zbori občinske skupščine, potem bi se vloga občinske skupščine omejila le na volilno telo za oblikovanje skupine delegatov, skupina delegatov pa bi dobila funkcijo nekakšnega kolektivnega odbornika oziroma kolektivnega poslanca, ki je dobil splošno zaupanje in splošno pooblastilo za svoje delo.

Kot že rečeno, pa tega vprašanja ne moremo razrešiti le s tem, da ustvarimo delovno povezavo med skupino delegatov in občinskimi skupščinami, ampak je treba vzpostaviti in razviti delovno povezavo z delegacijami v temeljnih samoupravnih organizacijah in skupnostih. Pri tem velja upoštevati, da sta tudi zbor združenega dela in zbor krajevnih skupnosti občinske skupščine sestavljena iz nestalnih delegatov, ki pridejo tja glede na zadevo, ki je na dnevnem redu. Poleg tega pa živih, dinamičnih in vsestranskih odnosov med skupino delegatov in samoupravno bazo ni mogoče reducirati le na neko togo mehansko povezavo samo preko zborov občinske skupščine, ampak bo treba razviti delovne odnose tudi neposredno s temeljnimi delegacijami in z združenim delom v vsej njegovi povezanosti. Vzpostavitev vseh teh povezav je še pred nami. Prav gotovo pa brez aktivne in stalne organizirane udeležbe družbenopolitičnih organizacij, predvsem socialistične zveze in sindikatov, delegatski sistem tudi s tega vidika ne bo mogel zaživeti in se razviti.

Roki

Pri pošiljanju gradiva pa ne gre samo za vprašanje, »do kam« pošiljati. V praksi se je pokazalo, da je zelo pereče vprašanje časa. Delegacijam je treba dati dovolj časa, da pregledajo gradivo in si o njem ustvarijo stališča. Včasih pa so celo delegati dobili gradivo šele, ko so prišli na sejo zbora. To se dogaja zlasti pri kadrovskih zadevah — volitvah in imenovanjih. V republiški skupščini pa je do takih primerov prišlo tudi takrat, ko je bilo treba v uresničevanju tekoče politike z zakonom urediti nekatera povsem konkretna vprašanja (podaljšanje obveznosti plačevanja

nekega prispevka, povišanje obveznega prispevka, obveznost prispevka tudi za tiste, ki niso podpisali samoupravnih sporazumov, ukrepi v zvezi z odpravljanjem posledic elementarnih nesreč, vprašanje kompenzacije, pooblastitev izvršnega sveta za podpis družbenega dogovora ali za kak ukrep tekoče ekonomske politike).

Vedno bolj prihajamo do prepričanja, da pri zakonih sistemske narave ne smemo uporabljati skrajšanih oziroma hitrih postopkov. Pri sprejemanju ukrepov tekoče ekonomske politike pa je treba pravzaprav za predhodni postopek šteti sprejemanje temeljnih aktov o ekonomski politiki in ukrepih za njeno uresničevanje.

Pooblastila izvršnega sveta

Proučiti bo treba tudi vprašanje in najti praktične rešitve, da bo v primerih, ko gre dejansko samo za uresničevanje politike, ki jo je določila skupščina, izvršni svet lahko samostojno sprejemal potrebne ukrepe. Videti je, da sedaj splošno pooblastilo v ustavi za izdajanje izvršilnih predpisov izvršnemu svetu ne omogoča, da bi le-ta sam v večji meri ukrepal in prevzemal odgovornost za sprejemanje ukrepov v uresničevanju tekoče politike. Med razlogi za tako stanje je tudi zakonodaja, kjer so dostikrat stvari urejene zelo podrobno; posledica tega je, da je treba za vsako korekturo, na katero opozori življenje, priti pred skupščino s predlogom za spremembo. Ta problem bo treba razreševati pri usklajevanju zakonov z ustavo, v vsem tekočem zakonodajnem delu, posebej še pri opredelitvi ekonomske politike za prihodnje leto in pri sklepanju družbenih dogovorov (le-te naj bi sklepal predvsem in praviloma izvršni svet, ne pa skupščina).

Priprava gradiv

Aktualno je vprašanje, kakšna naj bodo gradiva, ki se pripravljajo za sejo skupščinskih zborov. V javnosti je zelo poudarjena zahteva, naj bodo gradiva jasna, kratka, pregledna in razumljiva. Iz gradiva naj bo razvidno bistvo stvari, katere so osnovne alternative oziroma dileme in argumenti zanje. Marsikatero gradivo danes še ni takšno. Lahko bi dejal, da čim bolj zahtevna je neka problematika, tem bolj obširno in nepregledno in tem manj jasno in razumljivo je pripravljeno gradivo. Če vzamemo za primer gospodarska gibanja, potem moramo ob vsem tem še dodatno ugotoviti, da v družbi sploh nimamo pravočasno potrebnih podatkov (celovitejši podatki za določeno obdobje — za 3 mesece, za 6 mesecev so na razpolago nekaj mesecev kasneje). Posledica tega je spet, da so gradiva že v samem bistvu nepopolna, da kasnimo z ukrepi, kar vse bi pomenilo težave tudi v »predstaviškem« sistem, kaj šele v delegatskem. Problem pa ni samo

v tem, kako npr. v občinskem ali republiškem merilu priti pravočasno do podatkov. Potrebno bi bilo tudi pregledati, kje nastajajo ovire za uresničevanje sprejete politike, kako se izpolnjujejo sprejete družbene obveze, kdo so nosilci odporov, kaj je bilo napravljeno za premagovanje ovir in odporov, tako da bi se celoten delegatski sistem lahko vključil in deloval pri razreševanju vseh teh problemov v samoupravni bazi in v celotni samoupravni organizirani družbi.

Samoupravne interesne skupnosti

Razbremenitev skupščin pa ni odprta samo nasproti izvršnemu svetu. Proces »prenašanja« pristojnosti na samoupravno sfero, posebno na samoupravne interesne skupnosti, še ni končan, morda še ni niti dobro začel. Pri tem pa moramo računati tudi z obratnim tokom. Ko bodo namreč v skladu z ustavo konstituirane samoupravne interesne skupnosti (po ustavnem zakonu najpozneje do 31. decembra 1974), bo nastal nov položaj: določene samoupravne interesne skupnosti se bodo neposredno vključile v skupščinski sistem (enakopravno odločanje s pristojnimi zbori skupščine družbenopolitične skupnosti). Po drugi plati pa bo pri teh in drugih samoupravnih interesnih skupnostih prišlo v poštev tudi soodločanje skupščine družbenopolitične skupnosti — pri nekaterih zadevah iz neposredne pristojnosti skupščine samoupravne interesne skupnosti (dajanje soglasja o zadevah, ki so posebnega družbenega pomena v smislu drugega odstavka 70. člena ustave SRS in druge oblike družbene intervencije).

Delo zborov

Kratki časovni roki, obilna gradiva in natrpani dnevni redi skupščinskih zborov so pojavi, ki zaslužijo v tem prvem obdobju novih skupščin veliko pozornosti, in tudi kritike. Potrebno bi bilo zmanjšati, če že ne odpraviti vsega od teh pojavov in s tem njihov skupni učinek na uveljavljanje delegatskega sistema in novih skupščin. Obsežni dnevni redi sej zborov, 20 ali 30 in več točk, sami po sebi še ne bi bili tako huda stvar, če bi bile zadeve že prej temeljito ali pa vsaj do neke praktično še sprejemljive mere obravnavane in razčiščene v delegacijah. Če pa so komaj imeli čas spregovoriti o teh stvareh v konferencah delegacij oziroma v skupinah delegatov, ni pa bilo več časa o vseh ocenah, pripombah in predlogih iz te ravni spregovoriti v odborih zborov (posebej še tam, kjer odborov oziroma drugih teles zborov sploh niso ustanovili), pa tudi delegati v zborih šele na seji slišijo drug drugega, potem se prav gotovo delegatski odnosi, predvsem sporazumevanje in dogovarjanje, težko uveljavljajo.

Če gre za razpravo o predlogu za izdajo zakona, o osnutku ali šele za prvo razpravo, na primer, o gospodarskih gibanjih ali družbenem dogovarjanju in samoupravnem sporazumevanju na področju delitve dohodka, potem je še možnost poglobljene razprave in usklajevanja interesov in stališč v naslednji fazi. Take možnosti so v republiški skupščini, ker je tu večfazni postopek. V občinskih skupščinah pa prakticirajo, vsaj kar zadeva predpise, le postopek v zadnji fazi. Na podlagi razpoložljivih izkušenj bi bilo vredno razmisliti, ali ne bi tudi v občinskih skupščinah sprejemali predpise vsaj v dveh fazah (osnutek in predlog). Primeri iz prakse kažejo, da bi pri zahtevnejših zadevah, ko je treba uskladiti vrsto različnih interesov, v občinskih skupščinah prišlo v poštev, da ne bi delegati v zborih razpravljali o zadevi samo takrat, ko je treba že sprejeti končno odločitev.

Ponekod so se v občinah zavedli, da je problematično sprejemati odločitve, ker je bila stvar, popularno rečeno, slabo pripravljena, v resnici pa je bil zaradi premajhnega npora pri usklajevanju različnih interesov in še posebno zaradi nezadostne udeležbe družbenopolitičnih organizacij družbeni interes pomanjkljivo opredeljen. Problem so potem razreševali tako, da so pred sejo drugih zborov angažirali družbenopolitični zbor občinske skupščine (pri čemer so sodelovali vodilni ljudje iz občinske skupščine, izvršnega sveta in občinskih vodstev družbenopolitičnih organizacij) in nato z njegovo avtoriteto vplivali na vodje delegacij oziroma konferenc delegacij, pa še samo odločitev so v zborih sprejeli le začasno, do konca leta. Delegati v zborih so tako odločitev sprejeli, ker bi sicer nastala družbena škoda (razdeliti je bilo treba npr. toliko in toliko stanovanj, zgrajenih s sredstvi solidarnostnega sklada).

Sklicevanje na to, da je treba sprejeti neki akt, ker bo sicer nastala družbena škoda, pa seveda ni nobena občinska posebnost. Marsikdaj nastaja vtis, da se nikamor ne mudi toliko časa, dokler stvar ni predložena skupščini, potem pa ni noben rok več zadosti kratek. Pri vsem tem pa je še res, da bi nastala družbena škoda, če neki skupščinski akt ne bi bil sprejet. Vsekakor bo treba v prihodnje to stvar razreševati tako z ustreznimi pooblastili organov, ki naj samostojno ukrepajo pri izvrševanju politike, kot z večjo odgovornostjo vseh družbenih dejavnikov, vendar povsem opredeljenih, za pravočasno delovanje in ukrepanje v vsem procesu družbenega odločanja in ne šele v njegovi zadnji fazi, če pogojno skupščinsko odločitev imenujemo zadnjo fazo. V resnici so namreč »zadnja faza« interesi delavskega razreda in vseh delovnih ljudi. Ti morajo biti zagotovljeni v celotnem delegatskem in skupščinskem sistemu in v celotnem delovanju izvršilnih in vseh drugih organov in organizacij.

Uveljavljanje nove ustave in delegatskega sistema zahteva popolnoma nov način dela skupščin in vseh njihovih organov, kot je poudaril Sergej Kraigher. Njegov poziv delegatom, naj ne dovolijo nikomur nadaljevati s prakso starih predstavniških skupščin — z zasipavanjem s papirji, s številnimi točkami dnevnega reda, ki ne temelje na potrebah in spoznanjih samoupravne baze in ki preprečujejo delegatom, da bi spregovorili o problemih, ki jih oni imajo in čutijo (Delo, 23. 7. 1974) — pomeni s svojo kritično ostrino veliko spodbudo za pospešeno ustvarjanje in krepitev vseh družbenih, političnih, organizacijskih, tehničnih, kadrovskih in strokovnih pogojev za organizirano, odločno in učinkovito uveljavljanje delegatskega sistema. To so naloge, katerih izpolnitev zahteva iniciativnost vseh nosilcev družbenega dela in življenja, od krajevne skupnosti in temeljne organizacije združenega dela pa vse do federalnih organov, od zagotovitve potrebnih statističnih podatkov do ustanovitve popolnega informativno-dokumentacijskega sistema, od aktivne vloge sredstev javnega obveščanja do polne aktivnosti družbenopolitičnih organizacij v vsej njihovi višini in širini. Naslovljencev je torej veliko. Potrebno pa je predvsem zagotoviti, da bo vsak na svojem mestu, v okviru svojega družbenega položaja in nalog, izpolnjeval svojo družbeno vlogo, vsi skupaj pa usklajeno delovali. Prav v smeri kar najbolj iniciativnega pa hkrati usklajenega delovanja vseh samoupravnih in družbenopolitičnih dejavnikov bo treba v prihodnje še veliko več narediti, izdelati bo treba sistem medsebojnih odnosov, nadzorstva in odgovornosti in poskrbeti za njegovo polno delovanje.

Značaj mandata

Kakšen je v praksi značaj mandata delegatov v zborih skupščine? V tem prvem obdobju je še težko govoriti o tem, da pri zavzemanju stališč v skupščini ravna delegati v skladu s smernicami svojih samoupravnih organizacij in skupnosti. Lahko ugotovimo, da ravna delegati v skladu s stališči konference delegacij oziroma delegacije (ki ima svoje mesto v zboru), če gre za občinsko skupščino, in v skladu s stališči skupine delegatov, če gre za republiško skupščino. Delegatski odnos med konferenco delegacij (oziroma delegacijo) ali med skupino delegatov na eni strani in med delegacijami, ki oblikujejo konferenco delegacij, občinsko skupščino ali občinskimi skupščinami, ki oblikujejo skupino delegatov, na drugi strani, ter med vsemi temi in samoupravnimi organizacijami in skupnostmi na tretji strani, bo treba šele razviti. O značaju mandata torej lahko presojamo samo na podlagi odnosa med delegatom v zboru skupščine in med tistim telesom, ki ga je neposredno poslalo na sejo

zboru skupščine (delegacija, konferenca delegacij, skupina delegatov). Mimogrede povedano: tudi za zbor občin republiške skupščine so večinoma v občinskih skupščinah oblikovali skupine delegatov.

Dogovarjanje

V praksi ugotavljajo, da delegati v zboru združenega dela in v zboru krajevnih skupnosti oziroma v zboru občin v glavnem vendarle nastopajo na podlagi razprav in stališč v delegaciji oziroma v konferenci delegacij (za občinsko skupščino) ali v skupini delegatov (za republiško skupščino). Delegati v družbenopolitičnem zboru pa imajo le v manjši meri za svoj nastop v skupščini oporo v neki konkretni razpravi v ustreznem forumu družbenopolitične organizacije ali v drugem telesu v okviru družbenopolitične organizacije. Glede na kratkoročne izkušnje in upoštevanje pogojev dela v tem prvem obdobju (zlasti obilico gradiva v kratkih časovnih rokih) ni podlage za zanesljivejšo splošno oceno delegatskega mandata. Posamezni primeri pa kažejo, da je pri delegacijah močno prisotna zavest, da nastopajo v imenu svoje delegacije oziroma svoje konference delegacij ali skupine delegatov, da jim le-ta oblikuje stališča in daje pooblastilo za nastop v skupščini. Veliko manj pa je prisotna zavest, da se je treba o teh stvareh dogovarjati tudi z drugimi delegati, upoštevati tudi interese drugih in da zbor skupščine ni samo mesto, kjer vsak pove tisto, kar so mu doma naročili, ampak da je treba ta naročila tudi medsebojno usklajevati in se o njih sporazumeti.

Dogaja se tudi, da delegat nastopi v svojem imenu, ne pa v imenu delegacije. Zanimivi pa so tudi nekateri primeri, da posamezen delegat z avtoriteto svoje strokovnosti prepriča svojo delegacijo o nekem stališču, potem pa pravzaprav niti njegova delegacija niti drugi delegati v zboru ne vedo, kaj je dejansko res in prav. Tak primer opozarja, da je delegacija preveč oziroma čisto zaprta sama vase. V takem primeru razprave v zboru pač ni treba končati na isti seji, ampak je treba stvar proučiti v ustreznih skupščinskih telesih in se povezati z vsemi družbenimi in strokovnimi dejavniki. Posamezni primeri, ko kdo vsiljuje kako delno rešitev, kažejo, da se preveč vodi razprava — duel med predstavnikom predlagatelja in delegati, ki so pri tem posebej zainteresirani, ne pride pa do prave razprave delegatov med seboj o tem vprašanju. Nikakor ne samo ob tem primeru se ponuja misel, da vsaj v tem prvem obdobju skupščine preveč delujejo po modelu predlagatelj (izvršni svet) — skupščina, predlog — sprejem predloga, premalo pa prihaja do izraza skupščina kot kraj, kjer prihajajo do izraza avtentični interesi delavskega razreda in vseh delovnih ljudi in kjer se določa politika, katere integralni sestavni del je tudi izvršilna funkcija. Premike lahko prinese le razvoj vsega delegatskega sistema, veliko večja dejanska vloga družbenopolitičnih organizacij, kot jo

imajo sedaj, v sami skupščini pa tudi bolj izoblikovana fiziognomija dela družbenopolitičnega zbora.

Delegati v družbenopolitičnem zboru

Glede mandata delegatov v družbenopolitičnem zboru so se v praksi izoblikovala dokaj jasna stališča (npr. Stane Markič v Delu, 27. 7. 1974). Bistveno je, da delegati v družbenopolitičnem zboru nastopajo v razmerju med seboj enotno na podlagi stališč, ki so jih oblikovale družbenopolitične organizacije v socialistični zvezi kot enotni fronti organiziranih socialističnih sil. To pomeni, da delegati v družbenopolitičnem zboru ne usklajujejo različnih stališč o temeljnih vprašanjih na seji zbora, ampak je treba eventualne razlike o bistvenih vprašanjih uskladiti med samimi družbenopolitičnimi organizacijami v okviru socialistične zveze. Delegati v družbenopolitičnem zboru nastopajo enotno, kar pa seveda velja le za temeljno usmeritev pri uresničevanju, razvoju in varstvu z ustavo določenega socialističnega samoupravnega sistema v vseh njenih vidikih. Tu gre za temeljna sistemska vprašanja, za uresničevanje ustavnega položaja in enakopravnosti narodov in narodnosti, za uresničevanje temeljnih skupnih interesov socialističnih republik in socialističnih avtonomnih pokrajin, mednarodne odnose, ljudsko obrambo, državno varnost in sistem družbene samozaščite, za temeljna vprašanja s področja kadrovske politike, za osnovno smer in temeljne probleme na področju gospodarskih gibanj in pri uresničevanju ekonomske politike, na področju družbenega dogovarjanja in samoupravnega sporazumevanja in pri drugih vprašanjih temeljnega pomena (navedene kategorije so sicer našteje bolj z vidika družbenopolitičnega zbora v republiški skupščini, smiselno pa prav tako veljajo za družbenopolitični zbor v občinski skupščini oziroma v posebnih družbenopolitičnih skupnostih).

V socialistični zvezi se torej oblikujejo stališča, ki so podlaga za enotno nastopanje delegatov v družbenopolitičnem zboru. Delegatom v družbenopolitičnem zboru pa ostane seveda še veliko lastnega ustvarjalnega dela, da temeljna stališča uveljavijo tako v okviru teles (odborov) družbenopolitičnega zbora in teles skupščine (v skupščinskih komisijah) kot na seji družbenopolitičnega zbora, posebno še v odnosu družbenopolitičnega zbora do drugih dveh zborov. Delegat v družbenopolitičnem zboru prav tako kot delegat v drugih zborih, torej ni nikakršen poštar, za katerega bi bilo delo v skupščini opravljeno s tem, da bi samo mehanično zastopal stališča družbenopolitičnih organizacij, ki so jih le-te skupaj oblikovale v socialistični zvezi. Njegova naloga je veliko zahtevnejša: na podlagi teh stališč ob soočenju z gradivom predlagatelja in z interesi, kot prihajajo do izraza v drugih zborih, mora ustvarjalno sodelovati, skupaj z delegati v drugih zborih, pri oblikovanju skupnih oziroma splošnih družbenih interesov.

Pri tem velja poudariti, da se oblikovanje stališč v socialistični zvezi ne sme omejiti le na forume na ravni iste družbenopolitične skupnosti (republiški forum za republiško skupščino, občinski forum za občinsko skupščino), še posebno ne na predsedstvena in izvršilna telesa družbenopolitičnih organizacij. Tudi v družbenopolitičnih organizacijah je treba razviti delegatske odnose od baze do vrha, od temeljnih organizacij v družbenopolitičnih organizacijah do, na primer, republiške konference socialistične zveze in vseh njenih organov in teles. Ker je bilo kandidiranje za delegate v družbenopolitičnem zboru širše od članov forumov družbenopolitičnih organizacij na isti ravni, je treba zagotoviti, da bodo tisti delegati, ki niso npr. člani republiškega foruma družbenopolitične organizacije, vabljeni na vse tiste seje, ko forum deluje kot delegacija za družbenopolitični zbor.

Pred družbenopolitičnimi organizacijami je še odprta naloga, da v smislu sklepov X. kongresa ZKJ izdelajo podroben sistem medsebojnih odnosov, določijo pravila obnašanja in oblike obveščanja v procesu oblikovanja enotnih stališč. Dragocena so opozorila iz prakse, da morajo biti delegati v družbenopolitičnem zboru aktivni ne samo v družbenopolitičnem zboru na podlagi stališč, oblikovanih v socialistični zvezi, ampak da je prvi pogoj te njihove aktivnosti, da delujejo v samih družbenopolitičnih organizacijah, in to ne samo v forumih, ki opravljajo funkcijo delegacije, ampak tudi v sami bazi družbenopolitičnih organizacij. Delegati v družbenopolitičnem zboru namreč niso delegati forumov, ampak delegati delavcev in drugih delovnih ljudi in občanov, organiziranih v družbenopolitične organizacije, združene v socialistično zvezo delovnega ljudstva, ali kot članov organizacij socialistične zveze (prvi odstavek 163. člena ustave SRS). Pri poudarjanju takega značaja in temeljev družbenopolitičnih organizacij pa seveda ne gre prezreti, da funkcijo delegacij v družbenopolitičnih organizacijah opravljajo njihova izvoljena telesa, določena z njihovimi statuti oziroma z drugimi sklepi (šesti odstavek 156. člena ustave SRS).

Sestavek lahko sklenemo z ugotovitvijo, da že prve izkušnje pri delovanju delegatskega sistema odpirajo veliko problemov in spodbujajo k raziskovanju in razmišljanju ter k praktičnemu razreševanju in premaganju odprtih vprašanj.

Ljubljana, avgusta 1974

Naš varnostni sistem

(Nekaj misli o problemu varnosti in razvoja varnostnega sistema)

Za sedanji čas je značilno, da se na raznih srečanjih, posvetovanjih in v širši javnosti nekaj več pogovarjamo o našem varnostnem sistemu, njegovem funkcioniranju in koncepciji nadaljnje graditve, kakor smo se v še ne tako davni preteklosti.

Odgovori, kje in v čem so vzroki, da je postalo to vprašanje aktualno, so po moji oceni najmanj trije. Prvič, to je izraz objektivne potrebe zaradi razmer, ki vladajo v svetu, v mednarodnih, ekonomskopolitičnih odnosih, še posebej na nam zelo bližnjih območjih. Graditev varnostnega sistema je prav posebnega pomena za našo socialistično republiko, še zlasti zato, ker leži tu, na stičišču različnih družbenih sistemov, ker je odprta v svet in so tudi v njo uprte mnoge oči sveta in Evrope. Mednarodni ekonomski in politični odnosi kljub pomembni vlogi neuvršenih in kljub poskusom medsebojnega sporazumevanja in dogovarjanja ne kažejo, da nam v prihodnje ne bi bilo treba računati na različne zaostritve in konfliktne situacije. Te dni smo slišali podatek, da so ZDA sprejele tolikšen proračun za vojaške namene, kakršen še ni bil sprejet nikoli v zgodovini. Slišali smo podatek, da so v tej velikanski vsoti skrita tudi sredstva, ki jih angažirajo za obveščevalne in subverzivne namene, za boj proti nosilec progresivnih sprememb v posameznih deželah in državah sodobnega sveta. Kaj znajo in kaj zmorejo te sile, smo se lahko prepričali pri primeru Čila, Južnega Vietnama in ne nazadnje pri primeru fašizma, ki skuša s terorističnimi in podobnimi akcijami zavreti nadaljnji demokritični razvoj Italije in njeno preobrazbo v smeri socializma.

Drugič — to je izraz dejstva, da smo sami pri sebi in med seboj, vsaj kar zadeva zavestne in organizirane sile naše družbe, premagali iluzije, ki so bile prisotne v naši zavesti o tem, da delavski razred in delovni ljudje kot nosilec oblasti v svojih graditeljskih prizadevanjih in ciljih niso in ne morejo biti več ogroženi ne od notranjega in ne od zunanjega razrednega sovražnika, pa nam instrumenti za zagotavljanje varnosti tega sistema in te oblasti zatorej niso več potrebni. Tako je na to gledal liberalizem, tako so to videli tehnokrati, toda nam je danes popolnoma jasno, da se mora mlada socialistična družba, družba, ki na revolucionaren način spreminja produkcijske odnose med ljudmi in njihov celotni

položaj v družbi, braniti pred stalno prisotnimi poskusi z različnih strani, da se ta razvoj vsaj zavre, če že ne zaustavi, poleg političnega in idejnega boja braniti tudi s sredstvi revolucionarne zakonitosti, z instrumenti našega varnostnega sistema.

Tretjič, beseda o varnostnem sistemu postaja aktualna zaradi tega, ker spreminjamo njegovo koncepcijo, ker koncepcijo, na kateri so do danes počivali vsi varnostni sistemi, zlasti meščanski, in katere bistvo je bilo, da je varnost zgolj stvar posebnih profesionalnih struktur, menjamo in nadomeščamo z novo kvaliteto, s sistemom družbene samozaščite, v katerem odgovornost za stanje varnosti prevzema neposredno širši krog delovnih ljudi, samoupravljalcev. Strokovni varnostni organi državne in javne varnosti pa delujejo znotraj tega široko zastavljenega sistema, so njegov pomembni del in v njem opravljajo naloge, ki jim jih nalagajo ustava in zakoni. Sistem družbene samozaščite torej ne pomeni, kakor bi to nekateri želeli prikazati, le »demokratizacijo« sredstev družbene represije in kontrolo družbe nad temi sredstvi, marveč pomeni graditev novega odnosa delovnih ljudi do varnosti samega sebe in družbe, pomeni novo, višjo stopnjo varnostne kulture in zavesti. Družbena samozaščita ni korak v »policijsko« družbo, ampak je sistem, v katerem vsi delovni ljudje in še posebej organizirani zavestni socialistični dejavniki delujejo tako, da bo potrebno vse manj »policijskih« posegov v družbena razmerja, tudi tistih, ki so sicer ustavno in zakonsko utemeljeni. Seveda pa je to, ali se bo hitreje uveljavljal kult demokratičnega razčiščevanja ter idejno-politične diferenciacije namesto uporabe zakonitih, obrambnih sredstev družbe, odvisno od delovanja samoupravnemu socializmu ter položaju človeka v njem nasprotnih ter sovražnih sil. V odnosu do njih družba ne more in ne sme biti tolerantna, varnostni sistem pa se ne sme obnašati oportunistično.

O razvoju našega varnostnega sistema lahko torej govorimo glede na njegovo učinkovitost pri zagotavljanju splošne varnosti ter glede na način, pota in sredstva zagotavljanja varnosti delovnega človeka in družbe. Dosegel je stopnjo, ko je iz splošno družbenih, pa tudi iz varnostnih razlogov njegovo odpiranje v širino, v družbo, nujno. Pri tem pa ne gre le za neko preprosto odpiranje, temveč za novo kvaliteto, ki je danes izražena s pojmom družbena samozaščita. Družbena samozaščita ne pomeni, da socialistična država, ki temelji na samoupravljanju, kratkomalo prenaša svoje pristojnosti, obveznosti in odgovornosti na ljudi — državljane. Družbena samozaščita kot najširša osnova varnosti pomeni začetek procesa odpravljanja odtujenosti tudi na tem področju, procesa, ki vodi postopno, v perspektivi k premostitvi razdvojenosti človeka kot državljana in kot pripadnika družbe. Beseda »samo«-zaščita skuša izraziti smisel tega zgodovinskega procesa, za katerega se zavzemamo in katerega smo se pri nas tudi zavestno in organizirano lotili. Pri njegovem uresničevanju se naslanjamo na zgodovinske izkušnje, še zlasti na izkušnje iz našega narodnoosvobodilnega boja.

Družbena samozaščita je v razvoju samoupravne socialistične družbe torej še zelo mlada, relativno nova kategorija. To pa ne pomeni, da je popolnoma nova stvar, ki je nastala samo na naših tleh. Njen pojem je tesno povezan z zgodovino mnogih narodov in gibanj, ki so se borili ali se bore za svojo samobitnost, za svoj obstoj. Pojem družbene samozaščite je tesno vezan na nastanek in razvoj našega ter mednarodnega delavskega gibanja, ki se je moralo samo s svojimi lastnimi silami braniti pred poskusi vladajočega razreda, da bi to gibanje zavrnil in uničil. Iz izkušenj revolucionarnega delavskega gibanja je med NOB zrastle VOS OF slovenskega naroda in narodna zaščita, ki sta v obrambi osvobodilnega gibanja delovali povsod, tudi v najtežavnejših okoliščinah okupatorskega terorja in terorja njegovih domačih sodelavcev in pomagačev. V povojnem obdobju je sicer prišlo pri nadaljnjem dograjevanju te koncepcije do omahovanja in zastojev. Je pa ta koncepcija zelo hitro spet postala aktualna s širšim razmahom samoupravljanja, s prodorom samoupravljanja na vsa področja družbenega življenja.

Sistem družbene samozaščite je, kakor ga mi pojmuje, popolno nasprotje klasičnemu, meščanskemu ali birokratsko etatičnemu, policijskemu sistemu oziroma totalitarnemu sistemu, kakršen nam je znan v obliki naci-fašizma, kakršen je danes v Čilu ali kakršen se nam kaže v obliki organizacij, kot je ameriška CIA in njej podobne oziroma sorodne organizacije.

Postavlja se vprašanje, do kam smo v razčiščevanju koncepta družbene samozaščite prišli in kako se nam ta koncepcija v praksi njenih nosilcev, delovnih ljudi — samoupravljalcev v njihovih skupnostih uresničuje. Teoretično smo razmišljanja in poglede kolikor toliko razčistili, vendar še ne toliko, da bi lahko tudi rekli, da smo že premostili vse praktične težave in probleme pri uresničevanju sistema samozaščite. Še vedno iščemo različne rešitve, kako opredeliti družbeno samozaščito v smislu »samoukrepanja« zlasti v samoupravnih aktih, ki urejajo pravice in dolžnosti članov določene temeljne, samoupravne skupnosti, ter kako usklajevati to dejavnost na ravni krajevnih skupnosti, občine itd. Smisel teh določb je opredeliti norme obnašanja nosilcev samoupravnega odločanja v različnih strukturah, kadar gre za zaščito pred raznimi obveščevalno-subverzivnimi in drugimi sovražnimi poskusi, usmerjenimi k izpodkopavanju ali rušenju naše ustavne ureditve, zaščito osebnih varnosti človeka, družbenega in zasebnega premoženja ter samoupravnih, družbenoekonomskih odnosov, na katerih naš sistem temelji.

Za hitrejše uresničevanje samozaščite pa je bistvenega pomena tudi oblikovanje ustreznih družbenih teles v samoupravnih skupnostih in občinah, ki bi organizirala delovne ljudi za akcijo, spodbujala njihovo aktivnost, širila varnostno kulturo, usklajevala delo mnogoterih dejavnikov, predvsem pa spremljala težave, probleme in odpore ali celo nasprotovanja sistemu družbene samozaščite v praksi. Izhodišče za oblikovanje teh druž-

benih teles mora biti načelo, da je družbena samozaščita družbena aktivnost, katere nosilci so v najširšem smislu vsi delovni ljudje, in da imajo poti uresničevanja takšnega sistema v praksi svoje lastne, posebne zakonitosti, ki zahtevajo specifično obravnavanje. Pri organiziranju teh družbenih teles je treba paziti, da se koncepcija družbene samozaščite ne bi obravnavala le kot nekakšna »nižja faza« v pripravah za splošni ljudski odpor ali se podrejala oziroma vtapljala v sistem izvršilno-upravnih struktur. Nesprejemljiva je tudi teza, ki organe za notranje zadeve predstavlja v funkciji nekakšnega pokrovitelja družbene samozaščite. Mešanje družbene samozaščite in zakonskih pooblastil, ki jih opravljajo upravni organi za notranje zadeve, bi lahko celotni akciji in sami varnosti le škodovalo.

Realizacija načel in ciljev družbene samozaščite pa je seveda, gledano dolgoročno, v največji meri odvisna od razvijanja splošne varnostne kulture občanov, zlasti mladine, k čemur zlasti lahko in mora prispevati svoj delež naš celotni izobraževalni sistem in pa sredstva informiranja. Ti dejavniki lahko pripomorejo k usposabljanju najširšega kroga ljudi, da bodo razumeli, kaj neki pojav z vidika družbene in osebne varnosti pomeni ali lahko pomeni. Seveda pa pojem varnostne kulture ne vključuje le sposobnosti za razumevanje, pač pa in predvsem tudi zavest in voljo državljana, da se v varnostnem pogledu angažira, da je aktiven.

Postavljanje našega varnostnega sistema na široke osnove družbene samozaščite, s tako številnimi nosilci, se seveda mora odražati tudi v organizaciji in načinu delovanja profesionalnih, strokovnih organov in služb. Po eni strani morajo biti ti organi in službe odprti v družbo, biti integralno povezani z vsemi procesi družbenih preobrazb, po drugi strani pa ti organi odkrivanja kaznivih dejanj ter njihovih storilcev dobivajo močno podporo in oporo za svoje delo v tej višji stopnji zavesti ter aktivnosti delovnih ljudi v boju proti družbenim škodljivostim vseh vrst in oblik. Seveda pa to drugo ne sme in ne more pomeniti, da je družbeno samozaščito razumeti kot podaljšano roko državnih upravnih organov oziroma organov za notranje zadeve ali zreducirati njen smisel na »pomoč« občanov tistim organom, ki so po zakonu dolžni odkrivati kazniva dejanja, jih obveščati, prijavljati itd. Sprejeti takšno tezo bi pomenilo postaviti občana v pozicijo objekta teh organov. To bi bila velika ovira skupnim naporom, da delovni človek, občan postane resničen subjekt in nosilec družbene samozaščite. Nesprejemljiva pa je tudi druga skrajnost, skrajnost, ki naslavljanje zahtev posameznih državljanov na organe za notranje zadeve, da razčistijo oziroma raziščejo ta ali oni sumljivi pojav ali dogodek, smatra za denunciantstvo ali celo nečastno dejanje. Takšne skrajnosti prav gotovo nimajo z interesi delavskega razreda in delovnih ljudi, četudi se pojavljajo podzavestno, ničesar skupnega.

V naši republiki smo vprašanja glede prilagojevanja organov za notranje zadeve in njihove organizacije načelom družbene samozaščite in koncepta njihove nadaljnje graditve, po naši oceni ključna vprašanja, že

precej osvetlili. Menimo, da mora delo upravnih organov za notranje zadeve temeljiti na javni varnosti in njenem uniformiranem delu — milici, ki je organizirana v vsaki občini in deluje na območju celotne republike. Kot uniformirana služba je dostopna vsem občanom in vsi občani delavce te službe po njihovih zunanjih obrežjih tudi poznajo. V tem smislu je milica, kot organ javne varnosti, »splošna« služba, ki je podlaga za delo in vključevanje posebnih, specializiranih služb, ki so organizirane enotno v republiki, delujejo pa v centru ali dislocirano, na posameznih območjih.

Mesto, kjer ta služba uresničuje svoje naloge, se povezuje z nosilci družbene samozaščite, preventivno in v skladu s pooblastili deluje, je temeljni varnostni okoliš, ki je identičen z območjem krajevne skupnosti. Po tem načelu je danes v Sloveniji zasnovano toliko varnostnih okolišev, kolikor je krajevnih skupnosti. Ker pa je konstituiranje krajevnih skupnosti še v teku, bodo tudi glede varnostnih okolišev nastajale določene spremembe. Varnostni okoliš je tisto mesto, kjer se varnostna problematika kaže v svoji integralnosti, kjer postaja očitno, da se varnost kot komplementaren pojem in pojav ne more mehanično deliti na javno, državno, požarno, prometno itd. Iz teh razlogov mora biti odgovorni delavec milice v varnostnem okolišu, v varnostnem pogledu celovita osebnost, ki pozna temeljne zakonitosti vseh vidikov varnostne problematike. Oblika varnostnega okoliša je pot, ki naj približa delovanje organov za notranje zadeve občanom, hkrati pa učinkovito prispeva h graditvi kvalitetnejše ocene varnostne situacije in vseh pojavov, ki so pomembni za stanje varnosti, in s tem h krepitvi varnosti same.

Na to drugo stopnjo našega varnostnega sistema se navezuje tretja stopnja, to pa so specializirane službe republiškega sekretariata za notranje zadeve, to je služba državne varnosti, kriminalistična služba in še nekatere druge. Specializirane službe so organizirane glede na tipične probleme oziroma tipična področja varnostne problematike. Z metodami dela in s sredstvi, s katerimi razpolagajo, se v skladu s svojimi pooblastili in po posebnem postopku, ki je za to določen v zakonu, pojavljajo tam in tedaj, kadar kakega varnostnega problema, pojava ali suma kaznivega dejanja ni mogoče rešiti na način in s sredstvi samozaščite, kadar primera ne more rešiti milica kot splošna služba sama, kadar gre za hujše kaznivo dejanje zoper ljudstvo in državo, zoper svobodo ter integriteto delovnega človeka, družbeno ali zasebno lastnino, kadar gre za dejanje, ki je povezano z inozemstvom ali podobno.

Dosedanje izkušnje, ki pa jih bo treba še temeljito analizirati in oceniti, takšno usmeritev v temelju potrjujejo.

Ljubljana, dne 25. 9. 1974

Osvobodilni duh delavskega razreda in kultura*

Velika zgodovinska preobrazba, ki jo je dosegel znanstveni socializem v zgodovini človekovega spoznavanja in spreminjanja sveta, se je začela v bistvu s tistim miselnim in hkrati revolucionarnim dejanjem, ko je prodrla zavest, da subjekt zgodovine in revolucije ni ingeniozni in vsemogočni posameznik, temveč sam razred. Teoretični sistemi pred Marxom so analizirali vse socialne pojave in procese samo s stališča intelektualne moči posameznika. Gonilna sila vseh intelektualnih in socialnih gibanj je bil zanje tako imenovani svetovni razum, utelešen v konkretnem individuu. To je bila teorija o močnih osebnostih kot edinem zgodovinskem dejavniku, nasproti katerim stojijo množice. Vsi filozofski sistemi od Platona do Ortega y Gasseta so imeli milijonske množice samo za nekaj amorfne in nepreračunljivega; samo za objekt. Marx je radikalno ovrgel stališče metodološkega individualizma s trditvijo, da lahko samo razred kot subjekt, ki je tudi sam totalen, praktično in v resnici spozna in spremeni celokupno družbeno stvarnost s svojo totalnostjo. S tem je Marx označil proletariat kot edino silo sodobne zgodovine, in zapisal: »Proletariat... ne more napredovati in se osvoboditi, ne da bi zrušil celotno nadzgradbo slojev, ki sestavljajo uradno družbo... Zato se proletariat more in mora osvoboditi sam. Ne more pa se osvoboditi, ne da bi odpravil svoje življenjske pogoje. Svojih lastnih življenjskih pogojev pa ne more odpraviti, če ne odpravi vseh nečloveških življenjskih pogojev današnje družbe, ki so združeni v njegovem položaju.« Tako je zgodovina prišla do konkretnih družbenih sil, ki jo oblikujejo in premikajo naprej. Te družbene sile so torej sile »zadnjega zatiranega razreda«, ki so bile oropane življenjskega smisla in njegove lepote in ki so z razreševanjem nesmisla svojega obstoja ter z revolucionarnim odpravljanjem odnosov, v katerih so bile brezpravne, prezirane in ponižane, postale hkrati pravi revolucionarni faktor dokončne osvoboditve človeštva. Procesov tega osvobajanja pa proletariat ne more uresničiti

* Avtor je prispevek napisal za posvet na temo »Delavski razred in kultura«, ki je bil lani v Zenici. Objavljen je bil v makedonski reviji »Pogledi« št. 1/1974.

brez svoje družbene zavesti oziroma brez zavesti o svoji zgodovinski vlogi ter brez zavesti, da je prav on zgodovinski subjekt ne le socialne revolucije, temveč tudi univerzalne emancipacije človeštva. In še več, Marx je bil prepričan, da je prav razredna zavest delavskega razreda, da je prav njegova socialna realnost resnična realnost revolucije. In zato je eno izmed bistvenih meril za socializem prav struktura in raven delavskega razreda. V tej bistveni resnici so združene vse današnje nove pobude Zveze komunistov Jugoslavije. To pa pomeni, da proletariat ne more vsestransko osvoboditi socialistične družbe in človeka v njej, če tega ne prebudi in če nima položaja nedotakljive vladajoče sile v družbi, ki je dosegla politično zmago socialne revolucije. Razredne zavesti proletariata pa ne moremo omejiti samo na politično področje ali samo na področje materialne proizvodnje, kot to večkrat enostransko pojmuje, temveč jo moramo prenesti tudi na področje drugih oblik zavesti: v celotni sistem idejne superstrukture in v celotni sistem življenja. Samo tako se bo njen duh integriral v celotno tkivo nove socialne resničnosti. Zato je enostransko, če menimo, da je delavski razred dominantna in vodilna sila samo na gospodarskem in političnem področju. Ta ne more biti to na teh dveh področjih, če ni dominantna sila ali glavni socialni subjekt tudi na kulturnem področju, kajti kultura je — po Gramscijevi definiciji, kot organizacija in disciplina človekovega jaza, kot posedovanje lastne osebnosti, kot dosežki višje stopnje zavesti, s katero je mogoče doumeti svojo družbeno vrednost, svojo funkcijo v življenju, svoje pravice in dolžnosti — nujna zahteva, če naj proletariat osvobodi samega sebe, in nujna zahteva, če hočemo zgraditi pravo človeško in humanistično družbo. Samo tako bo postal proletariat ne le materialni, politični in ekonomski, temveč tudi duhovni gospodar. To dejstvo, ki pa se ga danes še ne zavedamo v celoti, nam vsiljuje novo dolgoročno strategijo naše kulturne politike.

Socializem je že dlje kot celo stoletje v nezadržnem zgodovinskem procesu nastajanja. Naša doba je doba svetovnozgodovinskega obstoja socializma na Zemlji. V zvezi s kulturnim načrtom čaka zato socializem epohalna naloga, ki jo vsebuje prav vprašanje: kako naj delavski razred izkoristi to svojo zgodovinsko priložnost in odide v boj ne le za pridobitev ekonomske in politične oblasti, temveč tudi za uresničenje svoje kulturne in duhovne hegemonije v družbi, ne da bi pri tem pozabil, da je postal vladajoča sila zato, da bo tudi sam odmrnil kot razred in da bo odpravil razredno oblast nasploh. Iz tega sledi: če hočemo speljati tudi kulturo v celoten proces socialistične revolucije v Jugoslaviji, pomeni to, da ne smemo omejiti bistva samoupravljanja, recimo, samo na vprašanje delitve ekonomskega dohodka ali presežka dela, temveč moramo s samoupravljanjem doseči tudi enotnost še razcepljene človeške prakse in premagati razredno delitev dela, da bomo tako kulturo in duhovno delo na splošno integrirali v celoto združenega družbenega dela, tj. da bo celotna proizvodnja dobila umetniški značaj, kot je mislil Marx. Univerzalnemu

značaju delavskega razreda zato ne ustreza partikularistična kultura, temveč samo univerzalna kultura, v katero bo vtkan univerzalni osvobodilni duh delavskega razreda. Zaradi vsega tega je danes bolj kot vse doslej postalo dokončno očitno, da ne moremo govoriti o radikalnem socializmu, če ga nismo izpeljali tudi kot radikalno kulturno preobrazbo. Zakaj socializem ni samo vprašanje proizvodnih sil in produkcijskih odnosov ali nekakšne neizprane aritmetike, ki povezuje ene in druge. Socializem je predvsem vprašanje izoblikovanja vsestranske človekove osebnosti. Za socializem ni pglavitnejšega vprašanja kot je vprašanje, kako doseči človekovo preobrazbo, njegovo popolno, totalno emancipacijo. Zgolj z izvedeno politično ekonomsko in znanstveno-tehnično revolucijo zato še vedno niso odpravljeni ostanki stare meščanske družbe iz neder nove družbe. Samo z radikalno preobrazbo človekove kulturne, duhovne in etične biti je mogoče ustvariti pravi socializem, ki ustreza proletarskemu humanizmu.

Rekli smo že, da pomeni vstop delavskega razreda v zgodovino in afirmacija njegovega socialnega subjekta radikalno spremembo in preobrazbo sveta. Toda te radikalne spremembe starega sveta ni mogoče doseči zgolj s spremembami na političnem ali gospodarskem področju, kajti socializem mora uresničiti radikalno preobrazbo človeka, njegove zavesti, njegove socialne senzibilnosti. Takšne preobrazbe pa ni mogoče doseči, če nismo dosegli identičnosti kulture z delavskim razredom. Glavni smoter kulturne revolucije in preobrazbe je po leninistični zamisli totalna socializacija kulture oziroma totalno kultiviranje družbe. Iz tega dejstva pa ni mogoče sklepati, da je smoter kulturne preobrazbe integralne družbe samo v širjenju in približevanju materialnih in duhovnih vrednot, ki naj bi si jih delavski razred prisvojil, zakaj na ta način bi — tako kot v celotni človeški predzgodovini — delavski razred omejili zgolj na objekt kulture in delovne prakse ali pa zgolj na njenega potrošnika, namesto da bi bil ta njen subjekt, samostojen integralen faktor celotne združene dejavnosti socialistične družbe. Pot celotne emancipacije, pot samooblikovanja delavskega razreda vodi torej ravno skozi tako pojmovano in izvedeno kulturno revolucijo delavskega razreda, v kateri se bo ta preobrazil iz fizičnega izvajalca v duhovnega pobudnika ter bo tako postal glavno jedro celotne kulture.

Po Marxovi zamisli o revolucionarni preobrazbi človeške zgodovine je socialna revolucija nujna predpostavka leninistično pojmovane kulturne revolucije. Ti dve sta med seboj neločljivo povezani, kajti zgraditev brezrazredne, resnično človečanske družbe tudi ni mogoča brez korenite preobrazbe človekove zavesti in njegove celotne intelektualne, estetske in duhovne arhitektonike ter socialne senzibilnosti. Leninistična kulturna revolucija delavskega razreda zato ni nič drugega kot kultura, pojmovana kot revolucija in kot stalno človekovo prizadevanje, ob katerem se sproščajo vsi skriti potenciali tega razreda. Če gledamo na revolucionarno zgodovinsko vlogo kulture v samoupravni socialistični družbi iz

tega zornega kota, naj ta s svojim ustvarjalnim duhom stalno prežema celotno življenjsko dejavnost in naj se ne omejuje samo na raven umetniške dejavnosti, temveč naj se neprestano trudi za identifikacijo življenja z ustvarjalnostjo in za preobrazbo življenja v svobodno in ustvarjalno prakso. V skladu s celotnim podružabljanjem vseh kulturnih vrednot se morajo zato pri nas v sodobni kulturni praksi začeti procesi odmiranja in preraščanja ustaljenega kulturnega prvenstva maloštevilne elite, bodisi kulturne ali politične in tehnokratske, da bi izvedli razredno razporeditev kulturnih vrednot in tako dokončno premagali vse ovire za neizprosni preboj delavskega razreda in širokih slojev delovnih množic v kulturno življenje. Zato pri nas ni mogoče doseči korenite kulturne preobrazbe delavskega razreda, če ta ne bo dezintegriral socialno-razrednih temeljev kulturnih ustanov v naši družbi, če ne bo dezintegriral tako meščansko kot tudi socialistično elito in aristokracijo. Samo tako bo lahko postal pravi zgodovinski subjekt vsestranske človekove osamosvojitve in zagospodaril ne samo na ekonomskem in političnem, temveč tudi na kulturnem področju; to pa pomeni, da bodo njegove misli in ideje postale res vladajoče misli in ideje. Marx in Engels v »Nemški ideologiji« gledata na boj delavskega razreda kot na celoto, kot na boj proti materialni in idejni ureditvi meščanskega razreda. Tako pišeta: »Misli vladajočega razreda so v vsaki dobi vladajoče misli, oziroma razred, ki je vladajoča materialna sila družbe, je hkrati tudi njegova duhovna sila. Razred, ki razpolaga s sredstvi za materialno proizvodnjo, razpolaga hkrati tudi s sredstvi za duhovno proizvodnjo, tako so mu zaradi tega praviloma podrejene misli tistih, ki so oropani sredstev za duhovno proizvodnjo. Vladajoče misli niso nič drugega kot idejni izraz za vladajoče materialne odnose, oziroma nič drugega kot vladajoči materialni odnosi, izraženi v obliki misli.«

Ta obširni citat nas postavlja pred tole navzkrižno vprašanje: če je v naši samoupravni socialistični družbi vladajoča materialna sila delavski razred, ali je ta že samo s tem postal tudi vladajoča duhovna sila?

S tem pa smo posegli v osrčje sedanjosti.

Zgodovinski procesi, ki danes nastajajo pred našimi očmi tako rekoč dramatično, še posebno pa revolucionarne težnje delavskega razreda, ki se s svojo avantgardo ZKJ ob novih ustavah bojujejo za ekonomsko in politično vodstvo, ne bodo vsestransko uresničene ali pa bodo uresničene s popačeno razredno zavestjo, če se v naši samoupravni družbi ne bodo razvijali in intenzivno napredovali koreniti procesi kulturnega vodstva delavskega razreda. Stalno se moramo zavedati tega, da lahko samo v tem dialektičnem sožitju dosežemo tako samoosvoboditev proletariata kot tudi vsestransko, popolno osamosvojitve človeka. Eno je neločljivo od drugega, zakaj brez kulturnega vodstva delavskega razreda, ki ga zahteva integralno razvijanje razredne zavesti, proletarijat ne more postati vodilna ekonomska in politična sila. Glavna naloga nove socialistične družbe je, kot je izredno točno povedal Gramsci, da ustvari »... kulturni sistem

vodstva delavskega razreda«. Ta sistem je bil v temelju Leninovega pojmovanja kulturne revolucije. V naših dosedanjih težnjah pa je ta še zmeraj v zarodku. Njegova nadaljnja graditev in oblikovanje bo dolg, zapleten in boleč proces, poln nasprotij, to bo boj med staro in novo družbo, med njunima integralnima idejnima nadgradnjama, ki ga na področju integralne kulture vodi zmagovita socialistična revolucija, in sicer na širokem in celotnem področju filozofije, etike, estetike, politike, prava, aksiologije in vseh drugih oblik družbene zavesti: morale, umetnosti — za popolnoma nov stil življenja. Temu dolgotrajnemu in protislovnemu procesu se ne bo mogla izogniti tudi naša kultura, saj jo je ta proces že zajel.

Seveda imamo tudi danes, prav tako kot v Marxovem času, skeptike, ki dvomijo, da bo delavski razred zmožel vse to. A tudi danes imamo, prav tako kot v Marxovem času, en sam odgovor na tak skepticizem. Ta odgovor sta dala Marx in Engels v svoji znani okrožnici iz Londona (17.—18. IX. 1879) še posebno z »Manifestom züriški trojici«, novemu partijskemu organu nemške socialdemokratske delavske stranke, ki je bil že obseden od tega skepticizma. Takrat sta namreč zapisala: »Kar se tiče naju, je glede na najino preteklost pred nama samo ena pot. Skoraj štirideset let sva poudarjala, da je razredni boj med buržuazijo in proletariatom močna opora za sodoben družbeni preokret; zato ne moreva iti skupaj z ljudmi, ki hočejo odstraniti iz tega gibanja razredni boj. Pri ustanovitvi Internacionale sva izrečno formulirala borbeni poziv: osvoboditev delavskega razreda je stvar samega delavskega razreda. Midva torej ne moreva iti skupaj z ljudmi, ki odkrito izjavljajo, da so delavci premalo izobraženi, da bi se lahko sami osvobodili, in da morajo biti osvojen od zgoraj, s pomočjo filantropskih malih in velikih buržujev. Če bo novi strankin organ zavzel stališče, ki bo ustrezalo nazorom te gospode, buržuazno namesto proletarsko, potem nama žal ne preostane nič drugega, kot da se javno izrečeva proti temu in da pretrgava s solidarnostjo, s katero sva doslej predstavljala nemško stranko pred inozemstvom.«

Nobenega dvoma ni, za kaj gre. Iz tega sledi: če je politična in socialna revolucija delavskega razreda v rušenju materialno-proizvodnih in proizvodjalnih odnosov stare meščanske družbe in njenih ostankov v novi socialistični družbi, pomeni leninistična kulturna revolucija ne le dezintegracijo intelektualne in splošne duhovne zgradbe meščanske družbe, temveč — v novi kulturi — tudi ustvarjalno integracijo vseh tistih trajnih vrednot sleherne dobe, ki so neminljive ravno zaradi tega, ker prispevajo k univerzalnemu idealu delavskega razreda: k vsestranski osvoboditvi in humanizaciji celotne družbe, človeka in njegovega sveta.

(Prevod iz makedonščine: N. Carevska)

BOŠTJAN MARKIČ

Ob novem predmetu v srednjih šolah

Čeprav bi bilo nesmiselno trditi, da s socialistično samoupravno preobrazbo vzgoje in izobraževanja v preteklosti nismo marsikaj dosegli in da je tedaj treba pričeti vse na novo, je vendarle res, da je boj zveze komunistov proti tehnokratizmu in liberalizmu v obdobju zadnjih let predstavljal tisti vzgon, ki je zaostрил dolžnost vseh vzgojnoizobraževalnih institucij, da *sistematično* prispevajo k oblikovanju marksistične idejne usmeritve mladih rodov. Politološka literatura je znanstveno analitično opozarjala na pomen in potek politične socializacije, na njeno vsebino in načine in v zvezi s tem poudarjala tudi pomen šole kot *enega* izmed pomembnih političnih socializatorjev, ki bistveno vplivajo na oblikovanje politične kulture.¹ Dokumenti Zveze komunistov Jugoslavije, sprejeti na njenem X. kongresu leta 1974 v Beogradu, zlasti pa še resolucija o nalogah Zveze komunistov Jugoslavije v socialistični samoupravni preobrazbi vzgoje in izobraževanja,² kažejo na odločnost zveze komunistov, da se vsa socialistična vzgoja in izobraževanje mladih organizirata tako, da bosta oblikovali svobodno, vsestransko razvito osebnost ter da bo marksizem kot ideologija zveze komunistov in znanstvena podlaga za graditev socialistične samoupravne družbe idejna osnova celotne vzgojnoizobraževalne dejavnosti.

Če upoštevamo zgoraj povedano, se nam zdi povsem logično in utemeljeno, da smo že v letošnjem letu vpeljali nov predmet samoupravljanje s temelji marksizma, ki naj bi dijakom omogočil, da se spoznajo z značilnostmi družbenih odnosov pri nas, da dojamajo teorijo in prakso samoupravljanja, bistvene sestavine jugoslovanske socialistične družbene ureditve ter institucije, v katerih se temeljni družbeni odnosi uresničujejo, da si pridobe temeljno znanje o marksistični teoriji in da tako spoznajo marksizem kot znanstveno teorijo in revolucionarno ideologijo ter prakso delavskega razreda. Na dlani je, da bi bilo sedaj odveč modrovati o tem, ali ne bi uvedba takšnega — v bistvu zelo zahtevnega — predmeta,

¹ Glej v zvezi s tem S. Južnič, *Politična kultura*, Obzorja, Maribor 1973, str. 131.

² Glej X. kongres ZKJ, *Dokumenti, Komunist*, Ljubljana 1974, str. 316.

kot je samoupravljanje s temelji marksizma, zahtevala daljše časovne priprave in ravnanje bolj v smislu *festina lente*. Končno: škoda bi bilo vsake mlade srednješolske generacije, ki bi bila zaradi morebitne poznejše uveljavitve tega predmeta prikrajšana za tisto, kar naj bi v skladu z našimi idejnimi izhodišči v *izobrazbenem* in *vzgojnem* smislu nudil predmet, ki že s svojim pomenljivim naslovom kaže na to, kaj hoče povedati. Veliki napori, ki sta jih Zavod za šolstvo SR Slovenije ter Marksistični center pri CK ZK Slovenije, ob zgledni odzivnosti predavateljev iz vrst univerzitetnih ter družbenopolitičnih delavcev, vložila, da bi izvedba predmeta stekla, očitno niso bili zaman. Ali — če povemo morda nekoliko bolj relativizirano: ti napori so v danem položaju, upoštevaje omejene časovne razsežnosti, dali tisto, kar je bilo realno mogoče pričakovati. Povedano tedaj pomeni, da organizacijski in vsebinski ukrepi omenjenih institucij predstavljajo izhodiščno točko, na katero moramo sproti in še bolj zavzeto navezovati stalno skrb, da bo novi predmet dosegel zastavljene cilje, ki so — bolje rečeno mimogrede — precej zahtevni in uresničljivi le s kontinuiranim delom.

Uveljavitev predmeta »samoupravljanje s temelji marksizma« pa nas ne bi smela zvabiti — hote ali nehotе — v hudo poenostavljanje in zmoto, češ da je ta predmet neke vrste marksistični »Mädchen für alles«, da je »odpustek« za morebitno zanemarjanje marksistične metode pri drugih predmetih, da je zgolj izložbeno okno sedaj močno uveljavljene idejno antinevtralne šole. V tistih sredinah, kjer bi predmet samoupravljanje s temelji marksizma pojmovali zgolj kot neke vrste dolžnostni izvod socialistične vzgoje in izobraževanja, bi bilo težko pričakovati, da bi mladi sprejeli marksizem kot svoj pogled na svet in ga ustvarjalno uporabljali v praksi. Pojmovanje tega predmeta kot le trenutno aktualno režimskega predmeta, z značilnostmi nekakšnega partijskega veronauka, bi dijake zgolj odbijalo od njega in bi predmet osiromašilo ter ga postavilo na raven za samoupravno ideologijo nesprejemljive zoprne apologetike. Vsako himnično spevno razlaganje marksizma in samoupravljanja, recitativni slog podajanja tega predmeta, bi se kaj hitro izkazalo kot izobrazbeni in vzgojni bumerang.

Slovenski družbeno zavzeti tisk je v letošnjem letu posvečal vidno pozornost problematiki marksistične vzgoje in izobraževanja ter še posebej dajal prostor publicističnim refleksijam ob uvedbi novega predmeta samoupravljanje s temelji marksizma ter razčlenjeval nesprejemljivost abstraktno humanističnega marksizma in dogmatično apologetskega marksizma.³ V tej glosi pa naj opozorimo na to, da obravnavanje samoupravljanja ne more izhajati iz ozkih pozitivističnih okvirov, temveč mora nuditi analizo družbenih odnosov v Jugoslaviji na vseh ravneh — od delovne in krajevne skupnosti preko občine do republike in federacije, ana-

³ Primerjaj v zvezi s tem S. Kranjc, Samoupravna in marksistična usmerjenost, Naši Razgledi, Ljubljana 13. IX. 1974.

lizo dejavnikov, ki te odnose ustvarjajo, ter obrazlagati tudi vzroke in dinamiko družbenih sprememb, ki pri nas nastajajo. Samoupravni sistem kot institucionalna oblika preseganja dvojnosti med javno oblastjo in družbo oblikuje tudi svoje specifične *institucije*, ki jih je seveda treba poznati, saj je brez določenega znanja o konkretnih institucijah tudi težko ocenjevati delovanje samoupravnega sistema. Gre predvsem za to, da konkretne institucije v samoupravnem sistemu znamo razlagati v odvisnosti od niza zgodovinskih, nacionalnih, razrednih in drugih socioloških predpostavk in od stopnje politične kulture. Zdi se nam, da bi bilo tedaj zelo ozko, če bi samoupravljanje pri pouku »docirali« le skozi norme, če bi ga prikazovali kot statičen sistem, ne glede na pogoje nastanka ter družbene težnje, možnosti in ovire (objektivne in subjektivne), skozi katere se prebija.

Mladi so ponavadi zelo alergični na družbene mistifikacije. Zato bi olepšano obravnavanje samoupravljanja, v stilu »too good to be true«, zanemarjanje analize razkoraka med normativnim in stvarnim in opuščanje nakazovanja možnosti za preseganje družbenih neskladij lahko povzročalo obratne vzgojne učinke od tistih, ki jih sicer predvidevamo. Narava novega predmeta je takšna, da bo kolikor toliko intelektualno razgibanega dijaka silila razmišljati o številnih vprašanjih, na katera bo terjal odgovore. Bilo bi nerealno pričakovati, da, glede na naravo vprašanj in pripomb, profesor ne bi bil kdaj v zadregi z odgovorom. A bilo bi slabo, če bi odgovarjal tako, da bi mu bil poglobitveni cilj samo to, da z danim odgovorom ne pride v svojo lastno, v »eksistenčno zadrego«.

Edino ustvarjalno kritični odnos do samoupravljanja, ki ničesar ne olepšuje, temveč realno vrednoti samoupravljanje kot opredeljujočo prvino našega sistema, lahko dosega željene cilje. Očitno ne bomo mogli mimo dejstva, da se srednješolci pri nas, vsaj tisti, ki so do neke mere bolj razgledani in zahtevni, lahko poučijo o nekaterih sestavinah samoupravljanja in marksizma tudi s pomočjo tiska, radia in televizije, in dalje da oblikujejo svoj odnos do te problematike tudi s pomočjo družine, cerkve in drugih političnih socializatorjev. Vsa ta dejstva bo neogibno potrebno upoštevati tudi pri pouku predmeta samoupravljanje s temelji marksizma. Vendar želimo pristaviti še to, da bo do določene meje tudi *splošno* družbeno, družbenopolitično in družbenogospodarsko dogajanje ter razmere v svetu vplivalo na vsebinsko odzivnost dijakov na predmet samoupravljanje s temelji marksizma. Neuveljavljanje samoupravljanja v družbeni praksi (tu imamo v mislih še zlasti vprašanje učinkovitosti in integracije samoupravljanja), premajhni napor pri odpravljanju razlik med razglašenim in uresničenim, neuresničevanje socialistične demokracije bi bili kaj slaba »pedagoška podlaga« za razlaganje predmeta samoupravljanje s temelji marksizma.

Profili profesorjev, ki bodo nosili temeljno breme pri izvedbi pouka predmeta samoupravljanje s temelji marksizma, so zelo različni in segajo

od filologov preko geografov, zgodovinarjev do filozofov, sociologov in politologov. Vse to nalaga vsem tistim dejavnikom, ki bodo skrbeli tudi za dodatno izobraževanje pedagoških delavcev, ki bodo sodelovali pri pouku predmeta samoupravljanje s temelji marksizma, še posebno zahtevne naloge, tako pri organiziranju specializiranih seminarjev med šolskim letom kot pri pripravljanju strokovnega gradiva in študijske literature. Uvodni seminarji za profesorje, ki sta jih pripravila letos poleti Zavod za šolstvo SRS in Marksistični center pri CK ZKS, so tako organizatorjem kot tudi udeležencem seminarja in predavateljem na seminarju pokazali, kje so še vrzeli v strokovnem izpopolnjevanju nosilcev predmeta samoupravljanje s temelji marksizma. Čeprav bi težko trdili, da je družbeni položaj prosvetnih delavcev v naši družbi (že) takšen kakršen naj bi bil glede na programska izhodišča Zveze komunistov ter kakršnega želimo doseči in kakršnega prosvetni delavci — ne nazadnje — glede na pomembno družbeno funkcijo, ki jo v samoupravnem socializmu opravljajo, tudi zaslužijo, vendar tako odzivnost prosvetnega kadra na priprave v zvezi z novim predmetom kot tudi vse druge organizacijske in individualne študijske priprave kažejo, da se delavci v vzgoji in izobraževanju zavedajo svojih nalog. Sodimo, da usmerjenost Zveze komunistov v temeljito spremembo položaja vzgoje in izobraževanja ter v oblikovanje marksistične idejne usmeritve ni naletela na apatičnost (pogojeno z posameznimi slabimi izkušnjami iz preteklosti) ali zgolj »obveznostno«, »uradniško« reagiranje.

Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo kot družboslovna fakulteta in družboslovna revija Teorija in praksa kot revija, ki jo ta fakulteta izdaja, v preteklosti nista bili in tudi v prihodnje ne nameravata biti ravnodušni do marksistične vzgoje in izobraževanja ter do naporov vseh prosvetnih in drugih ustanov za uspešno uresničevanje predmeta samoupravljanje s temelji marksizma. S svojimi znanstveno-raziskovalnimi in pedagoškimi delavci je Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo — ob sodelovanju drugih znanstvenih in strokovnopolitičnih institucij — tista ustanova, ki lahko pomembno pripomore pri dopolnilnem izobraževanju profesorjev za novi predmet, ki smo ga uvedli v srednjih šolah. Revija Teorija in praksa pa s študijami, članki, razpravami in drugim pisanjem daje koristno podlago za individualni študij samoupravljanja in marksizma.

O revoluciji in njenem »nadaljevanju«

V dnevnem in tedenskem tisku, prav tako po radiu in televiziji je pogosto v rabi izraz, »da se naša revolucija nadaljuje«. Menda se je zanj še posebej potrudil Svetozar Vukmanović-Tempo s svojimi spomini. Trditev ne more ne izzvati ugibanj, ali je res tako. Mar smo res priče »nadaljevanja revolucije« po skoraj tridesetih letih njene zmage? Mar ta zmaga ni bila odločilna, prelomna?

Stvar je vredna razčlenbe.

Poznamo dva blizu si stoječa pojma, evolucijo in revolucijo. Evolucijo lahko prevedemo z izrazom razvoj ali razvojni proces¹ in je torej pojem precejšnje razsežnosti. Revolucija je pojem ožje vsebine, pomeni prevrat, to se pravi, pospešeno in opazno spremembo. Revolucija je potemtakem trenutek evolucije, ko se postopno nakopičene sile ali druge pojavnosti sprostijo za temeljit in skokovit preobrat.

Včasih to razlago opirajo na primer z vodo, ki se segreva; ko temperatura doseže 100 stopinj, se voda »nenadoma« spremeni v paro: iz enega stanja se sprevrže nanagloma v drugo stanje. Nakopičene sile jo pritirajo k skokoviti spremembi.

Ta najbolj splošna razlaga pojmov evolucija in revolucija je v rabi pri vseh narodih za pojave v prirodi in družbi, v znanosti in vsakdanjem življenju.

To najbolj splošno razlago srečamo pri trditvah, da zadnja desetletja doživlja človeštvo znanstveno in tehnično revolucijo.

Nekaj posebnosti pa si privzameta ta dva pojma, kadar ju uporabljamo pri presoji družbe oziroma družbene ureditve. Zadnjih dvesto let pretresajo družbo številne revolucije — vsekakor v zadostnem številu, da ugotovimo določene zakonitosti in da opredelimo, kaj je družbena revolucija.

Vsaka sprememba v družbi še ni revolucija; lahko je le reforma ali drugačna premostitev nasprotij. Tudi ni vsaka sprememba vlade revolucionarnega pomena. Puč sam po sebi, kot dejanje zarotnikov, ki ga spremljajo včasih dramatični zapleti, kakor zadnje čase v Čilu in na Cipru, ni nikakršna revolucija. Revolucija v človeški družbi ali socialna revolucija, ki izbruhne navadno v okviru določene države, pomeni nekaj temeljitega, pomeni prevrat v osnovah družbene in državne ureditve ob

¹ F. Engels je pisal o razvojnem procesu, »da ga sestavljajo faze, ki se dosledno vrstijo ena za drugo« (pismo F. Kelly-Višnjevecki, dne 28. decembra 1886, Zbrana dela K. Marxa in F. Engelsa v ruščini, zv. 36, Moskva 1964, str. 497).

udeležbi ljudskih množic, je torej globokega socialnega značaja in prejema podoba skoka, včasih hitrega in — klasično — z vstajo započetega, včasih razpotegnjenega. Pri tem je za družbeno revolucijo bistveno, da preide oblast iz rok enega razreda v roke drugega razreda. Vprašanje oblasti je ključno pri presoji revolucije, njenega značaja, njene posebnosti.

Zgodovina novejšje dobe je polna primerov, ki potrjujejo takšno opredelitev socialne revolucije. Družbenim dejstvom moramo priznati veljavo. Odtod moramo izhajati, odtod črpati spoznanja.

V veliki francoski revoluciji 1789—1793 je oblast prešla iz rok fevdalcev v roke meščanstva, tako imenovanega tretjega stanu. Zato jo imenujemo meščansko ali meščansko-demokratsko revolucijo.

V veliki oktobrski revoluciji v Rusiji 1917 je oblast prešla iz rok buržoazije (ali meščanstva) v roke delavskega razreda ali proletariata. Zato jo imenujemo proletarsko ali socialistično revolucijo. Pri tem je bil stari državni aparat razbit in delavski razred si je ustvaril nov aparat v obliki sovjetske države.

To sta dva izredno pomembna in izrazita prevrata v družbi in državi. V zgodovini novejšjega časa tvorita veliki prelomnici človeškega razvoja in napredka. Njuna obeležja nazivamo klasična.

Ob razsulu Avstro-Ogrske 1918 je oblast prešla iz rok avstrijsko-nemškega meščanstva, združenega z dvorom, plemstvom in generaliteto, v roke nacionalnih buržoazij — češke, poljske, slovenske, hrvaške idr. — ki so na razvalinah ene, mnogonacionalne države ustanovile nove nacionalne države. To je bila meščansko-demokratska revolucija, ki je vznikla z veliko zamudo, saj ji je bil klasičen čas že v XIX. stoletju, ki pa se kljub razvitim razmeram ni sprevrgla v proletarsko-socialistično revolucijo, celo ob prekucuškem vrenju milijonskih množic, kajti manjkala je partija takšne revolucije: subjektivne sile zatirane večine v družbi niso bile ne zbrane ne pripravljene na socialni prevrat proletarsko-socialistične vsebine.

Med narodnoosvobodilno vojno narodov Jugoslavije 1941—1945 zoper fašistične zavojevalce Nemčije, Italije in od drugod, je oblast stopnjema prehajala iz rok meščanstva v roke delavskega razreda, združenega z drugimi sloji zatiranega ljudstva v edino protifašistično osvobodilno fronto. Narodna osvoboditev in socialistična revolucija sta se spojili v postopen in enoten proces ljudske revolucije. Star državni aparat je bil strt, namesto njega je nastal nov, revolucionarni ljudski aparat.

Iz navedenih primerov je lahko sklepati, da gre pri revolucijah v družbi za bistveno spremembo oblasti v državi in hkrati za skokovito, bolj ali manj časovno omejeno dogajanje.

Ta družbena zakonitost sodobnega razvoja človeštva se dá ugotoviti tudi ob drugih primerih različnih narodov na vseh celinah.

Ta spoznanja niso le svojina sedanosti. Nanje so opozarjali misleci pred nami. Lenin, ta priznani strateg oktobrske revolucije na obsežnih prostorih Rusije, ki je s partijo vred poznal prakso prve ruske revolucije

leta 1905, ki je poleti 1917, torej na večer pred zmagovito boljševiško vstajo v Petrogradu, napisal teoretično delo »Država in revolucija«, ki mu nihče danes ne odreka zgodovinskih zaslug — je prav leta 1917 večkrat označil bistvo revolucije.

Aprila 1917 je pisal:

»Prehod državne oblasti iz rok enega *razreda* v roke drugega tvori prvo, poglavitno in temeljno oznako *revolucije*, tako v strogo znanstvenem kakor v praktično političnem pomenu tega pojma.«²

Istega meseca je v članku o dvojevladju zabeležil:

»Temeljno vprašanje vsake revolucije je vprašanje oblasti v državi.«³

Julija 1917 se ponovno vrača k tej temi:

»Ne pozabimo, da je vprašanje oblasti temeljno vprašanje vsake revolucije.«⁴

Septembra 1917 spet piše:

»Ni dvoma, poglavitno vprašanje vsake revolucije je vprašanje državne oblasti. Odločilno je namreč, kakšen razred ima oblast... Vprašanju oblasti se ne dá izogniti, niti se ga ne da odložiti, kajti prav to vprašanje je poglavitno, kar opredeljuje vse pri razvoju revolucije, pri njeni zunanji in notranji politiki.«⁵

Podobnih izrekov srečujemo pri Leninu leta 1917 še več.

Razumljivo, da pri takšni opredelitvi družbene revolucije Lenin ni mogel ocenjevati revolucije v neki konkretni družbi in deželi kot proces, ki naj bi trajal desetletja.

Lenin je sicer leta 1916 v polemiki s P. Kijevskim (to je G. Pjatakovom) pisal o socialni revoluciji, da »ne more nastati drugače, kakor da zapolni razdobje, v katerem se bo združevala državljanska vojna proletariata zoper buržoazijo v naprednih deželah s številnimi demokratičnimi in revolucionarnimi, vštevši narodnoosvobodilnimi gibanji pri nerazvitih, zaostalih in zatiranih narodih.«⁶ Če govori Lenin tu o razdobju socialnih revolucij, najdemo hkrati v tem stavku pojasnilo, da misli na številne in različne narode. Tudi naslednji stavek pravi tako. Potemtakem dopušča Lenin daljše razdobje socialnih revolucij, ko presoja razvoj narodov in dežel v svetovnem merilu. Ta razvoj po svetu ni enakomeren in zahteva zato daljše razdobje, v katerem pa vsak narod, vsaka dežela izvrši revolucijo v določenem kratkem roku.

O časovni dimenziji revolucije se je izrekel že F. Engels leta 1883. Junija t.l. je pisal E. Bernsteinu: »Revolucija je dolgotrajen proces, primerjaj leta 1642—1646 in 1789—1793...«⁷ Dolgotrajnost znaša v navedenih primerih štiri leta. Avgusta piše prav istemu: »Huda zmota Nemcev je v tem, da si mislijo, kako je mogoče izpeljati revolucijo v enem

² V. I. Lenin, Pisma o taktiki, Celotna zbrana dela v ruščini (V. izdaja), zv. 31, str. 133.

³ V. I. Lenin, Izbrana dela v slovenščini, III. zv., str. 13.

⁴ Prav tam, članek »O gesli«, str. 74; enako glej na str. 78.

⁵ V. I. Lenin, »Eno temeljnih vprašanj revolucije«, Celotna zbrana dela v ruščini (V. izdaja), zv. 34, str. 200.

dnevu. Dejansko je revolucija proces, ki traja več let, ko se množice razvijajo v razmerah, ki pospešujejo njegovo hitrost. Vsaka revolucija, ki bi bila izpeljana v enem dnevu, bi bodisi le odstranila reakcijo, že poprej obsojeno na pogin (leta 1830), ali pa privedla do izidov, ki bi bili naravnost nasprotni sprejetim ciljem (leta 1848 v Franciji).«⁶

Engelsovo mnenje postavlja socialno revolucijo v dokaj določene časovne okvire: od enega dneva do »več let«; primeri, ki jih navaja, pa nakazujejo štiriletno dobo. Naštetim primerom lahko dodamo revolucijo v Evropi leta 1848—1849, pariško komuno leta 1871, prvo rusko revolucijo leta 1905—1907 itd. V zgodovinskem merilu gre torej za izredno kratke časovne mere.

Če se od dejanj v preteklosti in od mnenj Engelsa in Lenina vrnemo k naši današnji jugoslovanski stvarnosti, nam ne bo težavno narediti ustrezne zaključke. Kajti pglavitnim družbenim zakonitostim se podreja tudi razvoj naše družbe.

Nikakor ne moremo trditi za današnje stanje naše družbe, da njen razvoj terja spremembo oblasti, kar bi govorilo v prid »nadaljevanju revolucije«. Oblast delavskega razreda in drugih delovnih slojev ni vprašljiva. Ni razredov — razen drobcev starega meščanstva in skupin neokapitalistov, jalovih in nemočnih — ki bi zase terjali oblast od delavskega razreda. Torej objektivno ni na dnevnem redu nobenega socialnega prevrata (ali revolucije.)

Tudi ne moremo trditi, da je sedanji razvoj skokovit, da se, recimo, prevrat vrsti za prevratom, kar bi govorilo v prid »nadaljevanju revolucije«. Razvoj naše družbe poteka v znamenju graditve socializma. Temu razvoju so podrejeni gospodarski načrti, samoupravljanje, ustavne spremembe, urejanje odnosov med narodi. Razvoj je umerjen, ob občasnih visokih stopnjah ali zaostajanjih.

Odtod lahko sklepamo, da pri nas zdaj ne gre za nikakršno »nadaljevanje revolucije«. Nasprotno trditve so lahko plod neznanja ali zane-marjanja davno odkritih razrednih pogojenosti. Morda se z njimi razodeva hotenje poudariti pomembnost naših dogajanj. Morda se v njih izraža želja po senzacionalnosti, po romantični odmaknjenosti od stvarnosti. Razume se, marksizma tu ni.

Še več, trditev, da se revolucija pri nas »nadaljuje«, posredno omalovažuje pred tremi desetletji uresničeno revolucijo in ji pravzaprav odreka tedanjo odločilno in prelomno vlogo v zgodovini jugoslovanskih narodov. Ustvarja namreč vtis, da revolucija ni bila zadostna, da ni izpolnila nalog pa je zato potrebno njeno nadaljevanje.

Izraz o »nadaljevanju« revolucije spominja nehote tudi na nazore L. Trockega o permanentni ali nepretrgani revoluciji, ki naj bi rešila prvo

⁶ V. I. Lenin, Izbrani spisi o nacioialnem vprašanju, Ljubljana 1974, str. 156.

⁷ Zbrana dela K. Marxa in F. Engelsa, ruska izdaja, zv. 36, Moskva 1964, str. 33.

⁸ Prav tam, str. 49.

državo socializma v zaostali Rusiji vseh zares velikanskih težav tako, da bi se brez premora razprostrla na razvite dežele v Evropi in Ameriki ter v tem našla izhod. Ti nazori — kolikor so res odražali mnenje Trockega — se niso obnesli v praksi.

Revolucija je enkratni zgodovinski akt, ki pretrese družbo od vrha do tal, ki je objektivno pogojen z materialnimi razmerami v družbi, ki ima svoj razplet nasproti in svojske rezultate. Ni pa revolucija nekaj nepretrganega ali stalno ponavljajočega se, kakor letni časi ali prazniki, in ni dogodek, ki ga je mogoče priklicati zgolj po želji subjektivnih dejavnikov, ki bi si ob idealističnih pogledih na družbo radi nabrali dodatnih ali prvih lovorik.

Dopustno in utemeljeno je seveda, če rečemo o naši socialistični graditvi, da je revolucionarnega pomena, kajti izvira iz zmagovite socialistične revolucije in uresničuje njene naloge in cilje. Politika, ki je usmerjena na te naloge in cilje, je revolucionarna politika.

Prav banalno pa zveni na primer »šik-revolucija« pri televizijski reklami za novo vrsto britvic ali »seksualna revolucija« v literaturi spret-nih podjetnežev, ki iščejo ekstra profite na račun zaupljivih nevednežev.

Ko smo že pri razmotrivanju revolucije, moramo omeniti izkušnjo pariške komune iz leta 1871, na katero so opozarjali Marx, Engels in Lenin v svojih teorijah, da namreč proletarska ali socialistična revolucija ne more rabiti starega meščanskega aparata oblasti, ampak ga mora razbiti in na njegovo mesto postaviti nov, lasten državni aparat.

Zgoraj navedeni primeri proletarskih revolucij so upoštevali izkušnjo pariške komune ter teorijo marksizma. V tem je bila in ostala trajna zasluga komunističnih partij. Ni je treba okrniti, zanemariti ali zanižati.

Takih zaslug si niso pridobile socialnodemokratske in njim podobne stranke v deželah, kjer so prihajale na oblast. Nobene socialne revolucije niso izvedle. Niso se lotile »svetega temelja« kapitalizma, to je lastnine monopolov in njihove delitve družbenega produkta. Izpeljale so le nekatere družbene reforme. Upravičeno vprašujemo tiste med njimi, ki so na oblasti, ali so zadnja leta nacionalizirale kako podjetje ali gospodarsko vejo. Ali so spodrezale korenine fašizmu in staremu aparatu oblasti? Ne, niso. Primeri Avstrije, Nemčije, Anglije itd. to zgovorno potrjujejo.

Padec Willyja Brandta, voditelja socialnih demokratov in predsednika zahodnonemške vlade, pripisujejo — med drugim — zahrbtni aktivnosti tajnih državnih služb, ki jih je ustvaril Konrad Adenauer, vodja nemške buržoazije po drugi svetovni vojni, in ki se jih socialnodemokratska stranka na oblasti ni dotaknila. Socialdemokrati niso upoštevali izkušenj pariške komune in ruske revolucije o razbitju starega državnega aparata oblasti.

Iz bogatih izkušenj preteklosti in teoretičnih postavk marksizma se moramo ob novih dogodkih in pogledih stalno učiti, samostojno in sa-

moniklo, ter bogatiti zakladnico jugoslovanskega komunizma. Pozdraviti gre vsak dosežek na tem torišču. Da bi pa v to naše idejno bogastvo vključili kakršne koli zamisli, ki jim manjkajo argumenti in ki jih družbena praksa zavrača, ni nobenega razloga.

Avgust 1974

RUDI LEŠNIK

Časniki in časopisi — šolarjevi spremljevalci

Množična občila dokaj lahkotno, z nasiljem, ki se ga človek še zaveda ne, vplivajo na njegovo vedenje in mišljenje. Ob nepregledni množici dražljajev, ki delujejo v sodobnem času, posameznik sploh ne zmore več umirjeno in trezno presojati, ker kratko malo nima več pregleda nad stvarmi in pojavi. V takih razmerah prisluškujemo mnenjem, ki jih ponujajo množična občila, domala podzavestno sprejemamo to kot svoje osebno stališče, ki ga širimo naprej, čeprav je mnenje nekaj »med znati in verjeti, torej niti stvarno niti razumsko dovolj utemeljeno«.¹ Vse bi bilo še v redu, če bi mnenja in podatki, ki jih človek tako dobiva, bili zanj zmeraj dobri in koristni in bi dejansko ustrezali resnici. Pedagoško gledano pa se odpira še vprašanje, koliko najrazličnejši vplivi iz množičnih občil prispevajo k razvoju mlade osebnosti.

V vzgoji se z zavestno izbranimi vsebinami trudijo, da bi čimbolj uveljavljali vzgojne smotre v določenem zgodovinskem času, danes pa je vsebin, ki se nenadzirano pomešajo med vzgojne vplive, čedalje več, tako da jih ni mogoče niti osamiti niti zaježiti. V zaprtih družbenih sistemih so to urejali z neprijetnimi administrativnimi ukrepi, bolj ali manj uspešnimi, vendar največkrat odtujenimi resničnim človekovim potrebam. Vzgojni smoter izvira iz družbene resničnosti, njene razvojne usmeritve, skratka, iz življenja, katerega del so tudi razvitejša komunikacijska sredstva.

Življenje je polno gibanja in spreminjanja in danes je značilno, da so pojavi, mnenja in tudi vrednote pogosto kratkega življenja, če bi jih merili po popularnosti, razglašeni v različnih množičnih sredstvih, zlasti ko gre za različne vzore vsakdanjega življenja, ki jim mladi ljudje sku-

¹ Erich Weber: »Das Freizeitproblem«, München-Basel 1963, str. 113.

šajo slediti. Včasih lahko to pelje k »neki zmedi svetovnonazorske podobnosti in k razblinjanju pri zgraevanju osebnostne lestvice«², če vzgoja ne daje ob pravem času primerne pomoči.

Ni vseeno, kako mlad človek doživlja resnico. Ravno množična občila zmorejo prikazovati iluzije kot resničnost, ponujati laž kot dokazljivo resnico, ki jo zlasti še otrok sprejema kot doživeto, odsev stvarnosti z vidom in sluhom. V mladinskem kriminalu velikokrat naletimo na primere, ko so mladoletniki, spodbujeni po kakšni napetovki, doživljali dogajanje tako močno, da so to skušali vnesti v svoje življenje kot možno obliko odnosov, pa so trčili ob pregraje, ki jih postavlja normalno družbeno življenje.

Nedvomo sodi danes med temelje in nič kaj lahke naloge vzgoje, da sprejme vsa protislovja najrazličnejših vplivov množičnih občil kot nezogibno nujnost, jih dojame kot enega najučinkovitejših dejavnikov vzgoje, obenem pa pomaga človeku pravočasno spoznati tudi nevarno dvolično naravo tega pojava, da bi se zmozel čimbolj samostojno braniti, ločevati snet od zrnja in izbirati predvsem tisto, kar je najboljše za njegov razvoj in zadovoljstvo.

Časniki in časopisi so zgodovinsko najdlje del komunikacijskega sistema v modernem svetu. Lahko rečemo, da so množična potrošna dobrina in obenem podvrženi tržnim zakonitostim, torej povpraševanju in ponudbi, pa jih zatoj krojijo po okusu potrošnikov. V stehiziranem zahodnem svetu, brezoblično idejno zmedenem, brez moči, da bi se povzpeli nad kaotične zmede individualističnih protislovij, so ljudje še bolj kakor druge nasičeni z vsakdanjo hrupnostjo in zahtevajo čedalje močnejše dražljaje, da se lahko duhovno in čustveno odzivajo, ter se nagibajo, kakor pravi Gehlen, »k pretiranim količinam shrljivih vzburjenj«³. Odtod tudi bežno hlastanje po primitivnih napetovkah, dražljivih opolzkih, zgodbah, ki naj stresajo.

Razumljivo je, da se svobodna in odprta družba, kakršno razvijamo s samoupravnim socializmom, ne more zapirati pred temi najrazličnejšimi vplivi, ki nam sicer ne morejo biti po volji, pa so dejansko že čezmerno prodrli v naše življenje; vendar se kot samoupravljavci in potrošniki lahko upiramo s tem, da odbiramo in smo kritični, zahtevnejši do tistih, ki nam ponujajo vsebine.

Zveza prijateljev mladine Slovenije je še pred nedavnim ugotavljala, da naši otroci dobivajo v roke vse več kičastih slikanic, stripnih zvezkov, zabavnikov, kriminalk, ki gredo zaradi cenenosti in preračunane učinkovitosti v denar«⁴. Ne smemo spregledati, da prav otrokom s ponujanjem plehkosti prebujamo potrebe po plaži, ki je sicer niti ne bi razvili. Nesmiselno bi bilo v bistvu oboje: prepovedati vse, kar nam mogoče z vidika

² Karl Bednardik: »An der Konsumfront«, Stuttgart 1957, str. 36.

³ A. Gehlen: »Die Seele im technischen Zeitalter«, Hamburg 1957, str. 34.

⁴ Nekateri problemi družbene vzgoje in skrbi za otroka. (Gradivo za 3. sejo RK SZDL SR), Ljubljana 1972, str. 14.

pedagoškega kažiprsta ne bi bilo všeč; pa ponujati zgolj neke vzgojno in didaktično čiste zgodbe, kakor je to nekoč počel Vedež, vzgojni list za otroke.

Nekatere analize mladinskega tiska so pokazale, da mladi prežive skoraj polovico prostega časa pri konsumirajočih dejavnostih, seveda največ pri televiziji. Hrvaška pedagoginja Posilovićeva⁵ ugotavlja, da spremljajo otroci poprečno 3 do 4 dnevniške, mesečno četrtna otrok do 4 stripe in roto-mane, a četrtna otrok celo več kar nujno deluje na razvoj mlade osebnosti.

Tudi med mariborskimi šolarji višjih razredov osnovnih šol smo zbrali podatke o tem, kaj berejo. Raziskava je pokazala, kako je učenec knjiga nujno potrebna in je še zdaleč ne more nadomestiti televizija.⁶ Ugotovili smo tudi, katere časnike in časopise so brali in kateri so jim najbolj ugajali.

Za vse šolarje je značilno, da sorazmerno radi berejo bodisi knjige, bodisi časnike in časopise. V glavnem velja zapis učenke Božene Pergerjeve: »Vesela sem, če sem prosta. Takrat najrajši berem, seveda, napete zgodbe.« Takih zgodb je ravno v časopisih precej. Različnih časnikov in revij je toliko, da smo jih morali razvrstiti v določene skupine, če smo hoteli ugotoviti, kakšen odnos imajo otroci do različnih vsebin tega tiska. V razpredelnico so skupine uvrščene takole: specializirani stanovski in poklicni časopisi (A), otroški časopisi (B), periodične slikanice, stripi (C), modni časopisi (Č), razni ilustrirani časopisi (D), poljudnoznanstveni (E), humoristični (F), dnevniki (G), verski listi (H) in športni časopisi (I).

Podatki kažejo, da verjetno v tistih februarjskih dneh ni bilo šolarja, ki ne bi pogledal kakšnega časnika ali revije, pa že to pove, kako pomembno vlogo dandanes odigrava tisk v učenčevem življenju. To je obenem učinkovit priložnostni vir učenja, ki bi ga bilo treba smotrno in spretno vključevati v vsakdanjo organizirano vzgojo.

Razpredelnica 1

Vrsta tiska	Dečki		Deklice		Skupaj	
	N = 383	%	N = 383	%	N = 383	%
A	79	20,62	73	17,46	152	18,97
B	30	7,83	44	10,51	74	9,23
C	121	31,59	93	22,25	214	26,71
Č	13	3,39	26	6,22	39	4,87
D	196	51,17	288	68,89	484	60,42
E	7	1,82	17	4,07	24	2,99
F	17	4,43	11	2,63	28	3,49
G	299	78,07	320	76,55	619	77,27
H	1	0,26	6	1,43	7	0,87
I	19	4,96	5	1,19	24	2,99

⁵ Antonija Posilović: »Analiza štampe za djecu«, v: »Aktivnosti mladih i slobodno vrijeme«. Center za izvenšolsko vzgojo SRH in komisija za znanstvenoraziskovalno delo sveta za vzgojo in varstvo otrok Jugoslavije, Zagreb 1971, str. 200.

⁶ Rudi Lešnik: »Knjiga — otrokova potreba«, v: »Otrok in knjiga«, 1, Maribor 1972, str. 27.

Najpogosteje se srečujejo mladi z dnevniki, ki imajo ponavadi tudi dokaj pestro vsebino, za vsakogar malo. Podobno kakor na Hrvaškem se je tudi tu pokazalo, da so prebrale takoj za dnevniki skoraj tri četrtine šolarjev ilustrirane časopise in dobra četrtna periodične slikanice ter stripe. Zanimivo, da so dokaj pogosto prelistovali tudi strokovne liste. Te naročajo starši po svojih poklicnih usmeritvah in to omogoča otrokom, da že dokaj zgodaj spoznavajo poklicno delo staršev in se morda po naravi identifikacije celo zainteresirajo za materin ali očetov poklic. Seveda je od odnosov med starši in otroki odvisno, kakšen odnos zavzemajo do njihovega poklica.

Presenetljivo pa je dejstvo, da so otroci v prostem času prebirali dokaj malo otroške časopise. Komaj vsak deseti šolar je povedal, da je bral »Cicibana« ali »Pionirski list« ipd. Morda je razlog v tem, ker je šlo za podatek, kaj so brali v prostem času, pa se verjetno dogaja, da »Cicibana«, »Pionirski list«, »Pionirja«, »Mladino« prebirajo več ali manj v šoli, sicer bi se težko sprijaznili s tako nizkim podatkom. Otroci so sicer odgovarjali neposredno, torej bral sem »Pionirski list«, »Delo«, »Tovariša« itd. Pomisliti je tudi treba, da so »Zvitorepec« in podobni listi v skupini med slikanicami in stripi, zato se tukaj ne pojavljajo, vendar lahko upravičeno rečemo, da je morda premalo storjenega za večjo potrebo po branju dobrega otroškega tiska.

Presenetljivo je tudi to, da so izrecno športni časopisi tako malo brani med šolarji, čeprav je za šport dosti zanimanja. Verjetno napasejo radovednost v dnevnem časopisu, radiu in televiziji, medtem ko zvečinoma doma nimajo naročenih izrecno športnih časnikov in jih torej ne dobijo tako pogosto pred oči.

Zelo skromen je tudi podatek o branju verskega tiska, čeprav vemo, da so naklade cerkvenega tiska v Sloveniji dokaj visoke. Mogoče se otroci v teh letih še resnično pretirano ne zanimajo za vprašanja, ki jih sicer razvname šele mladostniško obdobje; nekateri pa so morda iz kakršnihkoli razlogov kratko malo zamolčali, da prebirajo verska glasila. Vendar je zanimivo, da so ob neki raziskavi v Zahodni Nemčiji⁷ na vprašanje, ali mladi berejo mladinski tisk in katerega, dobili samo 4 % odgovorov, da berejo tudi cerkvene časopise in revije za mladino.

Podatki tudi kažejo, da imajo dečki nekoliko drugačen odnos do branja časopisov kakor deklice. Nasploh so deklice radovednejše bralke in segajo več po dnevnikih in poklicnih listih in manj po športnih kakor dečki, čeprav drugače ni ravno velikih razlik ($rd = 0,84$).

Tisk ni povsod enako razširjen, vaški mladini je manj dostopen. Mestni otroci imajo več možnosti, da pridejo do različnih revij, domačih in tujih kakor vaški; zato ni naključje, da so mestni šolarji več prebirali ilustrirane časopise (62,62 %) kakor vaški (46,75 %), slikanice, stripe:

⁷ Viggo Graf Blücher: »Jugend, Bildung und Freizeit«. Dritte Untersuchung zur Situation der Deutschen Jugend im Bundesgebiet. Bielefeld 1969, str. 204.

mestni (29,56 %) in vaški (15,82 %), le otroške so mestni (6,98 %) manj brali kakor vaški (13,66 %) in verske za spoznanje manj v mestu (0,61 %) kakor na vasi (2,15 %).

Slabši učenci gotovo rajši gledajo televizijo, kakor berejo časnike. Učenci, ki slabše uspevajo v šoli, gotovo ne razvijajo v prostem času tistih dejavnosti, ki bi bile podobne učenju, in upravičeno smo lahko pričakovali, da ne bodo brali besedil, ki bi zahtevala večje umske napore. Vsekakor pa ni nujno, da bi sicer nezadostni uspeh v šoli pomenil obenem zmanjšano sposobnost za branje, saj je tudi precej takih učencev rado segalo po časnikih in časopisih; vendar se je pokazalo, in to je značilno, da niso toliko segali po specializiranih stanovskih in poklicnih glasilih ter poljudnoznanstvenih publikacijah kot uspešnejši, toda tudi po otroških časopisih ne. Več kakor polovica nezadostnih učencev je segala po ilustriranih tednikih in mesečnikih ter dobra četrtina tudi po otroških slikanicah in stripih vseh vrst, torej so resnično rajši gledali kakor brali. Zanimivo, da je med slabšimi učenci bilo tudi sorazmerno največ takih, ki so brali športne časopise in modne zvezke. Odličnjaki so sorazmerno močnejše segali po vseh zvrsteh tiska, razen po športnih časopisih.

Razpredelnica 2

Vrsta tiska	Odličnjaki		Dobri		Nezadostni	
	N = 118	%	N = 320	%	N = 106	%
A	27	22,8	61	19,1	9	8,5
B	16	13,5	31	9,7	3	2,8
C	32	27,1	90	28,1	27	25,5
Č	6	5,1	10	3,1	7	6,6
D	79	66,9	180	56,1	56	61,3
E	8	6,8	8	2,5	1	0,9
F	6	5,1	9	2,8	4	3,8
G	101	85,6	241	75,3	80	75,5
H	1	0,8	2	6,2	1	0,9
I	2	1,7	7	2,2	6	5,6

Poleg tega se je pokazalo, da bistveno vpliva na odnos do časopisov izobrazbena raven staršev, kajti šolarji iz družin, kjer imajo starši višjo izobrazbo, so več brali kakor šolarji iz družin s šibko izobrazbo staršev. V takih družinah nimajo naročenih časopisov, ker jih neizobraženi starši sploh ne prebirajo. Otrok v taki družini tudi teže dobiva spodbude za branje in tako ni težko razumeti, da manj bere. Med izobraženostjo staršev in boljšimi življenjskimi razmerami družine je ugodna zveza, kajti danes pomeni izobrazba tudi temeljno sredstvo za vključevanje v delo; zato je čisto naravno, da so šolarji iz družin z boljšimi življenjskimi razmerami več brali časopise kakor šolarji iz družin z nižjimi življenjskimi razmerami, kjer bi kupovanje in naročanje časopisov pomenilo že negospodarno početje. Otroci iz družin s slabšimi razmerami niso segali po slikanicah in stripih, medtem ko so otroci iz družin z boljšimi razmerami

sorazmerno to več prebirali, ker so verjetno imeli tudi največ denarja. Približno tretjina otrok je izjavila, da so za kupovanje časnikov in časopisov ter drugega čtiva uporabljali svoj prihranjeni denar, deklice znatno več kakor dečki. Na drugi strani pa ni najbolj pedagoško spodbuden podatek, da se dobra petina staršev sploh nikoli ni zanimala, kaj berejo njihovi otroci; pri dečkih je bila kar četrtnina takih roditeljev. To pomeni tudi, da starši še vedno nimajo enakovrednega odnosa v vzgoji do obeh spolov; tradicionalno so bolj zaskrbljeni za deklice kakor za dečke; le-tem puščajo večjo svobodo.

Mariborski šolarji so navajali, katere časopise so brali v prostem času v februarjskih dneh. Po podatkih si sledijo v temle vrstnem redu: Večer (68,16 %), Stop (33,7 %), Antena (28,34 %), Tovariš (25,96 %), Zvitorepec (23,84 %), Nedeljski dnevnik (20,84 %), Delo (15,98 %), TT (9,73 %), Narodna obramba (8,48 %), Pionirski list (6,36 %), Avto (5,24 %), Arena (4,99 %), Pionir (4,62 %), Naša žena (3,47 %), Pavliha (3,00 %) itd. Vsi drugi časniki in revije so bili dosegljivi manj ko trem otrokom med stotimi. »Večer« berejo nedvomno največ zato, ker so v mariborski občini starši večinoma nanj naročeni. Drugo je vprašanje, kaj jim je v »Večeru« najbolj všeč. Pa o tem kdaj drugič.

Šolarji so v glavnem prebirali to, do česar so prišli. To pomeni, da je branje dnevnikov in časopisov v največji meri odvisno od nabavne politike staršev in od zmožnosti vsakega posameznega otroka, kako zmore brati in kako se znajde, da pride do različnega tiska. Vprašanje je prav ob tem, koliko se organizirano z vzgojo vključujemo v to, da bi mladini resnično pomagali. V osnovni šoli ali v okviru zunaj šolske vzgoje domala nihče ne obravnava z mladino vsebin in narave tiska, ki je mladini sicer vsak dan pri roki. Morda je prav tu bolj kot kjerkoli potrebna resnično »zavestna družbena angažiranost za spodbujanje kulturnih potreb in sprejemanje kulturnih vrednot pri mladih«. ⁸ Mladi ljudje potrebujejo vzgojno pomoč, toda ne s prižnice in z vzdignjenim kazalcem.

MOJCA D. MURKO

Vrenje v trdnjavi zaostalosti

Tudi Etiopija, svojevrsten oporni steber zaostalosti, praznoverja in uničujoče bede, je doživela svoj trenutek resnice. Prepričana v večnost oblik vladanja, ki jih označujejo samovolja, sistematično nasilje in pre-

⁸ Martina Šircelj: »O problematiki mladinskega tiska«. Osnutek za razpravo na prvi seji sekcije pri RK SZDL SRS o problematiki mladinskega tiska, 30. junija 1972 (razmn.).

računljiva manipulacija z nevednim ljudmi, se je nepripravljena znašla v vrenju, ki so ga nekateri imenovali »revolucija«, drugi »proces mirnih sprememb« in tretji še kako drugače.¹ Obdobje preudarnega iskanja, ki je bilo značilno za nastopanje vojske kot odločilnega dejavnika v tej »mirni revoluciji«, je omogočalo raznovrstno sklepanje: od tega, da vojska ni zmožna pripraviti platforme družbenih sprememb, prek tega, da bi v pravi družbeni revoluciji odstranila tudi samo sebe, pa do tega, da je prisiljena ravnati preudarno, ker bi se ji sicer zoperstavile množice neukih kmetov, ki so v cesarju videle nekako božanstvo. Počasni korak, ki ga je Etiopija ubirala vsaj nekaj stoletij nazaj kot država in družba, naj bi torej narekoval izjemno previdnost, postopnost, hkrati izključeval vsakršno nasilje in navsezadnje še enkrat dokazal, kako lahko je voditi Etiopce.

Ob podmeni, da vojska v resnici zaradi lastnih koristi ne želi poseči tako globoko v vozlišče nakopičenih vprašanj, da bi vzbudila valovanje kmečkih množic, pa je dosednji razvoj dogodkov vendarle razkril zakonitosti, ki veljajo za družbene revolucije na splošno, in Etiopija v tem pogledu ni izjema. Posebnost položaja v Etiopiji je morda v tem, da se je vrsta dilem pojavila hkrati, da pa je iskanje odgovorov nanje zelo oteženo s stopnjo fizične izčrpanosti velikega dela prebivalstva, prav tako pa zaradi lahkomišelnosti neodgovornega uničevanja rodovitne zemlje, kar ogroža Etiopijo tudi v prihodnjih letih, ne glede na to, ali bo suša ali ne.² Hočem reči, da je v razmerah, kjer je vprašanje »preživeti ali ne« pomembno politično vprašanje, razmeroma težko presojati »radikalnost« ali »previdnost«. Še manj je to mogoče storiti na podlagi nesoglasij o taktiki boja med posameznimi potencialno revolucionarnimi plastmi etiopskega prebivalstva. Za razumevanje položaja se mi zato zdi najpomembnejše ugotoviti točke, ob katerih se bo zaustavljaj proces sprememb in ob katerih bo dobivala tudi akcija vojske jasnejše oblike.

Ali gre za resnično revolucijo, ki naj vase zaprto in v mistiko zagledano družbo prestavi v naše stoletje, najbrž ne bo mogoče presoditi samo po nekaterih znamenjih parlamentarne demokracije, morda celo ne samo z razglasitvijo kake enačice iranske ali indijske agrarne reforme. Etiopijo so doslej vodili tako brezobzirno, da reforme, ki so kje drugje že uspele rešiti dinastije in kraljevine, v njej ne bodo zadostovale. Odpraviti korupcijo in porazdeliti vse tisto, kar so si visoki državni uradniki in člani cesarske družine neupravičeno in nezakonito prilastili, pomeni pretrgati

¹ Za ilustracijo nekaj podatkov: dohodek 50—60 dolarjev na prebivalca je med najnižjimi na svetu; umrljivost otrok je 50—60 ‰; ena tretjina proračuna gre za vojsko; krščanska vera je državna vera, kljub temu da je v Etiopiji 40 ‰ prebivalcev muslimanov in 20 ‰ mnogobožcev; uradni jezik je amharski, čeprav govori 7 milijonov (od 28) arabska narečja; 75 ‰ narodnega dohodka prihaja iz kmetijstva in 95 ‰ izvoza je odvisno od njega. Toda samo 15 ‰ proizvodnje doseže tržišče, ker komunikacij skoraj ni. 90 ‰ prebivalcev je kmetov, povprečna življenjska doba je 35 let; v deželi je 365 zdravnikov, od tega jih je polovica v mestih. (Vsi podatki v opombah so povzeti po Monde diplomatique, avgust 1973, Nouvel Observateur, 10. junij 1974, Politika, september 1974, Afrique-Asie, september 1974.)

² Kmet je vezan na fevdalca, ki živi v mestu; 75 ‰ letine mora oddati lastniku zemlje, od ostale četrtine pa plačuje 12 različnih dajatev. Obdelana je le desetina zemlje.

nepravilnosti pri vrhu, kar pa hkrati ne pomeni, da bo tega bogastva že dovolj za udobno življenje vseh. Ustreči zahtevam po višjih plačah industrijskih delavcev utegne znova prizadeti kmete, ki jih je državna ureditev nalagala najtežja bremena in ki so, zaradi spleta različnih zgodovinskih vzrokov, politično povsem neorganizirani in razredno nezavedni. Na drugi strani pa je tudi težko pristati na misel o absolutnih poštenjakih v vojski, ki bodo, kljub moči, ki jo bodo imeli v rokah, uravnoteženo odvezemali in dodajali »pravico«, da bi navsezadnje dosegli raven sodobne države in vsaj zametek družbene pravičnosti. Etiopija potrebuje nekaj vrst »pravičnosti«, ki je ni mogoče omejiti zgolj na odnose med razredi. Natančneje, celoten sistem oblasti — cesar, vojska in cerkev — je v tem času nepopravljivo izpodkopan ravno zaradi preživelega nehumanega odnosa do vladanih, zaradi samozvanega deljenja pravičnosti in odmerjanja življenjskega prostora vsakemu človeku po rojstvu. Razredno izkoriščanje je zato samo ena oblika odnosov, ki terjajo popravke. Nacionalno in rasno razlikovanje, prav tako razlikovanje na podlagi verske pripadnosti, dopolnjujejo globoko krizo. Če je zato Etiopija v položaju, ki so ga evropske države preživljale na prehodu iz fevdalizma v kapitalizem z agresivno buržoazijo vred, je hkrati tudi v obdobju nekakega leta 1848 in nacionalnega preroda. Prvine zgodovinsko utemeljenih in spoznanih nujnih gibanj k neodvisnosti in samoodločbi se v embrionalni fazi vpenjajo v okvire razrednega boja — in narobe: socialna pravičnost naj zagotovi nacionalno in versko enakopravnost vsem različnim skupinam ljudi, ki so se kot plemena, ljudstva ali pa kot formirani narodi vključevala v etiopski imperij.

Sleherni izvajalec družbenih reform, ne glede na idejne politične nazore, bi se torej moral soočiti z resničnostjo, ki je po mnenju večine dobrih poznavalcev Etiopije okvirno taka:

1. Etiopija v današnji obliki je svojevrsten proizvod kolonizacije, katerega jedro je amharska skupina (semitskega izvora in v kulturnih stikih s sredozemskim svetom, ki pa se je zaradi islamskih vdorov zapirala vase, se branila s tem, da je sosednja ljudstva nasilno vključevala v etiopski imperij in jim nikoli ni priznala enakopravnosti). Če velja, da je Etiopija od razdora z aleksandrijsko cerkvijo leta 451 pa tja do konca 19. stoletja obstala kot otok sredi islamskega morja, pa je resnica tudi, da krščanska cerkev ni nikoli zajela več kot 40 % vseh prebivalcev in da si dve vodilni skupini ljudi (Amhari in Gali) nikoli nista prizadevali razumeti pripadnike drugih plemen in ljudstev. Le-tem je bil v etiopski državi določen položaj sužnjev (začetek odpravljanja suženjstva sega v čas, ko je Etiopija na čelu s Tafari Makonenom, poznejšim cesarjem Haile Selassiem, zahtevala mednarodno priznanje in sprejem v Društvo narodov leta 1921, uradno pa je cesar odpravil suženjstvo šele po vrnitvi na prestol leta 1941), pozneje pa dninarjev in zakupnikov na zemlji, ki je bila v lasti cesarja, cerkve in velikih fevdalcev. Razredno izkoriščanje kmetov se je dokaj pravilno pokrivalo z izkoriščanjem na etnični in verski osnovi, po-

sebej pa je bilo poudarjeno v tistih pokrajinah, ki jih je etiopska država priključila v novejši zgodovini. To velja posebno za obalni pas, ki je komaj kakih sto let del imperija, in Eritrejo, ki je sicer nacionalno dokaj enovita.

2. Sistem hierarhičnih vrednot si posvetna in cerkvena oblast vzajemno izposojata in sta zato druga od druge odvisni. Ena izmed najpomembnejših prvin posvetne oblasti je vzdrževanje nasledstvene črte nazaj tja do 3. tisočletja pred našim štetjem. Semitski viri so dali cerkvi priložnost, da je ustvarila vrsto mitov s sabsko kraljico (arabsko-semitskega kulturnega izročila) in kraljem Salomonom (krščansko-sredozemskega porekla) v središču. Cerkev je z ohranjanjem starih rokopisov geneze in poenostavljenih verovanj za ljudsko rabo poskrbela, da je bil nastanek države vedno vezan na razlage svetega pisma, kar imajo poznavalci za značilnost koptskega kristjanstva. Vsi vladarji so se pokorili sistemu vrednosti, ki ga je določila cerkvena hierarhija, vključno z reformatorjem Haile Selassiem. Tudi sam cesar je moral dobiti moralno pomoč etiopskega cerkvenega voditelja (amune), le-ta pa je dovolil cerkvi, da je ostala največji zemljiški posestnik v deželi. Vladarji so cerkvi podeljevali izjemne prednosti, sistem prevladovanja cerkve pa se je širil še na druga področja življenja: ne v državni upravi ne v vojski ni bilo pripadnikov drugih veroizpovedi, celo zelo malo ljudi je bilo, ki ne bi bili amharskega ali galskega porekla.³

3. Načelo omejenega in strogo nadzorovanega vključevanja ljudi v upravljanje države je bilo mogoče izvesti samo ob hkratnem nenehnem siromašenju večine prebivalstva, naj bo v gmotnem ali duhovnem pomenu. Elitistične šole so vzgajale samo nadgradnjo, ki je praviloma rasla iz članov najvišjih aristokratskih družin. S tem se je, kljub napredku, še krepil prepad med njimi in ljudstvom, ki ga je najmanj 90 % nepismenega. Če nepismenosti kot duhovni osamljenosti posameznika dodamo še objektivne prvine izolacije (do najbližje ceste ima večina kmetov nekaj dni hoda, sredstva javnega obveščanja govorijo v elitnem amharskem jeziku, ki ga večina ljudi ne razume), potem je mogoče sklepati, da so vodilne plasti celo namerno delile prebivalstvo s pregradami revščine in izjemne duhovne zaostalosti. Pri tem je odigrala skrajnje nazadnjaško vlogo koptska cerkev, ki je podpirala praznoverje, mite številnih mnogo-božcev in med drugim zapovedovala poste, ki so trajali tudi do 30 dni.⁴

4. Zaostalost in razcepljenost, pomanjkanje komunikacij in zaprt krog obveščanja, vse to so vzroki za nekako pregovorno negibnost množic, za vdanost v usodo in pričakovanje rešitve z vrha. Toda zdi se, da pretiravajo tisti, ki menijo, da se je etiopska mirna revolucija začela z dejanji vojakov ali celo s stavko taksistov v glavnem mestu. Vojaki sami bi zaradi svojega privilegiranega položaja ne imeli pravih vzrokov za začetek akcije,

³ Med 63 ljudmi, ki so po vojni sodelovali v vladi, je bilo 49 cesarjevih sorodnikov.

⁴ Prevladujoči vpliv ji je bil toliko lažje doseči zaradi izjemne številčnosti: kar 200 tisoč ljudi je zaposlovala cerkev.

če ne bi na podeželju dozorele razmere za revolucijo. Lakota kot strdek nakopičenih nepravilnosti in posledica ločevanja vladajočih od vladanih so objektivni vzroki za revolucijo ali vsaj za kmečki upor tako v Etiopiji kot kje drugje. Še pred vojaškim udarom so kmetje v najbolj ogroženih pokrajinah napadali policijske postaje, razganjali davčne izterjevalce in lokalne uradnike. Ne cesarjeva božanska podoba, ne strah pred kaznimi, ne surovost lokalne policije to pot niso uspeli premagati razpoloženja, ki je spontano revolucionarno, čeprav platforma gibanja še ni zapisana. Revolucionarno vrenje je bilo že dalj časa čutiti tudi med muslimanskim prebivalstvom, ki je z osvobodilnim gibanjem v Eritreji doseglo največje uspehe v prizadevanju za moderno razrešitev socialnih in nacionalnih vprašanj. Podobno velja tudi za študente, ki v večini nerazvitih držav sodijo med pomembna gibalna družbe (leto 1969, ko so med demonstracijami ustrelili 12 študentov, pomeni čas, ko se je gibanje politično zresnilo.)

5. Tretji steber iz trojice vladar-cerkev-vojska (tako se je simbolično poimenoval Tafari Makonen, ko je leta 1930 postal etiopski cesar, Haile Sellassie namreč pomeni Moč trojice) je tudi zgrajen po načrtu hierarhičnih vrednosti, ki veljajo za prvi dve.⁵ Vendar je vojska vendarle po sili razmer presegla elitni okvir: za etiopske razmere je število vojakov in pripadnikov policije izjemno veliko. Na kakih 50 tisoč delavcev v industriji pride skoraj sto tisoč ljudi v vojski, policiji, lokalni milici in v posebnih odredih za boj proti gverilcem. Stalna plača in hrana sta za večno lačne kmete, ki so v času krize za nizko ceno prodali košček zemlje, edina možnost, da se ohranijo pri življenju. Vojska se je zato zbirala tudi iz najbolj revnih slojev prebivalstva in njihova pripadnost najbrž ne bo brez odmeva v času revolucionarnega prebujanja kmetov.

Tak je torej položaj, v katerem se je kot edino odločilno gibalno sprememb in družbenega napredka pojavila vojska s tako imenovano asmarško listino v 22 točkah. Vsa bistvena vprašanja so še odprta. Kakšna naj bo zemljiška reforma, ali taka, da bi odpravila razred zemljiških velikih posestnikov, ali taka, da bi olajšala življenje kmetov, ki bi ostali dninarji še naprej? Ali naj bi imela reforma obliko »zelene revolucije«, kar naj bi pomenilo povečanje mehanizacije in umetnih gnojil v poljedelski proizvodnji v državnem merilu, ne bi pa se osredotočila na vprašanje majhnega kmeta, ki ima na voljo samo roke? Z drugimi besedami, ali naj bi se država posvetila mehaničnemu napredku pred razrešitvijo »človeških« vprašanj? In še, ali je tak vrstni red sploh mogoč? Ta najbolj temeljna vprašanja sprožajo posledice tudi na vseh drugih političnih in gospodarskih področjih. Vloga parlamenta, družbeni sistem, položaj cerkve, položaj in pravice državljanov nekrščanskega in neamharskega porekla, vloga vojske in odstotek državnega proračuna za vojsko, vse to

⁵ Cesar je bil veliki podeljevalec fevdov: po drugi svetovni vojni je razdelil 2 milijona hektarov zemlje, od tega 700.000 ha vojakom in pripadnikom policije kot povračilo za usluge.

je samo nekaj vprašanj, ki skupaj sestavljajo verigo vzrokov in posledic in so zato tesno povezani. Obsoditi absolutistični sistem vladanja je eno, odvzeti nosilcem resnične gmotne moči osnove za tako vladanje pa je težavnejše in bolj nevarno dejanje. Nekateri opazovalci etiopskih dogajanj sodijo, da je akcijo etiopske vojske podprla tudi izjemno močna skupina ameriških strokovnjakov, in trdijo, da se upor ni po naključju začel prav v Asmari, blizu pomembnega ameriškega vojaškega oporišča. Logika podpore naj bi bila v tem, naj bi vojaki s politiko zmernih reform rešili Etiopijo pred pravo revolucijo, ki bi utegnila iti po poti socialističnega razvoja. Vendar je resnica tudi ta, da je revolucionarnost težko vzdrževati na zaželeni ravni in da sama vojska ni tako enovita in tudi ne dovolj močna, da bi se v vsakem primeru lahko vsilila kot razsodnik. Sodim, da etiopske razmere s svojo eksplozivnostjo presegajo voljo ene same skupine, čeprav je v tem trenutku ta plast edina, ki nastopa organizirano, na osnovi vsaj nekakega programa in ima v rokah fizične prvine moči. Hočem pa reči, da se bo tudi njeno delovanje moralo naslanjati na resničnost in bo prisiljena iskati oblike globljih družbenih reform. Zdi se namreč, da je vojska prestopila Rubikon; ostati na pol poti bi pomenilo biti trajno zadovoljen z vrenjem, to pa bi obetalo tako počasne spremembe, da se za veliko večino prebivalstva razmere ne bi bistveno izboljšale. Če pa nova oblast v razmeroma kratkem obdobju ne bi bila zmožna izkoreniniti lakote, torej bistveno spremeniti načina pojedelske proizvodnje, bi obveljalo, da je nezmožna spremeniti Etiopijo. Spremeniti pa jo je zdaj treba.

VLADIMIR KLEMENČIČ

Odprta meja med Jugoslavijo in Italijo in vloga manjšin

Značilnosti meje

Jugoslovansko-italijanska državna meja poteka tako, da ne prekriva nacionalne meje slovenskega in italijanskega naroda.* Vzdolž celotnega vzhodnega obmejnega ozemlja Julijske krajine so Slovenci kot nacionalna manjšina pomešani z večinskim narodom — Italijani, v slovenski in hrvatski Istri pa so Italijani kot nacionalna manjšina pomešani z večinskim narodom — Slovenci in Hrvati. Položaj obeh manjšin, italijanske v Jugoslaviji ter slovenske v Julijski krajini in Benečiji, je ozko povezan z odprto mejo. Ta pa vpliva na gospodarski razvoj obmejnih območij in s tem na socialni razvoj tako manjšine kot večinskega naroda.

Jugoslovansko-italijanska meja je ena najbolj odprtih meja v Evropi, čeprav razmejuje državi, ki pripadata različnim političnim sistemom z različno družbenopolitično ureditvijo. Meja, ob kateri živita slovenska in italijanska manjšina, nudi s svojimi osemindesetimi mejnimi prehodi ugodne prometne zveze med kraji obmejnih območij na obeh straneh meje, med Jugoslavijo in Italijo, hkrati pa tudi zveze med evropskimi deželami. Ob jugoslovansko-italijanski meji je namreč najugodnejši prehod iz Sredozemlja v kontinentalni del Evrope. Nedvomno je izredno pomembno dejstvo, da posredujejo obmejni prehodi med Italijo in Jugoslavijo najbližjo prometno zvezo med gospodarsko hitro se razvijajočo industrijsko severno Italijo ter jugovzhodno in vzhodno Evropo in nekaterimi deželami srednje Evrope. Blagovna proizvodnja in menjava blaga med omenjenimi deželami povečujeta intenzivnost blagovnih tokov prek odprte meje, kar daje funkciji odprte meje mednarodni pomen. Prek mejnih prehodov na italijansko-jugoslovanski meji se pretakajo tudi mednarodni turistični tokovi med evropskimi deželami kot tudi tokovi delovne sile iz manj razvitih v bolj razvita evropska področja.

* Prispevek je služil kot gradivo za skupni referat avtorja tega sestavka s prof. dr. Giorgio Valussijem na Mednarodnem kongresu o manjšinah v Trstu, v času od 10.—14. julija 1974.

MEJNI PREHODI NA JUGOSLOVANSKO - ITALIJANSKI MEJI L. 1970

Avtor: dr. VLADIMIR KLEMENČIČ

Kartografija: BOŽENA ANTONIČ

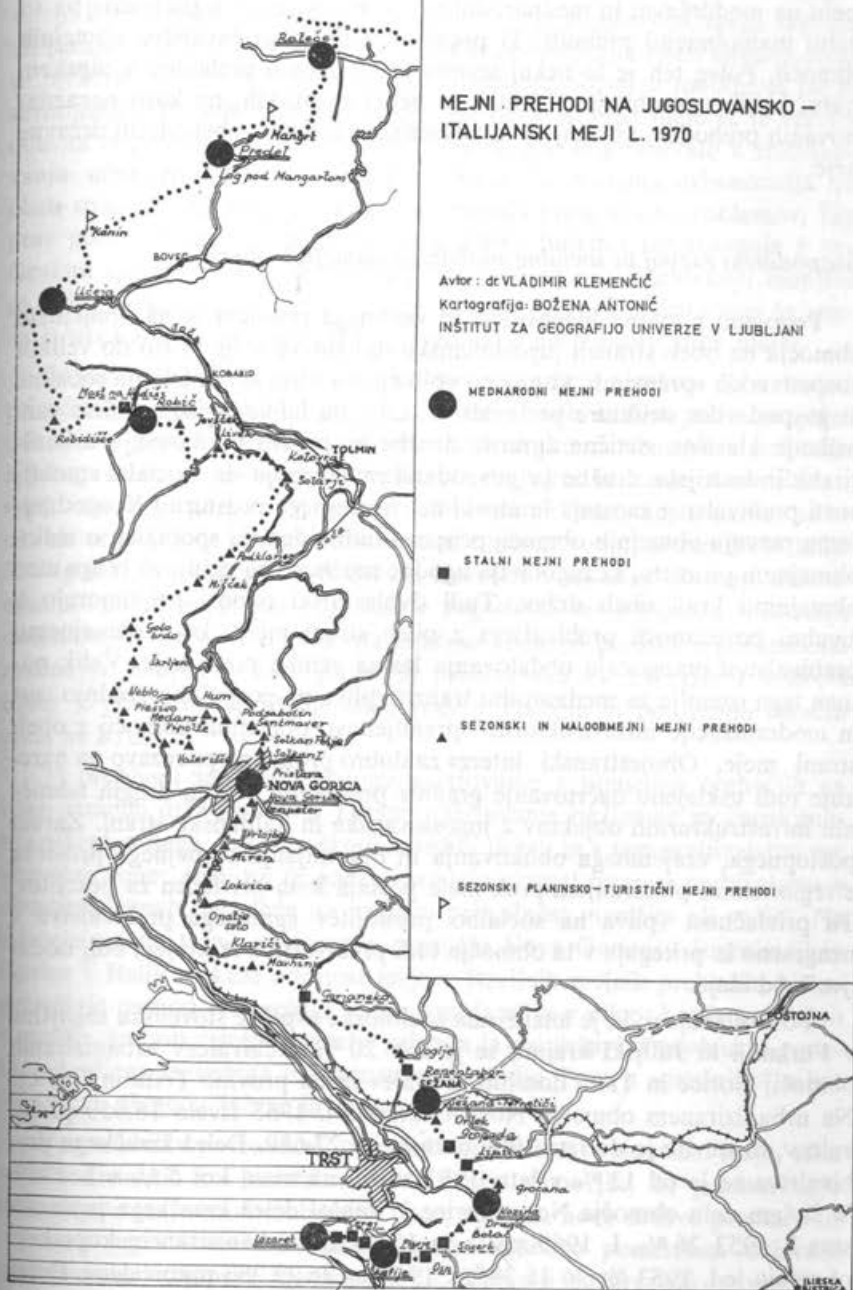
INŠTITUT ZA GEOGRAFIJO UNIVERZE V LJUBLJANI

● MEDNARODNI MEJNI PREHODI

■ STALNI MEJNI PREHODI

▲ SEZONSKI IN MALOOBMEJNI MEJNI PREHODI

P SEZONSKI PLANINSKO-TURISTIČNI MEJNI PREHODI

Mejni prehodi imajo različne funkcije. Devet prehodov je meddržavnega in mednarodnega pomena. Ti rabijo osebnemu in blagovnemu prometu na meddržavni in mednarodni ravni. Enajst mejnih prehodov pa so stalni maloobmejni prehodi. Ti prehodi rabijo le prebivalstvu obmejnih območij. Poleg teh je še nekaj sezonskih turističnih prehodov v alpskem svetu, ki jih uporabljajo planinci, in nekaj sezonskih, na karti nezaznamovanih prehodov, ki rabijo le dvolastnikom zemlje z obeh strani državne meje.

Gospodarski razvoj in socialna mobilnost obmejnih območij

Pogojeno s tokovi blagovnega in osebnega prometa je na obmejnem območju na obeh straneh jugoslovansko-italijanske meje prišlo do velikih gospodarskih sprememb, ki močno vplivajo na hitra spreminjanja socialne in gospodarske strukture prebivalstva, tako da lahko opazimo hitro razpadanje klasične statične agrarne družbe in proces oblikovanja urbanizirane industrijske družbe (v gospodarskem razvoju in socialni mobilnosti prebivalstva zaostaja le alpski del obmejnega prostora.) K ugodnejšemu razvoju obmejnih območij prispeva tudi videmski sporazum o maloobmejnem prometu, ki zagotavlja ugodne možnosti za menjavo blaga med obmejnimi kraji obeh držav. Tudi dvolastniški odnosi pripomorejo k živahni povezanosti prebivalstva z obeh strani meje, kajti obmejnemu prebivalstvu omogočajo obdelovanje lastne zemlje prek meje. Velik pomen tega ozemlja za mednarodni tranzit vpliva na pospešeno gradnjo cest in modernizacijo infrastrukturne opremljenosti obmejnih območij z obeh strani meje. Obojestranski interes za dobro prometno povezavo pa narekuje tudi usklajeno načrtovanje gradnje prometnih poti in drugih tehničnih infrastrukturnih objektov z jugoslovanske in italijanske strani. Zaradi postopnega, vzajemnega oblikovanja in opremljanja obmejnega prostora z regionalnim planiranjem prek meje postaja le-ta privlačen za poselitev. Ta privlačnost vpliva na socialno preseljevanje agrarnega prebivalstva v neagrarno in priteguje v ta območja tudi prebivalstvo iz krajev, bolj oddaljenih od meje.

Po Boileaujevi, ki je analizirala sociološke aspekte slovenske manjšine v Furlaniji in Julijski krajini, se je kar 20 % prebivalcev urbaniziranih območij Gorice in Trsta doselilo iz krajev izven provinc Trsta in Gorice. Na urbaniziranem območju Nove Gorice je l. 1953 živel 18.959 prebivalcev, to število je do leta 1969 naraslo na 27.689. Delež kmečkega prebivalstva se je od 12 % v letu 1953 znižal na manj kot 5 % v l. 1969. V širšem delu območja Nove Gorice je znašal delež kmečkega prebivalstva l. 1953 26 %, l. 1969 pa le še 15 %. Na urbaniziranem koprskem območju je l. 1953 živel 11.385, l. 1969 pa že 22.283 prebivalcev. Delež kmečkega prebivalstva se je od 17 % v letu 1953 znižal na manj kot 15 %, v glavnem pa celo na manj kot 10 %.

Oblikovanje neagrarne strukture izboljšuje socialni položaj prebivalstvu, s tem pa tudi pripadnikom obeh manjšin, tako italijanske v Jugoslaviji kot slovenske v Italiji. Zaradi skromnejšega gospodarskega razvoja ali zaostajanja le-tega v alpskih obmejnih območjih na obeh straneh meje se prebivalstvo v teh krajih še naprej izseljuje, socialna mobilnost pa je skromnejša. V vseh drugih območjih na obeh straneh meje se je razvila dnevna migracija med podeželjem in mesti, kar je prispevalo k izoblikovanju urbaniziranih izvenmestnih območij. Teritorialna urbanizacija na obeh straneh meje terja nove oblike urejanja prostorskih problemov, kar prav gotovo prinaša manjšinam nove oblike funkcije povezovanja z večinskim narodom in z matično deželo. Potreba po sodelovanju manjšin se kaže pri tistih problemih regionalno prostorskega načrtovanja in urejanja okolja, ki terjajo regionalno prostorsko načrtovanje prek meje.

Jugoslovansko-italijanska meja seka v severnem alpskem delu enotno prirodnogeografsko alpsko območje, porečje Soče, kraško področje, južni del meje pa poteka po morju. Pri urejanju okolja na obmejnem področju alpskega sveta se uveljavljajo težnje po skupnem in vzajemnem oblikovanju naravnih parkov. V ta načrt oblikovanja naravnega parka se v okviru organizacije »Alpe-Adria« razen obmejnih regij in republik Italije in Jugoslavije vključuje tudi dežela Koroška v sosednji Avstriji. Hidrocentrale na območju povodja Soče v Jugoslaviji ter industrija v Posočju onesnažujejo vode in vplivajo na količine vodnega pretoka v posameznih razdobjih. Skupni so tudi problemi prebivalstva pri preskrbi z vodo, s čimer je povezano vprašanje talne vode v Posočju in podzemno tekočih voda na Krasu.

Ti problemi zahtevajo skupno načrtovanje v obmejnih območjih na obeh straneh državne meje. Takšno načrtovanje izključuje možnost enostranskega posega, ki lahko škodi sosednji deželi in s tem prebivalstvu vse obmejne cone; prav na ta način nastajajo skupni interesi prebivalstva v obmejnih conah, ne glede na njihovo pripadnost manjšini ali večini. Na urbaniziranem, tesno povezanem območju Nove Gorice v Jugoslaviji in Gorice v Italiji se kaže odprtost meje v številnih mejnih prehodih, ki zagotavljajo prehod čez mejo iz vasi v vas, iz ulice v ulico, kot je to možno v mestih, katerih celotno ozemlje pripada le eni državi. Podobna je povezanost ožjega in širšega urbaniziranega zaledja Trsta s sosednjimi urbaniziranimi območji Sežane in Kopra v Jugoslaviji.

Vse te oblike povezanosti obmejnih območij z obeh strani meje, tako na urbaniziranih kot turistično rekreativnih območjih, ki predstavljajo prek odprte meje enotne obmejne cone, so izraz nove delitve prostora in odprtosti jugoslovansko-italijanske meje. Posebno pomemben dejavnik povezovanja italijanske manjšine v SR Sloveniji in Hrvatski z matično Italijo in slovenske manjšine v Italiji s Slovenijo je možnost svobodnega vsakodnevnega gibanja prebivalstva prek meje.

Z novo razmejitvijo med Jugoslavijo in Italijo po drugi svetovni vojni so se nekdanja gravitacijska zaledja osrednjih dveh krajev Trsta in Gorice razdelila med dvoje državnih ozemelj, kar je neposredno po drugi svetovni vojni, ko je bila meja še bolj ali manj zaprta, močno prizadelo obmejno prebivalstvo, zlasti pa manjšine, ki se vsakodnevno niso mogle povezovati s svojo matično deželo. Zaprta meja neposredno po drugi svetovni vojni je povzročala obmejnemu prebivalstvu velike socialne in gospodarske probleme. Slovensko prebivalstvo z jugoslovanske strani jugoslovansko-italijanske meje je tako tedaj izgubilo svojo zaposlitev v Trstu, Tržiču ali Gorici v Italiji in je bilo prisiljeno, zaradi slabe razvitosti industrije in terciarnih dejavnosti v obmejnem območju na jugoslovanski strani meje, iskati zaposlitev v notranjosti Slovenije. Tudi kmetje na jugoslovanski strani, ki so pred zaprtjem meje zalagali s svojimi pridelki tržaški, tržiški in goriški trg, so se le počasi prilagajali novim tržnim razmeram, povezano s tem pa so se tudi na italijanski strani kmalu pokazali negativni socialni in gospodarski učinki, zlasti v tržni izmenjavi. Zaprta meja z vsemi temi negativnimi učinki je še zlasti močno prizadela obe manjšini, tako slovensko v Italiji kot italijansko v Jugoslaviji. Manjšinsko prebivalstvo je bilo tako prisiljeno izseljevati se s svojega etničnega ozemlja. Del tega prebivalstva, ki se je izselil v področja izven svoje matične dežele, se je moral v novem okolju asimilirati in se odpovedati svoji nacionalnosti.

Zaprta meja med dvema državama je v današnjem času znamenje ali posledica večjih političnih trenj med mejnima državama. V takih območjih so manjšine, v kolikot tam prebivajo, izolirane od matične dežele in ponavadi podvržene političnim in gospodarskim pritiskom, ki se jim zaradi oddvojenosti od matičnega naroda težko upirajo. Najbolj prizadete so obmejne manjšine s prevladujočo agrarno strukturo, ki jim je zaradi pritiskov onemogočena socialna mobilnost in oblikovanje urbane strukture prebivalstva. Manjšina z urbano strukturo prebivalstva se namreč lažje upira pritiskom raznarodovanja.

Pozitivni učinki odprte meje za narodne manjšine

Odprta jugoslovansko-italijanska meja pa s postopnim, vzajemnim, čeprav ne preveč hitrim in učinkovitim urejanjem urbanističnih in regionalno-planskih problemov ter problemov okolja, ustvarja za poselitev vse bolj privlačno obmejno območje. V zadnjih desetih letih je v obmejni coni na jugoslovanski strani nekdanje odtokanje in odseljevanje prebivalstva zamenjalo doseljevanje le-tega.

Na jugoslovanski strani se je v vsem obmejnem pasu v zadnjem desetletju, z izjemo alpskega obmejnega pasu, število prebivalstva skoraj podvojilo, ob čemer se je število kmečkega prebivalstva skrčilo na minimum. Ze te tendence doseljevanja in rasti neagrarnega prebivalstva v ob-

mejnih območjih ter nazadovanje deleža kmečkega prebivalstva dokazujejo, da sta se izboljšali infrastrukturna opremljenost in kvaliteta prostora, kjer življenjski pogoji že ustrezajo prebivalstvu urbane strukture. Prebivalstvo urbaniziranega tipa področij ima jasno izoblikovane zahteve po zaposlitvi z urejenimi delovnimi pogoji, kvalitetnejšimi pogoji za bivanje, po možnostih izbire različne stopnje izobrazbe, možnostih rekreacije, prometa in sploh po racionalnem izrabljanju prostega časa.

Za pripadnike manjšine pa je še posebno pomembno, da imajo možnost uporabljati svoj jezik v vseh oblikah vsakodnevnega življenja. Izredno pomembne so tudi zahteve po dobrih prometnih zvezah med obmejnimi conami, tako v posameznih obmejnih območjih na jugoslovanski ali na italijanski strani kot med obmejnimi območji z obeh strani meje, saj je prebivalstvo v veliki večini že motorizirano in se vsakodnevno giblje v prostoru s širšim radijem. Tak tip prebivalstva, ki prebiva v obmejni coni ob jugoslovansko-italijanski meji, stanuje v enem, dela v drugem kraju, prosti čas pa porabi za nakupe, za kulturno ali športno izživljanje ali pravi oddih na tretjem ali četrtem kraju, ki so prostorsko bolj ali manj oddaljeni drug od drugega. V obmejni coni ob jugoslovansko-italijanski meji si je velik del prebivalstva svoj radij dnevnega gibanja izoblikoval tako, da prebiva in dela na eni strani, prosti čas pa lahko prebije na drugi strani meje. Del prebivalstva obmejnih območij na jugoslovansko-italijanski strani meje krije del svojih življenjskih potreb v sosednjem območju prek meje. Prebivalstvo urbaniziranega območja Trsta in Gorice si je omislilo svoja gravitacijska zaledja rekreacije v sosednji Istri, na Krasu in na območju Alp. Za Slovence iz teh območij so značilni tudi obiski sorodnikov in znancev v obmejnih krajih na jugoslovanski strani. Prebivalstvo iz obmejnih krajev Italije hodi nakupovat prek meje v nakupovalne centre v neposredni bližini meje, prebivalstvo z jugoslovanske strani pa opravlja svoje nakupe v Trstu in Gorici ter drugih manjših krajih na italijanski strani. Pripadnikom nacionalnih manjšin je omogočeno tudi kulturno izobraževanje: udeležujejo se kulturnih prireditev, ki jih prirejajo kulturna društva iz matične dežele po dogovorih o medsebojni izmenjavi. Za življenje obmejnih manjšin in krepitev njihove nacionalne zavesti so pomembni tudi izobraževalni seminarji za italijanske učitelje iz Italije v Sloveniji. Nenazadnje je potrebno omeniti tudi športna srečanja, ki jih prirejajo športna društva obmejnih krajev. Za kulturno izobraževanje prebivalstva slovenske manjšine v Italiji je posebno pomembno, da imajo možnost, da se vsak dan seznanjajo z novicami iz domovine s pomočjo dnevnega časopisja, revij in knjig iz matične Slovenije, isto možnost pa ima tudi italijanska manjšina v Jugoslaviji.

Slovenska in italijanska manjšina ob odprti meji v prihodnosti

Pripadnikom slovenske manjšine v Italiji ter italijanske v Jugoslaviji pomeni odprta meja in z njo povezan stopnjevan gospodarski razvoj novo

kvaliteto v njihovem življenju. Nove institucije, ki so povezane s posredovanjem in pospeševanjem prometa prek meje, ter nastajanje vrste gospodarskih ustanov, vključno z industrijo, so pritegnile k delu tudi pripadnike manjšin, kar nedvomno pomeni integracijo pripadnikov manjšin z večinskim narodom, tako italijanskih na jugoslovanski strani, kot slovenskih na italijanski strani. S tem so se pripadniki manjšine, zlasti na tistih področjih, kjer je še pred desetletjem prevladovala agrarna struktura, otresli izolacije od večinskega naroda. Z izoblikovanjem urbane strukture se je izboljšal socialni položaj, odpornost proti asimilaciji pa se je utrdila. S preoblikovanjem socialne strukture pripadnikov manjšin iz agrarne statične v fleksibilno in mobilno urbano strukturo so si pripadniki obeh manjšin zaradi skrajšanja delovnega časa ter povečane motorizacije razširili svoj prostor gibanja na široko območje, ki sega prek meje na območje matičnega naroda.

Odpri meja, z njo povezana vsakodnevna gospodarska izmenjava med obmejnimi kraji ter možnost nenehnega prehajanja prebivalstva, tako pripadnikov manjšin kot prebivalstva obeh večinskih narodov, prek meje, je povzročila, da se je zaradi prepletanja obojestranskih interesov prebivalstva obmejnih krajev izoblikovala enovita obmejna cona, ki jo skupno sestavljajo območja obeh strani jugoslovansko-italijanske meje. Za to obmejno cono ob odprti meji je značilno medsebojno prepletanje kulturnih in gospodarskih elementov Jugoslavije in Italije; ob tem pa se kaže tudi skupen interes pripadnikov večinskega italijanskega naroda za spoznavanje kulturnih vrednot in prirodnih lepot sosednje Jugoslavije. Prav takšen interes imajo pripadniki večinskih narodov Slovenci in Hrvati z jugoslovanske strani za kulturne dobrine in naravne lepote Italije; pripadniki slovenske manjšine pa se lahko kulturno tesneje povezujejo s svojim matičnim narodom v Jugoslaviji, enako pa tudi pripadniki italijanske manjšine s svojim matičnim narodom v Italiji.

Nadaljnji razvoj obmejne cone kot posebnega tipa pokrajine ob odprti meji bo prav gotovo odvisen od nadaljnjega načina vključevanja pripadnikov slovenske in italijanske manjšine v socialni in gospodarski razvoj ob polni možnosti ohranitve njihove nacionalne identitete.

Seveda je oblikovanje obmejne cone in nadaljnje stopnjevanje gospodarskega povezovanja med obmejnimi območji Jugoslavije in Italije odvisno tudi od širših tendenc celotnega gospodarskega razvoja v svetu, zlasti pa od politike Evropske gospodarske skupnosti, katere stalna članica je tudi Italija.

Bistveni pogoj za popolno jezikovno enakopravnost je dvojezičnost v vsem javnem in družbenem življenju, to je tako dvojezično vzdušje, ko vsakdo zna ali vsaj razume dva jezika, ko vsakdo govori v svojem jeziku, pa se vsi razumejo, ko nikomur ni treba uporabljati drugega jezika, da bi ga drugi razumeli.

- ¹ Ana Maria Boileau, La minoranza Slovena nel Friuli — Venezia Giulia: Aspetti sociologici, Convegno di studio sui problemi della minoranza slovena, Relazione a cura dell'Istituto di sociologia Internazionale di Gorizia.
- ² Borme A., *Položaj italijanske etnične skupine v Jugoslaviji*, »Razprave in gradivo«, Inšt. za narodnostna vprašanja, 1966, št. 4—5, str. 285—314.
- ³ Gubert R., *La situazione confinaria*, (Položaj ob meji), Izd. Ist. di Sociologia Internazionale di Gorizia, Serie »Ricerche«, 3, Trst, LINT, 1972, str. 536.
- ⁴ Jeršič M., *Odprtost mej kot dejavnik v razvoju slovenskih obmejnih regij*, Ljubljana, Inšt. za geografijo univerze, 1. del, 1970, str. 132.
- ⁵ Jeršič Matjaž, (Prvi rezultati v rokopisu). Arhiv za geografijo inštituta Univerze v Ljubljani.
- ⁶ Jeršič M.—Klemenčič V., *Aktualni socialno-geografski problemi odprte meje*, »Numeri unici di sociologia«, Trento, XII (1972), 4. (julij—avgust), str. 63—72.
- ⁷ Jeršič M.—Klemenčič V., *Topical Problems of Open Boundaries: the Case of Slovenia*, »Atti Convegno su Problemi e prospettive delle regioni di frontiera« (Spisi Zasedanja o problemih in perspektivah obmejnih pokrajin), Izd. Ist. di Sociologia Internazionale di Gorizia, Trst, LINT, 1973, str. 123—157.
- ⁸ Klemenčič V., *Geografija prebivalstva Slovenije* (Population Geography of Slovenia), »Geografski vestnik«, Ljubljana 1972, str. 133—157.
- ⁹ Klemenčič V., *Italijanska narodnost v SR Sloveniji po popisih prebivalstva leta 1961 in 1971*, »Atti IV Incontro geogr. italo-sloveno« (Spisi IV: Italijansko-slovenskega srečanja o geografiji), (Pordenon 28.—29. oktobra 1973), I, »Le minoranze etnico-linguistiche della frontiera italo-jugoslava« (Etnično-lingvistične manjšine ob italijansko-jugoslovanski meji), Izd. Ist. Geografija Fac. Lingue e lett. stran. Univ. di Trieste, Udine 1974, str. 119—140.
- ¹⁰ Lokar A., *Furlanija-Juljska krajina: Dežela s funkcijo mostov* (Friuli-Venezia Giulia: Regione ponte?), »Moste«, 35—36, Trst 1972, str. 84—93.
- ¹¹ Nodari P., *L'area alpino-adriatica come regione centrale di frontiera* (Carinzia, Slovenia, Friuli-Venezia Giulia) (Alpsko-jadransko območje kot osrednja pokrajina ob mejah (Koroška, Slovenija, Furlanija-Juljska krajina) »Quaderni«, izd. Centro Studi Economico-Politici »Ezio Vanoni«, Trst st. 2, januar—junij 1971, str. 12—23.
- ¹² Ravnikar E., *Pogled na širši prostor okrog Trsta* (Considerazioni circa lo spazio geografico che circonda Trieste), »Most 26.—27., Trst 1970, str. 50—57.
- ¹³ Rebula A., *Kultura v obmejnih pokrajinah: vloga Trsta* (La cultura nelle regioni di confine: il ruolo di Trieste), »Moste«, 26—27, Trst 1970, str. 66—73.
- ¹⁴ Ruppert K.—Schaffer F., *Sozialgeographische Aspekte urbanisierter Lebensformen*, Akademie für Raumforschung und Landesplanung, Hannover 1973, str. 51.
- ¹⁵ Sambri C., *Una frontiera aperta. Indagini sui valichi italo-jugoslavi* (Odprta meja. Raziskave o italijansko-jugoslovanskih mejnih prehodih), Izd. Ist. di Sociologia Internazionale di Gorizia, Serie »Ricerche«, 1, Bologna, Forni 1970, str. 304.
- ¹⁶ Sussi E., *L'emergenza della regione trans-frontaliera Alpe Adria: transazioni »pubbliche« tra Carinzia, Croazia, Friuli-Venezia Giulia e Slovenia* (Alpe-Adria: »javni« sporazumi med Koroško, Hrvaško, Furlanijo-Juljsko krajino in Slovenijo), »Atti Convegno su Problemi e prospettive delle regioni di frontiera« (Spisi Kongresa o problemih in perspektivah obmejnih pokrajin), Izd. Ist. di Sociologia Internazionale di Gorizia, Trst, LINT 1973, str. 135—146.
- ¹⁷ Valussi G., *Gli Sloveni in Italia* (Slovenci v Italiji), »Atti IV incontro geogr. italo-sloveno« (Spisi IV. Italijansko-slovenskega srečanja o geografiji), (Pordenon 28.—29. oktobra 1973), I, »Le minoranze etnico-linguistiche della frontiera italo-jugoslava« (Etnično-lingvistične manjšine ob italijansko-jugoslovanski meji), Izd. Ist. Geografia Fac. Lingue e lett. stran. Univ. di Trieste, Udine 1974, str. 5—118 (estr. Trieste, LINT 1974, str. 118).
- ¹⁸ Valussi G., *Il confine nordorientale d'Italia* (Severovzhodna meja Italije), Izd. Ist. di Sociologia Internazionale di Gorizia, serie »Materiali«, 3, Trst, LINT 1972, str. 338.
- ¹⁹ Vallusi G., *Il riassetto amministrativo ed economico del territorio della Venezia Giulia annessi alla Repubblica Socialista Slovena* (Nova upravna in gospodarska ureditev ozemelj Juljske krajine, ki so prešla pod upravo socialistične republike Slovenije), »Miscellanea«, I (1971), Univ. di Trieste, Izd. Fac. Lingue e lett. stran s sedežem v Vidmu, Videm, Arti Graf. Friul. 1971, str. 243—265.
- ²⁰ Valussi G., *La funzione internazionale del confine italo-jugoslavo* (Mednarodna funkcija italijansko-jugoslovanske meje), »Quaderni«, izd. Centro Studi Economico-Politici »Ezio Vanoni«, Trst st. 7, julij—december 1973, str. 5—18.

¹¹ Vrišer I., *Le zone d'influenza delle città slovene e delle località centrali con particolare riguardo alle regioni di confine* (Območja, do katerih sega vpliv slovenskih mest in osrednjih krajev s posebnim ozirom na obmejne pokrajine), »Atti IV Incontro geogr. italo-sloveno« (Spisi IV. Italijansko-slovenskega srečanja o geografiji), (Pordenon 28.—29. oktobra 1973), I, »Le minoranze etnico-linguistiche della frontiera italo-jugoslava« (Etnično-lingvistične manjšine ob italijansko-jugoslovanski meji), Izd. Ist. Geografia Fac. Lingue e lett. stran. Univ. di Trieste, Videm 1974, str. 141—153.

¹² Zbornik mednarodnega študijskega srečanja o vodenju naravnih parkov — *Atti del Convegno internazionale di studi sulla gestione dei parchi naturali* (Sesljan 10. novembra 1973), »Moste«, 39—40, Trst 1973, str. 1—97.

DIMČE BELOVSKI

Nacionalne manjšine in problem mednarodnega sodelovanja*

1. Problemi, ki zadevajo položaj nacionalnih, etničnih in drugih manjšin, so dobili svetovne razsežnosti; zanje je vse bolj zainteresirana celotna mednarodna skupnost, pa tudi Organizacija združenih narodov posveča tej problematiki vse večjo pozornost. Zato je nujno, da te probleme obravnavamo v širšem kontekstu mednarodnega razvoja.

Sodobni svet doživlja globoke spremembe in te nenehno spreminjajo njegovo podobo. Nove družbene sile, ki so nastale iz globokih družbeno-ekonomskih preobrazb, protikolonialne revolucije, boja narodov za osvoboditev, vplivajo na bistvene preobrazbe mednarodnih odnosov, zasnovanih na splošni emancipaciji ljudi in narodov. Ti procesi niso bili nikoli tako globoki in vseobsežni kot danes — kljub odporom sil neokolonializma in tuje dominacije, ki težijo k ohranjanju obstoječe, še vedno neenakopravne in nepravilne strukture mednarodnih političnih in ekonomskih odnosov. Veliko pa je tudi zelo širokih prizadevanj za mir, enakopravno sodelovanje in demokratizacijo mednarodnih odnosov.

Mir v svetu, vsesplošna varnost in mednarodno sodelovanje pa so lahko učinkoviti in trajni le tedaj, če so zasnovani na popolnem upoštevanju pravice vsakega naroda do svobodnega in samostojnega razvoja. V tem kontekstu ima zelo pomembno mesto zagotavljanje legitimnih pravic nacionalnih, etničnih in drugih manjšin.

Vse dotlej, dokler obstaja podrejanje in eksploatacija narodov, dokler se duši boj narodov za samoopredelitev in osvoboditev in dokler ni omogočeno uresničevanje legitimnih pravic nacionalnih in etničnih manj-

* Uvodna razprava na seminarju Združenih narodov o položaju in varstvu pravic nacionalnih, etničnih in drugih manjšin, ki je bil v Ohridu od 25. junija do 8. julija 1974.

šin, ne bo ustvarjena stabilna podlaga za mir in varnost. V takih razmerah ostajajo dogovori in aranžmaji za mir omejeni in zelo krhki. V svetu, ki je dosegel velik napredek na najrazličnejših področjih in postal medsebojno odvisen, miru in svobode ni mogoče ločevati, zagotovo pa ne moreta biti regionalni privilegij ali privilegij enega dela sveta ali skupine držav in narodov. Veljati morata za vse ali pa ju ne bo več.

Potemtakem reševanja problemov, ki zadevajo položaj nacionalnih, etničnih in drugih manjšin v duhu listine Združenih narodov, splošne deklaracije o človeških pravicah in sporazuma o pravicah človeka, ne moremo celovito obravnavati niti integralno uresničevati samo skoz prizmo načel humanizma, marveč mora postati bistveni, sestavni del skupnega boja za mir in varnost v svetu.

2. V obravnavanju problema nacionalnih, etničnih in drugih manjšin so bistveni tako njihovi notranji kot tudi mednarodni vidiki.

Kadar govorimo o notranjem vidiku, mislimo na položaj nacionalnih, etničnih in drugih manjšin v luči zakonodaje in prakse vsake dežele, kjer so zlasti pomembna določila ustavnega reda. V bistvu so položaj in pravice manjšin sestavni del same državne ureditve in imajo primaren pomen za stanje družbenopolitičnih odnosov v dani deželi. Urejanje položaja nacionalnih, etničnih in drugih manjšin je sestavni element državne ureditve in zelo pomemben za notranje življenje dežele in za stanje družbenopolitičnih odnosov.

Mednarodni vidik zadeva posledice, ki izhajajo iz položaja nacionalnih in etničnih manjšin — predvsem odnose s sosednjimi državami in potemtakem tudi širše odnose v regiji in v svetu. Politika zagotavljanja enakopravnega obravnavanja nacionalnih, etničnih in drugih manjšin ustvarja ugodne pogoje, da se odnosi med deželami, za katerih manjšine gre, dobro razvijajo, kar seveda prispeva k pozitivnemu razvoju mednarodnih odnosov nasploh. Po drugi strani seveda zanikanje obstoja nacionalnih manjšin ali politika diskriminacije do njih povzročata spore in konflikte med državami, kar seveda zavira razvoj normalnih sosedskih in mednarodnih odnosov.

Ta dva vidika sta med seboj povezana in pogojena. Seveda moramo v nadaljnjih prizadevanjih na tem področju izhajati iz tega, da so povzročitelji konfliktov različni — tako v posameznih regijah kot tudi v državah — zlasti kar zadeva posebnosti v zgodovinskem in splošnem družbenoekonomskem razvoju. Te posebnosti moramo upoštevati pri vsaki konkretni analizi problema, ki zadeva položaj nacionalnih, etničnih in drugih manjšin. To velja še toliko bolj za razmere vsesplošnega boja narodov za osvoboditev iz kolonialne in vsakršne drugačne dominacije in za formiranje lastnih nacionalnih držav.

Glede na to so tudi poti in oblike reševanja tega različne — kratka, ni splošnega ali posebnega regionalnega modela, ki bi ga lahko avtomatično uporabili za vse zgodovinske situacije. Bistveno pa je, da so sprejeta in uporabljena enaka načela, ki so danes splošno sprejeta v medna-

rodni skupnosti in ki izhajajo iz ustanovne listine Združenih narodov, iz splošne deklaracije o človeških pravicah in iz drugih pomembnih mednarodnih aktov.

3. Problemi, ki zadevajo uresničevanje pravic nacionalnih, etničnih in drugih manjšin, pa niso zoženi le v regionalne in bilateralne okvire.

Že samo dejstvo, da se je nekdanje Društvo narodov soočalo s temi problemi in da se z njimi aktivno ukvarjajo tudi Združeni narodi, potrjuje, da gre za širši družbeni problem. Z dejavnostjo Društva narodov, zlasti pa z dejavnostjo Združenih narodov je izpopolnjeno tudi mednarodno pravo na področju varstva nacionalnih, etničnih in drugih manjšin.

Društvo narodov je napravilo prve korake pri utrjevanju in sistematizaciji nekaterih bistvenih načel v reševanju problema nacionalnih, etničnih in drugih manjšin v mednarodnih razsežnostih. Seveda v razmerah neenakopravnosti, ki je tedaj vladala v mednarodni skupnosti in nalagala dolžnosti samo nekaterim državam, ni moglo priti do integralnega in univerzalnega opredeljevanja tega problema.

Združeni narodi so z načeli, ki jih vsebuje ustanovna listina, zlasti s pravicami narodov do samoodločbe in s pravicami človeka, ustvarili temeljne pogoje za integralno in univerzalno reševanje problema nacionalnih, etničnih in drugih manjšin. Iz hotenj in določil ustanovne listine kot tudi iz splošnega soglasja držav članic so nastali splošna deklaracija o človeških pravicah, in vrsta drugih konvencij in aktov s področja varstva, spoštovanja in uresničevanja nacionalnih, etničnih in drugih manjšin. To pomeni, da so v sistemu Združenih narodov storjeni prvi resnični koraki na poti h graditvi temeljev za trajnejše in celovitejše rešitve na tem pomembnem področju mednarodnega življenja.

4. Problematiko, ki se nanaša na nekatere nacionalne, etnične in druge manjšine, uravnavajo tudi bilateralni in multilateralni dogovori in posebni sporazumi. So pa seveda tudi nacionalne, etnične in druge manjšine, katerih položaja ne ureja noben mednarodni sporazum.

Pozornost mednarodne skupnosti se ne bi smela omejevat le na tiste nacionalne, etnične in druge manjšine, katerih položaj ureja mednarodni sporazum. Dejstvo, da položaj nekaterih manjšin ni urejen z mednarodnimi sporazumi, mednarodne skupnosti ne odvezuje obveznosti do teh manjšin. Tak obveznosti so zajete v ustanovni listini Združenih narodov, v splošni deklaraciji o človeških pravicah ter v sporazumu o pravicah človeka ter v splošnem interesu mednarodne skupnosti za utrjevanje miru in varnosti in za razvoj enakopravnega mednarodnega sodelovanja.

Toda kljub napredku, ki je bil dosežen v uresničevanju sprejetih sporazumov, se še vedno srečujemo s stanjem, ko se obveznosti iz mednarodnih sporazumov in aktov ne izpolnjujejo. To ima resne posledice za odnose med državami. Zato bi morala biti mednarodna skupnost zainteresirana, da si konstruktivno prizadeva in sprejema ukrepe za izpolnjevanje obveznosti, ki so jih države sprejele.

Zlasti so nevarni primeri, ko zanikujejo obstoj nacionalnih in etničnih manjšin v lastni državi oziroma politika diskriminacije do njih. Združene države ne morejo sprejeti tega, da bi lahko katerakoli država z enostranskim aktom zaničala obstoj nacionalne, etnične ali druge manjšine znotraj svojih meja. V realnosti mednarodnega življenja obstoja nacionalnih, etničnih ali drugih manjšin kot tudi narodov s takim aktom ni moč odpraviti. Glede na zgodovinski razvoj, kulturno dediščino in sodobne težnje k svobodi in človeškim pravicam obstoj nacionalnih, etničnih in drugih manjšin kot tudi celotnih narodov objektivno ni odvisen od pripravljenosti oziroma nepriljubljenosti države, da njihov obstoj prizna.

5. Izvajanje politike asimilacije do nacionalnih, etničnih in drugih manjšin je krištev besedila in duha ustanovne listine Združenih narodov, splošne deklaracije o človeških pravicah, sporazuma o pravicah človeka ter splošno sprejetih norm mednarodnega prava. Tako politiko, ki je izraz rasne, nacionalne ali drugačne diskriminacije, Združeni narodi obsojajo, proti njej pa se danes vse bolj angažira tudi celotna mednarodna skupnost.

Politika asimilacije izraža v bistvu neposredno nasilje države nad nacionalnimi in etničnimi manjšinami. To nasilje se kaže v dveh oblikah: prvič, kot zanikovanje in nepriznavanje nacionalne in etnične identitete manjšine, in drugič, v uporabi takih metod in sredstev, ki naj bi njihovo nacionalno in etnično bit uničili.

V svoji prvi obliki asimilacija zanika temeljna načela sodobne mednarodne ureditve — samoodločitev in enakost narodov in temeljne pravice in svoboščine človeka — brez teh pa so omajane demokratične in progresivne pridobitve človeštva.

V svoji drugi obliki pa pomeni asimilacija neposredno ali posredno silo v raznarodovanju nacionalnih in etničnih manjšin. Temu cilju so mnogokrat podrejena nekatera določila zakonodaje, prihaja pa tudi do manipulacij pri popisu prebivalstva. Politika asimilacije zanika pravice posameznika kot individualnosti, zanika pa tudi nacionalno in etnično manjšino kot celoto, kar lahko dobi tudi obeležja genocida. Najsi gre za dušenje temeljnih človeških pravic posameznika ali pa za dušenje pravic nacionalnih, etničnih in drugih manjšin kot grupacij in kolektivitet, vedno si mora mednarodna skupnost prizadevati za obrambo njihovih legitimnih pravic.

6. Interes matičnega naroda ali države matičnega naroda za položaj svoje nacionalne ali etnične manjšine v drugi državi je legitimen. Uresničevanju tega interesa se ni mogoče upirati s sklicevanjem na načelo o nevmesavljanju v notranje zadeve, zlasti kadar gre za zanikovanje obstoja nacionalnih in etničnih manjšin, za neizpolnjevanje obveznosti iz mednarodnih sporazumov ali za izvajanje politične asimilacije nasploh. Vsi ti akti so kršitev ustanovne listine Združenih narodov in splošno sprejetih norm mednarodnega prava. Tudi ni mogoče opravičevati kršenja nekate-

rih načel ustanovne listine s tem, da se kršitelj sklicuje hkrati na izpolnjevanje drugih načel.

Za presojanje tega, ali je odnos do pravic nacionalnih, etničnih in drugih manjšin pozitiven ali negativen, je predvsem odgovoren večinski narod. Zanikovanje obstoja manjšin, krščenje njihovih pravic in politična asimilacija ustvarjajo široko osnovo za pojave rasizma, šovinizma in hegemonizma. Taki pojavi so seveda huda zavora v odnosih med sosedskimi državami in imajo slabe posledice za mednarodne odnose v regiji in v svetu nasploh. Zagotavljanje pravic nacionalnih, etničnih in drugih manjšin do svobodnega družbenega, kulturnega in ekonomskega razvoja, ustvarjanje pogojev za uveljavljanje njihove nacionalne identitete, uresničevanje politike enakopravnosti — so neposreden prispevek k pozitivnemu razvoju dobrih sosedskih odnosov, k miru in stabilnosti na ožjem območju in v širšem mednarodnem prostoru. Samo izjave o podpiranju mednarodne varnosti, miru in sodelovanja ne zadoščajo, če dežele hkrati v odnosu do nacionalne, etnične in druge manjšine uveljavljajo politiko, ki je v nasprotju z ustanovno listino Združenih narodov.

7. Vprašanj, ki so povezana s položajem nacionalnih, etničnih in drugih manjšin, ne bi smeli obravnavati z ideološko različnih izhodišč — niti ne bi smela biti odvisna od razlik v družbenem sistemu. To so vprašanja, ki neposredno zadevajo meddržavne in mednarodne odnose. Izogibanje tem problemom v odnosih med sosedskima državama lahko ustvarja le videz dobrih odnosov, od katerih pa ne more imeti nobena resničnih koristi.

Dosledno spoštovanje načel suverenosti in teritorialne integritete vsake države je temeljno načelo mednarodnih odnosov. Načeli suverenosti in ozemeljske celovitosti pa nista v nasprotju z izvajanjem politike, katere cilj je zagotavljanje pravic nacionalnih, etničnih in drugih manjšin. Nasprotno, spoštovanje teh načel mora biti izhodišče v boju za uresničevanje pravic nacionalnih, etničnih in drugih manjšin. Splošno sprejeto je načelo, da so pripadniki nacionalnih, etničnih in drugih manjšin državljanji države, v kateri živijo — z vsemi pravicami in dolžnostmi, ki iz tega izhajajo.

Problem nacionalnih, etničnih in drugih manjšin se ne rešuje s silo in pritiskom in tudi ne z zahtevami po teritorialnih spremembah, pač pa predvsem z uveljavljanjem takih odnosov, ki že sami po sebi priznavajo obstoj nacionalnih, etničnih in drugih manjšin, zagotavljajo njihove legitimne pravice in izvrševanje obveznosti, ki izhajajo iz mednarodnih sporazumov in mednarodnega prava.

Obstoj manjšin sam po sebi ni breme niti težava za deželo, v kateri manjšine živijo. Izkušnje iz zgodovine in sodobnosti prepričljivo dokazujejo, da so nacionalne, etnične in druge manjšine v okoliščinah svobodnega razvoja dajale in dajejo pomemben prispevek k družbenemu, ekonomskemu in kulturnemu razvoju dežele, v kateri živijo. Uresničevanje pravic manjšin ne slabi položaja večinskega naroda niti države, v kateri

žive, pač pa ta položaj krepijo. Seveda pa tam, kjer druge narode ali nacionalne, etnične in druge manjšine zatirajo, kjer je v rabi politika diskriminacije, dejansko nastajajo trenja in konflikti in se krepijo težnje k dezintegraciji.

Nacionalne, etnične in druge manjšine postajajo v razmerah, ki omogočajo uresničevanje njihovih legitimnih pravic, dejavnik širšega povezovanja narodov in držav.

8. Danes je vse bolj razširjeno prepričanje, da se morajo Združeni narodi pri opravljanju svojih funkcij ohranjanja miru in varnosti močnejše zavzemati za to, da se odpravijo vzroki, ki povzročajo izbruhe sporov in spopadov med državami. Zanikovanje in kršenje pravic nacionalnih, etničnih in drugih manjšin sodi med tiste pojave, ki ustvarjajo potencialna žarišča spopadov.

Če imamo vse to pred očmi, se pokaže potreba po nadaljnjem izpolnjevanju mednarodnega prava in vloge Združenih narodov pri varstvu in uresničevanju pravic nacionalnih, etničnih in drugih manjšin. Predvsem bi bilo treba težiti k utrjevanju rezultatov, ki so bili že doseženi na področju uveljavljanja načel ustanovne liste Združenih narodov, splošne deklaracije o človeških pravicah in drugih splošno sprejetih norm mednarodnega prava.

Posebno pozornost bi bilo treba posvetiti izpolnjevanju obveznosti, ki izhajajo iz mednarodnih sporazumov. Odprte probleme in spore med državami na področju varstva pravic manjšin bi bilo treba reševati po miroljubni poti in v duhu ustanovne listine Združenih narodov.

Da bi kar najbolj izpopolnili mednarodni sistem varstva in zagotavljanja pravic nacionalnih, etničnih in drugih manjšin, bi se morali v Združenih narodih in drugod prizadevati, da bi kar največje število držav podpisalo najbolj pomembne mednarodne konvencije, kot je konvencija o odpravljanju vseh oblik rasne diskriminacije in še nekatere druge.

Izboljševanje položaja in vloge nacionalnih, etničnih in drugih manjšin v političnem, ekonomskem, socialnem in kulturnem življenju dežele je kompleksen proces, ki ga je treba na najrazličnejše načine spodbujati in uresničevati. Pri tem je treba upoštevati tudi določila deklaracije generalne skupščine Združenih narodov o socialnem razvoju. V mnogih deželah v razvoju je treba ta proces povezovati s splošnimi prizadevanji, ki danes potekajo v svetu in so eden najbolj značilnih pojavov mednarodnih odnosov, namreč pospeševanja družbenoekonomskega razvoja teh dežel.

V odnosih med deželami, v katerih žive manjšine, mora biti dejavnik sodelovanja, zbliževanja in prijateljstva v sozvočju z univerzalno realizacijo načela miroljubne aktivne koeksistence.

Zelo važno je, da države ne sprejemajo nikakršnih aktov, ne zakonodajnih niti upravnih niti drugačnih ukrepov, ki bi manjšine in njihove pripadnike postavljale v neenakopraven položaj do večinskega naroda ali do drugih narodov v državi.

Združeni narodi, specializirane agencije in druge mednarodne organizacije bi morali ukrepati in na najširšem področju podpirati tista prizadevanja, ki bodo v praksi pripeljala do odprave vseh oblik diskriminacije na podlagi rasnega, nacionalnega in etničnega izvora ali jezika ter nenehno delujejo za izboljšanje in varstvo položaja manjšin.

Verjetno je že čas, da se s problemi, ki so povezani s položajem, pravicami in varstvom nacionalnih, etničnih in drugih manjšin neposredno sooči sama generalna skupščina Združenih narodov in sprejme priporočila, ki bodo omogočila nadaljnje mednarodne akcije v podporo uresničevanja pravic nacionalnih, etničnih in drugih manjšin. To bi bilo zagotovo v interesu celotne mednarodne skupnosti, v interesu miru, varnosti in sodelovanja v svetu.

IVAN URBANČIČ

Na rob k Ziherlovemu »boju za Lenina«

V številki 5—6 Teorije in prakse (in tudi že prej v prilogi Komunistu) me je B. Ziherl zaradi moje knjige »Leninova ‚filozofija‘ ali o imperia-
lizmu« uvrstil med Leninove kritike danes, kar zanj pomeni toliko kot nasprotnike (ne le Lenina, temveč marksizma sploh!). S tem v zvezi želim opozoriti na naslednje.

1. V kratkem odstavku, ki ga je odmeril moji knjigi, me najprej ime-
nuje »čisti filozof«, kar seveda misli v izrazito pejorativnem smislu. Moja
pristna intencija je, da bi to res bil, zato se čutim s to Ziherlovo oznako
— kljub pejorativnemu tonu, ki ga ima pri njem (in prav zato, ker ga ima
pri njem) — zares počaščenega. To še toliko bolj, ker se ob čisto filo-
zofsko misel Ziherl spotika podobno kot mnogi slovenski ideologi nekoč
in na prav tako netoleranten in neprijazen način.

2. Z vsem poudarkom moram reči, da moje citirano delo o Leninovi
filozofiji *nikakor ni kritika*, kot to misli Ziherl po svojem neomajnem
prepričanju, da je mogoče pisati le *za* ali *proti* brez vsake tretje možnosti.
Kaj da je, je dovolj razločno povedano v mojem delu samem, zato tega
tu ne bi ponavljal. Glede na rečeno Ziherlovo »neomajnost« je treba
njegovo pisanje o Leninovi filozofiji uvrstiti v tisti tip takega pisanja, ki
ga v svoji knjigi omenjam na str. 15 pod točko a) in ki ga označuje ne-
skončno golo ponavljanje Leninovih tez v duhu dogmatične apologije.

3. Videti je, da je Ziherl neomajen tudi v svojem po potrebi namerno
napačnem citiranju.¹ Ziherlu spotikljiv stavek v moji knjigi se namreč
glasi: »Če bi iskali historični izvor Leninovih tez iz njegovega ‚Materi-
alizma in empiriokriticizma‘, te — po *eksplicitno* izraženih mislih —
prav obupno revne knjige (tudi njegovi prepričani z vsake sorte ‚mahisti‘ in
‚empiriokriticisti‘ nas pol stoletja po nastanku le še dolgočasijo), bi nam
primerjava pokazala, da jih je Lenin skoro vse prevzel od Engelsa.«²
V navedenem stavku se torej ne trdi, da je Leninova knjiga kar nasploh

¹ Glej k temu: Gajo Petrovič, Otvoreno pismo drugu Ziherlu; časopis Praxis, št. 1—2, 1974, str. 205—211.

² Ivan Urbančič: Leninova »filozofija« ali o imperializmu; Znamenja 20 str. 21.

»prav obupno revna«, kot to hoče citirati Ziherl, temveč da je taka po »eksplicitno izraženih mislih«, ker je Lenin pač večino teh misli prevzel od Engelsa in deloma od drugih znanih avtorjev. Če pa je beseda »eksplicitno« še podčrtana, tedaj to očitno nakazuje, da Leninova knjiga torej ni taka po svojih *implicitnih* mislih in pomenu v kontekstu zgodovine noveške filozofske misli, kar skuša moja študija nakazati.

4. Kar pa se tiče ostale Ziherlove »analize« mojega spisa, moram z vso resnostjo ugotoviti, da me glede na avtorjevo vlogo pri nas sam *njen način* prepričuje o tem, da je moje delo o Leninovi filozofiji torej zelo dobro in *smiselno*. Popolnoma drugače bi delovala po enaki »analizi« izrečena Ziherlova hvala.

Ljubljana, 9. julija 1974

BORIS ZIHERL

Še enkrat o Urbančiču in njegovi »čisti filozofiji«

Po tistem, kar je Urbančič napisal na rob moje razprave o Leninu in o njegovih kritikih danes in pri nas, je treba prav na kratko še nekaj reči o njegovi lastni razpravi »Leninova filozofija« ali o imperializmu.

V svoji bežni opazki na račun te razprave se nisem obširneje spuščal v avtorjevo »čisto« filozofiranje o tistem, kar je po njegovem mnenju pri Leninu zgolj vnanje, in pa tistem, kar se pod vnanjim skriva, o tistem, kar je v svojih delih izrecno, eksplicitno dejal, in pa o tistem, kar je v njih implicitno vsebovano.

Vsekakor je naloga sleherne znanosti, da pod vnanjimi pojavi odkriva njihove notranje zveze in bistvo, in zlasti marksizem je tisti, ki pod različnimi »eksplicitnimi« idejnimi manifestacijami odkriva njihovo »implicitno« notranje, družbeno, razredno bistvo. In prav zato se je Lenin, tako kakor Marx in Engels, povsem jasno zavedal, da je vir in smisel marksizma v obstoju delavskega razreda in v njegovem boju za lastno osvoboditev in za osvoboditev človeka nasploh.

Toda kako Urbančič pojmuje razmerje med eksplicitnim in implicitnim pri Leninu?

Po njegovem mnenju se ni treba dosti ozirati na tisto, kar je Lenin, vsem nam znan po izredni jasnosti misli in njenega izražanja, v svojem »Materializmu in empiriokriticizmu« *izrecno* zapisal. V tem pogledu je to delo po Urbančičevem mnenju »prav obupno revna knjiga« (str. 21),

v njej prihaja do izraza »banalna Leninova zgolj razredno bojna ideologija« (str. 73). V tej knjigi je Lenin »skoraj vse prevzel od Engelsa« (str. 21) in po tej nesamostojnosti svojega eksplicitnega izražanja nemara tudi sodi v kategorijo marksističnih dogmatikov, ki jo Urbančič na str. 15 svojega spisa obeležuje pod točko a).

In zdaj nekaj o tistem, kar je v Leninovem delu *implicitno* vsebovano, kar tvori njegovo — kakor pravi Urbančič — »neeksplicitno, neočitno, zasuto in potlačeno pomensko plast« (str. 81). Ta implicitni pomen, pravi Urbančič, »ostaja za Lenina in tudi za poznejše ,dialektične materialiste' docela neopazen, neviden, skrit« (str. 807). Za kaj gre? Gre za imperializem kot globljo, neeksplicitno pomensko plast Leninove misli.

Znano je, da je Lenin vneto proučeval imperializem kot novo, monopolistično stopnjo v razvoju kapitalizma, v zvezi s tem odpiral mnoge probleme, sila važne za marksistično teorijo in še prav posebej za revolucionarno prakso delavskega gibanja. Skratka, v nekem smislu je odprl novo razdobje v razvoju marksistične misli po Marxu in Engelsu. Toda ta Lenin, ki je v imperializmu odkrival skrajno reakcionarne tendence, kakršne so prihajale vse bolj do izraza tudi v buržoazni filozofiji, ta Lenin niti sam ni imel pojma o tem, kaj imperializem pravzaprav je v svojem izvornem, »čisto« filozofskem pomenu in kako je *implicitno* zvezan z njegovo mislijo. To nam je odkril šele Urbančič.

Dajmo mu besedo.

»Bistvo leninske dialektike (v ,subjektivnem' in ,objektivnem' smislu) je volja do gospodovanja v njeni zahtevi po brezpogojnosti in brezmejnosti; to je imperializem v izvornem pomenu te besede, če ga ne razumemo le v sociologističnem ali političnem smislu« (str. 45).

In dalje:

»... samo-za-govor bistvenega imperializma (v Marxovih, Engelsovih in Leninovih mislih) se mora goditi na način prikrivajočega razkrivanja zato, da bi bil ta imperializem v svoji polni, neskajeni emfazi. Prav kot tak samo-za-govor bistvenega imperializma je in mora biti dialektični in zgodovinski materializem ,ideologija'. Še neprimerno bolj skrito kot to prikrivajoče razkritje bistvenega imperializma pa ostaja tej ,ideologiji' vprašanje o samem tem prikrivanju in njegovi osnovi« (str. 75) ... »Bit' ali materija — v — gibanju kot postava brezpogojne volje do brezmejnega gospodovanja je iz vseh možnih točk perspektiv (za vsa možna očišča v takem svetu) ,sestavljene' ,perspektivni horizont tehnike in dela (ta horizont je že ta svet) in stoji kot taka v svoji zgodovinski resnici, kar pomeni, da sovпада z bistvenim imperializmom kot pomenskim horizontom vse Leninove misli« (str. 79; vse podčrtal Urbančič).

Naj bo dovolj.

Verjetno se nad takšnim, dokaj brezplodnim igračkanjem s staro latinsko besedo »imperare« ne bi pretirano navduševala niti Nietzsche niti Freud, pa tudi Heidegger ne, čeprav je dal Urbančiču največ pobud za tovrstne »premisleke«. Strinjam se z Urbančičem, da njegov spis ni kritika Lenina, in ga v tem smislu tudi nisem resno vzel, ko sem ga mimogrede omenil v svoji razpravi o Leninovih kritikih. Ta Urbančičev spis predvsem ne pove dosti in je kratko malo — nič, da uporabim priljubljeno besedo naših »čistih« filozofov, lebdečih v praznem, visoko nad »banalno razredno ideologijo«, kakršno je Lenin eksplicitno in implicitno razvijal v boju za progresivne, socialistične cilje revolucionarnega delavskega gibanja.

In če bi kdo še pisal o Urbančičevih »premislekih« in njihovih rezultatih v razkrivanju Leninovega »bistvenega imperializma«, bi bil za tako pisanje nemara najprimernejši naslov »O Urbančičevi ‚filozofiji‘ ali o ‚filozofskem‘ kolofoktarstvu«.

Kar se mene tiče, o tem nimam namena več pisati.

DANICA PURG

Na rob razpravi o pouku tujih jezikov

Članek Adolfa Bibiča »Nekaj misli o idejnosti pouka tujih jezikov«¹ in pa razgovori z nekaterimi učitelji tujih jezikov so me spodbudili, da napišem nekaj besed o tej — za vzgojo in osveščanje naših ljudi — tako pomembni stvari.

Razveseljivo je, da smo se končno, desetletja po socialistični revoluciji, začeli več pogovarjati o idejnosti pouka tujih jezikov. Zdaj so to še osamljeni primeri razpravljanja o tej temi, začenjajo pa tudi že reševati vsaj nekatere težave, vendar je upati, da se bodo tudi na tem področju stvari začele temeljiteje urejati.

Najpomembnejše idejne probleme, s katerimi se srečujemo pri učenju tujih jezikov, je Adolf Bibič nanizal v svojem prispevku, zato je jih nimam namena ponavljati. Dodala bi le to, da se mi zdi učenje tujega jezika še bolj problematično, če imam v mislih sodobno audiovizualno metodo učenja, ki je zelo učinkovita, obenem pa je prav zaradi nje potrebno še

¹ »Teorija in praksa«, št. 7-8, 1974.

bolj paziti na strukturo in vsebino učbenika, na poudarke, ki so dani določenim stvarim. Ponavljanje stavkov, katerih vsebina je za nas nesprejemljiva, je vsekakor »pranje možganov«. Takole berem v nekem učbeniku: »Mladina se udeležuje političnih demonstracij. Mladina ni tolerantna. Starejši zahtevajo od mladine tolerantnost. Na mladino se da lahko vplivati.« In tako naprej do tega, da celo piše, da mladina zapušča lokale, ne da bi plačala račun, itd. itd. skoz celo knjigo. Na koncu, po nekajkratnem ponavljanju teh stavkov, začne človek celo čutiti te besede, vsadijo se vanj in kdo ve, kakšen učinek imajo na njegovo nadaljnje razmišljanje. Veliko je takih primerov in nekateri navajajo ljudi na čisto napačne sklepe. Tako lahko na primer beremo, da se delavci v tej določeni zahodnoevropski državi borijo za večje plače. Zatem spet stavek: »Zakaj se torej delavci borijo? Seveda, za večje plače.« Nikjer pa ni omenjeno, da delavci poleg plač zahtevajo tudi več drugih pravic (s katerimi pa lahko pričakujejo tudi izboljšanje plač), da hočejo soodločiti.

Nato so ti učbeniki polni hvale o matični deželi, o njenih dosežkih, lepota, o gmotni blaginji, nikjer pa ni zaslediti podatkov o tem, da v teh deželah obstaja tudi revščina; če tega iz razumljivih razlogov ne želijo opisovati, naj pa bodo spoštovani avtorji učbenikov vsaj malo bolj skromni pri nizanju superlativov o svoji deželi, ki so včasih celo lažni (Nemec se hvali, da je v Kölnu najvišja hiša v Evropi, Francoz pa, da je taka hiša v Parizu).

In tako se učenci, dijaki in starejši ljudje, uče tujega jezika; z večjo ali manjšo ljubeznijo. Učijo se o kraljih, o visoki aristokraciji, o visokih hišah in mostovih, ne izvejo pa niti besedice o tem, kakšen je v tej deželi šolski sistem, kakšne stranke imajo, za kaj se zavzemajo sindikati, kakšne težave tarejo deželo, kakšna je struktura kakega podjetja ipd. Tako se otrok štiri ali pa celo osem let uči enega in istega jezika in na koncu bo na primer veliko vedel o Napoleonu ali pa o Burbonih, ne bo pa mogel niti pisniti v razgovoru s Francozom, če se bo le-ta hotel pogovarjati o aktualni francoski politiki. Tako bo naš delavec in celo inteligent ob srečanju s tujcem zatrjeval, da je naše samoupravljanje isto kot v Franciji (participacija (za katero se šele zavzemajo napredni sindikati in socialistične stranke), ker ne ve, da njihovi delavski sveti (če jih imajo) smejo odločati samo o tem, kako se bodo razdelila sredstva sklada, kjer letno izločijo denar za božična darila, za rekreacijske namene in podobno — kaj šele, da bi francoski delavec v svojem podjetju lahko odločal o tem, kaj in koliko bodo proizvajali in za kaj bodo namenili na koncu dohodek, ki so ga ustvarili.

Probleme, ki obstajajo v tujih učbenikih, bolj ali manj poznajo vsi naši pedagogi, ki se s tem ukvarjajo. Verjetno si tudi oni želijo imeti bolj aktualne, bolj objektivno in uporabno napisane učbenike, saj učiteljem ni vseeno, kakšen bo učinek njihovega dela. Toda vse to je bolj ali manj odvisno od osveščenosti učitelja, od njegove družbenopolitične razgledanosti in želje, da bi učenca vzgojil v naprednem duhu.

Koliko je učitelj, ki so poleg tega, da posredujejo snov lekcij iz učbenikov, sposobni otrokom in odraslim dati še mnogo drugih podatkov, ki jih v učbeniku ni, nihče ne more vedeti. Podoba pa postane jasnejša, če se spomnimo ustanov, ki »proizvajajo« te učitelje, in dejstva, da naše fakultete študentom nudijo predvsem znanje o jeziku, ki ga je najti predvsem v leposlovnih knjigah, ne pa v živi praksi, znanje o literaturi in umetnosti, le malo priložnosti pa imajo slišati kaj več o sodobnih gibanjih v določeni deželi.

Najprej je torej treba izobraziti in pripraviti učitelja za delo z dijaki in odraslimi, nato pa od njega zahtevati osebno angažiranost in dodatno delo. V ta namen bi na univerzi in pedagoških akademijah nujno morali imeti predavanja o deželah, katerih jezike poučujejo, o družbenopolitičnem sistemu in ekonomski ter socialni strukturi te dežele. Seveda bi morali uvesti tudi prakso, da študenti organizirano preživijo vsaj pol leta v določeni deželi in jo tam dodobra spoznajo. Doslej se je namreč dogajalo, da si prakso na tujem lahko privoščijo zlasti študenti, ki imajo premožne starše (zanimivo bi bilo tudi sicer videti pod drobnogledom sociologa, katere družbene kategorije mladih študirajo tuje jezike) ali pa tudi peščica takih, ki se z veliko požrtvovalnostjo in brez denarja odpravijo v svet in tam, namesto da bi spoznavali deželo na seminarjih, v šoli, pri spoznavanju z domačini, pomivajo posodo, prežive dneve z otroki in psi, ki jih vodijo na sprehode. Ti študenti se pogosto po nekajmesečnem ali tudi enoletnem bivanju v inozemstvu vrnejo domov, ne da bi si tam ogledali eno samo gledališko predstavo (ker je predraga), ne da bi spoznali socialni kontekst kulture v dani družbi. Pa ne samo to: francoski delavci na primer prav gotovo niso dovolj premožni, da bi lahko zaposlovali tuje študente, ki bi jim vodili otroke v šolo, pomagali pospravljati ali se ukvarjati z njihovimi domačimi živalmi. Zato naši študenti navadno pristanejo v bogatejših, pa tudi konservativnejših družinah ali družinah, ki so včasih bile bogate, pa še vedno hočejo obdržati »nivo«. Naši študenti nato dobivajo informacije o deželi, kjer bivajo, od teh, ponavadi kulturno in politično zaostalih ljudi, ki včasih komaj vedo, da obstaja Jugoslavija (so seveda tudi častne izjeme in zelo progresivni bogatini). — Z reformo visokega šolstva bi morali tudi temu napraviti konec in nekako urediti zamenjavo študentov ali si pridobiti kake sklade za te potrebe ter organizirano in s programom pošiljati ljudi na študij v tujino.

Seveda bi bilo treba predolgo čakati na rezultate, do katerih bi prišli z rednim šolanjem prihodnih generacij učiteljev. Zato je treba delati hkrati v več smereh. Takoj moramo uvesti organizirana predavanja za predavatelje tujih jezikov, za tiste, ki učijo v redni šoli, kakor za učitelje na delavskih univerzah in drugod ter jim pomagati rešiti dileme, ki jih imajo pri razlaganju stvarnosti dežel, katerih jezik poučujejo. Prav tako pa jih je treba spodbuditi k večjemu zanimanju za domačo ideologijo in izrazoslovje, saj se dogaja, da študent, ki konča študij jezika na fakulteti, ne ve, kako se po francosko, nemško ali angleško reče na

primer temeljna organizacija združenega dela, niti tega, kako bi prevedli pojem interesna skupnost.

Za to področje dela so v veliki meri odgovorni zavod za šolstvo, univerza, delavske univerze in drugi dejavniki, ki se ukvarjajo z vzgojo in izobraževanjem, vendar je jasno, da sami teh težav ne bodo mogli odpraviti. Potrebno je koordinirano delo med vsemi temi ustanovami, predvsem pa pomoč družbenopolitičnih organizacij, družboslovnih fakultet in ustanov, kakršna je na primer marksistični center, da bi se idejnega osveščanja temeljito lotili. Poleg tega bi za začetek morali ustanoviti skupine, ki bi pregledale tuje učbenike in bi tiste med njimi, ki ne ustrezajo, zavrnila, drugim pa napisale dodatne zvezke za pomoč učitelju in učencu. Prav tako bi morali od tujih založb, ki izdajajo te učbenike, zahtevati, da jih priredijo tako, kakor to ustreza naši stvarnosti. To je moč izvesti, saj je delavska univerza Boris Kidrič v Ljubljani te dni vrnila predlagani učbenik neki tuji založbi s prošnjo, da bi ga na določenih mestih spremenili, dopolnili, odstranili pa tiste stavke in politična vrednotenja, ki so za naš družbenopolitični sistem in za našega človeka nesprejemljivi.

TONE KRAŠOVEC

Koristno za kapitalizem — nesprejemljivo za samoupravni socializem

(Obdavčevanje prometa blaga in storitev pri nas in v Evropi)

Na temelju ustavnega načela o svobodni menjavi dela je znaten del naših fiskalnih virov izgubil značaj davkov. Gre za prispevke, torej za vire sredstev, o katerih se delavci v združenem delu v gospodarstvu in družbenih dejavnostih svobodno dogovarjajo. Tudi za druge družbene dajatve, o katerih odločajo skupščine, zaradi delegatskega sistema ni mogoče trditi, da združeno delo ne more odločati o njih. Kljub temu pa nekateri med njimi še nimajo značilnosti klasičnih davkov, predvsem tako imenovani posredni davki (tisti, ki zajemajo fiskalna sredstva ob trošenju dohodka). Med njimi je prav gotovo poleg carin najpomembnejši prometni davek, ki je eden izmed stebrov našega fiskalnega sistema. Ker gre za izredno velika sredstva, ki se vsako leto zbirajo s tem davkom, so tako gospodarstvo kot potrošniki močno zainteresirani, da bi bil ta davčni instrument čim ustreznejši. Na drugi strani pa ga porabniki družbenih sredstev, predvsem proračuni, želijo obdržati kot enega najpomembnejših virov sredstev. Predvsem od gospodarstva je neredko slišati, da bi kazalo temeljito proučiti, ali bi lahko naš sedanji prometni davek zamenjali z davkom na dodatno vrednost kot eno izmed oblik (najvažnejšo) obdavčevanja prometa v Zahodni Evropi, saj gre v bistvu za netto davek na promet proizvodov in storitev.

Davek na dodatno vrednost so uvedle vse države EGS in še nekatere druge razvite evropske dežele, zato je razumljivo, da ni odveč proučiti tudi možnost za njegovo uvedbo v Jugoslaviji. Le redkokateri gospodarski instrument v Evropi je bil v zadnjih desetletjih deležen takšne pozornosti kot ravno davek na dodano vrednost. Ne gre samo za zanimanje v gospodarstvu, ampak tudi med potrošniki in seveda vsemi strokovnimi in znanstvenimi krogi. Do zdaj ga je uvrstila v svoj davčni sistem celotna evropska deveterica ter Švedska, Avstrija in Norveška. Nacionalne eko-

nomije teh dežel dajejo blizu polovico vrednosti mednarodne trgovine v svetu, in kar je posebej važno za Jugoslavijo, te dežele so naši zelo močni zunanjetrgovinski partnerji. Tudi s tega stališča je prilagoditev našega obdavčevanja prometa analognemu obdavčevanju v teh deželah zelo interesantna.

Poskusi, da bi se uvedel davek na dodano vrednost, so v Evropi stari več kot pol stoletja. Vemo, da pomeni obdobje prve svetovne vojne obnem obdobje renesanse prometnega davka kot važnega vira sredstev za vojaške izdatke. Zato ga Popitz tudi imenuje »otrok težav«¹. Takoj po prvi svetovni vojni 1919. leta je nemški industrialec Siemens predlagal uvedbo tega »prefinjenega« prometnega davka namesto tedanje večfazne obdavčitve prometa. Ta je namreč zaradi kumulativnega delovanja bila vzrok za vertikalno integracijo v gospodarstvu, temelječo izključno na zmanjševanju prometnih faz in s tem na zmanjševanju davčnih bremen, sicer pa z ekonomskih vidikov neutemeljeno. Siemensov predlog ni bil sprejet. Že dve leti zatem je zagovarjal uvedbo davka na dodano vrednost prof. Adams (Yale University), vendar je njegovo zamisel kongres ZDA zavrnil. Kasneje tudi Gerhardt Calm (1934) in Paul Studensky (1939) nista imela kaj več uspeha v svojih prizadevanjih za novi način obdavčevanja prometa. Šele po drugi svetovni vojni je neustavljivo prizadevanje prof. Laura rodilo sadove. V tretjem poskusu je leta 1953 francoski parlament sprejel njegovo idejo o davku na dodano vrednost in 10. 4. 1954² o tem sprejel zakon. Zato Francijo lahko upravičeno imenujemo »zibelko davka na dodano vrednost«.

Čeprav je bil ta davek sprejet v davčnih sistemih šele v novejšem času, ne gre za novi davek, ampak za modificirano obliko večfaznega ali vsefaznega brutto davka na promet. Z njim obdavčujejo posamezne faze prometnega ciklusa, vendar samo dejansko dodano vrednost v vsaki fazi (možno je, da te dodatne vrednosti v določeni fazi sploh ni). V samem dejstvu, da davek, plačan v prejšnji fazi, ne vštevajo v davčno osnovo obdavčene faze in zato nimamo pojava kumulativnega delovanja, je ena glavnih prednosti tega davka. Pri tem posebno pozornost posvečajo obdavčevanju investicijskih vlaganj in nekateri menijo, da so prav racionalne rešitve na tem področju pripomogle k nagli modernizaciji francoskega gospodarstva. Poleg že omenjenih dejstev ima davek na dodano vrednost tudi druge, upoštevanja vredne oblike.

Glede na samo tehniko zajemanja sredstev s tem davkom je davčno breme pri posameznem proizvodu v gospodarstvu enako, ne glede na število prometnih faz.

Druga pomembna značilnost je, da se davek na dodano vrednost ne plačuje pri proizvodih, namenjenih izvozu, oziroma ga vrnejo izvozniku v točnem znesku. To zelo spodbuja mednarodno trgovino, kar se je po-

¹ Popitz: »Allgemeine Verbrauchsteuer. Handbuch der Finanzwissenschaft«, Tübingen 1927.

² Dr. Božidar Jelčić: »Porez na dodatu vrednost«, »Ekonomista«, št. 3/69. Po tem viru so povzeti vsi historični podatki o davku na dodano vrednost.

sebež pokazalo v EGS. Torej lahko rečemo, da je davek na dodano vrednost »nevtralen do konkurence«³, kar je bivši finančni minister ZR Nemčije Schmidt imenoval odločujoči argument za razvoj narodnega gospodarstva in za uvedbo tega davka v Nemčiji. Tako kot se ob tem davku pri izvozu ne dogaja, da bi bil vključen v ceno izvoženih proizvodov, (kar bi bila dejansko prikrita izvozna carina), se tudi ne zgodi, da bi ga ob izvozu vračali izvoznikom v znesku, ki bi bil večji kot je dejansko davčno breme (kar bi bila prikrita izvozna premija). Na drugi strani pa lahko uvozniki natančno ugotovijo, s kakšnim davčnim bremenom morajo obremeniti uvožene proizvode, da ne bi bili ti ugodneje obravnavani kot domače blago ali da bi jih s previsokimi davki diskriminirali. Znotraj EGS je tako ravnanje nujno.

Zelo pomembna pozitivna značilnost davka na dodano vrednost je samokontrola davčnih zavezancev, saj je v vsaki fazi zavezanec zelo zainteresiran, da je njegov predhodnik davek natančno obračunal, zato kontrolira obračun za nazaj. Obenem je tudi to eden izmed vzrokov, da je davek na dodano vrednost zelo izdaten davčni dohodek. Čisti dotok sredstev je zelo velik, ker so zaradi samokontrole ob dobro organizirani administraciji izdatki za davčne uslužbenke sorazmerno skromni, prav gotovo veliko manjši kot, na primer, pri davku na dohodek. In ne nazadnje, pri končnem potrošniku, v zadnji fazi prometa (tako kot pri vseh prometnih davkih), tudi pri davku na dodano vrednost davčno breme ni posebej izkazano v ceni (prometni davki se pobirajo »pod anestezijo«).⁴

Seveda pa davek na dodano vrednost ni brez pomanjkljivosti. Najprej naj omenimo, da ga v vseh fazah razen v zadnji izkazujejo v računih, kar je zaradi samokontrole nujno, na zavezance pa psihološko neugodno deluje. Tudi davčne stopnje so pri direktnem obdavčevanju z davkom na dodano vrednost višje kot pri obravčevanju z bruto davkom na promet, kjer je davčna osnova višja. To pa ne pomeni tudi večjega davčnega bremena. Pedantni Nemci so s starim prometnim davkom leta 1966 zajeli 25,5 milijarde mark. Ob uvedbi davka na dodano vrednost pa v letu 1968, 25,6 milijarde mark.⁵ Upoštevati moramo tudi, da je zaradi bolj zamotanega obračuna kljub samokontroli zavezancev potrebna visoka strokovna usposobljenost davčnih organov. Davčna tehnika je pri davku na dodano vrednost bolj zapletena tudi za davčne zavezance, ne samo za administracijo, in pomeni predvsem v času uvajanja novega davka precejšen problem. Namreč davek na dodano vrednost je mogoče vpeljati brez škodljivega vpliva na zviševanje cen samo z dobro pripravo, z dobro administracijo in predvsem v stabilnih gospodarskih razmerah. Obenem moramo upoštevati, da se z davkom na dodano vrednost močno razširi krog davčnih zavezancev. Švedska je imela v prejšnjem enofaznem davku

³ Bundesminister der Finanzen: »Die Mehrwertsteuere«, Boon 1967.

⁴ J. Popitz: opis, citat.

⁵ Dr. Heinz Messenberg: »Der Preiss und Aussenhandelseffekt der Deutschen Umsatzsteuerreform 1968«, Institut Finanzen und Steuern, Brief Nr. 116, Bonn 1969.

na promet v trgovini na malo 167.000 zavezancev, po uvedbi davka na dodano vrednost pa je njihovo število naraslo na 331.000. Še nazornejši je primer Danske. Namesto 45.000 zavezancev pri davku na promet v trgovini na veliko se je njihovo število povečalo na 350.000, ko so uvedli davek na dodano vrednost. Prav zaradi zamotane davčne tehnike se je ponekod okrepila tudi davčna administracija. In kar je z našega stališča še posebej pomembno — davek na dodano vrednost je popolnoma centraliziran fiskalni dohodek in zmanjšuje manevrski prostor lokalnih financ ter financ zveznih držav v federacijah. Prav tako ne moremo prezeti sprememb teritorialne pripadnosti dohodkov, nastalih z uvedbo davka na dodano vrednost, saj prav gotovo ni mogoče, da bi bila dodana vrednost na posameznem področju enaka kot obseg potrošnje na tem področju. To pomeni, da sta davčni osnovi različni. Kot pri vseh prometnih davkih seveda tudi pri davku na dodano vrednost ne moremo mimo njegovega regresivnega asocialnega učinka. Tudi tu drži Popitzova trditev, da je »prometni davek najbolj brutalna in najbolj primitivna oblika obdavčevanja«⁶, saj bremeni enako najrevnejše in najbolj situirane sloje prebivalstva. Ta negativna značilnost se lahko deloma omeji z nizkimi stopnjami ali oprostitvijo obdavčenosti (na primer za razna živila), vendar je možnost diverzifikacije stopenj manjša kot pri našem davku na promet v trgovini na malo.

Kljub temu da ima davek na dodano vrednost tudi številne pomanjkljivosti, lahko zaradi izkušenj glede njegovega delovanja v EGS rečemo, da drži že zgodnja Schmöldersova trditev, da gre za »finančno gospodarstvo učinkovit in za narodno gospodarstvo koristen instrument.«⁷

Če se vrnemo, zato da prikažemo delovanje in izkušnje pri uvajanju davka na dodano vrednost, v Francijo, moramo povedati, da je ta davek doživel še številne spremembe, ki so predvsem poenostavile davčno tehniko, obenem pa so ta davek uporabljali tudi kot instrument antiinflacijskega načrta (znižanje stopenj). Kljub temu je danes daleč najmočnejši vir sredstev francoskega proračuna ter predmet ostre kritike sindikatov in levih strank, tako da se tudi novi predsednik D'Estaigne, sam vrhunski finančni strokovnjak, ne bo mogel izogniti prerazdelitvi strukture fiskalnih dohodkov v škodo sredstev od davka na dodano vrednost.

Francoski primer davka na dodano vrednost je 1963. leta skupina profesorja Neumarka priporočila vsem članicam EGS, takratni evropski šesterici. Ta predlog je svet ministrov EGS sprejel z dvema direktivama 1967. leta; ti sta predvideli uvedbo davka na dodano vrednost v vseh državah članicah te integracije. Lahko trdimo, da so ti direktivi in davek na dodano vrednost veliko pripomogli k harmoniziranju obdavčevanja v EGS. Na trgu, kjer morajo obveljati načela svobodnega pretoka blaga, kapitala in delovne sile, je bilo nujno. Danes v EGS pri obdavčevanju

⁶ J. Popitz: opis. citat.

⁷ G. Schölders: »Umsatzsteuer«, »Handbuch der Finanzwissenschaft«, Tübingen 1965.

prometa proizvodov v medsebojni trgovini države uporabljajo načelo »namembnega trga«. To pomeni, da se pri izvozu proizvodi ne obdavčujejo, pri uvozu pa so deležni enakih davčnih bremen kot domače blago. To dovoljuje razlike v stopnjah davka na dodano vrednost v posameznih državah. Naslednji korak k dejanski harmonizaciji obdavčenja, pravzaprav k unificiranju davčnih sistemov v EGS, pa bi bila uvedba »države porekla blaga«. To bi pomenilo odpravo carin ter drugih izvoznih in uvoznih dajatev ter izravnavo stopenj davka na dodano vrednost. Lahko rečemo, da je pot do tega še dolga, ker obstajajo številna nesoglasja. Ta so celo glasila francoskih delodajalcev »ECHO« pripeljala do trditve, da je EGS »samo devet egoizmov, omiljenih z izjavami o dobrih namenih«, medtem ko je londonski »Daily Mail« zapisal, da je »duh skupnosti v EGS najredkejši izmed vseh parfumov«. Notranje težave v gospodarstvu, spremembe v vladah in nesoglasja v strankah posameznih držav članic EGS seveda v sedanjem položaju v svetovnem gospodarstvu močno otežujejo napore za krepitev skupnosti.

Vendar pa je dejstvo, da imajo danes vse članice EGS v svojih davčnih sistemih davek na dodano vrednost. Zadnja ga je uvedla Italija v začetku leta 1973, med novimi članicami pa Anglija še tri mesece zatem. Kot smo že omenili, uporabljajo ta način obdavčevanja prometa poleg članic EGS še Norveška, Švedska in Avstrija. Zanj se zanimajo nekatere države v Evropi (Grčija, Španija, Portugalska), v Aziji in Afriki, Kanada in ZDA (ki naj bi s sredstvi od tega davka financirala nekatere naloge na področju izobraževanja).⁸ Razen o Franciji naj podamo nekoliko natančnejšo podobo le še o Nemčiji in Italiji. O Nemčiji predvsem zato, ker so pedantni Nemci po naši oceni najbolj pripravili prehod k obdavčevanju prometa z davkom na dodano vrednost. Pred tem so uporabljali vsefazni bruto davek na promet. Vešče speljani prehod na novo obliko obdavčevanja prometa ni vplival na povečanje cen in v prvih treh letih, ko je veljal davek na dodano vrednost, so cene v ZR Nemčiji najmanj narasle v celotni EGS. Ne smemo pa spregledati, da je Nemčija vendarle uvedla ta davek v času lažje gospodarske recesije in revalvacije marke ter začela z nizkima stopnjama (5 in 10 %)⁹, lani pa ju je že povišala na 5,5 % in 11 %. (s številnimi oprostitvami in olajšavami). Zanimivo je, da veljajo posebne nižje stopnje za obdavčevanje prometa med zahodnonemškimi in drugimi zahodnonemškimi firmami zaradi krepitev gospodarstva tega mesta s posebnim statusom. Davek na dodano vrednost je danes eden glavnih dohodkov te države (več kot četrtina vseh davčnih dohodkov) in neposredno po njegovi uvedbi se je močno okrepila konkurenčna sposobnost nemškega gospodarstva. Izvoz je namreč v prvih letih veljave novega obdavčevanja naraščal v poprečju za približno eno šestino letno. Osnova obdavčevanja je prodajna cena brez zneska davka na dodano

⁸ »Time« (evropska izdaja), Pariz, julij 1972.

⁹ Dr. Annemarie Mennel: »Die Steuersysteme in EWG Staaten, EFTA Staaten und den USA«. Neue Wirtschafts-Brüfe, Herne, Berlin 1971.

vrednost. Po zdaj veljavni nižji stopnji 5,5 % namesto po splošni stopnji 11 % se obdavčujejo predvsem živila, storitve svobodnih poklicev, prevoz oseb, prodaja knjig, filmov itd. Davek se plačuje po fakturirani realizaciji, samo manjši podjetniki ga plačajo po plačani realizaciji ali pa povšalno. Zelo zanimivo pa je, da je po strogo centralističnem značaju davka na dodano vrednost, ki je dohodek federacije, Nemčija 1970. leta sklenila 30 % iz tega vira zbranih sredstev nameniti članicam federacije zaradi enakomernejše razdelitve davčnih dohodkov med deželami in federacijo.

Druga država, ki jo nameravamo opisati — Italija — pa je zanimiva prav zato, ker lahko iz opisa razberemo, kakšne so bile posledice, ker so se slabo pripravili na prehod k obdavčevanju prometa z davkom na dodano vrednost. Čeprav zelo glasno in bučno, v skladu s svojim mediteranskim temperamentom, so Italijani v začetku 1973. leta dejansko slabo izpeljali to spremembo v davčnem sistemu. Na davek na dodano vrednost so bili dokaj nepripravljeni ne samo poslovni ljudje, ampak tudi davčna administracija, kar je še posebej težko razumljivo, saj so že prve kalkulacije pokazale, da bo država dobila iz tega vira v 1973. letu velikanski dohodek 3000 milijard lir.¹⁰ Med protesti trgovcev, industrialcev in drugih delodajalcev ter sindikatov se nam zdijo samo protesti zadnjih dejansko upravičeni. Davek je bil namreč vpeljan v času močne inflacije in je seveda še pospešil povišanje cen. Samo v prvem četrtletju lanskega leta so se cene v trgovini na malo v Italiji zvišale v primerjavi z istim obdobjem leta 1972 za 12,7 %. Vsakdo je namreč želel izkoristiti uvedbo novega davka tudi za povišanje cen kljub strogi državni kontroli. Zato je tedanji finančni minister Valsecchi dokaj nemočno apeliral (ob poudarjanju moralnega in družbenega pomena davčne reforme) z besedami: »Ali smo civilizirana in odgovorna država ali brezumna masa profiterjev?«¹¹ Davek na dodano vrednost je v Italiji samo ena izmed potez davčne reforme; v bistvu se je začela že leta 1962 in se odrazila v letu 1971 z oblikovanjem osnov novega sistema. Ta teži k izenačenju sodelovanja posrednih in neposrednih davkov v državnih dohodkih, saj so pred tem posredni davki imeli celo 70 odstotni delež. V Italiji se davek na dodano vrednost plačuje v vseh fazah prometnega ciklusa. Davčna osnova je fakturirana prodajna cena brez davka na promet. V manjših trgovinah in pri nekaterih storitvenih dejavnostih služi za davčno osnovo plačana realizacija. Davčne stopnje so 12 % (splošna), 6 % (znižana) in 18 % (povišana stopnja). Zanimivo je, da je bil promet živil z uvedbo davka na dodano vrednost obdavčen samo po enoodstotni stopnji, ta pa se postopoma povečuje in 1976. leta naj bi dosegla raven znižane stopnje — 6 %. Če država ne bi vpeljala številnih kontrolnih ukrepov, bi se verjetno uresničile napovedi direktorja Banke di Roma Ventriglie, da bo

¹⁰ »Il giorno,« 24. 3. 1973, Milano.

¹¹ »The Economist,« 6. 1. 1973, London.

»novi davek celo vzrok nove devalvacije lire«¹² O neurejenem prehodu k novemu obdavčevanju in pomanjkljivosti davčne administracije dovolj nazorno govori tudi podatek, da je Italijanom v taki meri uspelo izigrati eno od oblik tega davka — samokontrolo — da se je v dohodkih od tega davka v minulem letu pojavil velik primanjkljaj, ki ga ocenjujejo na okoli 600 milijard lir.

Po opisanih primerih samo še nekaj besed o davku na dodano vrednost v evropskih deželah. Iz analize predpisov, ki regulirajo obdavčevanje dodane vrednosti, lahko ugotovimo nekatere podrobnosti in razlike v posameznih deželah. Tako je na primer gradivo o obdavčevanju prometa proizvodov in storitev dokaj podobno urejeno v Belgiji, Franciji, Italiji, Luksemburgu, Nizozemski, ZR Nemčiji, Avstriji in Veliki Britaniji. Kot drugo skupino nasproti omenjeni pa moramo navesti Dansko, Norveško in Švedsko. Verjetno tudi zato, ker so pri usklajevanju davčnih sistemov upoštevale neuspelo zamisel o oblikovanju skupnega skandinavskega trga. Davčne stopnje pa so prav v vseh davčnih sistemih, kjer uporabljajo davek na dodano vrednost, različne. Čeprav razlike marsikje niso velike, velja dejstvo, da je še veliko prostora in možnosti za prizadevanja glede nadaljnjega harmoniziranja obdavčevanja prometa.

Znižane stopnje uporabljajo vse dežele v glavnem za živila, knjige, časopise, farmacevtske izdelke, nekatere materiale za kmetijstvo, za storitveno obrt itd. Povišane stopnje pa bremenijo predvsem izdelke višjega standarda in luksuzno blago, kot na primer nakit, ure, radijske in televizijske sprejemnike, fotografske aparate, orožje, alkoholne pijače in drugo.

Konkreten pregled stopenj za vseh 12 dežel pa kaže razpredelnica:

Stopnja davka na dodano vrednost

	Stopnja v %		
	Splošna	Znižana	Povišana
Belgija	18	6 14	25
Danska	15	— —	—
Francija	23	7,4 17	33 ^{1/3}
Italija	12	6	18
Luksemburg	10	2 5	—
Nizozemska	14	4 —	—
Norveška	20	—	—
Švedska	15	—	—
ZR Nemčija	11	5,5	—
Avstrija	16	8	—
Velika Britanija	10	—	—
Irska	16,37	5,26	30,26

* Vir: Dr. Annemarie Mennel: »Die Steuersysteme in EWG Staaten, EFTA Staaten und den USA«, Verlag Neue Wirtschafts-Briefe, Herne, Berlin 1971. — Ekonomska politika, št. 1085/1973, Beograd.

¹² »Gospodarstvo«, 22. 12. 1972, Trst.

Povedali smo že, da bi bilo prav tako gotovo zanimivo tudi v Jugoslaviji proučiti, kakšne so možnosti za uvedbo davka na dodano vrednost v naš davčni sistem. Imamo namreč tesne trgovinske stike z EGS in drugimi državami, ki so to vrsto obdavčevanja prometa že uvedle. V zadnjih 15 letih se je blagovna menjava Jugoslavije z EGS več kot štirikrat povečala in znaša zdaj še tretjino jugoslovanskega izvoza, še večji pa je njen delež pri uvozu. Vse države, ki smo jih prikazali v razpredelnici, skupaj 12 dežel, pa so predstavljale v letu 1972 43,3 % jugoslovanskega izvoza in 50,5 % jugoslovanskega uvoza.¹³ Že to spodbuja k primerjavi, saj imajo dežele z davkom na dodano vrednost, ki se na izvožene izdelke ne plačuje, na svetovnem trgu določeno prednost. Prav gotovo pa se pri proučevanju možnosti za to obliko obdavčevanja prometa ne moremo strinjati z mnenjem, da je »eksperimentiranje edina pot, da spoznamo posledice in učinke uvedbe davka na dodano vrednost na nacionalno ekonomijo«. ¹⁴ Po našem mnenju je prvi pogoj, da temeljito proučimo in spoznamo to davčno obliko, in šele na tem temelju so možne razprave o njenih pozitivnih in negativnih reperkusijah. Gospodarstvo in finance so preveč občutljiv in zamotan organizem, da bi lahko prenesel prenatrjene poskuse brez škodljivih posledic.

V Jugoslaviji velja davek na promet v trgovini na malo in je že z davčno reformo leta 1947 postal najbolj izdatni dohodek mlade socialistične države. Takrat je bil urejen po vzoru sovjetskega davčnega sistema in je bil namenjen skoraj izključno fiskalni politiki, zato ga nismo uporabljali za uresničevanje ekonomskih ali socialnih ciljev. Bil pa je pomemben kot instrument delitve dohodka podjetij, ki je bila plansko administrativna. Pokojni Kidrič je upravičeno imenoval prometni davek »obliko zbiranja dela akumulacije proizvodnje za splošno državno akumulacijo, za državne investicije in druge državne izdatke«. Sistem obdavčevanja prometa se je večkrat spreminjal in temelji sedanjemu sistemu so bili hkrati z gospodarsko reformo postavljeni 1965. leta. Ustava je seveda vnesla v sistem to novost, da je prometni davek postal dohodek republik (z izjemo skromnejših sredstev od občinskega prometnega davka), in prav iz teh sredstev republike v glavnem financirajo svojo kotizacijo v zveznem proračunu. Za primerjavo našega prometnega davka in davka na dodano vrednost v opisanih evropskih državah pa moramo seveda proučiti fiskalne, politične, socialne in ekonomske aspekte delovanja obeh dajatev.

S fiskalnega aspekta je davek na promet prav gotovo dovolj izdaten dohodek javnih financ, kar prikazuje razpredelnica na str. 958.

Upravičeno torej prometni davek imenujemo enega izmed stebrov naših javnih financ, saj daje nad štiri desetine vseh dohodkov proračunov in skladov. Menimo celo, da gre za tako izdaten vir dohodkov, da bi lahko ta davčni instrument s prilagajanjem in disperzijo stopenj, olaj-

¹³ »Statistički godišnjak Jugoslavije 1973,« Beograd.

Leto	glede na nacionalni dohodek	glede na bruto dohodke proračunov in skladov
1961	9,94	28,70
1962	10,52	32,81
1963	11,50	34,62
1964	10,26	34,73
1965	8,06	34,86
1966	7,96	42,82
1967	9,21	41,35
1968	9,78	40,99
1969	10,08	42,61
1970	10,79	42,01
1971	9,90	43,22
1972	10,18	43,25

Vir: — »Statistički bilten SDK«, Glavna centrala Beograd, št. 2/1973.

— »Statistički godišnjak Jugoslavije 1973«, Zvezni zavod za statistiko, Beograd.

šavami in oprostitvami bolj izkoristili za uravnavanje razmer na trgu in za usmerjanje gospodarskega razvoja nasploh. Žal pri obravnavanju tega davka še vedno prevladuje predvsem njegova fiskalna komponenta. Nemogoče pa si je zamisliti, da bi s sedanjim prometnim davkom ali z novim davkom na dodano vrednost še bolj obremenili potrošnike in gospodarstvo in zbrali še večji del dohodkov javnih financ. Glede na fiskalne razloge torej zanikamo potrebo po zamenjavi prometnega davka v trgovini na malo z davkom na dodano vrednost in možnost te zamenjave.

Že vnaprej naj povemo, da dajejo proučevanja tudi s socialnih stališč negativen odgovor glede koristnosti take zamenjave. Predvsem zato, ker prometnega davka v Jugoslaviji sploh ne plačujemo na živila; ker so oproščeni tega davka še nekateri važni potrošni artikli; ker imamo večjo možnost usmerjanja socialne politike z diverzifikacijo stopenj prometnega davka kot pa z davkom na dodano vrednost, ki pozna samo dve ali tri stopnje, in da imamo vsaj enake, če ne večje možnosti glede davčnih olajšav in oprostitvev. Za ponazoritev naj navedemo, da prometni davek bremeni življensjske stroške štiričlanske jugoslovanske družine z okoli 5 %, v Franciji pa davek na dodano vrednost z več kot 12 %.¹⁴ Podobne, čeprav ne tako očitne razlike bi pokazale primerjave z drugimi državami. Prav gotovo ima torej davek na dodano vrednost močnejše degresivne učinke kot prometni davek. Eden glavnih ciljev socialne politike v samoupravnih socialistični družbi pa je, da to lastnost v obdavčevanju prometa čimbolj zoži, in lahko rečemo, da nam je v Jugoslaviji pri prometnem davku to v veliki meri uspelo. Iz socialnih razlogov je torej davek na dodano vrednost za jugoslovanski davčni sistem nesprejemljiv.

¹⁴ A. Alan Tait: »Value-added Tax«, McGraw-Hill, London 1972.

¹⁵ »Uslovi za uvođenje poreza na dodanu vrednost u poreski sistem Jugoslavije.« Institut za ekonomiku investicija, Beograd 1972.

Takoj lahko povemo tudi, da je s političnih aspektov naš sedanji prometni davek veliko primernejši za naš ustavni sistem kot davek na dodano vrednost, ki je centraliziran državni dohodek. Že samo dejstvo, da bi tak centralizirani dohodek sprejeli v naš davčni sistem, četudi bi ga potem s sporazumi med republikami in pokrajinami razdeljevali, bi pomenilo korak nazaj v razvoju našega ustavnega sistema. Zato moramo zavreči možnost, da bi v Jugoslaviji uvedli davek na dodano vrednost že zaradi navedenih dejstev.

Preostane nam torej najširši aspekt učinkov morebitne uvedbe davka na dodano vrednost v Jugoslaviji — njegovi učinki v nacionalni ekonomiji. V tem okviru je treba poiskati predvsem odgovore na tale najpomembnejša vprašanja:

— Ali bi z davkom na dodano vrednost spremenili ekonomski položaj gospodarskih grupacij, vej in dejavnosti z vsemi pozitivnimi in negativnimi učinki?

— Kakšne bi bile spremembe glede na regionalno pripadnost novega davka?

— Kako bi sprememba v obdavčevanju prometa vplivala na cene?

— Kako bi davek na dodano vrednost vplival na zunanjetrgovinsko menjavo, predvsem glede na potrebe po hitrem naraščanju izvoza?

Na kratko bomo poskušali odgovoriti na ta vprašanja.

Predvsem naj povemo, da okoli 40 % izdelkov v prometu v Jugoslaviji ni obremenjenih s prometnim davkom. Med njimi so osnovna sredstva delovnih organizacij, energija in kmetijski proizvodi. Če bi sedanji prometni davek zamenjali z davkom na dodano vrednost, bi bilo treba spremeniti mnoge instrumente in mehanizme, predvsem pa bi se močno spremenili pogoji gospodarjenja in pridobivanja dohodka. Dejstvo je, da bi morali zaradi pospeševanja izvoza omogočiti, da bi se zmanjšala davčna bremena izvoznemu gospodarstvu, če bi hoteli, da bi novi davek imel vidnejše mesto v strukturi cene in bi zato ob oprostitvi obdavčitve izvoženega blaga lahko to blago prihajalo na svetovni trg z bolj konkurenčno ceno. To pa tudi pomeni, da bi morali izpad davčnih dohodkov pri izvozu nadomestiti z večjimi davčnimi bremenimi tistih delov gospodarstva, ki niso v toliki meri vključeni v mednarodno delitev dela, torej prav gospodarstva na manj razvitih gospodarskih področjih. S tega stališča je davek na dodano vrednost za Jugoslavijo nesprejemljiv. Končno bi lahko isti učinek pri izvozu dosegli s sedanjim prometnim davkom, vendar je nemogoče privoliti v tako prerazdelitev davčnih bremen. Zato trdimo, da je sedanji prometni davek, ki se za izvoženo blago ne plačuje, čisto primeren instrument izvozne stimulacije in končno se to kaže tudi v izvoznih rezultatih.

Omenili, smo že, da bi se glede regionalne pripadnosti davka na dodano vrednost v praksi pokazala sprememba zaradi dejstva, da dohodki od sedanjega prometnega davka ne morejo biti regionalno enako razporejeni, kot bi bili dohodki od novega davka na dodano vrednost. Po-

trošnja, ki jo obdavčuje prometni davek, in dodana vrednost, ki bi bila osnova novemu davku, po posameznih regijah ne moreta biti istega obsega. Spremembo bi lahko prebrodili z določenim dogovorjenim sistemom kompenzacij (vsaj začasno), torej s prelivanjem dohodkov republik in pokrajin preko centralne blagajne, ker je za naš družbenoekonomski sistem težko sprejemljivo.

Nekateri računi kažejo tudi učinke morebitne uvedbe davka na dodano vrednost na družbeni proizvod. Za ponazoritev naj navedemo, da bi se družbeni proizvod kot eden izmed sintetičnih kazalcev gospodarjenja ob nespremenjenih cenah in obsegu proizvodnje na primer v Črni gori zmanjšal celo za okoli 20 %¹⁶. Tako spremembo bi v sedanjem trenutku naše gospodarske preobrazbe in razvojne dinamike brez hujših posledic težko sprejeli, če pa bi bil gospodarski položaj stabilnejši in če bi se dobro pripravili na prehod k obdavčevanju prometa z davkom na dodano vrednost, bi to ne bila nepremostljiva ovira.

Pogledati je treba tudi vpliv morebitne uvedbe davka na dodano vrednost na cene in politiko cen. Vemo, da se že nekaj let jugoslovansko gospodarstvo razvija v okoliščinah dokaj močne inflacijske plime. Za zdaj še nimamo dokazov, da bi lahko v kratkem času računali z zelo stabilnim gospodarskim položajem, ki bi bil primeren za uvedbo davka na dodano vrednost. Temu mnenju botrujejo tudi zelo nestabilne gospodarske razmere v svetu. Vemo pa, da je v večini držav vsaj začasno davek na dodano vrednost spodbujal zviševanje cen. V takem položaju torej ne bi bilo primerno z davkom na dodano vrednost ustvarjati novega elementa, ki bi omejeval naša prizadevanja za gospodarsko stabilnost. Korenine naše inflacije so v dokajšnji meri strukturalne narave. Tako kot v drugih nacionalnih ekonomijah naše ravni razvitosti je inflacija vsaj deloma tudi cena razvoja. Kratko povedano: odkrito moramo dojeti, da bi »prizadevanja za razvoj brez sleherne inflacije lahko pomenila tvegati inflacijo brez razvoja.«¹⁷ Seveda če ni že sama misel o razvoju brez inflacije v sedanjih gospodarskih razmerah v svetu utopična. To dokazuje, da naša inflacija ni bolezen, ki bi jo lahko ozdravili čez noč. Zato naša trditev, da v kratkem času še ne moremo pričakovati tako stabilnih razmer, da bi dovoljevale opisano spremembo pri obdavčenju prometa.

Kar zadeva politiko cen, sedANJI prometni davek gotovo daje možnosti za večji vpliv kot pa davek na dodano vrednost. Če do zdaj prometnega davka pri politiki cen nismo izkoristili, to ni posledica samih značilnosti in možnosti tega davka. Povedali smo že, da je davek na dodano vrednost na tem področju manj primeren. Na drugi strani pa moramo upoštevati, da bi z uvedbo tega davka nastale znatne spremembe v odnosih cen. Do zdaj prometnega davka oproščeni proizvodi bi bili obdavčeni (splošno davčne obveze je ena izmed značilnosti davka na dodano vrednost), zato

¹⁶ »Uslovi za uvođenje poreza na dodanu vrednost u poreski sistem Jugoslavije.« Institut za ekonomiku investicija, Beograd 1972.

¹⁷ Dr. Ivo Perišin: »Monetarno kreditna politika«, Informator, Zagreb 1972.

pa bi lahko ob novem davku določene cene znižali. Predvsem občutno bi se spremenili odnosi med cenami industrijskih in kmetijskih proizvodov. Ti zadnji bi se podražili. Prav gotovo bi se to odrazilo tudi v gospodarskem življenju v državi in take spremembe v sedanjih nestabilnih razmerah niso zaželeno, sami pogoji pa niso ohrabrujoči za tako potezo. Poleg tega bi ob sedanjih, čeprav ne dovolj izkoriščenih možnostih vpliva na odnose cen s prometnim davkom uvedba davka na dodano vrednost pomenila posebno liberalizacijo politike cen.

Ob teh razlogih, ki govorijo proti uvedbi davka na dodano vrednost v naš davčni sistem, moramo navesti še to, da je tehnično zelo zamotan. Vemo namreč, da naša davčna administracija ni ravno na tako zavidljivi ravni, da bi zmogla občutno bolj zahtevne naloge pri obdavčevanju prometa; še manj same TOZD, za katere bi nova obdavčitev prometa prav gotovo pomenila, da je treba povečati administrativni kader.

Na kratko naj sklenem takole: ko smo proučevali možnosti za uvedbo davka na dodano vrednost v jugoslovanski davčni sistem, smo primerjali glavne fiskalne, socialne, politične in ekonomske posledice te spremembe v obdavčenju prometa in delovanje jugoslovanskega davka na promet v trgovini na malo, z istih aspektov. Vsa proučevanja kažejo, da davka na dodano vrednost, kljub vsem njegovim nespornim odlikam v kapitalističnih družbeno-ekonomskih sistemih, ni mogoče prenesti v naš davčni sistem v samoupravni socialistični družbi. Pozitivne značilnosti davka na dodano vrednost ne morejo odtehtati številnih prednosti, ki jih ima naš sedanji prometni davek in ki še niso v zadostni meri izkoriščene. Tako kot v marsikaterem drugem primeru, nam je tudi to proučevanje lahko v poduk, da se premalo zavedamo prednosti naših lastnih sistemskih rešitev in da jih premalo izkoriščamo v vseh razsežnostih njihovih pozitivnih možnosti. Predvsem pa gre za ponoven dokaz, da tudi še tako odličnih potez kapitalističnega sistema nikakor ni mogoče presajati v naš samoupravni socializem, ne da bi bili nadvse kritični in ne da bi upoštevali posebnosti jugoslovanske družbene ureditve.

METOD ČERNETIČ

Svobodna menjava dela v vzgojno izobraževalnih skupnostih in cena izobraževanja

1. Zgodovinski proces družbene delitve dela predstavlja proces osamosvajanja in izdvajanja vrste novih dejavnosti. Pri tem je posebno pomembno dejstvo, da je del teh dejavnosti (t. i. družbene službe) izločen iz blagovnega trga, po marksistični teoriji pa še dodatno iz področja nastajanja novih prednosti. To pa je bila podlaga za delitev celotne družbene dejavnosti na »proizvodne« in »neproizvodne« dejavnosti ter za izoblikovanje koncepta stroškov faktorjev (v zahodni in marksistični teoriji) kot makroanalitičnega pojma, ki zajema le tiste stroške, ki so odločilni pri odločitvah podjetnika. Ustvarjen je bil privid, da so stroški za neko blago le tisti stroški, ki nastajajo ob proizvodnji nekega blaga (proizvoda), torej tisti stroški, ki so vezani z angažiranjem posameznih produkcijskih dejavnikov. Ustvaril se je torej privid, da je financiranje družbenih služb le transfer. To pa je pomenilo, da je bilo izdvajanje sredstev za »neproizvodne« dejavnosti stvar svobodne ocene tistih, ki ustvarjajo vrednost, stvar njihove ocene, koliko so »neproizvodne« dejavnosti potrebne in koristne. V praksi pa so taki odnosi oz. pogledi omogočali in pogojevali administrativno urejanje ter etatiistično obvladovanje te sfere družbenega dela. To pa je vodilo v odtujevanje in zanemarjanje samoupravnih pravic delavcev »neproizvodne« sfere družbene dejavnosti.

Ustavne rešitve iz leta 1963 so omogočile krepitev samoupravnih elementov v odnosih med »neproizvodno« in celotno sfero družbene reprodukcije, čeprav še niso razrešile celotnega spleta proračunskih odnosov na t. i. področju družbenih služb. Oglejmo si nekatere razloge za ukinjanje proračunskega sistema družbenih služb:¹

1.1. Obe veliki področji družbenega udejstvovanja (materialna proizvodnja in družbene službe) sta navezani na iste omejene produkcijske de-

¹ dr. M. Bešter: Dohodak kao osnova povezivanja privrednih i neprivrednih radnih organizacija; RCEF, Univerze v Ljubljani. Sine annum, str. 1—9.

javnike, tako da je vprašanje o razdelitvi dejavnikov na obe področji izredno pomembno.

1.2. Pomembna so tudi vprašanja o enakem toku razvoja, o pravilnem strukturiranju in racionalnem poslovanju na področju družbenih služb. Skratka, gre za alokacijo dejavnikov znotraj področja družbenih služb med njegovimi posameznimi sektorji itd.

1.3. Stroški za neko blago niso samo tisti stroški, do katerih je prišlo v podjetju, marveč tudi stroški, ki jih je proizvodnja tega blaga povzročila na področju družbenih služb. Družbeni stroški dejavnikov so povsem realna kategorija; oblikovanje analitične operative ter instrumentarija na tej podlagi je eno od bistvenih vprašanj ekonomike — ne glede na to, da se proračunski sistem ni ukvarjal z njimi oz. ni našel zadovoljivih odgovorov.

1.4. Samoupravljanja kot osnovnega družbenogospodarskega in proizvodnega odnosa ni mogoče omejevati le na del družbenih dejavnosti, temveč je potrebno zgraditi konsistenten sistem za celotno področje družbenega udejstvovanja.

2. Proučevanje nematerialne sfere družbene dejavnosti je nujno tudi zaradi naslednjih dejstev:

— v tem stoletju se je izredno povečal obseg dejavnosti nematerialne sfere; to področje se je razširilo s celim nizom nivojnih dejavnosti (sektorjev), tako da obseg in višina sredstev, ki je bila, npr. v Marxovih časih še zanemarljivo majhna, danes predstavlja spoštljive postavke (dohodkov ali izdatkov) v družbenem proizvodu;

— še bolj kot obseg pa je pomemben kvalitativen element posameznih sektorjev nematerialne sfere (izobraževanje, znanost, zdravstvo itd.) pri družbeni reprodukciji; pri tem imamo v mislih vse bolj kompleksne posledice in značilnosti t. i. znanstveno-tehnološke revolucije (o razumevanju tega pojava je dosti napisanega, mi smo se naslanjali na ugotovitve D. Bekića).²

3. Skratka, zahteva po ukinitvi proračunskega sistema je bila vsekozi identična z zahtevo in potrebo po novem sistemu družbenih služb. V takem položaju so nekateri ekonomisti predložili enostavno rešitev,³ t. i. blagovno tržni sistem (namesto dosedanjega proračunskega) tudi na področju družbenih služb, češ — blagovna proizvodnja zagotavlja na področju materialne proizvodnje racionalno gospodarjenje in hiter razvoj produkcijskih sil, enake učinke torej lahko pričakujemo tudi na področju nematerialne »proizvodnje«.

Preden pričnemo obravnavati razloge, ki govorijo proti takim poenostavljenim rešitvam, bi bilo pametno, da si za opredelitev našega poglobljenega vprašanja, t. i. cene izobraževanja, približno ogledamo t. im. družbene službe (pojem je v našo ekonomsko in siceršnjo terminologijo uvedla

² Glej Gledišta, br. 9, 1973; str. 918.

³ Več o tem v članku dr. M. Bešter: O nekaterih vprašanih družbene reprodukcije na področju družbenih služb; Ekonomska revija, št. 3, 1971.

dr. M. Bešter; na njene ugotovitve so predvsem naslanjamo pri poskusu opredelitve cene izobraževanja oz. mesta in vloge družbenih služb v sistemu družbene reprodukcije).

Področje družbenih služb je smiselno razdeliti na dva dela:

3.1. Na prvotno, t. i. klasično državno dejavnost, kjer gre za storitve, ki so potrebne za obstoj družbenega organizma kot takega; gre za storitve, ki imajo naravo splošne potrošnje v pravem pomenu besede (npr. vojska, policija, državna administracija) in kjer bi bilo organiziranje blagovne proizvodnje nesmiselno. V tem delu družbenih služb ni mogoče uresničiti menjave ekvivalentov, ker ni mogoče določiti enote storitve in koristnika storitev.

3.2. V drugo skupino družbenih služb pa sodijo tisti sektorji dejavnosti, kjer je po naravi storitev samih ekvivalentna menjava mogoča ali pa vsaj izvedljiva za mnoge takšne storitve (na področju izobraževanja, zdravstva, znanosti ipd.), če že ne v čisti, pa vsaj v modificirani obliki.

Izločitev teh storitev s področja zakonitosti blagovnega trga je bila v preteklosti zavestna ter motivirana s celo vrsto ekonomskih in socialnih razlogov. Kakšni so ti razlogi?

Storitve oz. dobrine s področja družbenih služb so posebno pomembne za družbo kot celoto in pomenijo predvsem tudi splošni pogoj, okvir za moderno proizvodnjo. Na določeni stopnji razvoja produktivnih sil ter produkcijskih odnosov družba ne more in ne sme več prepuščati proizvodnje teh storitev prosti igri tržnih zakonov, če hoče, da se bo proces družbene reprodukcije odvijal nemoteno.

Zakoni blagovne proizvodnje (predvsem pa spoštovanje zakona vrednosti) povzročajo zelo različen socialni in materialni položaj ljudi — in s tem zelo različno stopnjo sposobnosti zadovoljevanja potreb po storitvah s področja družbenih služb. Zategadelj je potrebno z družbeno akcijo paralizirati negativne posledice blagovne proizvodnje. Gre za ideje, da je treba tiste dobrine, ki so posebno pomembne za posameznika (socialna varnost, izobrazba, zdravje ipd.), ker pomenijo najpoglavitnejši pogoj za uresničitev načela enakih možnosti razvoja za vse, zagotoviti vsem članom družbe sorazmerno s potrebami. Delitev po delu ni pravična delitev, delitev po potrebah pa ni mogoča.⁴ Zato je potrebno, da družba na teh področjih zagotovi proizvodnjo in delitev storitev izven kriterijev blagovne produkcije. Drugače povedano: z redistribucijo dohodka je potrebno povečati učinkovito povpraševanje po storitvah družbenih služb oz. zagotoviti njihovo proizvodnjo v ustreznem obsegu in strukturi.

Vrsta dejavnosti na področju družbenih služb ima podoben pomen, kot ga ima infrastruktura v materialni proizvodnji. To pa pomeni, da mora družba z ustrezno gospodarsko politiko in načrtovanjem uveljaviti

⁴ dr. Mara Bešter: Dohodak kao osnova povezivanja privrednih i neprivrednih radnih organizacija; RCEF Univerza v Ljubljani; sine annum.

na tem področju družbene kriterije, ki se razlikujejo od kriterijev, na katera se opirajo podjetniške odločitve ali odločitve potrošnikov. Intenzivnost družbenih potreb po obravnavanih storitvah družbenih služb se namreč ne pokaže neposredno kot efektivno povpraševanje, zato blagovno-tržni mehanizem ne bi zagotavljal pravilne poti za njihov razvoj. Pri mnogih storitvah (če že ne pri vseh) s področja družbenih služb gre za dokajšen »time-lag« med identifikacijo in možnostjo zadovoljitve določene potrebe. Ta ugotovitev pa je dodaten dokaz, da je načrtovanje (in uveljavljanje družbenih kriterijev) prihodnjih potreb in vzpodbujanje pravočasne razširitve proizvodnje storitev družbenih služb neogibno. Skratka, načrtovanje moramo razumeti kot instrument za pospeševanje socialnih, ekonomskih, upravljalških in tehnoloških inovacij. To pa zadeva predvsem tisti del dejavnosti družbenih služb, ki proizvajajo medfazne storitve, t. j. storitve s produktivnostnim učinkom (znanost, visoko in strokovno šolstvo, itd.).⁵

Usluge družbenih služb deli M. Bešter na:

— usluge splošne potrošnje (vojaška, policija, administrativni aparat itd.);

— usluge kolektivne potrošnje finalnega značaja (obvezno osnovno šolstvo, osnovna zdravstvena mreža, zdravstveno in socialno zavarovanje);

— usluge kolektivne potrošnje medfaznega značaja (strokovno oz. poklicno izobraževanje od obvezne osnovne šole naprej in raziskovalno dejavnost — to so usluge izrazitega produktivnostnega značaja).

Merilo za klasifikacijo kolektivne potrošnje na finalno in medfazno je odgovor na vprašanje, ali je pri neki kategoriji storitev družbenih služb mogoče določiti vsaj pojmovno, če že ne izmeriti učinek produktivnosti, t. j. prispevek teh storitev k obsegu proizvedenega produkta in tako k ekonomskemu razvoju.⁶ Če je odgovor na zapostavljeno vprašanje pritrdilen, če je torej učinek proizvodnosti pomemben, potem je smiselno tako dejavnost oz. njene storitve uvrstiti v medfazne storitve.

4. Taka delitev družbenih služb tudi omogoča diferencirane vire financiranja. Za financiranje tistih sektorjev družbenih služb, ki proizvajajo storitve kolektivne porabe finalne narave, je treba uporabiti načelo bruto osebnih dohodkov. Predvsem zato, ker je v načelu zadovoljevanje kolektivnih potreb finalne narave stvar samih potrošnikov in teritorialnih skupnosti.

Financiranje kolektivne porabe, ki je medfazne narave, pa je treba uresničiti s prispevkom na sredstva. Izpeljati je treba koncept družbenih stroškov proizvodnih dejavnikov, s čimer bi vzpostavili medsebojno odvisnost med obema sferama družbene dejavnosti ter tako dejansko priz-

⁵ Več o naravi in pomenu t. i. medfaznih in finalnih storitev s področja družbenih služb (predvsem na področju izobraževanja) glej v že omenjenem delu dr. M. Bešter: Dohodak kao osnova povezivanja privrednih i neprivrednih . . . ; od str. 13 dalje.

⁶ dr. M. Bešter: Splošna in kolektivna poraba v luči inflacijskih gibanj; Teorija in praksa, št. 6—7, 1972.

nali proizvodno naravo teh sektorjev (izobraževanje, znanost) družbenih služb. Skratka, neblagovni značaj proizvodnje v »nematerialni« sferi in pa »neposredno povezovanje delovnih organizacij s področja družbenih služb s tistimi v materialni proizvodnji« zahteva nov sistem družbenih služb, za financiranje tega novega sistema pa je prvi pogoj oblikovanje kolektivnega trga. Povezovanje in nov način financiranja kolektivne potrošnje je negibno in možno preko kolektivnih trgov (interesnih skupnosti). V interesnih skupnostih naj bi se soočile cele kategorije storitev z vrsto porabnikov oz. plačnikov storitev.

4.1. Ugotovili smo, da predstavlja novo osnovo za povezovanje »materialne« in »nematerialne« sfere družbenih dejavnosti spoznanje, da razvoj proizvodjalnih sil v socializmu ni nujno pogojen z enakimi (blagovno-tržnimi) zakonitostmi. To za področje »nematerialne« sfere pomeni neblagovni značaj proizvodnje in oblikovanje kolektivnega trga za storitve družbenih služb.

Z ustavami normirane in začrtane rešitve o svobodni menjavi dela med obema velikima sferama družbene reprodukcije naj bi se odvijale na osnovi ekvivalentne vrednosti. Realizacija teh načel je možna ob diferencirani obravnavi storitev družbenih dejavnosti (na dejavnosti splošne in skupne porabe ter nadaljnji delitvi skupne porabe na finalne in medfazne storitve.) Skratka, zastavlja se vprašanje cene neproizvodnih dejavnosti (oz. kolektivne potrošnje), ker le-te šele omogočajo t. i. svobodno menjavo dela. Gre za identifikacijo metode oblikovanja vrednosti v »nematerialni« sferi družbenega dela. Nas pa zanima predvsem cena izobraževanja oz. cena v šolstvu.

4.2. Razlogi za naš interes (izhajajo iz opredeljevanja funkcije cene v izobraževanju) so naslednji:

— cena izobraževanja je pogoj, da nehamo proračunsko dodeljevati sredstva izobraževanja s strani ustvarjalcev nove vrednosti oz. s strani njihovih predstavnikov (družbeno-pol. skupnost, njeni predstavniki).

— z ugotavljanjem cene izobraževanja bo možno vrednotenje dela v interesnih skupnostih in s tem financiranje vrste in obsega dela — in ne več institucij;

— s pomočjo cene (oz. vrednotenja) izobraževalne usluge bo možno zagotavljati enak družbeno-ekonomski položaj delavcev v izobraževalnih organizacijah združenega dela (v mislih imamo predvsem enakost v pogojih pridobivanja dohodka za svoje delo);

— ugotavljanje cene izobraževanja bo šele omogočilo delovanje interesnih skupnosti in s tem menjavo dela (ob predpostavki, da sta identificirana izvajalec izobraževalne storitve na eni strani in porabnik oz. plačnik storitve na drugi);

— ugotavljanje cene izobraževanja pa je nenazadnje pomembno tudi zato, ker lahko nadzorujemo plačnika izobraževalne storitve, za izvajalca storitve pa predstavlja osnovo za družbeno priznano vrednotenje njegovega dela;

5. Opredelitev storitve v šolstvu je osnova za določitev cene izobraževanja in njene strukture. Od opredelitve storitve v izobraževanju je odvisna struktura cene in tudi način plačevanja. Če se omejimo na področje izobraževalnih storitev, opravljenih znotraj rednega izobraževalnega procesa, je potrebno odgovoriti na vprašanje, kaj je rezultat dela (proizvodnje) v šoli. Vprašanje pa lahko razčlenimo:

— kaj je uporabna vrednost, ki je rezultat proizvodnega procesa v šoli in

— kakšni vrsti dejavnosti (dela) pravzaprav določamo ceno.

5.1. Če se zadržimo pri prvem delu vprašanja, je iz splošne analize družbenih služb razvidno, da rezultat delovanja (delo) ni materialen proizvod, temveč storitev, in da se praviloma ta storitev ne pojavi na trgu. Storitve v šolstvu se ne realizirajo v blagu. Neločljivo so povezane s samo osebnostjo (subjektom dejavnosti), za katero je bila storitev opravljena. Šola v izobraževalnem procesu »proizvaja« pouk oz. poučevanje. Rezultat tega procesa pa je izobraževalna storitev. Izvajanje izobraževalne storitve, ki jo šola prodaja in nekdo kupuje, je omejena na šolo, v kateri se izvaja izobraževalni proces. Rezultat izobraževalnega procesa (šolske proizvodnje) torej niso diplomanti določenega nivoja in profila, temveč izobraževalna storitev. Izobraževalna storitev je torej tista uporabna vrednost, ki jo proizvaja šola. Problem pa je, kako to uporabno vrednost šole objektivizirati in prenesti na osnovo, primerno za vrednotenje. Izobraževalna storitev šole je celota vseh dejavnosti in opravil, ki jih vsebuje učni program šole. Vse objektivne in subjektivne komponente programa morajo biti osnova za vrednotenje izobraževalne storitve in določanje njene cene.⁷

Izobraževanje v splošnem okviru družbenih služb sodi k dejavnosti skupne porabe. Eno od značilnosti le-teh pa je, da lahko ponovno in organizacijsko opredelimo ekvivalent menjave. Organizacijski nivo (okvir) menjave dela predstavljajo interesne skupnosti. To pa pomeni, da je v njih potrebno opravljanje storitve ovrednotiti.

5.2. Če smo opredelili dejavnost, ki je predmet ocenjevanja oz. vrednotenja, je potrebno tudi odgovoriti na vprašanje, ali je cena izobraževanja ekonomska kategorija oz. ali je ekonomsko ceno izobraževalne storitve sploh možno izračunati.

Preden poskušamo odgovoriti na to vprašanje, ki sploh ni enostavno in bo verjetno še dalj časa predmet teoretičnega in siceršnjega razpravljanja, si oglejmo funkcijo cene v blagovni (materialni) proizvodnji.

Cena blagovnega trga opravlja pomembne funkcije:⁸

— s cenami se razporejajo produkcijski tvorci na posamezne panoge v skladu z družbenimi potrebami;

⁷ Primerjaj: dr. Ljubomir Bakič: Prilog iznalaženju elemenata za konkretizacijo novog sistema finansiranja univerziteta; Ekonomist, br. 4, 1967, str. 682.

⁸ dr. M. Bešter: O nekaterih vprašanjih družbene reprodukcije na področju družbenih služb; Ekonomska revija, št. 3, 1971.

— na osnovi cen se izvaja akumulacija za potrebe razširjene reprodukcije;

— cena blagovnega trga zagotavlja racionalno zaposlovanje produkcijskih tvorcev in tako racionalno poslovanje nasploh, itd.

V primeru tržne produkcije izobraževalnih storitev (oz. storitev družbenih služb nasploh) predpostavljamo, da naj cena opravlja vse navedene funkcije, predvsem pa funkcijo alokatorja produkcijskih tvorcev. Glede na neblagovni značaj proizvodnje storitev družbenih služb pa je funkcija cene storitev (v našem primeru izobraževalne storitve) skromnejša. Cena v izobraževanju ni in ne more biti alokativni kriterij. Zaradi že omenjenega infrastrukturnega značaja izobraževanja (izobraževanje in znanost sta postala še splošen prvi pogoj za razvoj materialne sfere) je potrebno vpeljati druge alokativne kriterije (predvsem načrtovanje), s tem pa cena storitev v izobraževanju izgubi svoj alokativni pomen. Obenem pa izgubi tudi attribute tržne cene. Razloge, da ni smotrno organizirati izobraževanja na blagovno-tržni osnovi, smo že navedli. Razen socialno in politično nesprejemljivih posledic pa velja poudariti, da v takih pogojih ne bi zagotovili dovolj hitrega razvoja izobraževanja, razvoja, ki mora odgovarjati na vedno nove zahteve in potrebe. Vendar pa določitev enote storitve in določitev individualne cene storitev pomeni pomemben premik od proračunskih odnosov na področju kolektivne potrošnje. Predvsem pa je funkcija cene v izobraževanju (če ni alokativni kriterij in če se torej s ceno ne razrešujejo vprašanja razširjene reprodukcije) omejena na to, da omogoča financiranje vrste in obsega dela (izobraževalnih storitev). Cena je obračunsko merilo za vrednotenje programov izobraževalnih institucij in s tem podlaga za ustvarjanje dohodka v izobraževalnih organizacijah združenega dela. Je pa tudi podlaga za povečanje družbenega vpliva, za večjo stopnjo racionalnosti pri delovanju kolektivnih trgov (interesnih skupnosti). Za interesne skupnosti (skupnosti porabnikov oz. plačnikov in proizvajalcev izobraževalnih storitev) pa predstavlja osnovo za nove družbeno-ekonomske odnose v izobraževanju.

6. Struktura cene izobraževalne storitve naj bi vsebovala naslednje komponente:⁹

- materialne stroške
- amortizacijo
- dohodek

Delitev se formalno ne razlikuje od sheme delitve skupnega dohodka organizacij združenega dela iz »materialne« sfare združenega dela. Vsebinske razlike nastajajo pri skladih, ki že zaradi omenjenih razlogov za izobraževalne organizacije niso instrument razširjene reprodukcije.

⁹ Posamezne postavke bi se nadalje delile na:

- materialni stroški na splošne stroške (režijo) in direktne stroške pouka,
- stroški osnovnih sredstev na amortizacijo nepremičnin in stroške opreme in učil,
- dohodek pa na osebne dohodke, prispevke in sklade.

Primerjaj: dr. Branislav Šoškić: Ekonomska cena obrazovanja; Savremena administracija i Institut za ekonomska istraživanja, Beograd, 1974, str. 33.

Oblikovanje cene izobraževalne storitve je odvisno od plačilne enote storitve. Možni sta dve varianti načina plačevanja:

— da se celotna cena izobraževalne storitve deli na toliko delov, kolikor je diplomantov določene izobraževalne ustanove (šole),

— da se cena izobraževalne storitve deli na enote elementov izobraževalnega programa (izračuna se cena pedagoške ure, ki torej velja za ovrednoteno enoto storitve).

Cena izobraževalne storitve je sestavljena iz cene elementov živega dela in cene elementov minulega dela. V izobraževalni storitvi prevladuje živo delo. Zategadelj menimo, da je cena pedagoške ure primernejša osnova za vrednotenje programa šole (to je izobraževalne storitve).

7. Pri razpravljanju o ceni izobraževanja ne moremo obiti tako imenovanega delovnega statusa študenta. Menimo, da ni objektivnih razlogov, da bi k ceni izobraževanja ne dodali tudi stroškov preživljanja v času šolanja. Zato obstaja vrsta razlogov:

— ne glede na štipendijske, kreditne in siceršnje socialne politike nam ne uspe izboljšati socialno strukturo šolajočih (to je življenjskih in siceršnjih možnosti mladine);

— obstaja vrsta indikacij, da v obstoječi izobraževalni sistem ne zajemamo mladine po kriterijih sposobnosti, temveč po kriterijih možnosti (to je lastne oz. roditeljske sposobnosti vzdrževanja v času šolanja);

— selekcionirati mladino za šolanje po materialnih možnostih pomeni, da se odrekamo generacijam potencialno sposobne mladine (zanimiva bi bila raziskava, koliko je osip na visokošolskem nivoju pogojen z upadanjem intelektualnega nivoja študirajočih);

— zagotavljanje nemotenega življenja in dela v času šolanja naj navsezadnje zmanjša razkorak med ustavno deklarirano pravico in realno možnostjo za pridobitev izobrazbe; pravica do izobrazbe je izvedena iz pravice do dela. V svoji celovitosti pa pomenita socialno enake možnosti do kvalificiranega dela;

— delovni status študenta (z vsemi pravicami in dolžnostmi) pa je, po našem mnenju, tudi edini možni pravilni odgovor na neučinkovit (to je drag) izobraževalni proces;¹⁰

Zastavlja se seveda vprašanje, kako uresničiti to zadevo zagovornikov koncepcije »visokošolskega izobraževanja kot proizvodne dejavnosti«. Menimo, da bi bilo v skladu z našim družbenogospodarskim sistemom, da bi študirajočo mladino vključevali v delovne organizacije — porabnike kadrov. Vključeni naj bi bili kot enakopravni člani delovne organizacije. Njihov osebni dohodek bi moral biti, tako kot pri drugih delavcih, odvisen od delovnih rezultatov, od kvalitetnega in sprotnega študija.

¹⁰ Na prehodu iz prvega v drugi letnik se nam že vrsto let študirajoča generacija vpisanih študentov enostavno za polovico zmanjša. Primerjaj: M. Černetič: Nekateri prikazi in statistično gradivo o razvoju visokega šolstva v SR Sloveniji od leta 1963 dalje; v publikaciji Visoko šolstvo in raziskovalno delo v Sloveniji, ČZP Komunist, Ljubljana, 1974, str. 111.

MARIJAN PAVČNIK

Sodna funkcija v luči nove ustavne ureditve

Zvezna ustava z dne 21. II. 1974 obravnava sodno funkcijo v poglavju o sodstvu in javnem tožilstvu,¹ medtem ko je zvezno sodišče tudi tokrat opredeljeno v posebnem poglavju.² Določila, nanašajoča se na sodstvo, so smiselno razdeljena v tri skupine. Prva skupina sestoji iz skupnih določb, ki obravnavajo tako redna sodišča kakor samoupravna sodišča, v drugi so določila, ki se tičejo le rednih sodišč, v tretji pa tista, ki zadevajo zgolj samoupravna sodišča. Tej razdelitvi je podrejeno tudi naše obravnavanje sodne funkcije v luči nove ustave, kolikor seveda problemska povezanost ne terja odstopanja od takšnega načina obdelave. Tako se najpoprej dotikamo opravljanja sodne funkcije nasploh (A), nato prehajamo k opravljanju sodne funkcije po rednih sodiščih kot organih državne oblasti (B) in k opravljanju sodne funkcije po samoupravnih sodiščih (C).

A. Opravljanje sodne funkcije

Doslej so sodno funkcijo opravljala sodišča kot samostojni organi družbene skupnosti v enotnem sodnem sistemu.³ V takšno pojmovanje sodne funkcije vnaša nova zvezna ustava vsaj dva bistvena premika. Oba sta jedrnato izražena v ustavni opredelitvi, da sodno funkcijo v enotnem sistemu oblasti in samoupravljanja delavskega razreda in vseh delovnih ljudi opravljajo redna sodišča kot organi državne oblasti in samoupravna sodišča. Prvi premik je jasen in se kaže v podružbljanju sodne funkcije kot klasično državne funkcije, medtem ko je za drugega značilno, da ustava ne govori več o enotnem sodnem sistemu. Ta okolnost

¹ ZU obravnava sodno funkcijo v petem pogl. II. dela za poglavjem o ustavnosti in zakonitosti, medtem ko je bil po ustavi iz leta 1963 vrstni red obraten. Podčrtati je treba, da je razvrstitev zdaj bolj sistematična, saj so sodišča le eden izmed organov, ki so dolžni skrbeti za varstvo ustavnosti in zakonitosti (glej čl. 205/1 in čl. 218).

² Gre za poglavje o zveznem sodišču, zveznem javnem tožilstvu in zveznem družbenem pravobranilcu samoupravljanja (6. pogl. IV. dela ustave).

³ U SFRJ iz leta 1963, čl. 74/2 in čl. 132/1.

je pomembna, drži pa slej ko prej, da sama po sebi še ne dopušča sklepa o tem, v kolikšnem obsegu je sodni sistem dezintegriran, ampak jo je treba razlagati v kontekstu z drugimi določili ustave. Tako se pokaže, da je opuščeno načelo enotne organizacijske strukture sodišč in da so zdaj republike in avtonomne pokrajine tiste, ki samostojno urejajo in organizirajo sodstvo znotraj svojih meja. To urejanje in organiziranje mora izhajati iz tistih načel zvezne ustave, ki na področju sodnega sistema zagotavljajo »temeljno enotnost«. ⁴ Gre za znana načela o neodvisnosti, zakonitosti, javnosti, zbornosti, laičnosti, volilnosti, imuniteti sodnikov, veljavnosti in izvršljivosti odločb sodišč v vsej SFRJ in še nekatera druga ter za določitev, kakšne so skupne naloge sodišč. Le-te se kažejo v varovanju svoboščin in pravic občanov in samoupravnega položaja delovnih ljudi in samoupravnih organizacij in skupnosti ter zagotavljanju ustavnosti in zakonitosti. Republike in avtonomne pokrajine so vezane tudi na sodne postopke, ki so v zakonodajni pristojnosti federacije — izjema so le posebni postopki na področjih, na katerih republike in avtonomne pokrajine urejajo družbene odnose s svojimi predpisi. Če gledamo na problem iz opisanega zornega kota, je mogoče ugotoviti, da sodni sistem ostaja v temeljih enoten tudi vnaprej. Toda zdi se, da je treba upoštevati tudi vsebinsko plat problema. ⁵ Ta se kaže v enotnem urejanju temeljnih družbenih razmerij in v enotni uporabi predpisov, urejajočih ta razmerja. Kar zadeva enotno urejanje, moramo pripomniti, da so njegove meje v opredelitvi, da delovni ljudje ter narodi in narodnosti uresničujejo svoje suverene pravice praviloma v socialističnih republikah in v socialističnih avtonomnih pokrajinah, v SFRJ pa tedaj, kadar tako v skupnem interesu določa zvezna ustava (temeljna načela: I, odst. 2). Po zdajšnji ureditvi, ki povzema rešitve ustavnih amandmajev iz leta 1971, je glede na ta »skupni interes« ⁶ zakonodajna pristojnost federacije za izdajo predpisov materialnega prava zožena v korist republik in avtonomnih pokrajin. ⁷ Tako se zdaj le-te pristojne, da na področju civilnega prava urejajo družinska razmerja in zakonsko zvezo, dedovanje ter lastninskopravna razmerja in obligacijske odnose, da na področju kazenskega prava do-

⁴ Izraz je posnet po obrazložitvi predloga U SFRJ. Na obrazložitev se sklicujemo po ponatisu v delu: Ustava SFRJ z obrazložitvijo, izd. Center za samoupravno informativno dejavnost, Ljubljana 1974, str. 117—320.

⁵ Podobno dr. Mirko Perović, »Pravosudni sistem u Jugoslaviji«, Beograd 1961, str. 27. Glej tudi dr. Peter Kobe, »Pravosodni sistem in sodna funkcija federacije — tudi drugače«, »Teorija in praksa«, št. 6—7/71, str. 992—993 in Arpad Horvat, »Pravosudne funkcije federacije u svetlu ustavnih promena«, Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 3/72, str. 239.

⁶ Tukaj se ne spuščamo v vprašanje, ali je ta »skupni interes« vselej pravilno ugotovljen. Glej npr. dr. Ljubo Bavcon, »Enotnost ali dezintegracija na področju kazenskega prava? Poziv k razmisleku pred sprejetjem nove ustave«, »Pravniki«, št. 1—3/72, str. 3—8.

⁷ Republiška zakonodaja postaja »ne le po obsegu obširnejša, marveč glede na zvezno zakonodajo izvirna, se pravi od nje neodvisna, in to ne le po področjih prejšnje splošne zakonodaje federacije... ampak tudi tam, kjer ureja federacija temelje določenega sistema družbenih odnosov...« (Dr. Gorazd Kušej, »Preobrazbe jugoslovanskega federalizma skozi posamezna ustavna razdobja«. Posebni odtisek iz ZZR pravne fakultete v Ljubljani, XXXV. letnik, Ljubljana 1972, str. 19.)

ločajo kazniva dejanja in kazni zanje ter varnostne in vzgojne ukrepe itd. (podrobneje glej čl. 342 U SR Slovenije in čl. 281, tč. 4 in 12 U SFRJ). Kar zadeva enotno uporabo predpisov, urejajočih razmerja, ki so temeljna, tj. v »skupnem interesu« SFRJ kot celote, pa je potrebno poudariti, da se tu zastavlja vprašanje, ali je in kako je zagotovljena enotna uporaba zvezne norme. Ta problem navezuje na vlogo in obseg pristojnosti zveznega sodišča Jugoslavije, tedaj na problem, ki se ga podrobneje dotikamo v razdelku B. Na tem mestu naj opozorimo, da bomo pri obravnavi tega problemskega sklopa izhajali iz hipoteze, naj bo tista norma, ki v »skupnem interesu« velja za federacijo kot celoto, tudi enotno uporabljena, ker to zahteva ta isti »skupni interes«, zakaj od stopnje enotne uporabe zvezne norme je odvisno, ali je in koliko je sodni sistem enoten.

Ko smo na začetku tega razdelka zapisali, da vnaša nova zvezna ustava v pojmovanje sodne funkcije vsaj dva bistvena premika, smo s tem mislili še na tretjo novost, ki pa je le navidezna. Gre namreč za to, da so bila poprej sodišča opredeljena kot samostojni organi družbene skupnosti, vtem ko je zdaj ta pristavek odpadel.⁸ Mnenja smo, da v opustitvi tega atributa ne smemo iskati kakršnegakoli premika k teritorializaciji sodišč. Le-ta slej ko prej ostajajo organizacijsko samostojna in so organi družbene skupnosti kot celote in ne morda organi posameznih družbenopolitičnih skupnosti. Takšno stališče ima oporo zlasti v načelu neodvisnosti sodišč,⁹ pa tudi v tem, da sodišča opravljajo sodno funkcijo v enotnem sistemu oblasti in samoupravljanja ter da odločbe sodišč veljajo in so izvršljive v federaciji kot celoti. Zdi se, da bi bila poprejšnja opredelitev kljub temu še vedno primerna, saj jasno določa, kakšna je vloga sodišč. To velja še prav posebej za samoupravna sodišča, s katerimi je bržčas zvezana nevarnost, da se jih tu in tam utegnejo polastiti (ali vsaj to poskušati) družbi nasprotujoče sile in skoznje uveljavljati svoje parcialne interese.

B. Opravljanje sodne funkcije po rednih sodiščih kot organih državne oblasti

Opravljanje sodne kot klasično državne funkcije je zaupano sodiščem kot organom državne oblasti. Ta oznaka je nova, zakaj po ustavi iz leta 1963 so bila redna sodišča opredeljena kot organi družbene skupnosti.

⁸ Drugače osnutek U SFRJ: »Sodno funkcijo izvršujejo sodišča kot samostojni državni organi...« (čl. 81/2, podčrtal M. P.). Glej tudi dr. Mirko Perović, »Pravosudje u novom ustavnom sistemu«, Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 2—3/73, str. 523.

⁹ Vedeti je tudi treba, da sodišče ni hierarhično podrejeno nobenemu drugemu oblastnemu organu. Iz tega sledi, da označba sodišč kot samostojnih organov družbene skupnosti ni samostojno načelo, marveč je povezano z načelom o neodvisnem opravljanju sodne funkcije in je celo njegova neogibna posledica. Glej še dr. Jovan Đorđević, »Ustavno pravo«, Beograd 1972, str. 710: »Sud vrši društvenopolitičku funkciju, tj. primenjuje zakone i ostvaruje druge zadatke i odgovornosti odnosno štiti vrednosti i kretanje jedne konkretne društvene zajednice. Samostalnost sudskog sistema je političko organizaciona a ne sociološka kategorija.«

Teorija poudarja, da je opredelitev sodišč kot državnih organov enostranska, saj pozablja, da sodišča postajajo čedalje bolj organi družbene skupnosti.¹⁰ Ta pomislek je sam po sebi tehten, a zdi se, da ne upošteva, v čem je bistvo ustavnopravne zamisli o sodni funkciji. Ugotoviti je treba, da se ustavodajalec ambivalentnosti sodne funkcije¹¹ zaveda in da jo začenja premagovati s tem, ko jo podružblja. Ob tem je tedaj jasno, da potreba po državni prisili še vedno ostaja in z njo kajpada potreba po rednih sodiščih, skratka, po sodiščih, ki bodo delovala vzporedno s samoupravnimi sodišči in pri katerih mora biti ravno spričo tega njihova prva državnosti posebej poudarjena.

Ustava ne določa vrst rednih sodišč in njihovih stopenj, ampak prepušča ureditev tega vprašanja republikam in avtonomnim pokrajinam. Izjema velja edino za vojaška sodišča. Le-ta so predvidena tudi vnaprej in bodo pristojna soditi o kaznivih dejanjih vojaških oseb in o določenih kaznivih dejanjih drugih oseb, ki se nanašajo na ljudsko obrambo in varnost države, kakor tudi o drugih pravnih zadevah, ki se nanašajo na spore v zvezi s službo v JNA. Izmed specializiranih sodišč so delovala še gospodarska sodišča. Na ravni federacije zvezno oziroma vrhovno gospodarsko sodišče ni več predvideno,¹² medtem ko je na ravni republik in avtonomnih pokrajin rešitev tega problema odvisna od le-teh. V SR Sloveniji je tako npr. višje gospodarsko sodišče s 1. 6. 1974 prenehalo delati, okrožna gospodarska sodišča pa so za zdaj še vedno ohranjena.¹³

Kar se tiče nalog rednih sodišč, je treba reči, da v tem pogledu ustava ne prinaša novosti. Tako ostane v njihovi pristojnosti sojenje t. i. klasičnih zadev,¹⁴ poleg tega pa so jim naložene tudi t. i. družbene naloge,¹⁵ uvedene že z ustavo iz leta 1963.

Pripomniti velja, da bo obseg klasičnih zadev nekoliko zožen, saj bo odločanje o nekaterih izmed teh sporov po vsej verjetnosti zaupano samoupravnim sodiščem. S tem smo se dotaknili razmerja med rednimi in samoupravnimi sodišči. Osvetlitev tega problema je zavaljo sistematičnosti uvrščena v naslednji razdelek. Če upoštevamo novosti, ki zadevajo oblikovanje in delovanje skupščinskega sistema, kaže tudi poudariti, da družbene naloge sodišč kot pomembna vez med njimi in ustreznimi skupščinami družbenopolitičnih skupnosti postajajo tehtnejše. Takšna je kajpada teoretična osvetlitev problema, medtem ko je ob njegovi praktični plati potrebno pripomniti, da je bolj zapletena in odvisna od več dejavnikov, ki so znani in jih zato puščamo ob strani.

Načela za delovanje in ureditev sodišč smo že omenili in ugotovili, da se povečini nanašajo tako na redna kakor na samoupravna sodišča.

¹⁰ Perović, op. cit., op. 8, str. 523.

¹¹ Glej Đorđević, op. cit., op. 9, str. 705.

¹² Ustavni zakon za izvedbo ustave SFRJ, Ur. list SFRJ, št. 9/74, čl. 9.

¹³ Ustavni zakon za izvedbo ustave SR Slovenije, Ur. list SRS, št. 7/74, čl. 9 in 10.

¹⁴ Glej čl. 221 U SFRJ.

¹⁵ Glej čl. 222 U SFRJ.

Le nekatera načela uveljavljamo samo za redna sodišča. Med njimi naj omenimo načeli, ki sta v ustavo na novo vključeni, to je načeli, da se sodniki rednih sodišč volijo na način, pod pogoji in po postopku, ki zagotavlja njihovo neodvisnost pri sojenju, ter da se sodniki volijo za določeno dobo s tem, da so lahko ponovno izvoljeni.¹⁶ Mislimo, da je drugo načelo v neskladju s prvim, saj je ravno sodniška stalnost ena izmed najpomembnejših predpostavk za njegovo neodvisnost.¹⁷ Če sodniku ni zagotovljena stalnost, se utegne zgoditi, da bo tu in tam ravnal konformistično.¹⁸ Če je sodniku zagotovljena stalnost, pa je seveda mogoče tudi nasproten ugovor, tedaj ta, da utegne zlorabiti zaupano mu funkcijo.

Temu se je mogoče ogniti s tem, da je v posameznih z zakonom določenih primerih predvidena možnost njegove razrešitve. Za sodniško stalnost govori ne nazadnje tudi okolnost, da je sodniško delo po svoji naravi takšen poklic, ki ga ni mogoče časovno omejiti, saj gre za dejavnost, ki zahteva dolgoletne priprave in sprotno izpopolnjevanje ter specializacijo po posameznih področjih.

Ostane še problemski sklop v zvezi z organizacijo sodnega sistema. Ugotovili smo že, da ustava ne omenja načela o enotnem sodnem sistemu in da opušča enotno organizacijsko strukturo sodišč. Tako je zdaj sodni sistem zasnovan kot pravica in institucija republik in avtonomnih pokrajin. Takšna ureditev je posledica preobrazbe v jugoslovanskem federalizmu, preobrazbe, ki se kaže v tem, da se zdaj »zvezna državna in samoupravna skupnost gradi iz republik in pokrajin navzgor« in je federacija »v bistvu njihov agens za ugotavljanje in uresničevanje njihovih skupnih interesov«¹⁹ Videli smo tudi, da zvezna ustava na področju sodnega sistema zagotavlja t. i. temeljno enotnost, in se ob tem vprašali, ali je še mogoče govoriti o sodnem sistemu. Spričo tega smo ugotovili od katerih dejavnikov je odvisen odgovor na zastavljeno vprašanje, in poudarili, da je v končni posledici rešitev odvisna od tega, ali je glede na normativno izraženi »skupni interes« sodna pristojnost federacije in federalnih enot v skladu z razdelitvijo zakonodajne pristojnosti. Zastavlja se tedaj vprašanje, kakšna je pristojnost vrhovnih sodišč republik in pokrajin (konkretno vrhovnega sodišča SR Slovenije²⁰) in kako je s pristojnostjo zveznega sodišča.

Vrhovno sodišče SR Slovenije (VS SRS) dobiva resnično vlogo vrhovnega sodišča, saj naj bi se načeloma vsi redni postopki končali znotraj

¹⁶ To načelo je uvedel temeljni zakon o sodiščih splošne pristojnosti, Ur. list SFRJ, št. 7/65,

¹⁷ Dr. Goraz Kušej, »Misli k vprašanju o sodniški stalnosti in nepremostljivosti po našem trenutnem pozitivnopravnem stanju«, Posebni odtisek iz Pravosudja, št. 11/38, Beograd, str. 3 in nasl.

¹⁸ Nikola Perenčević, »Neka pitanja pravosudne reforme u nacrtima ustava«, »Naša zakonitost«, št. 7—8/73, str. 654.

¹⁹ Kušej, op. cit., op. 7, str. 18. Glej tudi dr. Jovan Đorđević, »Ustavni i zakonodavni federalizam u SFRJ«, Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 2—3/73, str. 215—216.

²⁰ U SR Slovenije, čl. 429—430.

republik in pokrajin. Tako bo zdaj VS SRS tisto, ki praviloma odloča na zadnji stopnji, medtem ko je zvezno sodišče (ZS) pristojno odločati na zadnji stopnji le izjemoma, in sicer o sporih, nastajajočih v zvezi z nenakopavnim položajem na enotnem jugoslovanskem trgu (podrobneje glej čl. 369, tč. 1), in o sodbah sodišč v republiki in avtonomni pokrajini ter vojaških sodišč, kadar je izrečena smrtna kazen za kazniva dejanja, ki jih določa zvezni zakon. VS SRS odloča še na prvi stopnji in o izrednih pravnih sredstvih v primerih, določenih z zakonom, ter rešuje kompetenčne spore med sodišči z območja republike. Pomembno je tudi, da sprejema načelna stališča in načelna pravna mnenja, ki so pomembna za enotnost uporabe zakonov pri rednih sodiščih v SRS.

Iz povedanega izhaja, da je pristojnost ZS močno zožena. Ta premik se kaže tudi v njegovem preimenovanju iz vrhovnega v zvezno sodišče. Le-to bo mimo izjemnega sojenja na zadnji stopnji praviloma odločalo o izrednih pravnih sredstvih (podrobneje glej čl. 369, tč. 1 in 4), o zakonitosti dokončnih upravnih aktov zveznih organov, kolikor ne bo z zveznim zakonom določeno drugače, in o premoženjskih sporih med republikami oziroma avtonomnima pokrajinama ter med federacijo in republiko oziroma avtonomno pokrajino. ZS odloča še o tradicionalnih kompetenčnih sporih in opravlja druge zadeve, ki so mu v mejah pravic in dolžnosti federacije dane v pristojnost z zveznim zakonom. Končno je treba tudi omeniti, da med pristojnostmi zveznega sodišča ni več te, da sprejema načelna stališča in načelna pravna mnenja (glej čl. 239, tč. 1 ustave iz leta 1963). Zdaj je v skladu s spremenjeno vlogo federacije predvideno, da se načelna stališča sprejemajo po načelu delegatskega odločanja. Tako je določeno, da zvezno sodišče, republiška vrhovna sodišča, pokrajinski vrhovni sodišči in ustrezno vojaško sodišče zavzemajo po svojih delegatih načelna stališča do vprašanj, ki so pomembna za uporabo zveznih predpisov.²¹

Preobraženi lik jugoslovanskega federalizma odseva na področju sodne funkcije tako, da postajajo vrhovna sodišča republik in pokrajin tista, ki dokončno odločajo v zadevah, nanašajočih se na uporabo republiških in pokrajinskih norm. Takšna rešitev, sprejeta tudi doslej, je zdaj vsebinsko polnejša, saj republike in pokrajine same organizirajo in urejajo sodstvo ter imajo več pristojnosti za izdajanje predpisov materialnega prava. Vrhovna sodišča republik in pokrajin so tudi tista, pri katerih se konča večina rednih postopkov, tekočih v zadevah, ki se nanašajo na uporabo zvezne norme. Ob tem se postavlja vprašanje, ali je takšna ureditev pristojnosti v skladu z naravo jugoslovanskega federalizma. Upoštevati je treba, da mora biti tisto, kar je enotno urejeno z zvezno normo, tudi enotno uporabljeno. Takšna enotna uporaba je bistvena in nujna,

²¹ Tako določa pristojnost ZS tudi zakon o zveznem sodišču. (Ur. list SFRJ, št. 21/74.) Posebej tudi poudarja, da ZS spremlja in proučuje probleme sodne prakse, ki se nanašajo na uporabo zveznih zakonov (čl. 3/2).

kajti z zvezno normo je določeno le tisto, kar je za posamezna področja dogovorjeno kot skupno — zvezno.²² Izhajajoč iz tega, bi bilo teoretično pravilo, če bi bilo v vseh zadevah, pri katerih gre za uporabo zvezne norme, v zadnji instanci ali pa vsaj v postopku po izrednih pravnih sredstvih predvideno, da je pristojno zvezno sodišče. Mogoče so seveda tudi drugačne rešitve, to je takšne, ki v določenem obsegu prepuščajo skrb za uporabo zvezne norme republiškim in pokrajinskim sodiščem. Te rešitve so praktično izvedljivejše in tudi teoretično utemeljene, saj zveznega sodišča ne kaže obremenjevati z malo pomembnimi in pravno nezahtevnimi zadevami. Poudariti pa je seveda treba, da ima takšen prenos sodne pristojnosti s federacije na republike in pokrajine svoje meje, ki so v tem, da mora biti zveznemu sodišču zagotovljena možnost učinkovitega nadzorstva nad pravilno uporabo zveznih zakonov in drugih splošnih aktov.²³ Če na problem gledamo iz tega zornega kota, moramo ugotoviti, da z nekaterimi določbami zvezne ustave ni mogoče v celoti soglašati. Tako npr. moti, da odločanje o izrednih pravnih sredstvih ni konkretnije opredeljeno. Če je ustavna koncepcija ta, da se redni postopki praviloma končajo v republikah in pokrajinah, je jasno, da mora biti potlej zvezno sodišče tisto, ki načeloma odloča o izrednih pravnih sredstvih (zlasti za varstvo zakonitosti in o zahtevi za izredno omilitev kazni), ker mu sicer ni omogočen učinkovit poseg v enotno uporabo zveznih predpisov. Tega, kako opisani problem rešiti, ustava ne nakazuje, temveč prepušča odgovor zakonski ureditvi. Sporno je tudi, ali ne bi kazalo v izjemnih primerih odločanje na zadnji stopnji razširiti, npr. tedaj, ko gre za pravno in dejansko zapletene odškodninske spore ali pa za določena huda kazniva dejanja, ki terjajo enotno kaznovalno politiko, skratka, tedaj, ko »skupni interes« zahteva, da sodi zvezno sodišče, ki bo zadevo lahko kompleksneje rešilo, ker bo zunaj in nad interesi, ki so v igri.²⁴ Vprašanje je dalje, ali je pravilno, da je pristojnost zveznega sodišča omejena na odločanje o smrtni kazni samo za tista kazniva dejanja, ki jih določa zvezni zakon. Če izhajamo iz tega, da je ločnica med sodno funkcijo federacije in sodno funkcijo republik in pokrajin določena glede na razmejitve zakonodajne pristojnosti, je treba reči, da ustavni rešitvi ni mogoče ugovarjati.²⁵ Mislimo, da je tokrat vseeno potrebno seči globlje in se vprašati, ali je z gledišča pravnega varstva mogoče dopustiti, da smejo republike in avtonomne pokrajine predvidevati smrtno kazen kot sankcijo za najhujše oblike hudih kaznivih dejanj. Naposled se je treba ustaviti tudi ob sprehajanju načelnih stališč po delegatih zveznega sodišča,

²² Glej dr. Berislav Blagojević, »Usaglašavanje ustavnog sudstva sa strukturom federalizma«, Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 2—3/73, str. 493. Glej tudi Đorđević, op. cit., op. 19, str. 211, ki pravi, da enotnost ni nujno identična s centralizmom.

²³ Glej dr. Radomir Lukić, »Nekoliko napomena u Nacrtu Ustava SFRJ«, Anali pravnog fakulteta u Beogradu, št. 3—4/73, str. 147.

²⁴ Prim. Bavcon, op. cit., op. 6, str. 8.

²⁵ Prim. s čl. 344/2-6 osnutka U SFRJ.

republiških vrhovnih sodišč, obeh pokrajinskih vrhovnih sodišč in ustreznega vojaškega sodišča.²⁶

Očitno je, da ta stališča niso pravno zavezujoča, ampak bo njihova moč odvisna od stopnje, s katero bodo delegati uskladili med seboj nasprotujoča si stališča, in od prepričljivosti razlogov, na katera se bodo načelna stališča opirala. Tako zamišljena ustanova sprejemanja načelnih stališč se kaže kot pomemben integracijski dejavnik. Če se bo pokazalo, da uporaba zvezne norme kljub temu ne bo v celoti in vselej enotna in bo šlo pri tem za pomembne odstopne, potem bo to znamenje, da je treba pristojnost zveznega sodišča razširiti. To je glede na zdajšnjo ureditev mogoče, saj je predvideno, da zvezno sodišče opravlja v mejah pravic in dolžnosti federacije tudi druge zadeve, če je tako določeno z zveznim zakonom.

C. Opravljanje sodne funkcije po samoupravnih sodiščih

1. Očitno je, da obstajata v naši družbi dve strukturi, tj. državna in samoupravna, ki se med seboj prepletata. Na področju sodne funkcije je bila doslej prevladujoča državna prvina, medtem ko samoupravna skoroda ni prišla do izraza. Do delnega premika je prišlo leta 1963, ko je ustava dopustila, da smejo sodno funkcijo opravljati tudi razsodišča oziroma arbitraže.²⁷ Semkaj uvrščajo tudi poravnalne svete in druge ustanove za obravnavanje sporov med občani in organizacijami, vzpostavljenimi prav tako po ustavi iz leta 1963. V teh primerih ne gre za institucije, ki opravljajo sodno funkcijo — niti v formalnem niti v materialnem smislu, ampak imamo opraviti z ustanovami, ki posredujejo, da ne bi bilo potrebno konkretizirati sankcije in s tem sprožiti postopka pred sodnimi organi. Zategadelj v poravnalnih svetih in njemu podobnih ustanovah ne vidimo institucij, v katerih se odvija proces podružbljanja sodne funkcije, temveč gre za pomembno preventivno delovanje po organih, ki so družbene narave.

Nova ustava odpravlja prejšnjo ureditev in postavlja samoupravna sodišča kot izvrševalec sodne funkcije vzporedno z rednimi sodišči kot organi državne oblasti. Razlogi za ta premik so v tem, da poraja razvoj samoupravljanja nove in specifične odnose, ki so po svoji naravi takšni, da mora biti reševanje sporov, ki nastajajo v zvezi z njimi, organizirano zunaj »klasičnih« oblik sojenja.²⁸

²⁶ Zakon o zveznem sodišču določa, da se skliče skupna seja zlasti tedaj, kadar se ugotovi, da sodna praksa v vprašanjih, ki so pomembna za enotno uporabo zveznih predpisov, ni enaka. Glej čl. 33 in nasl.

²⁷ Dr. Siniša Triva, »Građansko procesno pravo«, Zagreb 1972, str. 674. — Branko Božkan ugotavlja, da se arbitraže niso uveljavile. Poudarja, da so se stranke iz razlogov pravne varnosti raje obračale na pravosodne organe kot kvalificirane in preverjene organe (diskusijski prispevek na simpoziju: »Ustavne promene i pravosudni sisteme«, Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 3/72, str. 329).

²⁸ Glej obrazložitev predloga U SFRJ, str. 269.

Sodno funkcijo je moč podružbiti oziroma podružbljati na dva načina: ali s postopno deetatziracijo rednih sodišč kot državnih organov ali pa s prenosom sojenja v posameznih zadevah z državnih na družbene organe. Mogoč je tudi tretji, mešani način, ki je kombinacija prvih dveh. Če je zakonodajalec podčrtal drugo možnost, to ne pomeni, da je s tem prva izključena, kajti odmiranje sodne funkcije kot državne funkcije je del širšega procesa, tj. odmiranje države in prava nasploh. Del tega procesa je tudi prenašanje sodnih funkcij z države na družbo. Glede na to vidimo, da sta prva in druga rešitev le sredstvi, ki vodita k istemu cilju.

Ustava govori o samoupravnih sodiščih. Primerna bi bila tudi oznaka družbena sodišča. Izraza ne ustrezata dejanskemu stanju niti v prvem niti v drugem primeru. Podružbljanje sodne funkcije kot del odmiranja države in prava nasploh je dolgotrajen proces, v katerem se prvine državnega in samoupravnega prepletajo — tako v primeru deetatziracije znotraj obstoječih institucij kakor v primeru »prenosa«. Gre torej za mešane pojave, za poldržavo in polpravo, z eno besedo — za pojave, ki so državni in pravni ter nedržavni in nepravni hkrati.²⁹

Teoretično gledano je samoupravno (družbeno) sodišče tisto, ki deluje zunaj države. To pomeni, da se opira na družbeno avtoriteto in sodi na temelju družbenih pravil ter so sankcije, ki jih izreka, družbene narave. Če naslovljenec ne ravna tako, kakor od njega terja sankcija, je le-ta izvršena prisilno. Kot prisiljujoči organ ne nastopa država, ampak spet družbeni organ, opirajoč se na družbeno avtoriteto.³⁰

Vprašanje je, ali se bo državna oblast spremenila v prostovoljno sprejeto družbeno avtoriteto. Utemeljeno je mnenje, da bodo tudi v brezrazredni družbi obstajala interesna nasprotja in nesoglasja kot posledica nerazrednih razlik med ljudmi. Če ta podmena drži, bo potreba po prisilnih normah ostala in z njo potreba po oblasti, ki bo razpolagala z možnostjo družbenega prisiljevanja.³¹

Problematika, ki se je lotevamo, je sporna, zakaj odvisna je od več neznank, tj. od družbenega razvoja, ki ga ni mogoče zanesljivo predvideti in je zato napovedovanje tvegano početje. Če hočemo ostati v mejah realnosti, je treba ugotoviti, da mora biti za zdaj delovanje samoupravnih sodišč vezano na državo,³² ker bi se sicer spričo obstoječih nasprotij³³ utegnilo zgoditi, da bi bila učinkovitost samoupravnih sodišč onemogočena ali pa vsaj bistveno zmanjšana. Iz določil zvezne ustave, ki se nanašajo na samoupravna sodišča, izhaja, da takšno koncepcijo sprejema tudi ustavodajalec.

²⁹ Dr. Radomir Lukić, »Družveni uslovi odmiranja države i prava«, Arhiv za pravne i društvene nauke, št. 1—2/60, str. 32.

³⁰ Glej tudi dr. Momčilo Grubač, »Prenošenje krivičnih pravosudnih funkcija sa države na društvo«, (doktorska disertacija), Novi Sad 1973, str. 37 in 38 ter 57.

³¹ Dr. Jože Goričar, »Sociologija«, Ljubljana 1972, str. 196—204.

³² Glej npr. Perović, op. cit., op. str. 522.

³³ O strukturi socialistične družbe, glej npr. dr. Miroslav Pečujlić, »Obzorja revolucije«, Ljubljana 1971, str. 41 in nasl.

2. Samoupravno sodišče nastane originarno ali pa na iniciativo države.³⁴ Na zdajšnji stopnji družbenega razvoja prihaja v poštev druga možnost, ker bi svobodno in na državo ter pravo navezavo sodstvo pomenilo kršitev načela zakonitosti in poseg v pravno varnost občanov.³⁵ Tako ustava določa, da se samoupravna sodišča ustanavljajo s samoupravnim aktom ali s sporazumom strank, ki morata biti v skladu z ustavo in zakonom. V tej zvezi je treba naglasiti, da je stopnja državne iniciative različna. Razteza se od tega, da dopušča svobodno ustanavljanje samoupravnih sodišč za določene vrste sporov in zadev, pa do tega, da ustanovi samoupravna sodišča z zakonom (glej čl. 223/1).

Vrste samoupravnih sodišč so našteje primeroma. Določeno je, da se po obliki ustanavljajo kot sodišča združenega dela, arbitraže, poravnalni sveti,³⁶ razsodišča in kot druga samoupravna sodišča. Ustavna zamisel je tedaj ta, naj ustanavljanje samoupravnih sodišč ne bo postavljeno v toge oblikovne sheme: praksa naj nakazuje, kakšna naj bodo samoupravna sodišča po obliki.

Pristojnost, sestavo in organizacijo samoupravnih sodišč ureja akt o ustanovitvi sodišča, ki mora biti v skladu z zakonom. To pomeni, da lahko zakon glede teh vprašanj postavi določena temeljna načela. Če gre za samoupravna sodišča, ki se ustanavljajo z zakonom, pa le-ta tudi določa njih pristojnost, sestavo in organizacijo.³⁷

Okvirno ureja pristojnost samoupravnih sodišč že ustava. Spore, o katerih smejo le-ta odločati, je mogoče razdeliti v tri skupine. Po eni strani rešujejo spore iz družbenoekonomskih in drugih samoupravnih razmerij, kakor so določeni z ustavo in zakonom. Po drugi strani so pristojni soditi o sporih, nastajajočih iz medsebojnih razmerij, ki jih samostojno urejajo in ki jim jih zaupajo delovni ljudje v organizacijah združenega dela, samoupravnih interesnih skupnostih in drugih samoupravnih organizacijah in skupnostih. Po tretji plati pa rešujejo tudi tiste spore med fizičnimi osebami, ki izvirajo iz pravic, s katerimi prosto razpolagajo. V zadnjih dveh primerih so samoupravna sodišča pristojna s predpostavko, da rešitev določenih vrst izmed naštetih sporov ni dodeljena v pristojnost rednih sodišč.

V zvezi s pristojnostjo samoupravnih sodišč se zastavlja vprašanje, kakšna je ta pristojnost: izbirna ali izključna. Če je izbirna, je za sojenje pristojno tako redno kakor samoupravno sodišče. Tu se postavlja vprašanje, kdo ima pravico izbere: ali vsaka stranka ali obe skupaj (spora-zumno). Če je pristojnost izključena, izbire ni: pristojno je le samoupravno sodišče. Izhajati je treba iz tega, da je z delom samoupravnih

³⁴ Grubač op. cit., 30, str. 57.

³⁵ Prim. Grubač, op. cit., op. 30, str. 73—74.

³⁶ Kar zadeva poravnalne svete in njim podobna samoupravna »sodišča«, glej zadaj razdelek C-1. Glej tudi dr. Janez Pečar, »Poravnalni sveti — dejavnik izven državnega angažiranja v obravnavanju družbeno negativnih pojavov«, »Pravniki«, št. 10—12/73, str. 358—372, ki ugotavlja, da so poravnalni sveti družbeni, laični in izvensodni organi.

³⁷ Glej čl. 223/2 in obrazložitev predloga U SFRJ, str. 272.

sodišč zvezana kopica nevarnosti. Vprašanje je zlasti, ali bodo ta sodišča strokovno usposobljena za reševanje pravno in dejansko zapletenih zadev, kakor tudi, ali bodo vselej delovala neodvisno. Zdi se, da ti razlogi dovolj tehtno govore za to, naj ima stranka pravico izbire — tako tista, ki sproži postopek, kakor ona, proti kateri je postopek sprožen.³⁸ Takšna ureditev pristojnosti je primerna tudi zaradi tega, ker bo na samoupravna sodišča delovala stimulatивно, saj bo od kvalitete njihovega dela odvisno, ali si bodo pridobila zaupanje in naklonjenost strank.

Samoupravna sodišča bodo delovala po postopku, kakor bo v skladu z zakonom določen v aktu o ustanovitvi sodišča. Za samoupravna sodišča, ustanovljena z zakonom, bodo tudi pravila postopka urejena z zakonom. Pravila postopkov bodo morala biti v obeh primerih v skladu s temeljnimi načeli ustave o ureditvi in delovanju sodišč, to je z načeli, ki se nanašajo tako na redna kakor na samoupravna sodišča. Poleg tega morajo biti pravila postopkov usklajena tudi z načeli, ki veljajo samo za samoupravna sodišča. Tu zbujajo pozornost določba, da zakon oziroma akt v ustanovitvi samoupravnega sodišča določa, kdaj in pod katerimi pogoji je zoper njegovo odločbo dovoljeno pravno sredstvo (čl. 233/2). Ob tem je potrebno po eni strani poudariti, da je vendar vsakomur zajamčena temeljna pravica do pritožbe ali drugega pravnega sredstva proti odločbam sodišč (čl. 180/2), po drugi strani pa tudi ni mogoče mimo tega, da kakršnokoli omejevanje pravice do pritožbe ni v skladu z nevarnostmi, s kakršnimi je zvezano delovanje samoupravnih sodišč.

Normativni temelj za odločanje samoupravnih sodišč je isti kakor za redna sodišča kot organe državne oblasti. To pomeni, da samoupravna sodišča prav tako sodijo po ustavi, zakonu in samoupravnih splošnih aktih. Tu in v podobnih določbah, s katerimi država posega na področje samoupravnega sodstva, se skriva nevarnost, da bi samoupravna sodišča postala podaljšek oziroma sestavni del t. i. rednega sodstva.³⁹ Ta nevarnost je toliko večja, kolikor bolj je delovanje samoupravnih sodišč vezano na državo. Ugotoviti je treba, da je stopnja te vezanosti v naši ustavno-pravni zamisli precejšnja. Kaže se vse do iniciative za ustanavljanje in samega ustanavljanja samoupravnih sodišč preko določanja temeljnih načel za njihovo ureditev in delovanje do urejanja procesnopravne in materialnopravne problematike. V tej zvezi je zanimiva tudi določba ustave SR Slovenije, da VS SRS in samoupravna sodišča, ki dokončno odločajo o posameznih zadevah, zavzemajo prek svojih delegatov na skupni seji načelna pravna mnenja o vprašanjih, ki so pomembna za enotno uporabo zakonov in drugih predpisov. Vezanost je celo tolikšna, da je pod zakonsko določenimi pogoji mogoče odločbo samoupravnega

³⁸ Podobno Perenčević, op. cit., op. 18, str. 656, drugače Vojislav Bošković, »Samoupravni sudovi«, »Naša zakonitost«, št. 2/74, str. 220.

³⁹ To se je zgodilo v nekaterih socialističnih državah, v katerih poznajo tovarniška sodišča, mirovne in konfliktne komisije ipd. Glej Grubač, op. cit., op. 30, str. 242 in nasl.

sodišča izpodbijati pri rednem sodišču ter da so tudi odločbe samoupravnih sodišč izvršljive v vsej SFRJ (glej čl. 233/3 in 234).

Kakor je po eni strani nevarno, da utegnejo spričo vezanosti samoupravnih sodišč na državo le-ta postajati njena transmisija, pa po drugi strani spet drži, da družbeni pogoji ne dopuščajo samostojnega delovanja samoupravnih sodišč. Izbirati je treba med dvema vrednotama: med samostojnostjo samoupravnih sodišč ter pravno varnostjo občanov in zakonitostjo. Če se odločimo za drugi dve, je očitno in nujno, da mora biti delovanje samoupravnih sodišč omejeno, to je v določenem obsegu vezano na državo. Ta izbira kajpada ni prostovoljna, ampak je odvisna in opredeljena po družbeni realnosti, ki terja sočasni obstoj državnega in samoupravnega sodstva.

Samoupravna sodišča ne smejo postati sestavni del državnega sodstva. Tej nevarnosti se je mogoče ogniti s tem, da jim je prepuščeno zlasti sojenje o tistih sporih, ki izvirajo iz družbeno-ekonomskih in drugih samoupravnih razmerij, z eno besedo, o tistih sporih, ki nastajajo na področju samoupravljanja. Gre za spore iz medsebojnih razmerij v združenem delu, za spore, ki se porajajo ob uporabi samoupravnih in družbenih dogovorov, za spore, ki so v zvezi z nastankom in delovanjem samoupravnih interesnih skupnosti ipd.⁴⁰ Tu bodo posebno mesto zavzemali tisti spori, ki jih bodo reševala sodišča združenega dela kot posebna samoupravna sodišča. Le-ta bodo pristojna soditi zlasti o t. i. statusnih sporih, kakor tudi »o zahtevah za varstvo pravice dela z družbenimi sredstvi ter drugih samoupravnih pravic in družbene lastnine« ter še o nekaterih drugih sporih.⁴¹ Samoupravna sodišča pa naj po drugi strani ne sodijo o t. i. klasičnih sporih, to je o sporih iz razmerij, ki so takšne narave, da morajo biti pravno urejena, ker tako zahteva interes delavskega razreda.⁴² Če bi v takšnih primerih prišlo do »prenosa«, bi moralo samoupravno sodišče delovati tako ali podobno kakor redno sodišče, saj bi narava spora terjala oblastno rešitev, to je rešitev, ki bi bila oprta na državno prisilo. Spričo tega naj bi bil v sporih iz klasičnih razmerij »prenos« mogoč šele tedaj, ko bi ta razmerja začela zgubljati pravni značaj, ali pa tedaj, ko bi bila podana možnost, da bodo samoupravna sodišča te spore ustrezneje rešila kakor redna sodišča.⁴³ Skratka, samoupravna

⁴⁰ Glej dr. Milenko Jovanović, »Uloga samoupravnih sodskih organa u sistemu sudstva i mogućnosti njihovog uvođenja in vršenje krivične sudske funkcije«, *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo*, št. 4/73, str. 595 in nasl.

⁴¹ Podrobneje glej čl. 226. Kaže, da bodo sodišča združenega dela zavzemala med samoupravnimi sodišči osrednje mesto. Tako sodimo zato, ker se ustava ob njih posebej ustavlja in edino zanje naštevava spore, ki jih bodo reševala, pa tudi zato, ker je izjemoma zvezni zakon tisti, ki določa načela o njihovi ustanovitvi, pristojnosti in sestavi. Zvezni zakon tudi določa, kakšen je postopek pred temi sodišči.

⁴² Dr. Radomir Lukić, »Tumačenja prava«, Beograd 1961, str. 145.

⁴³ Takšen »prenos« je primeren in se je tudi uveljavil predvsem na področju civilnega prava (glej Triva, op. cit., op. 27, str. 669 in nasl.), vtem ko ga na področju kazenskega prava teorija dopušča le v izjemnih primerih, zakaj v družbenem kazenskem pravosodju je »zelo težko zagotoviti objektivnost in nepristranost, zakonitost in preprečiti neupravičeno vtikanje v intimno življenje občanov«. (Glej dr. Momčilo Grubač, »Prenašanje kazenskih pravosodnih funkcij z

(družbena) sodišča naj rešujejo zlasti tiste spore, ki nimajo državnopravnega značaja ali ga zgubljajo. Tej naravi sporov mora biti prilagojeno tudi njihovo delovanje in ukrepanje. To pomeni, da mora stopnja samoupravnosti sporov določati stopnjo samoupravnosti pravil, po katerih naj se ravna ali sodijo, zlasti pa mora državno prisilo, na katera se spočetka povsem opirajo, nadomestiti oziroma vse bolj nadomeščati t. i. družbena prisila. Takšna zamisel presega sedanji ustavnopravni (beri: dejanski) domet samoupravnih sodišč, ki so v končni posledici v celoti oprta na državno organizacijo (glej čl. 233/3 in 234).⁴⁴ Kljub temu se zdi, da je bilo upravičeno potegniti ločnico med državnimi in samoupravnimi sodišči, zakaj ustavno zamisel o samoupravnih sodiščih je potrebno po-
glabljalati (to bo najpoprej naloga izvedbenih zakonskih predpisov)⁴⁵ in s tem onemogočiti morebitne težnje, ki bi vodile do nepotrebne dvojnosti t. i. rednih sodišč kot organov državne oblasti.

Ljubljana, maja 1974.

državnih na družbene organe», »Pravnik«, št. 7—9/73, str. 250.) Glej drugače: Jovanović, op. cit., op. 40, in Slobodan Totarac, »Mogućnost i granice prenošenja državnih krivičnih funkcija na društvene organe«, Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravos, št. 4/73, str. 603 in nasl.

⁴⁴ Prim. Bošković, ki pravi, naj ima odločba samoupravnih sodišč obvezno moč samo v primeru, če z njo soglašata obe stranki (op. cit., op. 38, str. 220). Ta rešitev je mogoča in je v skladu z naravo samoupravnih sodišč. Če bi bila sprejeta, bi bilo potrebno rešiti kopico procesnopравnih in materialnopравnih vprašani, da ne bi stranki, ki sta se odločili za sojenje pred samoupravnim sodiščem, zašli v slabši pravni položaj, kakor bi ga imeli, če bi se odločili za jurisdikcijo rednega sodišča.

⁴⁵ Med le-timi smo že dobili zakon o sodiščih združenega dela (Ur. list SFRJ, št. 24/74). Problematika samoupravnega sodstva na področju združenega dela zahteva posebno razpravo. Na tem mestu naj ugotovimo, da navedeni zakon potrjuje in izpeljuje ustavno zamisel, ki je, kot že rečeno, ta, da morajo biti samoupravna sodišča na zdajšnji stopnji razvoja v končni posledici v celoti oprta na državno organizacijo. Tako zakon določa, da se postopek pred sodiščem združenega dela začne na predlog udeležencev, medtem ko nadaljnji postopek vodi sodišče po uradni dolžnosti (čl. 6). Zakon vsebuje določila o postopku pred sodišči združenega dela (čl. 23 do 45), poleg tega pa napotuje še na uporabo določb prvega do štiriindvajsetega poglavja zakona o pravdnem postopku. Sodišča združenega dela uporabljajo ta določila pod pogojem, da ustrezajo naravi spora, ki je predmet obravnave, in da niso v nasprotju z določili navedenega zakona (čl. 13). Zakon nadalje prevzema določbo 234. čl. ZU, da imajo odločbe sodišča združenega dela veljavo in da so izvršljive v vsej SFRJ (čl. 10/2). V tej zvezi je predvideno, da odločbe sodišč združenega dela, ki so primerne za sodno izvršbo, izvršujejo redna sodišča po pravilih izvršilnega postopka, medtem ko izvršbo drugih odločb zagotavljajo pristojne občinske skupščine (glej čl. 54). Naposled naj tudi poudarimo, da zakon primeroma našteva spore iz družbenoekonomskih in drugih samoupravnih odnosov, o katerih odločajo sodišča združenega dela (glej čl. 18, odst. 2, tč. 1 do 33).

PIOTR SZTOMPKA

Dileme ameriške sociologije*

Leta 1970 je Alvin Gouldner napovedal *Prihajajočo krizo zahodne sociologije*.¹ Ko tri leta kasneje poslušam razpravljanje na seminarjih, predavanjih, socioloških kongresih v ZDA, ko sodelujem v zasebnih sporih »jeznih mladeničev« ameriške sociologije, ko berem najnovejše sociološke publikacije, sem začuden, kako pogosto in skoraj obsedeno navajajo neko knjigo, ki sploh ni sociološka — namreč knjigo T. S. Kuhna *Struktura znanstvenih revolucij*.² S primeri iz naravoslovnih znanosti, kot so fizika, kemija, astronomija, dokazuje Kuhn, da prihaja v zgodovini vsake discipline trenutek, ko se pokaže, da se z dotedanjimi prijemi, metodami ter problemskimi in teoretičnimi usmeritvami ni več mogoče spoprijemati z novimi problemi.

»Takrat lahko govorimo,« piše Kuhn, »o stanju poglobljajoče se krize. Pred nastankom novih teorij lahko opazimo med privrženci dane discipline razdobje izrazitega nemira, ker je pač nujno, da opustijo prejšnjo paradigmo in da izvedejo bistvene premike v tradicionalni problematiki in tehnikah raziskovanja. Ta nemir povzroča — kot lahko ugotovimo — okoliščina, da ugank znanosti, ki je tradicionalno usmerjena, ni mogoče reševati na tradicionalen način. Neuspešnost obstoječih pravil je predigra, da se poiščejo nova pravila.«³

Mar ameriška sociologija v sedemdesetih letih dejansko preživlja krizo? Če je tako, potem se vprašamo: na čem temelji ta kriza in kakšni so obeti, da to krizo premaga? Na ti vprašanji želimo odgovoriti v tem članku. To bo očitno zelo subjektivna diagnoza, ki sem jo zavestno do skrajnosti zaostрил, pobarvana z našimi lastnimi pričakovanji in lastnimi, zasebnimi razočaranji, omejena s partikularizmom mojih ameriških izkušenj,⁴ popačena skoz prizmo mojega ideala sociologije.

Želel bi, da bi ta članek razumeli samo kot izziv k razpravi, ne pa kot nekakšno odločujoče stališče; v Ameriki nisem bil sam; leta 1972/73 je bilo leto »poljske sociološke invazije« za oceanom. V praznični številki z dne 23. decembra 1972 je »The Washington Post« v celostranskem članku, ki ga je posvetil sociologiji v socialističnih deželah, navedel: »Šest poljskih profesorjev sociologije je trenutno v Združenih državah.« Iz zasebne vednosti vem, da je bilo to število vsaj dvakrat večje. Imamo torej odlično priložnost, da zberemo razmišljanja in primerjamo perspektive; da pridemo do stvarne ocene ameriške sociologije. Morda

* Ta članek je nastal ob robu drugih raziskav v času mojega bivanja na kalifornijski univerzi v Berkeleyu in na harvardski univerzi v akademskem letu 1972/1973. Za ugodne delovne pogoje se zahvaljujem Fulbrightovi fundaciji in oblastem omenjenih univerz.

¹ A. W. Gouldner, »The Coming Crisis of Western Sociology«, London 1971.

² T. S. Kuhn, »The Structure of Scientific Revolutions«, II. izd., Chicago 1970.

³ Ibidem, str. 67—68.

⁴ Ameriška sociologija — to je skoraj 9 tisoč profesorjev sociologije (med njimi skoraj 900 rednih), ki predavajo na skoraj 300 univerzah. Med svojim prebivanjem v ZDA sem srečal nekaj deset profesorjev in prebival sem večidel v dveh visokošolskih središčih.

nam bo uspelo obračunati hkrati z dvema tendencama, ki sta bili značilni za tovrstne ocene v preteklosti: z nekritično očaranostjo, a tudi z nekritičnim zanižanjem.

Na sociologijo — vsako in torej tudi ameriško — lahko gledamo iz dveh perspektiv: iz zunanje in iz notranje. Iz zunanje perspektive je sociologija poseben družbeni pojav (ali bolje — zapleten kompleks družbenih pojavov). Ko razpravljamo o genezi določenih socioloških pogledov, o družbeni vlogi sociologije, o njeni funkciji — služeči ali kritični — v določenem političnem sistemu, o njeni institucionalni strukturi, organizacijskih oblikah, v katerih jo poučujejo ali usmerjajo, o njenem odmevu v širši družbi in o mnogih podobnih problemih — takrat ravno izhajamo iz *zunanje* perspektive. Na sociologijo pa lahko gledamo tudi drugače, nekako iz središča, lahko jo obravnavamo kot skupek problemov in pojmov, metod in teorij, pri tem pa odmislimo socialni kontekst, v katerem delujejo. Iz te *notranje* perspektive je sociologija poseben družbeni pojav (ali bolje — zapleten kompleks intelektualnih pojavov).

Nedvomno sta oba aspekta enako pomembna. Brez kakršnekoli vrednostne sugestije sem si v tem članku izbral za obravnavo drugi vidik. Na ameriško sociologijo bom gledal iz notranje perspektive, kot na določen kompleks misli, pri tem pa za trenutek pozabil, kako je ta misel vpletena v družbeno in politično stvarnost kapitalistične Amerike sedemdesetih let.

Sodim, da ima znanost, ki jo obravnavamo kot predmet znanstvenega razmišljanja, določeno značilnost vsakega drugega predmeta. Ima namreč — če naj uporabim lingvistično metaforo — značilno *površinsko strukturo*, ki jo relativno lahko kot očitno zaznamo; ima pa tudi značilno *globinsko strukturo*, ki je ne moremo neposredno dojeti, marveč jo moramo rekonstruirati. Pri sociologiji se prva struktura izraža v strukturi raziskovalnih problemov, metod in rezultatov. V okviru te razprave jo bomo lahko dojeti, če bomo odgovorili na naslednja vprašanja: kaj raziskuje ameriška sociologija, kako to raziskuje in kakšne rezultate dosega? Takšen zunanji pogled pa je sorazmerno nezanimiv. Podobno kot pri analizi vsakega predmeta se najzanimivejša vprašanja pojavijo šele tedaj, ko pogledamo pod površino pojavov, ko razkrijemo njihovo globinsko strukturo. Pri sociologiji sestavlja takšno strukturo skupek trditev, ki jih izrekamo bolj ali manj zavestno, kakšna je ali naj bi bila sociologija. V kontekstu te razprave bo razkritje te strukture terjalo, da ugotovimo metodološki model sociologije, značilen za ameriško sociologijo sedemdesetih let.

Prizadeval si bom torej, da prikažem ameriško sociologijo z večjim številom meril. V prvem poglavju se bom pod geslom »pluralizem« ukvarjal s površinskim merilom; v drugem pa bom pod geslom »polarizacija« poskušal rekonstruirati modele, na katerih temeljijo različne opazovalne tendence. Ni težko uganiti, da bom ravno v tem drugem merilu iskal vir krize ameriške sociologije, a tudi vir za to, kako premagovati to krizo. Končno bom pod geslom »paradigma« skušal orisati v tretjem poglavju neko vizijo metodološke obnove.

PRVO MERILO: PLURALIZEM

»Sociologija je preveč obsežna, razdrobljena, v središču razmeščana in na obrobju nedoločena disciplina. Njeno raziskovalno področje je neizmerno zapleteno in očarljivo, hkrati pa znanstveno manj ustrezno, kot bi si lahko želeli.« (Neil J. Smelser)

Če bi bilo potrebno z eno besedo označiti površinsko strukturo ameriške sociologije, se vsiljuje termin »pluralizem« v pomenu — številnost in različnost. To se nanaša na: 1. predmet raziskovanj, 2. raziskovano problematiko, 3. raziskovalne metode in 4. raziskovalne rezultate.

1. Kaj raziskuje ameriška sociologija? Očitno — kot vsaka sociologija — raziskuje družbo. Toda kako pojmuje družbo; katere faktorje šteje za tiste, ki definirajo njen posebni predmet? Fuad Baali in Michel C. Moore sta izpisala vse definicije sociologije, ki sta jih našla v 16 priročnikih obče sociologije, ki so jih izdali v ZDA v razdobju od 1951 do 1970.⁵ Če dopolnimo ta prikaz z dvema najnovejšima postavkama, lahko navedemo celo osem različnih načinov, s katerimi označujejo predmet sociologije, osem različnih faktorjev, ki z njimi opredeljujejo družbo:

1. družbene interakcije omenjajo	8-krat
2. družbene odnose	7-krat
3. skupinsko strukturo	5-krat
4. družbeno vedenje	4-krat
5. družbeno življenje	3-krat
6. družbene procese	3-krat
7. družbeno-kulturne odnose	3-krat
8. človeka v družbi	2-krat

(Očitno so v nekaterih opredelitvah pisci obsegli več faktorjev in je zato število uporabe posameznih faktorjev večje kot pa vsota analiziranih priročnikov.)

Če na podlagi navedenih podatkov poskušamo ugotoviti razvojne tendence, lahko trdimo, da se ameriški sociologi, kot se zdi, nagibajo k temu, da pojmujejo predmet svoje discipline analitično (ali nominalistično), v nasprotju z bolj tradicionalnim konkretnim (ali realističnim) pojmovanjem. Ne družba, marveč struktura družbenih odnosov; ne skupina, marveč mreža medčloveških interakcij; ne človek, marveč »akter«, ki igra družbeno vlogo — vse to naj bi bilo bistvo tega, kar proučuje sociolog.⁶ Še razločnejše se ta tendenca vidi pri branju teoretičnih in monografskih del (ki se razlikujejo od priročnikov).⁷ Vendar ta tendenca ni izključna. Poleg definicij, ki so opredeljene v analitičnem duhu, najdemo tudi, čeprav bolj poredko, konkretne opredelitve (v navedenem prikazu predvsem opredelitve, ki so navedene pod točko 3 in 8).

2. Kako delijo ameriški sociologi svoj predmet, ko so ga že na takšen ali drugačen način opredelili? Kakšne so problemske usmeritve ali specializacije? Rachel Javetz skuša naštet vse specializacije v sedanji ameriški sociologiji, pri čemer izhaja iz dveh virov: programov predavanj in seminarjev na vseh oddelkih sociologije v letu 1971 in iz anketiranja 152 profesorjev sociologije z 21 univerz, ki veljajo za ugledne.⁸ Anketa se je nanašala tako na tematiko predavanj kot na raziskovanja posameznega profesorja. Vprašanje se je glasilo: »Kakšna je vaša poglobljena specializacija (specializacije)?« V zaporedju izraženih preferenc je mozaik specializacije takle (v %).⁹

1. metode in raziskovalne tehnike s statistiko	29
2. socialna psihologija	21
3. družbene spremembe	19
4. družbena stratifikacija in mobilnost	18

⁵ F. Baali, M. C. Moore, »The Extended Deliberation: Definitions of Sociology, 1951—1970«, »Sociology and Social Research«, Vo. 56, 1972, št. 3.

⁶ T. Shanin, »Units of Sociological Analysis«, »Sociology«, XVI 6, 1973, št. 3.

⁷ Prim. npr. dela Parsonsa, Homansa, Levyja, Smelserja, Blaua, Selznicka in večje število drugih.

⁸ R. Javetz, »American Sociologists: A Study in the Sociology of Sociology«, Harvard University 1972 (nepublikirana doktorska disertacija).

⁹ Ibidem, str. 118. Drugi avtorji navajajo nekoliko drugačen seznam specializacije; npr. N. Stehr in L. E. Larson v članku »The Rise and Decline of Areas of Specialization, American Sociologist, 1972, št. 3, omenjata celo 33 smeri v obstoječih raziskavah.

5. politična sociologija	18
6. sociologija znanja in znanosti	16
7. sociologija mesta	15
8. sociologija organizacije	15
9. sociologija družine	15
10. demografija	13
11. sociološka teorija	12
12. sociologija rasnih odnosov	11
13. sociologija šolstva	11
14. primerjalna sociologija	9
15. matematična sociologija	8
16. regionalna sociologija	8
17. sociologija kolektivnega vedenja	7
18. sociologija deviacij in socialne patologije	7
19. družbena ekologija	7
20. industrijska sociologija	6
21. sociologija religije	5
22. sociologija vasi	5
23. kriminologija	3
24. sociologija množičnega komuniciranja	3
25. sociologija medicine	2

In spet bi želel na podlagi površnih vtisov opozoriti na nekoliko zanimivih tendenc.

Prvič, očitno se je povečalo zanimanje za makrodružbeno problematiko. To ni samo ameriški pojav; t.i. makrosociološko gibanje je, kot se zdi, splošna tendenca sodobne sociologije.¹⁰ V Združenih državah pa je posebno zanimiva zaradi tega, ker je posebnost tamkajšnje sociologije bila že prav od začetka v tem, da je prevladovala drugačna, mikrosociološka problematika.

To, po čemer se je najbolj razlikovala sociologija Cooleya, Sumnerja, Rossa, Giddingsa, Meada od sociologije Comta, Spencerja, Marxa, Webra ali Durkheima, je nadejamo, da so pozornost osredotočili na mikrosvet posameznika, ne pa na makrosvet velikih družbenih procesov in struktur. Kolikor je evropska sociologija nastala iz historiozofije, toliko je ameriška nastala iz — psihologije. Danes so stvari drugačne. *Par excellence* makrodružbena problematika (družbene spremembe, stratifikacija, družbena mobilnost, politika) je na vrhu navedene lestvice. Zanj kaže zanimanje 55 % elite ameriških sociologov, nasproti 21 % tistih, ki se zanimajo za socialno psihologijo. Na podobno tendenco opozarja tudi L. H. Warshay, ko poudarja, da se je zanimanje ameriških sociologov bistveno premaknilo od socialne psihologije k politiki in ekonomiji.¹¹

Druga pomembna tendenca so nove specializacije, ki jih še pred nekaj leti niso poznali in ki so dobile na mah visoko mesto v seznamu »socioloških prebojev«. Tu mislim predvsem na primerjalno sociologijo, ki se lahko že ponaša z lepim številom zanimivih mednarodnih in medkulturnih študij, in tudi na matematično sociologijo, ki je od časov klasičnega dela J. S. Colemana hitro napredovala tako glede formalnih tehnik kot tudi njih empirične uporabe.¹² Druge novosti, ki jih celo Javetsov prikaz ne upošteva, so: socialna psihiatrija, sociologija umetnosti, muzike in literature, ekonomska sociologija.

¹⁰ Na to opozarja P. Lazarsfeld, »Main Trends of Research in the Social and Human Sciences«, Vo. 1, Social Sciences, UNESCO, str. 77.

¹¹ L. H. Warshay, »The Current State of Sociological Theory: Diversity, Polarity, Empiricism and Small Theories«, The Sociological Quarterly, Vol. 12, 1971, št. 1, str. 37.

¹² J. S. Coleman, »Introduction to Mathematical Sociology«, New York 1964.

Kolikor opisane tendence nedvoumno kažejo na razvoj ameriške sociologije, pa naslednji, po mojem prepričanju, pomenita nazadovanje. Tretjo tendenco vidim namreč v tem, da se nenehno večja zanimanje za t.i. sociologijo sociologije. Najpomembnejši ameriški sociologi se začenjajo ukvarjati z analizo sociološkega okolja: S. M. Lipset raziskuje politična stališča in politično delovanje profesorjev sociologije, N. J. Smelser institucionalne oblike sociološkega študija, obdeluje rezultate sondažnih raziskav, ki so zajele nekaj tisoč predavateljev sociologije s 110 univerz in collegeov, knjigi Friedrichsa in Gouldnerja se pojavljata v cenenih množičnih izdajah.¹³ Neodvisno od individualnih vrednosti teh in podobnih študij se spomnimo na opozorilo Georgea Santayana: »Znanost, ki raziskuje samo sebe namesto svojega predmeta, je obsojena na propad.«

In končno, četrta tendenca pomeni pojemanje zanimanja za tradicionalno problematiko, ki je nekoč pritegovala pozornost večine ameriških sociologov. Sem spadajo rasni in etnični problemi, problemi družbenih deviacij in socialne patologije.¹⁴ Morda je odmik od te problematike simptom razočaranih upanj, posledica prepada med teorijo in njeno pomanjkljivo uporabo — skratka, nezavedna reakcija na to, da je v deželi z najbolj razvito sociologijo hudodelstva večerni sprehod po ulici dejanje osebne poguma.

3. S katerimi metodami raziskujejo ameriški sociologi probleme ki jih zanimajo, ko so jih že na takšen ali drugačen način izbrali? Katere tehnike uporabljajo pri analizi svojega predmeta? Na vprašanje: »Kakšno metodo ali metode uporabljate v svojih raziskavah?«, je 152 ameriških sociologov odgovorilo takole (v %):

1. sondaža z intervjujem na podlagi vprašalnika	81
2. sondaža z anketo, ki jo izpolni respondent	56
3. opazovanje z udeležbo	48
4. sociometrični testi	31
5. eksperiment	25
6. projektivne metode	18

Na prvi pogled ni v tem nič novega. In dejansko se arzenal raziskovalnih socioloških tehnik že precej časa ni obogatil z nobeno novo metodo. Vse tisto, kar je najbolj zanimivo in dejansko novatorsko, se danes dogaja ne toliko na ravni zbiranja podatkov, ampak na ravni njihove interpretacije. Tu je povzročila popoln prevrat množična uporaba računalnikov in izdelava novih, velikokrat zelo rafiniranih tehnik statistične analize: multifaktorske analize, regresivne analize, simulacije. Toda čim bolj so popolne tehnike analize, tem bolj izrazito se kaže nepopolnost prvotnega empiričnega materiala.¹⁵

Tu naj omenimo drugo pomembno tendenco: odločilno povečanje zanimanja za opazovanje z udeležbo in za študije posameznih primerov; intenzivno raziskovanje majhnih kolektivov, namesto ekstenzivnih raziskav velikih reprezentativnih vzorcev. Na tem področju ima ameriška sociologija pomembno tradicijo. Imena Warnerja, Lyndov, W. F. Whita, Trasherja so postala klasika svetovne sociologije. Toda po drugi svetovni vojni je ta smer izgubila ves pomen v prid »anketomanije« in »kvantomanije«. In ko empirično orientiranim sociologom ne zadošča več morje podatkov in skušajo formulirati vzročne zakonitosti, pojasniti mehanizme pojavov in procesov, se pokaže, da se ne morejo odreči raziskovanju človeških kolektivov *in situ*, v stvarnih družbenih kontekstih, v celoti različnih aspektov.¹⁶

¹³ R. Friedrichs, »A Sociology of Sociology«, New York 1970; Gouldner, op. cit.

¹⁴ Prim. Javetz, op. cit. str. 126.

¹⁵ O tem je pisal S. Nowak, »Dilematy metodologiczne«, »Studia Socjologiczne«, 1969, št. 3, str. 30.

¹⁶ Prim. npr. D. E. Willer, »Scientific Sociology: Theory and Method«, Englewood Cliffs 1967, in E. J. Meehan, »Explanation in Social Science: A System Paradigm«, Homewood 1968.

S tem je povezana tretja tendenca: vrnitev h kakovostnim raziskavam. Do nedavnega so ameriški sociologi, kot se zdi, jemali dobesedno izjavo A. N. Whiteheada, »da vse, karkoli obstoji, obstoji v neki količini, se torej da izmeriti«. Danes čedalje bolj jasno vidijo, da v svetu človeških zadev to ni vselej res. Velika popularnost t.i. etnometodologije,¹⁷ katere standardno geslo je raziskovanje človeškega vedenja v njegovi individualni, situacijski čutni konkretnosti, je samo eden med simptomi obravnavane tendence. Drugi simptom je objava priročnikov kakovostnih raziskav ali dopolnitev prejšnjih del s poglavji na to temo.¹⁸ Seveda je posebno vprašanje, kakšna bo prihodnost te tendence: ali je, kot sodi S. Nowak, to samo trenutni strateški odmik od kvantifikacije, ki mu bo sledila doba teoretično popolnejših in večrazsežnostnih merskih tehnik,¹⁹ ali pa je to usmeritev prihodnosti? Naj bo tako ali drugače, ko opisujemo kratko skico ameriške sociološke sedanjosti, ne moremo mimo kakovostnega toka.

4. Kakšne teorije oblikujejo ameriški sociologi v želji, da pojasnijo raziskovane pojave in družbene procese? Katere teoretične orientacije jim narekujejo izbiro vidikov in problemov, ki naj bi jih razlikovali? Posebno, ali lahko rečemo, da je določena teorija gospodujoča? Zadnje vprašanje sem vztrajno postavljajl nekaj desetletin ameriškim sociologom in bili so skoraj soglasni: takšne teorije ni.²⁰ Pet let pred menoj je isto vprašanje postavil 3400 sociologom doktorant z Washington University v St. Louisu. Negativno je odgovorilo takrat 75 % raziskovanih.²¹ Pluralizem je tako nedvomna značilnost ameriške sociologije tudi na teoretični ravni. Za teoretični primat se potegujejo različne orientacije. Katere?

V že dvakrat citiranem delu R. Javetza najdemo tele odgovore (v %) na vprašanje: »Kakšno orientacijo uporabljate v svojih raziskavah, v katero šolo bi šteli sami sebe?«:

1. strukturalni funkcionalizem	20
2. programski elekticizem	18
3. simbolični interakcionizem	16
4. teorija konfliktov in marksizem	15
5. socialni behaviorizem	10
6. evolucijska teorija	7
7. ekološka teorija	6
8. matematično modeliranje	5
9. teorija sprememb	3

Drugačne kazalce — tj., ne samoidentifikacije — je uporabil pri rekonstrukciji aktualnih teoretičnih tendenc P. L. Riedesel. Analiziral je namreč tri vodilne sociološke revije v razdobju zadnjih 11 let in pri tem raziskoval sestavo citatov, ki so se nanašali na reprezentativna dela za posamezne teoretične tradicije.²² Rezultate prikazuje razpredelnica 1.

¹⁷ Prim. H. Garfinkel, »Studies in Ethnomethodology«, Englewood Cliffs 1972.

¹⁸ Prim. S. Bruyn, »The Human Perspective in Sociology«, Englewood Cliffs 1966; G. Sjoberg, R. Nett, »Methodology for Social Research«, New York 1968, in drugo izdajo »The Language of Social Research« v red. P. Lazarsfelda, Glencoe 1972.

¹⁹ Nowak, op. cit.

²⁰ V mojem popolnoma slučajnem vzorcu je bil edina izjema T. Parsons, ki je trdil, da taka teorija je. Očitno je mislil na strukturalni funkcionalizem, ki ga včasih na kratko imenujejo »Parsonsova teorija«.

²¹ J. T. Sprehe, »The Climate of Opinion in Sociology: A Study of the Professional Value and Belief«, »Systems of Sociologists«, Washington University, St. Louis (neobjavljena doktorska disertacija)

²² P. L. Riedesel, »The Recent Course of General Theory: An Empirical Investigation«, referat na letni konvenciji Sociološkega združenja Srednjega zahoda, Milwaukee 1973 (razmnoženo).

Razpredelnica 1. Razporeditev teoretičnih problemov v socioloških časopisih v letih 1960—1970 (v %)

Problemi	Poprečje v celotnem razdobju	1960	1971
1. Strukturalni funkcionalizem	65	46	53
2. Integralna teorija	14	16	16
3. Teorija konflikta	3	13	10
4. Teorija sprememb	2	15	7
5. Simbolični interakcionizem	7	4	7

V navedenih podatkih lahko odkrijemo zelo zanimive tendence. Prvič, dokaj razširjena reakcija na težave z oblikovanjem in uporabo sociološke teorije je programski eklekticizem: odvisno od raziskovanega problema izbirajo različne teoretične prvine (trditve, pojme, modele) iz te ali druge teorije, včasih pa hkrati iz nekoliko teorij. Na tem stališču je 30 med 152 sociologi, ki jih je raziskal Javetz. Kot piše npr. Warshay: »... heterogenost predmeta takšne discipline, kot je sociologija, zahteva uporabo več različnih teorij.«²³ Pod naslovom »kritičnega pluralizma« formulira isti program F. B. Hovard: »... številni spori v družbenih vedah se opirajo na napačno domnevo, da lahko znanstveno pojasnitev iščemo samo v eni metodi ali v okviru samo ene teoretične orientacije.«²⁴ Najnovejše metodološke monografije Stinchcomba, Denzina in Hageja propagirajo podoben prijem.²⁵ Še razločneje se pokaže eklektična tendenca tedaj, če preidemo z ravni metodološke refleksije na raven dejanske raziskovalne prakse. Lahko da je to samo subjektivni vtis, vendar se mi zdi, da večina med empiričnimi študijami, ki sploh opredelijo svoja teoretična izhodišča, to stori ravno na eklektičen način.

Druga zelo izrazita tendenca je konec strukturalno-funkcionalne šole. Še pred nekaj leti se je zdelo, da funkcionalizem v verziji Parsonsa, Mertona, Levyja, Smelserja, Selznicka nezamenljivo gospoduje nad duhovi ameriških sociologov.

»Kandidat za doktorja sociologije,« piše Friedrichs, »je bil v tem razdobju popolnoma prost obveznosti, da svojo teoretično ali empirično dejavnost zgradi na svojih lastnih teoretičnih temeljih, s svojo lastno terminologijo, metodami in raziskovalnimi merili. Vse to je že našel dano v sistemski paradigmi na predavanju in v učbeniku. Sistemska paradigma je bila, skratka, isto kot sociologija.«²⁶

Danes se o funkcionalizmu govori povečini v kritičnem tonu ali se o njem sploh ne govori. Naj opozorimo, da so tisti sociologi — 20 %, ki se še naprej po Javetzu identificirajo s to usmeritvijo, izključno profesorji sociologije. Če bi to raziskavo opravili med študenti, ni nemogoče, da bi funkcionalizem zdrknil prav na dno razpredelnice. Za zunanjega opazovalca mora biti nekako presenetljivo, kako močno in emocionalno danes ameriški študentje reagirajo proti funkcionalistični ortodoksiji. Žal je to pogosto ne zadosti premišljeno zanikanje, ki ustrezno kritiko enostranosti in poenostavljanj funkcionalnega strukturalizma nadomešča s totalno in neprimerno kritiko celotnega sistemskega prijema in celo kakršnekoli znanstvene sociologije. Mislim, da temu ne bi bilo mogoče reči samo, da z vodo zlijejo iz banje tudi otroka, marveč včasih celo, da razbijejo kar celo banjo.

Tretjo teoretično tendenco vidim v velikem povečanju zanimanja za konfliktno perspektivo. Že leta 1965 je med 1200 člani Ameriškega sociološkega združenja,

²³ Warshay, op. cit., str. 39.

²⁴ R. B. Hovard, »Theoretical Reduction: The Limits and Alternatives to Reductive Methods in Scientific Explanation«, »Philosophy of Social Sciences«, 1972, št. 1, str. 96.

²⁵ A. L. Stinchcombe, »Constructing Social Theories«, New York 1968; J. Hage, »Techniques and Problems of Theory Construction in Sociology«, New York 1972.

²⁶ Friedrichs, op. cit., str. 22—23.

ki so izpolnili anketo, katero sta pripravila Gouldner in Sprehe, 39 % je izjavilo, da je treba bistvo družbenega življenja v vseh človeških skupinah videti v nape-
tosti in konfliktnih različnih stopnje, 38 % je menilo, da je, nasprotno, bistvo druž-
benega življenja v harmoniji in ravnotežju, 23 % pa o tem ni imelo izrazitega
mnenja.²⁷ Danes bi se ti odstotki še bolj premaknili v korist konfliktnih perspektive.
Kot trdi I. L. Horowitz: »... raziskovanje konflikta je prišlo v glavni tok ameriške
misli in s tem tudi ameriške sociologije.«²⁸

Ko govorimo o teoriji konflikta kot specifični sociološki orientaciji, je treba
opozoriti na dve njeni značilnosti. Za Amerikance je teorija konflikta enaka delom
Cosera, Rexa, Dahrendorfa, Bottomora,²⁹ torej avtorjev, ki obravnavajo konflikt
predvsem kot obliko interakcije, ne pa kot značilnost celotnih zgodovinskih druž-
benih struktur, pri tem pa iščejo vir za navdih prej pri Simmlu kot pri Marxu.
S tem se povezuje tudi druga njena značilnost — konflikt obravnavajo največkrat
v sklopu mikrosocioloških analiz, kot proces znotraj skupine, ne pa kot celostni
prelom v družbeni makrostrukturi. Čeprav je torej konfliktna usmeritev pomembna
nasprotna utež strukturalno-funkcionalni šoli, bi zelo poenostavljali, če bi jo isto-
vetili z marksizmom. Tudi če teoretični konflikta navezujejo na Marxa (kot Dahren-
dorf ali Bottomore), razlagajo njegovo delo na tako poenostavljeni način, da do-
bimo Marxa brez razrednega boja, Marxa brez proletariata, Marxa brez revolucije,
skratka, »marksizem« brez Marxa.

In končno četrta in zadnja tendenca. Če se še enkrat ozremo na oba zgoraj
navedena prikaza, smo lahko začuden pri pomanjkanju novih, izvirnih teoretič-
nih propozicij.³⁰ Izjema je morda teorija menjave Homansa in Blaua,³¹ ki je na-
stala proti koncu petdesetih let, temelji pa neposredno na zgodnejših koncepcijah
behaviorizma in klasične politične ekonomije. Lahko torej odločno trdimo, da je na
teoretični ravni ameriška sociologija na začetku sedemdesetih let izrazito v slepi
ulici. Tradicionalne smeri so bile izčrpane, ob tem pa niso nastajale nove usmeritve.
Ameriška sociologija čaka — za zdaj še brez uspeha — na svojega Einsteina.

DRUGO MERILO: POLARIZACIJA

*»Za sodobno sociologijo je značilen izrazit prepad med reali-
stičnimi, zato pa zelo ohlapnimi in znanstveno neustreznimi poj-
movanji in elegantnimi, strogimi teorijami, zato pa zelo nereal-
ističnimi. Prezgoda je prerokovati, katera med tema strategijama bo
končno najbolj plodna.« (N. J. Smelser, J. A. Davis)*

²⁷ A. Gouldner, T. Sprehe, »Sociologists Look at Themselves«, »Transactions of ASA«, May-June 1965, str. 42—44.

²⁸ L. L. Horowitz, »The Treatment of Conflict in Sociological Literature«, »International Journal of Group-Tensions«, Vol. 1, 1971, št. 4, str. 361.

²⁹ Prim. L. A. Coser, »The Functions of Social Conflict«, Glencoe 1956; L. A. Coser, »Continuities in the Study of Social Conflict«, New York 1970; R. Dahrendorf, »Essays in the Theory of Society«, Stanford 1968; isti avtor, »Class and Class Conflict in Industrial Society«, Stanford 1959; T. B. Bottomore, »Classes in Modern Society«, New York 1966; T. B. Bottomore, »Sociological Theory and the Study of Social Conflict«, v »Theoretical Sociology«, ed. by J. C. Mc Kinney in E. Tiryakin, New York 1970, str. 137—154.

³⁰ Strukturalni funkcionalizem je nastal v delih Malinowskega in Radcliffe-Browna v tri-
desetih letih; teorija konflikta v 19. stoletju, simbolični interakcionizem v delih Cooleya, Meada,
Thomasa in Znanieckega v začetku 20. stoletja; evolucionizem v tridesetih letih 19. stoletja,
podobno kot ekološka šola R. Parka in W. Burgessa; evolucionizem sodi na konec 19. stoletja.

³¹ G. C. Homans, »Social Behavior; Its Elementary Forms«, New York 1961; P. M. Blau,
»Exchange and Power in Social Life«, New York 1964. Odlično analizo teorije menjave vsebuje
delo J. M. Mulkaya, »Functionalism, Exchange and Theoretical Strategy«, London 1971.

Če pogledamo pod površino problemov, metod, teorij in se vprašamo, kakšna metodološka izhodišča sprejemajo v svoji disciplini ameriški sociologi, skratka, kakšen model sociologije priznavajo, se vsiljuje opredelitev: polarizacija. Sodim, da je najpomembnejša značilnost ameriške sociologije sedemdesetih let z vidika njene globinske strukture ta, da prevladujejo skrajna stališča, diametralno nasprotna in preveč dogmatično opredeljena, ob tem pa se odpovedujejo posredovalnim obravnavam. To se pokaže takoj, če si ogledamo tipične odgovore, ki jih dajejo ameriški sociologi na šest temeljnih vprašanj, nanašajočih se na sociologijo.

1. Ali je sociologija znanost? Na to vprašanje dobimo dva nasprotna odgovora. Na eni strani trdijo privrženci *scientističnega* stališča takole: da, sociologija je znanost v tem smislu, da pomeni (ali bi morala pomeniti) popolnoma objektivno razmišljanje, takšno razmišljanje, ki se da preveriti, ki ne vrednoti, ki ne vsebuje nobenih normativnih sodb, ki raziskuje, »kako je«, ne pa, »kako naj bi bilo«. Skratka — formulirajo idejo *value-free sociology*.

Na drugi strani pa privrženci *antiscientiističnega* stališča trdijo: znanost o družbi je sploh nemogoča, vsaka sociologija je v bistvu ideologija v pomenu »popačene zavesti«, »zakamufliran« izraz partikularnih interesov, refleksija, ki je čisto vrednotenjska, normativna, osredotočena na to, »kako naj bi bilo« ali »kako naj ne bi bilo«, ne pa na to, »kako je«. Pred menoj je, lahko bi rekel, klinični primer tako pojmovane »kritične sociologije«: referat J. W. Freiberga z bostonske univerze, ki ima naslov *Sociologija in vladajoči razred*. Med drugim tu beremo: »... družbene vede niso nikakršne znanosti; njihova označitev s tem imenom, ki zavestno zavaja v zmoti, je izraz istega ideološkega procesa, ki je dejansko njihov celotni smisel in bistvo... Sovjetski in ameriški sociologi zaradi podobne družbene perspektive producirajo skoraj istovetno ideologijo. Sociologijo, kakršno danes poznamo, bi na današnji zgodovinski etapi ustvaril sleherni vladajoči razred, tako buržoazija kot proletariat. Znanost je danes postala državna ideologija... Edini splošni sociološki teoriji: strukturalni funkcionalizem in historični materializem, imata enake težave pri navdihovanju empiričnih raziskav. To se dogaja zaradi tega, ker ne prva ne druga ni prava znanstvena teorija, marveč samo razredno pogojena socio-politična perspektiva... Psevdoznanost, sociologija, funkcionalizem, metodologija anketnih raziskav (!!!) so sredstvo vsakega vladajočega razreda v tehnološki družbi.«²²

Tako obširno navajam te dokaj vratolomne blodnje, ker prikazujejo tok, ki je zelo vpliven v sodobni Ameriki. Ta tok — ki ga navdihujejo določeni motivi mladostnih »heglovskih« del Karla Marxa, katere so skoraj spremenili v njihovo nasprotje vodilni predstavniki »frankfurtske šole« Marcuse, Habermas, Horkheimer, Loewenthal, Fromm — formulira pod etiketo »marksizma« očitno nemarksiistične poglede, ki so skrajno poenostavljajoči in očitno dogmatični.

Že prvo, fundamentalno vprašanje nas pripelje tako do ostre polarizacije stališč, do opredelitve prve dileme: *ideologija* ali *znanost*. Oglejmo si nadaljnja vprašanja.

2. Kaj je cilj sociologije in kriterij njenih dosežkov? Tu se pojavlja takoj nadaljnja dilema, ki jo Amerikanci označujejo s posrečenim idiomom: *quest for truth or quest for relevance*. Privrženci pojmovanja, da je sociologija *čista znanost*, postavljajo kognitivistično tezo: cilj sociologije je spoznanje in samo spoznanje, formuliranje preverljivih opisov in dobro utemeljenih teorij, ki se nanašajo na družbene pojave in procese. Merilo vrednosti sociologije je v njeni diagnostični in eksplanacijski sposobnosti, ne pa v praktični uporabnosti. Takšno stališče izraža 47 % sociologov, ki jih je raziskal R. Javetz. Prejšnje raziskave J. T. Sprehe opozarjajo, da je odstotek privrženecv tega pojmovanja še višji, in ti »... so očitno za to, da bi družbeno znanost v družbi uporabili, toda svojo vlogo vidijo pred-

²² J. M. Freiberg, »Sociology and the Ruling Class«, Boston University 1973 (razmnoženi referat), str. 2 in 6. Kot avtor sam piše, je učenec preroka študentskega anarhizma Daniela Cohn-Bendita.

vsem v tem, da nudijo znanje o družbenih pojavih in popolnejše razumevanje teh pojavov.³³

Privrženci t.i. raziskovanja, ki vpliva na dejavnost (*action research*),³⁴ pa so nagajeni k temu, da zahtevajo od sociologov, da so neposredno aktivni v reformatorski ali revolucionarni dejavnosti. Edini cilj sociologije je preobrazba družbe, merilo njene vrednosti pa je v njeni sposobnosti, da radikalno rešuje socialna, politična, gospodarska vprašanja, ne pa diagnoza ali eksplanacija. Od take vizije sociološkega poklica je odprta pot k odkritemu antiintelektualizmu, anarhizmu in levičarstvu. Tako je, kot da mladi »radikalni sociologi«, ki se pogosto sklicujejo na Karla Marxa, a še pogosteje morda na Mao Ce-tunga in Trockega, pozabljajo, da je arhitekt največjih družbenih in političnih preobrazb v zgodovini sveta preživel večino svojega življenja ne na mitingih in na barikadah, marveč v britanski biblioteki; in poglobljeno analiziral zgodovino prejšnjih družb in pisal »Kapital«.

Tako tudi s tega vidika lahko ugotovimo med ameriški sociologi prelomnico, ki poteka v glavnem vzdolž medgeneracijskih meja in ki se izraža v dilemi: raziskovanje ali dejavnost. Podobna je zadeva z naslednjo dilemo.

3. Kakšen je odnos sociologije do naravoslovnih znanosti, posebno, ali je predmet naravoslovnih znanosti načelno različen od predmeta sociologije in ali so metode naravoslovja v načelu neustrezne za sociološke raziskave? Na splošno, čeprav to ni logično nujno, odgovor na eno izmed teh vprašanj določa odgovore na druga. In tako privrženci naturalističnega pojmovanja priznavajo načelno enotnost predmeta vseh empiričnih znanosti in skladno s tem popolno uporabnost metodoloških vzorcev naravoslovja na področju sociologije.

»Pozitivistična po svoji barvi, usmerjena k raziskovanju 'fizikalnih' spremenjivk,« piše L. Warshay,³⁵ »razvija in izboljšuje ta smer znanstveno matematično metodologijo kot edini upravičeni način usmeritve sociologije.«

Tak prijem se je najbolj uveljavil na področju behavioristične socialne psihologije, matematične sociologije³⁶ in tudi v delih, ki izhajajo iz t.i. splošne teorije sistemov.³⁷ Poskuse, da bi oblikovali formalne modele družbenih pojavov in procesov, opazimo najpogosteje v treh socioloških disciplinah: pri raziskovanju družbene stratifikacije in mobilnosti,³⁸ formalnih organizacij in malih skupin. Sistem-ska usmeritev pa, ki se navdihuje z dosežki kibernetike in teorije informacij, največkrat rabi za teoretično interpretacijo globalne družbe kot posebne, funkcionalne celote.

Toda poleg naturalističnega toka dobiva v zadnjem času velikanski vpliv nasprotni prijem. Privrženci *antinaturalističnega* stališča zagovarjajo namreč popolno specifičnost predmeta sociologije, katerega bistvo naj bi, po njihovem mnenju, bili pomenski simboli, smotrno delovanje, subjektivne interpretacije, opredelitve situacij, jezikovna komunikacija, norma, vrednote, cilji, ideje, ideali. Ta specifično človeški svet želijo spoznavati samo s specifičnimi humanističnimi metodami: razumevajočo interpretacijo, introspekcijo, empatijo, ejdetičnimi predstavami. Kot piše L. Warshay,

³³ Javetz, op. cit., str. 139; Sprehe, op. cit., str. 220.

³⁴ Ameriški avtorji, posebno avtorji iz kroga »radikalne sociologije«, razlikujejo razločno med *action research* in *applied research* (uporabne raziskave) ter *pure research* ali temeljne raziskave.

³⁵ Warshay, op. cit., str. 26.

³⁶ Prim. npr. B. F. Skinner, »Science and Human Behavior«, New York 1965; R. A. Baron, R. M. Liebert (ed.), »Human Social Behavior«, Homewood 1971 — kot primera behavioristične usmeritve in J. D. Bartolomew, »Stochastic Models for Social Processes«, New York 1968; C. J. Bartos, »Simple Models of Group Behavior«, New York 1967, M. A. Beauschamp, »Elements of Mathematical Sociology«, New York 1970 — kot primere matematične usmeritve.

³⁷ Prim. L. von Bertalanffy, »General System Theory«, New York 1968; M. D. Mesarovic, »Systems Research and Design«, New York 1961; F. E. Emery (ed.), »Systems Thinking«, Harmondsworth 1972.

³⁸ Nekdo je pravilno pripomnil, da je sociologija stratifikacije razvila od 2/3 zgodovine do 2/2 matematike.

»poudarja ‚novi humanizem‘ na teoretični ravni humanistični predmet sociologije, s tem da v zapletenem in spremenljivem političnem, ekonomskem in kulturnem okolju podčrtuje vlogo pomenov in vrednot... Na metodološki ravni odklanjajo rigoristične znanstvene metode... v korist ohlapnejše metodologije, kot je opazovanje z udeležbo, ki po njihovem omogoča, da doumemo kakovostno razliko med družbenim življenjem in drugimi pojavi.«³⁹

Teoretične in raziskovalne smeri, katerih vpliv in popularnost na ameriškem območju sta dokaz uspehov »novega humanizma«, so predvsem: simbolični interakcionizem, ki nadaljuje posebno ameriško izročilo Cooleya, Thomasa in G. H. Meada,⁴⁰ fenomenologija, ki črpa navdih iz nemške filozofije — v ameriško sociološko areno jo je presadil A. Schutz⁴¹ — in dve močno reklamirani »novosti« — etnometodologija H. Garfinkla in dramaturška teorije E. Goffmana.⁴²

Ameriška sociologija je tako znova priča zelo starega spora, ki ga lahko opredelimo kot dilemo: znanost ali humanistika. Tu se posebno jasno pojavljajo vse težave teoretične dezintegracije; raziskovalci obeh tradicij so se nehali kratko malo med seboj razumeti. Predstavnik matematične orientacije, dekan oddelka za sociologijo v Berkleyu Artur Stinchcombe, ki je sicer znan po nekoliko ekstravagantnih idejah, je nekega dne izobesil na razglasno desko pismo, ki ga je dobil od zelo vplivnega »novega humanista«: »Dragi Artur, sprejel sem tvoj članek, ki se mi zdi zelo zanimiv, toda žal ne razumem niti enega stavka.«

4. Četrto vprašanje se glasi: kakšni so zaželeni raziskovalni rezultati sociologije? Na to vprašanje na splošno ne odgovarjajo eksplicite, lahko pa odgovor razberemo iz tekoče raziskovalne prakse. Na eni strani so tisti, za katere so cilj konkretni, preverjeni, opisani podatki, ki ne prestopajo meje neposredne splošnosti, ki samo povzemajo opazovanje ali v skrajni meri dosega obliko ozkih empiričnih generalizacij, ki se opirajo na ekstrapolacijo tega, kar je bilo opaženo v nekoliko širšem razredu družbenih pojavov. Zdelo bi se, da je ozko empiricistična tradicija, ki je gospodovala v ameriški sociologiji neposredno v povojnem razdobju, enkrat za vselej premagana.⁴³ Vendar piše L. Warshay spomladi leta 1973 v referatu, v katerem povzema aktualne raziskovalne tendence v ameriški sociologiji, takole: »Najznačilnejša poteza je, da je večina sociologov empirikov. Razločne večine opravljenih raziskav ne usmerja nobena eksplicitno formulirana teorija. V najboljšem primeru se teoriji plača zgolj besedni davek, še pogosteje pa jo obravnavajo s prezirom ali sovraštvom kot področje neutemeljenih in nevarnih spekulacij. Teorija je nekaj, kar naj bi nastalo kot rezultat induktivnih raziskovanj, kot njihov seštevek, ne pa kot organizirajoča perspektiva... Večina raziskav kratko malo korelira dvojne operacionalno opredeljenih pojmov: npr. razredno pripadnost s političnimi pogledi, prvorojenstvo s poklicnim uspehom, družinsko ozračje z verjetnostjo hudodelskega ravnanja itn.«⁴⁴ Zadostuje, da prelistamo zadnje letnike *American Sociological Review* ali *American Journal of Sociology*, pa se prepričamo, da Warshay ne pretirava. Ozki empirizem znova praznuje zmago slavje v sociologiji, tem laže, ker se pogosto skriva za imponirajočo fasado prefinjenih statističnih in računalniških

³⁹ Warshay, op. cit., str. 25.

⁴⁰ H. Blumer, »Symbolic Interaction«, Englewood Cliffs 1969; T. Shibutani, »Society and Personality«, Englewood Cliffs 1961; A. J. Blasi, »Symbolic Interactionism as Theory«, »Sociology and Social Research«, vol. 56, 1972, št. 4, str. 453—465.

⁴¹ P. L. Berger, T. Luckman, »The Social Construction of Reality«, New York 1966, E. A. Tiryakin, »Existential Phenomenology and Sociological Tradition«, »American Sociological Review«, vol. 30, 1965, str. 674—688.

⁴² Prim. Garfinkel, op. cit., in E. Goffman, »Interaction Rituals«, Garden City 1967; E. Goffman, »Strategic Interaction«, Philadelphia 1969.

⁴³ Širšo oznako te tendence podajam v svoji knjigi »Teorija i wjaśnienie: z metodologicznych problemow socjologii«, Warszawa 1974, str. 12—14 in 21.

⁴⁴ L. H. Warshay, »Domination of Sociology by Small Theories and by Empiricism«, Wayne, State University (razmnoženo), str. 6.

računov. Zdi se, da ameriški sociologi pozabljajo, da, kot opozarja Hauser: »Ni nujno, da hektarji razpredelnice z več spremenljivkami dejansko prispevajo k razvoju družbene znanosti, čeprav je neizmerno lahko, da jih zamenjujemo s takšno znanostjo.«⁴⁵

Vrnitev k ozkemu empirizmu je mogoče razložiti s tem, da na drugi strani bari-kade še vedno kraljuje tendenca, ki jo je Barrington Moore pred leti označil z ime-nom *nova formalistična sholastika*.⁴⁶ Bistvo te tendence je želja, da aprioristično konstruirajo vseobsežne nebotičniško splošne pojmovne sheme, ki naj bi osvetlile celoto družbenega življenja v vseh njegovih vidikih. Nedvomna prednost takšnih shem je na splošno urejena arhitektonika (logična skladnost), edina, vendar pa zelo pomembna pomanjkljivost pa je popolna ločitev od sveta družbenega izkustva (empirična nepreverljivost). Vrhunski primer te tendence je bogata in zelo vplivna ustvarjalnost Talcotta Parsonsa. Po že citiranih raziskavah Riedesla se je tretjina vseh citatov v treh vodilnih socioloških revijah v razdobju 11 zadnjih let nanašala na dela Parsonsa in druga med najbolj citiranimi knjigami (po R. Mertona *Social Theory and Social Structure*) je »bil Parsonsov »Družbeni sistem«.⁴⁷ Nič čudnega, da pojem teorije največkrat izenačujejo s teorijo à la Parsons in da se treznejši raziskovalci rešujejo s prebegom v ozki empirizem. Pred enajstimi leti je G. Homans pisal: »Sociologija moje dobe je doživela močno nihanje med skrajnostmi, zdaj ji je potrebno nekoliko ravnotežja. Ko smo utekli pred strašilom zbiranja podatkov, smo padli v objem splošne teorije, ki je brez velikih podatkov.«⁴⁸ Dandanes se nihalo bliža zadnji točki nasprotna skrajnosti. Dilema: teorija ali empirija — morda najbolj varljiva in navidezna med vsemi dilemami, s katerimi se spopada sociologija, odkar je nastala — spet oživlja v ameriški sociologiji v sedemdesetih letih.«

5. Naslednja dilema se pojavlja v odgovoru na peto vprašanje: kaj odloča o izbiri raziskovanega problema? Na eni strani gospoduje prijem, ki so ga označili za *tehnocentrističnega*: »... na področju raziskovalnih tehnik,« piše R. Bierstedt, »se oblikuje zanimiv paradoks: čim bolj postajajo precizne in učinkovite, tem bolj pogostje vplivajo na izbiro problematike, ki naj bi jo raziskovale... in s tem neodvisno vplivajo na spoznavne naloge sociologije.«⁴⁹

To se zelo izrazito nanaša na raziskave, v katerih uporabljajo računalnike, simulacijske tehnike in prefinjene statistične postopke. Na enem zasedanj seminarja doktorandov v Harvardu je sicer zelo razsoden študent, ki sem ga vprašal glede teme njegove doktorske disertacije, odgovoril: »Ne vem še popolnoma, kaj bom raziskoval, toda gotovo bom uporabil regresijsko analizo.«

Različne banalne teme postajajo predmet raziskav samo zaradi tega, ker jih bo lahko elegantno statistično obdelati, na drugi strani pa veliko pomembnih problemov ni obdelanih zaradi tega, ker ni programa, ki bi jih omogočil obdelati na IBM stroju. Na primer, kot piše Mack: »Pritisk, da se uporabijo prav določena raziskovalna orodja, je delno odgovoren za to, da v sodobni sociologiji ni zgodovinske perspektive in da se zanemarja analiza procesov... Strukturalna perspektiva v socialni teoriji je rezultat udobnosti, lažje je prešteti podatke v nekem časovnem trenutku kot pokazati, kako se to, kar štejemo, spreminja v času.«⁵⁰

Na drugi strani pa se srečamo s prijemom, ki se zdi, da tudi ni kar najboljši za razvoj sociologije. Med mlado generacijo sociologov je namreč zelo pogosto

⁴⁵ Prim. R. Bierstedt (ed.), »A Design form Sociology: Scope, Objectives and Methods«, Philadelphia 1969, str. 128.

⁴⁶ Prim. Sztompka, op. cit., str. 15—18 in 22.

⁴⁷ Prim. Riedesell, op. cit., str. 18.

⁴⁸ G. C. Homans, »Sentiments and Activities«, Glencoe 1962, str. 49.

⁴⁹ Bierstedt, op. cit., str. 149.

⁵⁰ R. W. Mack, »Theoretical and Substantive Biases in Sociological Research«, v: M. Sherif, C. W. Sherif (ed.), »Interdisciplinary Relationships in the Social Sciences«, Chicago 1969, str. 54.

prepričanje, da mora raziskovalna tematika odgovarjati izključno na ozko pojmovana »družbena naročila«, odgovarjati izključno na vprašanja, ki jih narekuje družbeno življenje v danem, konkretnem zgodovinskem trenutku, v dani, konkretni družbi. Ozki prakticismem namreč želi, da bi v Ameriki sedemdesetih let raziskovali predvsem prestopništvo v velikih mestih, narkomanijo, črnsko vprašanje, študentsko gibanje, politično apatijo, obrobno emigrantov v družbi, korupcijo administrativnega aparata, imperializem v zunanji politiki itn., v drugih deželah pa očitno drugačne probleme, ki so v središču družbenega zanimanja. To je pravzaprav zelo zožena oblika sociološke usmeritve. Tu pozabljajo na nauk, ki sledi iz vse zgodovine naravoslovja, namreč da ozko prakticistično gledišče nikoli ni pripeljalo do pomembnih dosežkov. Vsak znanstveni problem, torej tudi sociološki problem, ima namreč dvojen pomen: praktični in teoretični. Pri oceni prvega vidika je treba upoštevati mrežo družbenih problemov ali naloge, ki zahtevajo neodložno razrešitev; drugi vidik pa ocenjujemo z gledišča aktualnega stanja družbene znanosti, pojmov ter trditve, ki se nanašajo na družbo, in iz tega izvirajoče avtonomne raziskovalne imperativne. Če se omejimo zgolj na prvi aspekt, pri tem pa pustimo popolnoma ob strani drugega, se odpovemo znanstvenim, posplošujočim ambicijam sociologije.

Dilema *tehnocentrizma* in *ozkega prakticisma* stoji tako tudi pred ameriški sociologi in zahteva novo razrešitev.

6. Zadnje, šesto vprašanje se glasi: kaj je pravi predmet sociologije, na kaj se nanašajo temeljni sociološki zakoni? Predstavniki *individualističnega* ali *redukcionističnega* stališča se nagibajo k temu, da reducirajo vse značilnosti človeške družbe na poteze posameznikov, ki sestavljajo družbo.⁵¹ Očitno je, da ima takšno stališče lahko bolj ali manj skrajne različice, pač glede na to, kakšno vrsto značilnosti pripisujejo posameznikom. Ko posameznika označuje z njegovo družbeno situacijo, z njegovimi »kontekstnimi značilnostmi«, je teza redukcionizma analitično pravilna, toda hkrati vsebinsko prazna. Če npr. skupaj z R. Brownom priznamo kot značilnost posameznika skupek družbenih odnosov, v kakršnih je z drugimi posamezniki, je očitno, da ne more biti družbena struktura (že *ex definitione*) nič drugega kot vsota takšnih značilnosti posameznikov. V močnejši, vsebinsko bogatejši različici, ki jo reprezentira npr. teorija menjave Homansa in Blaua, so za posameznika značilne njegove behavioralne karakteristike, posebno t.i. elementarno družbeno vedenje. Splošne zakonitosti, ki se nanašajo na elementarno družbeno vedenje, ki jih je formulirala psihologija učenja (npr. zakon efekta), in nekatere trditve, ki združujejo (composition laws), naj bi zadostovale za to, da pojasnijo vse vidike družbenega življenja. Temeljno nalogo družbenih ved tukaj pojmujejo kot odgovor na vprašanje: »Na kakšen način vedenje večjega števila posameznikov konstituira značilnost družbenih skupin. Osrednji problem ni analiza, marveč sinteza, ni toliko odkrivanje temeljnih načel, ker so ta že znana, marveč to, da pokažemo, kako se znana splošna načela, ki se pojavljajo v vedenju večjega števila ljudi in večjega števila skupin, povezujejo med seboj, da bi po določenem času ustvarila, ohranila ali morda preoblikovala temeljne družbene pojave.«⁵² Homansova koncepcija, ki je v zadnjih letih čedalje bolj vplivala v Ameriki, vsebuje veliko navdihujočih razmišljanj in je z vseh vidikov primerna za resno razpravo.⁵³

Tega pa ni moči reči za tretjo, skrajno varianto redukcionističnega stališča. Ne samo, da tu jemljejo za temeljno lastnost človeka njegove fizične gibe, marveč celo družbene strukture, skupine, organizacije, institucije obravnavajo kot ohlapne povezave gibajočih se posameznikov. Ker nimam boljšega izraza, predlagam, da to

⁵¹ Prim. R. Borger, F. Cioffi (ed.), »Explanation in the Behavioral Sciences«, Cambridge 1970, str. 297–306.

⁵² G. C. Homans, »The Nature of Social Science«, New York 1967, str. 1, str. 106.

⁵³ Pri nas je znana večidel po delu A. Malewskega »O zastosowaniach teorii zachowania«, Warszawa 1964.

konceptijo imenujemo »lutkovna teorija družbe«. Pred menoj je klinična oblika takšne teorije, ki bi bila lahko vir za smeh v študentskem kabaretu, ki pa neha zabavati, če vemo, da je bila predstavljena v obliki referata na pomembnem sociološkem kongresu spomladi 1973. Avtor W. R. De Maree trdi v njem med drugim: »Temeljni kazalec empiričnih družbenih pojavov je zunanje vedenje (fizični gibi) človeških bitij... Vedenje opredeljujemo skladno z instrumentalno psihologijo Skinnerja — kot fizične gibe... Družbeno vedenje je akt fizičnega gibanja danega posameznika, ki služi kot spodbuda fizičnih gibov drugih posameznikov... Družbena organizacija je ime, ki se nanaša na skupek posameznikov, ki se obnašajo (kar se izraža v fizičnih gibih) skladno z vedenjem (fizičnimi gibi) drugih posameznikov... Posamezniki ustvarjajo, pristopajo, ohranjajo, poživljajo ali razpuščajo družbene organizacije, ker so za takšno vedenje bolje nagrajeni kot za nasprotno... Zgodovina okrepitev, ki se jim je podredilo vedenje voditeljev organizacij za čas njihovega življenja, določa karakter organizacije.«⁵⁴

Ko so ga vprašali, kaj je v tem primeru z medčloveško komunikacijo, z govorom, jezikom, s simboli, pomeni, je avtor odgovoril, da govor ni nič drugega kot gibanje ust. Treba je lojalno priznati, da se je ta referat srečal z ostro kritiko udeležencev kongresa. V njem ne moremo videti torej izraza kakšnih širših tendenc. Toda čeprav je vzniknil ob robu prevladujočih usmeritev, razločno pokaže, do kam pripelje skrajna in nekritična verzija redukcionizma.

Alternativni predlog pa je v njegovi skrajni verziji prav tako težko sprejemljiv. Privrženci t.i. metafizičnega holizma ali *emergentizma* se namreč nagibajo k temu, da pripisujejo družbi bistvo, ki je popolnoma nad posamezniki, da vidijo v lastnostih celote popolnoma specifične lastnosti, ki se že v načelu ne dajo reducirati na elemente lastnosti. Družbena dejstva so dejstva *sui generis*, družbene zakonitosti so zakonitosti *sui generis*. Nobena dejstva in nobeni zakoni, ki zadevajo posameznike, njihove motivacije, dispozicije, stališča, vedenje, ne zadostujejo, da bi ugotovili dejstva in zakone, ki zadevajo družbo, njeno stanje in preobrazbe. Reifikacijo družbene celote *implicito* najdemo v številnih socioloških delih. Najlaže jo odkrijemo v delih iz kroga strukturalnega funkcionalizma in tudi v teoriji sistemov. Treba pa je poudariti, da sama logika funkcionalnega ali systemskega prijema niti najmanj ne vsiljuje emergentističnega stališča. Kot program pa najdemo to usmeritev v delih fenomenologov in teoretikov kulture.

Tudi šesta dilema: *posameznik ali družba*, je tako še vedno aktualna v ameriški sociologiji.

TRETJE MERILO: PARADIGMA

»Konflikt doktrin ne pomeni propada, marveč možnost.«
(A. N. Whitehead)

»Krize so nujen pogoj za nastanek novih teorij.« (T. S. Kuhn)

Ameriška sociologija je območje konflikta dveh skrajnih usmeritev sociologije. Prvo lahko zaradi pomanjkanja boljšega imena označimo kot eksaktni model in sestavljajo jo naslednja izhodišča: scientizem, kognitivizem, naturalizem, empirizem, tehnocentrizem in individualizem. Drugo, za katero predlagam, da jo imenujemo *ohlapni model*, je zgrajena na nasprotnih temeljih: antiscientizem, aktivizem, antinaturalizem, konceptualizem, prakticizem in emergentizem.⁵⁵ V takšni

⁵⁴ W. R. De Maree, »Operant Sociology: A Behavioral Model of Man and Social Organization«, (razmnoženo), Milwaukee 1973, str. 3, 10, 15, 16, 18.

⁵⁵ To je očitno analitična poenostavitev. Lahko sprejmemo nekatera izhodišča eksaktnega (ali ohlapnega) modela, druga pa zavržemo. Posamezna izhodišča niso nujno tako logično povezana.

večslojni polarizaciji stališč, ki se nanašajo na temelje sociološkega spoznanja, vidim bistvo krize ameriške sociologije sedemdesetih let.

Kakšna je perspektiva? Predvidevanje smeri v razvoju znanosti je gotovo zelo tvegano. Če pa vzamemo, da se ne bodo pojavile popolnoma nove rešitve, ki bi v celoti spremenile obzorja znanosti o družbi, in tudi, da ne bo propadel sam predmet sociologije, človeška družba — kar pa je v termonuklearni dobi strašno navzoča možnost — se zdi, da so možne tri razvojne tendence. Najprej si lahko predstavljamo, da bi zagospodoval ali celo izključno zavladal eksaktni model, tako da bi se sociologija spremenila v novo »socialno fiziko«. Drugič — poglobitveni vpliv ali celo izključno gospostvo bi dobil skrajno ohlapen model, kar bi pomenilo, da se je sociologija preoblikovala v filozofijo ali ideologijo. Obe omenjeni različici bi po mojem mnenju pomenili poglobitev krize. Je pa še tretja možnost — dialektična možnost, da iz tez eksaktnega modela in antitez ohlapnega modela nastane sinteza v obliki novega modela, ki bi ga imenoval ravno *dialektični model*.

Ta model bi pripomogel k razrešitvi vseh šesterih dilem, odpravil bi polarizacijo in bi pomenil tudi zmago nad krizo. Dasi je dokaj daleč do tega, da bi se izkristaliziral v ameriški sociologiji ta model, se vendar že danes pojavljajo dela, ki dovoljujejo sklep, da je ravno to tista nova paradigma, ki čakajo nanjo ameriški sociologi. Opišimo čisto na kratko njene posebne vidike.

1. Namesto scientizma in antiscentizma dialektični model formulira model angažirane znanosti, ki se ne izmika vrednotenju, vendar ga skuša utemeljiti na objektivni diagnozi, eksplanaciji in prognozi, skratka, takšna znanost, v kateri termina »znanstvena ideologija« in »ideološka znanost« zgubita naravo notranjega nasprotja. Dela Gouldnerja, Myrdala, Friedricha,⁵⁶ ki polemizirajo z webrovskim postulatом value — free sociology, ki pa hkrati ne pretrgajo zveze z znanstvenim idealom sociologije, so dober primer takšnega dialektičnega pojmovanja.

2. Namesto kognitivizma dialektični model formulira postulat uporabne znanosti, ki je miselna podlaga praktičnega delovanja. Če je v skrajnih pojmovanjih cilj sociologije bodisi spoznanje, bodisi delovanje, postane tukaj cilj spoznanje zaradi delovanja in spoznavno utemeljeno delovanje. Takšen prijem se je izrazil v številnih člankih v zborniku Bennis, Benne in China, ki je posvečen planiranju družbenih sprememb.⁵⁷

3. Namesto naturalizma in antinaturalizma formulira dialektični model postulat humanistične znanosti, to je znanosti, ki priznava rigorozna metodološka pravila, ki so značilna za vsako znanost, vendar ne pozablja, da je njen predmet specifičen — družba in človek. »Zdi se mi,« je pisal v letu 1969 Hubert Blalock, »da smo priče čedalje tesnejšega zблиževanja dveh nazorov med ameriški sociologi — namreč tistih, ki bi jih lahko imenovali ‚verbalni teoretiki‘, in tistih, ki jih imenujejo ‚kvantitativni empiriki‘.«⁵⁸ Če ta diagnoza drži, pomeni postopno premagovanje dileme humanist ali znanstvenik v korist njune sinteze.

4. Namesto empirizma in konceptualizma formulira dialektični model postulat empirične teorije, kar pomeni takšno usmeritev teoretične refleksije, ki bi bila zmerom posplošitev empirije in bi se potrjevala v empiriji, in pa takšno usmeritev empiričnih raziskav, ki bi jih zmerom inspirirala teorija in ki bi preverjale teorijo.⁵⁹ Tak ideal, ki ga je že pred več leti propagiral Robert Merton, se je najpopolneje izrazil v številnih »teorijah srednega dosega«, posebno na področju mikrosociolo-

⁵⁶ Prim. R. Friedrichs, »Dialectical Sociology: Toward a Resolution of the Current Crisis in Western Sociology«, »The British Journal of Sociology«, Vol. 83, 1972, št. 3, str. 263—274; A. Gouldner: »Anti-Minotaur: The Myth of a Value — Free Sociology«, v: Bennis, Benne, Chin, op. cit., str. 604—618; G. Myrdal, »Objectivity in Social Research«, New York 1969.

⁵⁷ Prim. Bennis, Benne, Chin, op. cit.

⁵⁸ Prim. Bierstedt, op. cit., str. 116.

⁵⁹ Eksplikaciji takšnega ideala empirične teorije posvečam svojo knjigo »Teoria i wyjaśnienie...«.

gije.⁶⁰ Naj opozorimo na teorijo o družbeni vlogi, referenčnih skupinah, dvostopnem toku informacij in na številne druge. Najnovejši primer takšnega pojmovanja socioloških raziskav so lahko dela, ki jih je navdihnili Homanova teorija menjave.⁶¹

5. Namesto tehnocentrizma in ozkega praktikizma formulira dialektični model postulat problemocentrizma, to je takšnega prijema, pri katerem o izbiri enako odločata dve njegovi značilnosti: na eni strani teoretični pomen, tj. pričakovani vpliv na razreševanje bistvenih teoretičnih problemov, zapolnitev praznin v obstoječih koncepcijah, preverjenje obstoječih hipotez, rešitev sporov med koncepcijami, ki med seboj tekmujejo; na drugi stani pa pragmatični pomen, to je morebitna vloga pri odpravljanju družbeno škodljivih pojavov in procesov in uvajanju zaželenih pojavov in procesov. Če naj sežem po klasičnem primeru, naj omenim delo Gordona Allporta o rasnih predsodkih,⁶² ki ima seveda poglobitni pomen za nekoliko psihosocialnih teorij, imelo pa je tudi praktični cilj in je v neki meri vplivalo na uvedbo konkretnih desegregacijskih ukrepov. Raziskave Clowarda in Chlina.⁶³ ki bistveno bogate teorijo deviantnega vedenja, so hkrati bile uporabljene v politiki preprečevanja mladoletniškega prestopništva. Isto lahko trdimo o številnih razpravah s področja sociologije družine, industrijske, urbane in ruralne sociologije.

6. Končno — šestič — namesto redukcionizma in emergentizma formulira dialektični model postulat o povezanosti posameznika in celote. Posameznika obravnava v kontekstu njegovih družbenih pogojenosti, družbo pa kot produkt delujočih posameznikov. Še do nedavna je bilo takšno pojmovanje v oblakih neizpolnjenih zahtev. Šele teorija sistemov je poskušala precizno postaviti problem in njegovo razreševanje z novimi pojmovnimi orodji kibernetike, teorije informacij, teorije odločanja, teorije iger. Ta prizadevanja so šele v začetnem stadiju vendar jim je po mojem mnenju vredno pazljivo slediti. Najnovejši deli, ki sta posvečeni tem vprašanjem, sta W. Buckleya »Sociologija in splošna teorija sistemov«⁶⁴ in R. Ackoffa in F. Emeryja »On Purposeful Systems«.⁶⁵

V vidikih spolarizirane ameriške sociologije najdemo tako prvine metodološkega modela, ki sem ga imenoval dialektičnega. Ni treba posebej dodajati, da bi morebitna zmaga tega modela na ameriškem območju pomenila bistveno približanje tamkajšnje sociologije marksizmu, vsaj na metodološki ravni. Izhodišča dialektičnega modela so dokaj blizu tistemu, kar imenujemo marksistična koncepcija družbenih ved.

V zbližanju z marksizmom vidijo nekateri ameriški sociologi znamenje krize. Če sledimo našemu razmišljanju, bi bilo to, nasprotno, bistvena možnost metodološke obnove.

Studia sociologiczne, 2/1974, Prevedel D. B.

⁶⁰ Prim.: R. K. Merton, *On Theoretical Sociology*, New York 1967.

⁶¹ J. Berger, M. Zelditch, B. Anderson, »Sociological Theories in Progress«, Vol. II, New York 1972.

⁶² G. W. Allport, »The Nature of Prejudice«, Reading 1954.

⁶³ R. A. Cloward, L. E. Ohlin, »Delinquency and Opportunity«, New York 1960.

⁶⁴ W. Buckley, »Sociology and Modern Systems Theory«, Englewood Cliffs 1967; W. Buckley (ed.), »Modern Systems Research for the Behavioral Scientist«, Chicago 1968.

⁶⁵ R. L. Ackoff, E. E. Emery, »On Purposeful Systems«, Chicago 1972.

Nekateri problemi odnosa sociologije do družbene prakse*

Iskanje odgovorov na različna vprašanja o položaju človeka in o njegovih odnosih v danih družbenih razmerah, o obstoju, delovanju, razvoja in spreminjanju skupin, raznovrstnih institucij in organizacij bodisi v globalni družbi ali pa v njenih ožjih segmentih, je pripeljala do tega, da se je začela sociologija razvijati in uveljavljati kot znanstvena disciplina. Razmišljanja o pomenu sociologije v sodobni družbi pogosto izhajajo iz ugotovitev, kot sta npr. naslednji: »Takšen pomen, kot ga je imela teologija za srednjeveško fevdalno družbo in filozofijo za čas prehoda v moderno ima za industrijsko družbo sociologija«¹; ali »sociološka imaginacija je obeležje vsega tistega, kar je najboljše v sodobnih študijah o človeku in družbi«². Čeprav zvenijo takšne ocene mogoče preveč optimistično in samovšečno, pa jim vendarle lahko pritegnemo, saj opozarjajo na dejstvo, da je sociologija v bistvu nezamenljivo sredstvo spoznavanja in razlaganja, sredstvo samozavedanja visoko diferencirane in strukturirane sodobne družbe, s tem pa tudi nepogrešljiv element njenega spreminjanja.

Nezamenljivost sociologije je očitna, če razumemo sociologijo kot znanost, to je, kot celoto tistih spoznanj, ki izhajajo od dejanskega, ki so resnična, preverljiva v teoretični in praktični dejavnosti, ki so komunikabilna, sistematična in logično koherentna in ki na abstraktni ravni izražajo bistvo pojavov. Kot takšna je sociologija družbeno angažirana; od konkretnih družbenih zgodovinskih okvirov pa je odvisno, kakšna je njena kvalitativna usmerjenost³. Ta usmerjenost se lahko giblje na kontinuumu od pretežno apologetskega odnosa do obstoječega stanja, do tistih kritičnih spoznanj, ki v okviru tega stanja odkrivajo elemente njegovega preseganja. Zavrlo tega tudi prihaja — kljub načelnemu strinjanju, da je sociologija nezamenljiva — do večjih ali manjših razlik med nosilci »sociološke imaginacije« in tistimi, ki bi naj upoštevali njihova odkritja.

* Članek je prirejen po delu poglavja (»Teoretična izhodišča in okvir raziskave«) iz raziskovalne naloge: »Sociologija in dejavnosti sociologov v razvoju naše družbe«, ki jo je avtorica končala v začetku leta 1974 na FSPN. Nalogo sta financirala SBK in RIS. V tem članku se ne dotikam posebej problemov odnosa sociologov do družbene prakse na Slovenskem, temveč obravnavam izkušnje in tendence razvoja sociologije kot praktične dejavnosti v nekaterih drugih državah.

¹ R. Dahrendorf: »Pfade aus Utopia«, Piper Verlag, München 1968, str. 64.

² C. W. Mills: »Sociološka imaginacija«, Savremena škola, Beograd 1964, str. 11.

³ Za slovensko sociologijo še nimamo raziskane te usmerjenosti.

Pojmovanje sociologije kot angažirane družboslovne discipline opazimo pri vseh njenih pomembnejših utemeljiteljih. Že A. Comte, ki je znan kot formalni utemeljitelj sociologije (dejanski S. Simone) in kot utemeljitelj pozitivizma, je bil daleč od scientizma. Pri opredeljevanju konkretne vloge sociologije je zastopal stališče izrazite angažiranosti, torej zveze med teoretičnimi sociološkimi prizadevanji in praktično družbeno akcijo. Znana — in vedno aktualna — je Comtova parola: »savoir pour prévoir, prévoir pour pouvoir«⁴. Izhajajoč iz takšnega načela, je v sociologiji videl disciplino, ki naj »pozitivni«⁵ politiki nudi tiste možne modele družbenega spreminjanja — na temelju predhodnega teoretičnega obravnavanja — ki vodijo k utrjevanju družbenega reda.

Prav po tej konkretni vsebinski naravnosti sociologije glede reorganizacije družbe se bistveno razlikuje Comteova koncepcija od Marxove, čeprav bi lahko pri obeh govorili o povezovanju vloge znanstvenika z vlogo družbenega reformatorja. Tako pri Comtu kot pri Marxu gre za spoznano in priznano potrebo po spreminjanju družbe. Na *formalni ravni* primerjave je, recimo, Marxova 11. teza o L. Feuerbachu⁶ zelo blizu, če ne enaka Comtovemu načelu o vlogi znanosti in znanstvenikov (družboslovcev). Tudi končni ideali, ki determinirajo potrebo po družbeni preobrazbi, so pri obeh *na videz enaki*: ideal humanistične družbene urejenosti. Vendar so izhodišča in sredstva za doseg tega cilja bistveno različna: Comtova elitistična koncepcija humanizma (dolžnost »peuple« je, da se podreja) je v neposrednem nasprotju z Marxovo koncepcijo socialističnega humanizma (svoboda posameznika je pogoj za svobodo vseh). Marx vidi v obstoju družbenih (zlasti razrednih) nasprotij gibalno silo družbenega razvoja, Comte pa vidi v teh pojavih znamenje družbene bolezni, razkrajanje družbenega organizma.

Kot je pokazal poznejši razvoj sociologije, so takšna načela o angažiranosti sociologije, kot jih srečamo na začetku, dejansko obče sprejeta; vendar pa sama načela⁷ še ne opredeljujejo tudi usmerjenosti v konkretnem angažiranju sociologije in njenih nosilcev — sociologov, prav spričo dejstva, da se družbeni pojavi razvijajo po posebnih zakonitostih in da obstaja v družbenem prostoru vedno več alternativ.

Med utemeljitelji sociologije, ki so izrazito poudarjali angažiranost discipline, velja omeniti tudi E. Durkheima, ki je menil, da se ne bi

⁴ Citirano po A. Flamengu: »Saint-Simon i Auguste Comte«, Matica Hrvatska, Zagreb 1966, str. 93.

⁵ Ta označba politike je izrazito vrednotna in se navezuje na interese zmagovite buržuazije po francoski revoluciji.

⁶ »Filozofi so svet samo različno interpretirali, gre za to, da ga spremenimo.«

V K. Marx-F. Engels: Izbrana dela, CZ, Ljubljana 1971, zvezek II., str. 35.

⁷ Zato lahko takšna načela, izločena iz konkretnih zgodovinskih družbenih okvirov, služijo kot izhodišča in opora vrednotno diametralno nasprotujočim si usmeritvam.

splačalo sociološkemu raziskovanju posvetiti niti ene ure, če ne bi pozneje izkoristili njegovih ugotovitev v praksi.

Uporaba rezultatov sociološkega raziskovanja pri spreminjanju družbenih pojavov, bodisi na ravni globalne družbe ali v njenih posameznih strukturnih segmentih, je pa tudi tisti dejavnik, ki pogojuje sam razvoj discipline. Stopnja učinkovitosti uporabe socioloških spoznanj je odvisna od poznavanja splošnih, posebnih in posamičnih družbenih zakonitosti, od validnosti rezultatov in ocene konkretnega družbenega stanja, ki o(ne)mogoča uresničevanje določene akcije. Površno in nepoglobljeno obravnavanje družbenih pojavov vodi k neuspešnosti pri reševanju družbenih problemov. Upoštevanje te nujne zveze med teorijo in prakso je še toliko pomembnejše v sodobnosti, ko se sociologija razvija kot posebna profesija, katere pripadniki so v pogojih visoko razvite delitve družbenega dela in znanstvene dejavnosti še posebno zainteresirani, da prezentirajo različnim institucijam in drugim družbenim dejavnikom take rezultate, ki bi bili praktično uporabljivi.

Pri obravnavi odnosov med sociologijo in družbeno prakso je brez dvoma posebnega pomena obravnava vloge sociologa kot praktičnega nosilca te discipline. To vprašanje postane aktualno takrat, ko je v konkretni družbi sociologija že institucionalizirana, torej ko postane akademska disciplina in ko se na akademski ravni vzgajajo strokovnjaki sociologi, ko se začenja proces profesionalizacije discipline in ko disciplina razpolaga z različnimi mediji, ki obveščajo širšo javnost o njenih dosežkih. To je čas, ko si nosilci discipline zastavijo vprašanje: kje smo, kaj hočemo in kaj lahko storimo?

Po mnenju nekaterih sociologov⁸ je razpravljanje o vprašanjih, ki so bolj organizacijsko-tehnične narave, znamenje, da se disciplina še ni konsolidirala, bodisi v notranjem, znanstvenem pogledu, bodisi da še ni našla svojega mesta v družbi. Če je ta kazalec nerazvitosti sociologije še sprejemljiv pri pojasnjevanju začetne vloge sociologije v določeni družbi, pa nas njegovo soočanje z drugačnimi razmerami — recimo, močan prerod razmišljanja o konkretni vlogi in odgovornosti sociologov v ameriški družbi v zadnjih nekaj letih — postavlja pred zahtevo, da to mnenje dopolnimo. To ni lahka naloga; na temelju različnih izkušenj pa lahko domnevamo, da so vprašanja konkretnega položaja in vloge sociologije v družbi vselej aktualna.

V razvoju se lahko sociologija v določeni družbi najde in (začasno) utrdi, lahko pa se tudi izgubi⁹, seveda ne absolutno, pač pa relativno. To pomeni, da ostajajo nekateri družbeni problemi, zlasti tisti, ki prizadevajo podrejene sloje v družbi, za sociologijo »nezanimivi«. »Izgube« so lahko

⁸ Npr. I. Kuvačić, »O perspektivama razvoja naše sociologije«, »Sociologija«, 1966, št. 1—2, str. 155.

⁹ Eksplicitno so opozorila te relativne izgube prisotne v kritičnih delih nekaterih sodobnih sociologov (npr. R. Dahrendorf — »Phade aus Utopia« itd., zlasti pa C. W. Mills »Sociološka imaginacija«).

zelo različne in odvisne od naravnosti pomembne determinante samega obstoja in razvoja sociologije — družbenega sistema na eni strani ter od stopnje razvoja in avtonomije sociologije kot znanosti na drugi strani.

Kot izrazit primer, kako se je sociologija kot kritična družboslovna disciplina skoraj popolnoma izgubila, lahko navedemo razvoj nemške sociologije v času nacionalsocializma. V tem obdobju je v Nemčiji lahko obstajala le tista sociologija, ki je eksplicitno podpirala ideologijo nacionalsocializma in izhajala iz nje, ki se je podredila »nacionalni« ideji in kultu vodje. Kot kritična sociologija ni mogla obstajati, zato so mnogi eminentni sociologi morali emigrirati (Oppenheimer, Mannheim, Horkheimer, Adorno, Salomon, Elias in vrsta drugih). Peščica popolnoma konformističnih sociologov pa je imela leta 1934 v Jeni edini sestanek za časa Hitlerja; na njem je bilo poudarjeno, da je primarni predmet sociologije »sociologija skupnosti, kakor jo je opredelil führer, in ugotavljanje pomena rasnega položaja v skupnosti«¹⁰.

Konkretna vloga sociologov v družbi je torej tisto področje, ki ga označujemo kot pretežno odvisno in *labilno*, kar vpliva tudi na trajne napore za (re)konceptualizacijo vloge sociologov. Vloga sociologa se lahko precej spreminja predvsem glede na predmet, ki je deležen osrednje pozornosti sociologije in sociologov. Če gledamo na zgodovinski razvoj sociologije, potem lahko ugotovimo, da je v začetku usmerjena pozornost sociologov na grandiozne, vseobsegajoče koncepte družbe (npr. A. Comte, H. Spencer, itd.), ki jih ni bilo mogoče empirično preverjati. V prvi polovici 20. stoletja pa se sociologija preusmeri na proučevanje mikrosocialnih problemov, zlasti v vseh smereh behaviorizma, katerega sad je močno napredovanje metodologije in konkretnih raziskovalnih tehnik. Omejevanje raziskovanja na mikrosocialne probleme, pretirano poudarjanje pomena tehničnih raziskovalnih metod na eni strani ter nepovezanost s teorijo globalnih družbenih struktur in dinamike in rastoči pomen »superteoretične«¹¹ sociologije — vse to je pripeljalo do hiperprodukcije takih sociologov, »ki poznajo sociologijo bolje kot lastno družbo«,¹² oziroma do »sociologije brez družbe«. Takšna sociologija, ki je večkrat legitimno zaželena in ki je objektivno konservativno usmerjena, lahko obstaja kot »udobna postranska stvar«¹³, takšni sociologi pa kot ljudje z udobnim dodatnim poklicem. Zato je nemški sociolog R. Dahrendorf upravičeno zapisal: »Če pa bi nam sociologija ne mogla nuditi ničesar

¹⁰ H. Maus: »Bericht über die Soziologie in Deutschland 1933 bis 1945«, »Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie«, 1959, št. 1, str. 84.

Od skupnega števila profesorjev, ki so emigrirali iz Nemčije, je bilo 47 % profesorjev družboslovja. Mnogi med temi profesorji so bili židovskega rodu, politično pa je bila večina liberalno usmerjena.

¹¹ Millsova oznaka za funkcionalistično sociologijo.

¹² Kot ugotavlja A. Etzioni v: »Social Analysis as a sociological vocation«, AJS, 1969, št. 70, str. 613—629.

¹³ Na to opozarjajo nemški sociologi v: »Berufe für Soziologen« (Konstanzer Soziologen Kollektiv), Piper Verlag, München 1971, str. 221.

več razen lahkega bega k utopičnemu miru, potem se naš trud ne splača¹⁴.

Razvoj je privedel do vprašanja, ali takšna vloga sociologije in sociologov zadostuje, ali je samo poznavanje metodoloških tehnik in večkrat odmaknjene sociološke teorije (usmerjene k problemom »reda« v družbi) ustrezen temelj za oblikovanje sociološke znanstvene discipline. Mnogi sociologi so prepričani, da to zadošča, nekateri pa ugotavljajo, da pri tem še nekaj manjka. Med zadnjimi je zelo pomemben C. W. Mills, v novjšem času pa npr. A. E. Etzioni, ki opozarja, da je nujna sestavina sociologije še t. i. socialna analiza, to je sistematična obdelava globalne sodobne družbene problematike.

Etzionijevo pojmovanje sociologije temelji na načelu družbeno angažirane sociologije; vendar je uresničevanje takšne vloge sociologije po mnenju nekaterih njegovih kritikov tvegano, ker da je povezano z ideologijo oziroma z normativno urejenostjo konkretne družbe ter s problemom posebne organiziranosti sociologov za opravljanje takšne vloge.

II. Profesionalizacija sociologije — pojmovni okvir

Obravnavanje profesionalizacije sociologov sodi na področje t. i. »sociologije sociologov« in se med sociologi pojavi takrat, ko se sociologija razvije kot akademska disciplina, in zlasti še, ko začne »producirati« lastne kadre. Problem profesionalnih dejavnosti sociologov so že večkrat obravnavali na svetovnih kongresih Mednarodnega združenja sociologov (npr. 1953, 1962) in v posameznih socioloških društvih v različnih državah (npr. ZR Nemčija, ZDA).

S profesionalizacijo sociologije kot akademske discipline razumemo proces institucionalizacije izobraževanja in opravljanja specifičnih poklicnih¹⁵ vlog, ki jih v družbi v preteklosti ni bilo.

Prizadevanje za družbeno uveljavljanje in priznanje praktične uporabe kateregakoli novega poklica se kažejo v dokazovanju in poudarjanju

¹⁴ V: »Pfade aus Utopia«, R. Piper Verlag, München 1967, str. 263.

¹⁵ Nekateri ameriški sociologi in tudi naši razlikujejo med poklicem in »profesijo«. Medtem ko je za poklicno vlogo značilno, da je zanjo potrebnih manj kvalifikacij, krajši socializacijski proces, manjša navezanost nanjo itd., pa naj bi bilo za profesionalno vlogo značilno, da temelji na sistematični teoriji z višjo stopnjo abstrakcije, da so njeni nosilci bolj ustvarjalni, da imajo večjo kritično distanco do obstoječega, da so zelo navezani nanjo (življenjsko »posvečenje«) ipd. Pri pregledu nemških socioloških del lahko ugotovimo, da se pojem »Beruf« (poklic) uporablja za vse točke na kontinuumu ene vrste dejavnosti, od tiste z nizko, bolj pragmatično izobrazbo do vlog, ki jih omogoča akademska izobrazba. Okvir ne dopušča, da bi se spuščali v analizo (ne)utemeljenosti razlikovanja med »poklicem« in »profesijo«. Zato bomo to razliko za zdaj pustili ob strani in uporabljali pojem »poklic« sinonimno s pojmom profesija.

Pod poklicem razumemo tisto tipično vlogo, ki pripada posamezniku na določeni poziciji v delitvi družbenega dela, ki jo opravlja relativno stalno glede na pridobljene sposobnosti in znanja in v skladu s pričakovanji družbe.

Proces oblikovanja in razvijanja specifičnih značilnosti novih poklicnih vlog ter opravljanje teh vlog v skladu z družbenimi pričakovanji označujem s pojmom »profesionalizacija« (»popoklicenje« — bi bil morda primeren slovenski izraz).

specifičnosti pristopa¹⁶ glede na sorodne ali mejne dejavnosti, to pa pomeni, da morajo biti natančno opredeljeni standardi vzgoje in selekcije, da mora biti izdelan sistem doseganja in preverjanja znanja s pomočjo javnih sankcij (diplome, specializacija, ipd.). Specifičnost pristopa je v neposredni zvezi z monopolom strokovnega razsojanja, to pomeni, da se uporabnik, klient ne meša v dejavnost poklicnega strokovnjaka in da je nosilec določene poklicne vloge predvsem opredeljen s posebnimi profesionalnimi pravili. Ta pravila (kodeksi poklicne etike) so ponavadi strožja kot legalna širša družbena pravila. Profesionalna aktivnost na ta način pospešuje oblikovanje posebne kolektivne zavesti, občutka, da pripadaš širši skupini poklicnih kolegov.

Za to, da se določena znanstvena disciplina razvije in uveljavi kot poklic, so pomembni odnosi z družbo; ti odnosi se spreminjajo glede na osamosvajanje poklica. W. J. Goode¹⁷ opozarja, da bo družba priznala poklicno samostojnost takrat, ko bodo nosilci poklicnih vlog zmožni sami upravljati svoj poklic, ko bodo dokazali, da so edini »mojstri« v svoji stroki in da ne posegajo pri opravljanju svojega poklica na področja drugih strok.

Pri praktični vlogi posameznih znanstvenih disciplin v družbeni praksi lahko razlikujemo tiste, ki imajo neposredno določene in natančno omejene poklicne skupine, ter discipline, ki dajejo široke možnosti za poklicno delo in kjer se študij ne konča v specifičnem poklicu. Medtem ko pri prvih govorimo o »neposredni uporabi znanosti«, gre pri drugih za »posredno« uporabo.

Pri disciplinah z »neposredno uporabo« gre predvsem za t. i. aktivno profesionalizacijo, medtem ko je pri disciplinah s »posredno uporabo« bolj prisotna pasivna profesionalizacija, kjer je osrednji proces adaptacija te discipline na natančno določene poklice. Elementi pasivne profesionalizacije so prisotni tudi pri nekaterih izrazito neposredno, samostojno delujočih disciplinah. O tem, v kateri tip profesionalizacije bi bilo treba uvrstiti sociologijo, so mnenja zelo različna.

Nemški sociolog H. Schelsky¹⁸ uvršča sociologijo med discipline, ki jih je mogoče posredno uporabljati, ki služijo pretežno kot temelj za različne poklicne vloge, ki niso nujno opredeljene s predhodnim socio-

¹⁶ V začetku profesionalizacije določene dejavnosti se kažejo nasprotja med »praktiki« in poklicnimi kolegi, strokovnjaki ter zadnjimi in sorodnimi poklici. Nasprotja med praktiki in profesionalci se kažejo pogosto v negativnih stereotipih o profesionalcih in v visoko pozitivnih avtostereotipih praktikov (npr. — ob rezultatih kakšne raziskave — mi smo to že prej vedeli brez izgube časa itd.). Takšne ocene so večkrat lahko tudi izraz strahu pred izrivanjem s »stolčkov«.

Nasprotja s sorodnimi poklici so možna, kadar so ti poklici vsaj na takšni razvojni stopnji, kot je sporni oziroma razvijajoči se poklic, ali pa ga presegajo. Ne morejo se pa pojavljati večja nasprotja v primerih, ko še ni »ogroženosti«, ko tudi »sosodje še tipajo« in se borijo za profesionalno uveljavitev.

¹⁷ W. J. Goode: »Encroachment, Charlatanism, and the Emerging Profession: Psychology, Sociology and Medicine«, »American Sociological Review«, 1960, št. 6, str. 902—914.

¹⁸ Helmut Schelsky: »Ortbestimmung der deutschen Soziologie«, Düsseldorf, Köln 1959.

loškim strokovnim izobraževanjem. V vrsto »samostojnih« disciplin z neposredno uporabo in z aktivno profesionalizacijo pa prištevajo npr. medicino, pravo, psihologijo, itd.

Podobno pojmuje profesionalizacijo sociologije tudi ameriški sociolog M. Janowitz (1972), ki na podlagi konkretnih izkušenj ameriških sociologov sklepa, da si nosilci te poklicne vloge niso izoblikovali posebne logike svoje praktične dejavnosti in tudi ne učinkovitega sistema za profesionalno kontrolo dejavnosti. Po njegovem mnenju si sociologi pri opravljanju svojih vlog niso ustvarili tistih kompetenc poklica, ki bi klientom, uporabnikom služile v takšnem smislu kot npr. medicina, pravo, itd. M. Janowitz zato opredeljuje poklic sociologa kot poseben, oporen nesamostojni tip poklica (»stafftype profession«)¹⁹, ki temelji na povezanosti raziskovalne in pedagoške vloge; ta vloga pa je ponavadi najbolj učinkovito institucionalizirana v univerzitetni strukturi.

Nasprotno pojmovanje srečamo pri tistih sociologih, ki si prizadevajo, da bi se končno izoblikoval specifičen aktiven, samostojen tip poklica sociologa, katerega nosilci ne bi čakali le na spodbude in potrebe (latentne) prakse, temveč bi sami določali vsebino, meje in merila za svojo dejavnost. Nemški sociolog R. Lepsius je v tem smislu poudaril, da »ne ustvarjajo poklici sociologa, temveč si šele sociolog ustvarja svoje poklice«²⁰.

V razpravah o profesionalizaciji sociologije pa ne manjka tudi stališč (npr. nekateri nemški sociologi), ki zahtevajo, naj sociologija sploh ostane zunaj okvirov katerekoli profesionalizacije.

Čeprav so pojmovanja o konkretni praktični vlogi sociologije tako različna in čeprav se lahko najdejo bolj ali manj zadovoljivi argumenti za vsako pojmovanje, bi lahko na podlagi dosedanje dokaj obsežne in razvejane dejavnosti sociologov ter rezultatov raziskovanja tega področja slepali, da je pri sociologiji treba upoštevati tako aktivno kot pasivno profesionalizacijo. Od razvitosti sociologije, od načina izobraževanja kadrov, od odprtosti sociologije za različne družbene pojave ter od pripravljenosti za izkoriščanje njenih izsledkov pa je odvisno, kateri tip profesionalizacije bo prevladujoč.

Celovita profesionalizacija sociologije kot znanstvene discipline pomeni institucionalizacijo sociologije na akademski ravni (kjer gre za vzajemno prežemanje sociološke teorije z empiričnim raziskovanjem) in organizacijo stalnih skupin za vzgojo novih kadrov, sociologov, ki bodo delali na temelju posebnih meril strokovne dejavnosti in na podlagi določene stopnje kolegialne kontrole. Torej: »govoriti o sociologiji kot o

¹⁹ M. Janowitz: »Professionalization of Sociology«, *AJS*, 1972, vol. 78, št. 1, str. 105.

Vendar avtor opozarja, da se s tem ne zmanjšuje pomen te discipline, le njen značaj naj bi bil specifičen.

²⁰ Lepsius M. Rainer: »Denkschrift zur Lage der Soziologie und der politischen Wissenschaft«, Wiesbaden 1961; citirano po Horst Reiman und Klaus Kiefer: »Soziologie als Beruf«, str. 102, Heidelberg 1962 (1. izdaja).

poklicu pomeni, da se osredotočimo na relativno zanemarjen vidik organizacije discipline, namreč na njene klitente in dileme odnosov s klienti», ugotavlja S. Hughes²¹.

Eno osrednjih vprašanj, ki se nam ob tem zastavi, je vprašanje, kdo so sploh klienti sociologov; kakšen je odnos poklicnih sociologov do klientov in kakšen je njihov odnos do profesionalnih kolegov. Na ta in podobna vprašanja morajo iskati odgovore sociologi v vsaki družbi. Glede na to, da so nam lahko izkušnje sociologov v tistih družbah, kjer ima sociologija že dalj časa domovinsko pravico, koristen napotek pri naših prizadevanjih, si bomo поблиže ogledali nekatere značilnosti profesionalizacije teh sociologij.

III. Poti in napačne poti v profesionalizaciji sociologije²²

Sociologija v ZDA ima bogato tradicijo, ki se začneja z akademsko institucionalizacijo discipline konec prejšnjega stoletja. Odtlej dalje so se stalno trudili, da bi se izoblikovale praktične poklicne vloge sociologov. Prizadevanja za t. i. »applied sociology« (uporabno sociologijo) je večkrat spodbujala osebna ideološka usmerjenost posameznih sociologov (liberalna usmeritev, »levo od centra«). Cilj te sociologije je bil razširiti sociološko dejavnost zunaj univerze, kjer bi sociologi lahko služili različnim uporabnikom in širši družbi pri svetovanju, družbenem načrtovanju, zbiranju podatkov, različnih oblikah uprave, itd.

Kljub dolgotrajni akademski tradiciji ameriške sociologije in kljub velikim naporom, da bi se ustvarili in nastajali posebni porabniki, klienti sociologije, v zadnjem času ugotavljajo, da ta prizadevanja niso rodila posebnega uspeha in da je »koncentracija sociologov, ki so zaposleni pri socioloških dejavnosti zunaj univerze, manjša kot pri psihologih ali pa pri ekonomistih« in da je večina sociologov dejavnih znotraj univerze.

V prizadevanjih, da bi oblikovali praktično vlogo sociologije v ameriški družbi, sta bili prisotni dve konceptiji: »razsvetljenska« (enlightenment conception) in »inženirska«. Medtem ko zagovorniki razsvetljenske konceptije upoštevajo, da teoretična in empirična usmerjenost sociologije omejuje njen razvoj k uporabni in praktični specializaciji (takšni kot npr. pri disciplinah z »neposredno uporabo«), pa so pristaši druge konceptije usmerjeni h končnemu razvoju neakademskega praktičnega poklica v konvencionalnem pomenu besede. Razsvetljenska konceptija ne razlikuje strogo med teoretično in uporabno sociologijo in vidi v pretiranem razlikovanju celo zavoro za rast socioloških znanj, medtem ko

²¹ V delu: »Consciousness and Society«, 1958; citirano po M. Janowitz: »Professionalization of Sociology«, AJS 1972, vol. 78, št. 1, str. 105.

²² Ker razpolagamo s podrobnejšimi podatki o profesionalizaciji sociologije v ZDA in v ZR Nemčiji, se bomo zadržali zlasti pri teh dveh sociologijah; že njihove izkušnje so lahko zelo poučne tudi za slovenske sociologe.

pristaši inženirske koncepcije močno razlikujejo bazična, fundamentalna znanja od uporabnih znanj.²³

Mnogi zagovorniki razsvetljenske koncepcije poudarjajo, da se mora sociolog vedno zavedati meja svojega razsojanja in možnosti alternativne, drugačne razlage; hkrati zavračajo stališče, da bi sociološka znanja lahko dala dokončne odgovore, na katerih bi avtomatično temeljila profesionalna praksa. Cilj socioloških znanj je po njihovem mnenju pojasnjevati alternative in pomagati drugim strokovnjakom, ki vplivajo na družbene procese. Coleman zato upravičeno opozarja, da ne more nobena informacija sociološke raziskave, tudi če je še tako dobra, nadomestiti političnega procesa.

Čeprav se je ideja o sistematični sociologiji razvila tako v Evropi kot v ZDA približno v istem času, se je sociologija kot akademska disciplina prej razvila v ZDA — na univerzi v Chicagu. Tu so leta 1892 ustanovili oddelk za sociologijo, ki je že prav od začetka intelektualno nagibal k vzgoji novih kadrov po »razsvetljenski« koncepciji, čeprav so se stalno ponavljale močne težnje po razvijanju inženirske komponente.

Značilno za ameriško sociologijo je, da je od akademske institucionalizacije dalje ostala ves čas na akademskih temeljih. Večina akademskih profesionalcev je kombinirala vlogi učitelja in raziskovalca na socioloških oddelkih po različnih univerzah, medtem ko skoraj ni bilo sociologov, ki bi delali polni delovni čas le v raziskovalnih institucijah.

M. Janowitz je razvoj ameriške sociologije razdelil v tri obdobja prizadevanj za aplikativno sociologijo: a) zgodnje razvojno obdobje — od začetkov institucionalizacije do začetka druge svetovne vojne; b) od konca vojne do sredine ali konca 60-tih let je obdobje utrjevanja; c) zadnje obdobje, po 60-tih letih, z znamenji novih trendov.

V začetnem obdobju so prevladovali napor, da bi se izoblikovala aplikativna sociologija in da bi se razvila vrsta praktičnih specialnosti. Ni podatkov o tem, ali je bilo pomanjkanje možnosti za zaposlitev v akademskih ustanovah pomemben ali pa celo glavni razlog za ta prizadevanja. Dejstvo je, da so se ta prizadevanja zlasti okrepila v tridesetih letih, v času velike družbene in gospodarske krize. Takrat se je veliko sociologov zaposlilo v javnih in državnih uradih, kjer so pretežno delali kot strokovnjaki raziskovalci.

V začetnem obdobju so mnogi »praktično« usmerjeni sociologi opravljali vloge »idea men« in »research personnel« (raziskovalcev in svetovalcev) na področju socialnega dela in kriminologije. Med socialnimi delavci in sociologi so bili nejasni in včasih antagonistični odnosi; v popularnih predstavah sta se pogosto socialno delo in sociologija izenače-

²³ O tem razlikovanju mnogi sociologi v novejšem času sklepajo, da je »popolnoma umetno« (npr. stališče R. W. Friedricha v članku o dialektični sociologiji), saj je npr. vsaka sociološka raziskava v načelu »uporabna raziskava«, čeprav so razlike med posameznimi stopnjami lahko velike. Nekoliko prikrito je takšno razlikovanje prisotno v novem učnem načrtu za študij sociologije na FSPN.

vala. Večina socialnih delavcev pa je videla v sociologiji vir informacij o socialnih problemih in mnogi sociologi so poučevali na šolah za socialne delavce.

Po drugi svetovni vojni so se prizadevanja za aplikativno sociologijo usmerila k izkoriščanju vzorčnega raziskovanja. Po letu 1945 je P. Lazarsfeld skupaj z B. Berelsonom in H. Zieslom izoblikoval nov tip uporabnega sociologa raziskovalca (*«an applied survey research specialist»*), ki bi naj z znanji raziskovalne tehnike bil na razpolago mnogim klientom.

Kljub različnim poskusom, da bi razširili profesionalne vloge sociologov na področja zunaj univerze, je bilo po letu 1945 malo sprememb. Podatki iz različnih obdobj kažejo skoraj nespremenjeno strukturo zaposlenih. Leta 1940 je po ugotovitvah Hollisa 79 % doktorjev sociologije zaposlenih v vzgojnih institucijah — skoraj vsi na univerzah ali na collegeih. Po podatkih iz leta 1960 je 78 % zaposlenih na vzgojnem področju in za leto 1970 je številka še višja — 83 %. Po Janowitzovi oceni (1972) je 90 % doktorjev socioloških znanosti zaposlenih na akademskem oziroma vzgojnem področju. Sociologi, ki so zaposleni zunaj tega področja, so ali diplomirani ali pa magistri znanosti. »Za večino med njimi je sociologija le splošna oblika izobrazbe in svojo zvezo s sociologijo zgubijo po nekaj letih zaposlitve, posebno v podjetjih, pa tudi v upravnih službah, čeprav se tu njihovo sociološko poreklo bolj izkorišča«.

Po podatkih iz leta 1960 se ukvarja večina (tri petine) ameriških sociologov, zaposlenih zunaj univerze (teh je 22 % od vseh sociologov), z raziskovalnim delom — pretežno v upravnih službah, ena četrтина pa je zaposlena pri planiranju, svetovanju ali administraciji. Pri teh sociologih je bilo ugotovljeno tudi dobro znano občutje »marginalnosti«; mnogo jih dvomi, ali bi se ponovno odločili za sociologijo (če bi se lahko še enkrat odločali).

Rezultati raziskovanj praktično usmerjenih sociologov so bili izrazito »servisni«, ponavadi s kratkim intelektualnim življenjem²⁴ in s poudarjeno koristnostjo za uporabnike.

Ključna značilnost v delovanju teh praktičnih sociologov je njihovo poudarjanje socialnopsiholoških dimenzij in močno prisoten psihološki redukcionizem (merjenje stališč, zadržanj!). Eden utemeljiteljev empirične smeri v sociologiji — P. Lazarsfeld je precenjeval pomen empirizma, organiziranih empiričnih raziskovanj, zlasti pa njegovo samozadostnost v odnosu do sociološke teorije. Skupine empirično usmerjenih družboslovcev je Lazarsfeld postavil nasproti posamičnim, neorganiziranim »socialnim filozofom«, ki se naj po njegovem receptu preoblikujejo v »organizirane empirike«, tako da se bodo zlasti zanimali za konkretno ravnanje ljudi, upoštevali statistične odnose med pojavi, proučevali so-

²⁴ M. Janowitz opozarja na zanimiv pojav, da profesionalna organizacija teh specialistov raziskovalcev ni bila znotraj sociološkega združenja, temveč v AAPOR (American Association for Public Opinion Research) in WAPOR (World Association for Public Opinion Research).

dobne pojave in puščali ob strani zgodovinski ter globalni strukturni pristop.

Ob tem bi naj sociolog postal univerzalni metodolog družbenih ved, tisti, ki »producira orodje« za druge družbene vede. Takšno behavioristično poudarjanje empirizma je kritično obravnaval C. W. Mills²⁵ in pri tem opozoril na brezperspektivnost tiste empirične naravnosti, kjer dobiva »teorija« obliko spremenljivk, ki so koristne pri razlaganju statističnih ugotovitev (omejevanje na tiste statistično ugotovljene odnose, ki so mnogoštevilni, ki se ponavljajo, ki so merljivi).

Večji vpliv kot »praktično« usmerjeni sociologi so na ameriško družbo imeli sociologi, ki so sodelovali v različnih komisijah za raziskovanje temeljnih družbenih vprašanj, kot so npr. pred drugo svetovno vojno chikaška komisija za rasne odnose, Hooverjev raziskovalni komite za tekoče socialne trende, po drugi svetovni vojni pa Nacionalna komisija za ugotavljanje vzrokov in za preprečevanje nasilja, ipd.

Delo sociologov v predvojnih komisijah je bilo zelo pomembno tako za razvoj sociologije kot za javnost. Sociologi v teh komisijah so analizirali probleme s fundamentalnimi sociološkimi pojmi, nagibali pa so se k »razsvetlenskemu modelu«. V komisijah sodelujoči sociologi so bistveno razširili vlogo sociologa kot učitelja in raziskovalca. Ugotovitve teh sociologov so zbudile široko zanimanje javnosti; sociologi niso nastopali le kot zbiralci empiričnih podatkov, pač pa kot pisci jasnih socioloških poročil, ki so vplivala na kasnejše javno razpravljanje o političnih alternativah.

Čeprav je še prezgodaj, da bi lahko ocenili delovanje povojnih komisij, je po Janowitzovem mnenju njihov vpliv bolj razpršen in njihovi dokumenti nimajo trajne intelektualne vrednosti. Iz povojnih komisij so bili odstranjeni tudi tisti sociologi, ki so se bolj ukvarjali z globalnimi problemi in manj z mikroaspekti.

Konec 60-tih let in v začetku 70-tih, v času, ko je ideja »krize zahodne sociologije«²⁶ postala legitimna, se je znova porodilo zanimanje za ugotavljanje trendov in za raziskovanje globalnih družbenih pojavov. Usmeritev raziskovalnih socioloških ustanov na zbiranje temeljnih družbenih podatkov so podprli tudi federalni skladi. Zbiranje takšnih podatkov pa ni pomembno le za raziskovanje, pač pa je to bistveni vir informacij v »razsvetlenskem modelu«.

Zahteve po tem, da bi se oblikovale trdne praktične poklicne vloge sociologa, so se v ZDA ponovno okrepile leta 1971, zlasti zavoljo krčenja državne pomoči za visokošolski študij in zaradi pojemanja povpraševanja

²⁵ C. W. Mills: »Sociološka imaginacija«, Beograd 1964, poglavje III: O ekstremnem empirizmu.

²⁶ A. Gouldner (The Coming Crisis of Western Sociology, New York, Basic Books, 1970, str. 397) pravi, da se pojavi kriza »kot rezultat sprememb v socialni strukturi in kulturi, ki ga posredujejo novo občutje, temeljna prepričanja in osebnost sociologa in njegovih kolegov«.

po doktorjih sociologije²⁷. Problem praktičnega izkoriščanja sociologije je postal predmet obravnav različnih komitejev²⁸, med katerimi pa ni popolnega soglasja o možnih poklicnih vlogah sociologov.

Ob dilemah o vlogi sociologov in sociologije v ameriški družbi je nesporno zelo auktualno naslednje razsojanje M. Janowitza: »Na temelju inherentne logike sociološkega raziskovanja in znanja ter na podlagi rezultatov preteklih naporov in izkušenj ni upravičeno predpostavljati, da bo sociologija kmalu razvila solidno praktično usmerjeno specializacijo. V takšnem prizadevanju, ki bi oslabilo intelektualno vitalnost profesije, bi se izgubil velik del dragocene energije. Nasprotno, upravičeno domnevamo, da bo *sociologija ostala v bistvu poklic, ki je „podporno usmerjen“* (staff oriented) in ukoreninjen na akademskem in vzgojnem področju«²⁹.

Janowitz opozarja na štiri področja, kjer se bodo pojavljale nove profesionalne vloge sociologov: 1. vzgoja — zlasti na najrazličnejših akademskih ustanovah; 2. raziskovalni centri za raziskovanje trendov družbenega razvoja itd.; 3. različne svetovalne službe, ki bi jih opravljali sociologi iz akademskih in vzgojnih področij (njihovo delo bi zahtevalo etiko, ki ne bi pačila njihove vloge učitelja — raziskovalca); 4. sodelovanje sociologov pri razvoju in modernizaciji dosežkov prejšnjih javnih komisij, kjer pa ne bi šlo toliko za zbiranje podatkov, pač pa za *sintezo* obstoječih ugotovitev, kar bi dopolnilo »razsvetljenski model«.

Pri vprašanju bodoče vloge sociologije v družbi, zlasti bodočih profesionalnih dejavnosti, se v novjšem času ustavljajo tudi drugod, tako npr. v Nemčiji, Sovjetski zvezi, Italiji, itd. Ponekod, kjer je sociologija že dalj časa prisotna, gre za redefiniranje vloge sociologov in področij delovanja sociologov (v Nemčiji, podobno kot v ZDA), drugod (npr. v SZ) pa za začetna predvidevanja o praktičnih vlogah in nalogah sociologov.

Zanimivo stopnjo razvoja je dosegla sociologija v ZRN, kjer se je doslej pretežno razvijala v okvirih t. i. »razsvetljenskega modela«³⁰, premalo pozornosti pa so posvečali »uporabnosti«, »praktični« vlogi sociologije in konkretnim profesionalnim pozicijam sociologov, čeprav se

²⁷ V letih 1960 do 1970 v ZDA povpraševanje po sociologih poje. Rezultat tega poje. manja je tudi manjše povečevanje članov ASA (1966—1967 — se je skupno število članov povečalo za 13 %, 1971 le za 5 %).

²⁸ 1966 so npr. ustanovili »Behavioral and Social Sciences Survey Committee«, ki se zavzema za aplikativne znanstvenike znotraj »inženirskega modela«; ali pa 1969 ustanovljena »Special Commission on the Social Sciences of the National Sciences Foundation Board«.

²⁹ M. Janowitz: »Profesionalization of Sociology«, AJS, 1972, vol. 78, št. 1, str. 130.

Sicer pa je ugotovljeno, da imajo nekatere druge družboslovne discipline večji delež svojih strokovnjakov zaposlenih zunaj univerze (40 % psihologov na neakademskih delovnih mestih).

³⁰ Kot kazalec takšne usmerjenosti sociološkega izobraževanja lahko vzamemo tudi nosilno funkcijo študentov sociologije v nemirih 1967. in 1968. leta.

je zunaj akademskih pozicij začela uveljavljati že v začetku 60-tih let³¹. Naraščajoče zanimanje za študij sociologije³², postavljanje vprašanja, ali »producira sociologija revolucionarje«, in podobnih vprašanj ter zasičenost akademskih pozicij s promoviranimi sociologi — vse to je povzročilo, da so začeli razpravljati o »socioloških perspektivah«, zlasti o njihovih funkcijah zunaj univerze.

To težko in odgovorno nalogo je nemško sociološko društvo (Deutsche Gesellschaft für Soziologie — DGS)³³ razrešilo zelo hitro in zelo preprosto: 14. aprila 1969 je sprejelo sklep, s katerim je odsvetovalo študij sociologije kot glavnega ali samostojnega poklica, priporočalo pa, da se sociologija veže na druge poklice kot stranski študij. Takšen umik, ki implicira stališče, da ni nikakršnih poklicev za sociologe, je spodbudil resna prizadevanja, zlasti študentov sociologije, da bi se vseeno osvetlilo in poglobljeno obravnavalo vprašanje vlog, ki bi jih lahko opravljali profesionalni sociologi. Prevladalo je mnenje, da se poklicne situacije ne da izboljšati samo z reagiranjem, temveč predvsem »s kreativnimi ukrepi«³⁴.

Klic h kreativnim ukrepom je že pred več kot desetletjem pomenila Lepsiusova ugotovitev, da je potreba po sociologih v Nemčiji — čeprav le latentna — tako prisotna kot v drugih industrijskih družbah in da si morajo sociologi izoblikovati svoje poklice sami³⁵.

Proti zahtevam po aktivni profesionalizaciji je nastopil H. Schelsky s prej omenjenim poudarjanjem razlike med posredno in neposredno uporabljivimi znanstvenimi disciplinami.

Sklep nemškega sociološkega društva iz 1969. leta je lahko dokaz za to, da so ostali klici po večji aktivni profesionalizaciji sociologije brez pravega odmeva vse do najnovejšega časa, ko postaja tema dneva spremenjeno izobraževanje sociologov. Po spremembah v vzgoji sociologov na univerzah se naj oblikujejo kadri, ki bodo bolj *usmerjeni v praktično* raziskovanje. Eksplicitna je postala zahteva po premiku k inženirskemu

³¹ V delu: Horst Reimann und Klaus Kiefer: »Soziologie als Beruf«, Universität Heidelberg 1962 (1. izdaja), npr. beremo (str. 71): »...da si je sociologija *zdaj* tudi v Nemčiji pridobila pozicijo zunaj znanstvenega področja, kot si jo je že pred dalj časa pridobila v ZDA, na Nizozemskem, v Skandinaviji in v drugih deželah.«

³² Po podatkih nemškega statističnega zavoda (Statistisches Bundesamt) je bilo leta 1964/65 — 2487; leta 1966/67 pa že 3808 »Hauptfach« sociologov (od tega 1380 žensk). Njihovo število zdaj že daleč presega 4000.

³³ Glej: Konstanzer Soziologenkollektiv: »Berufe für Soziologen«, Piper Verlag, München 1971, str. 193.

³⁴ Tudi nekatere dosedanje raziskave o poklicni vlogi sociologa v Nemčiji niso imele značaja »ustvarjalnosti«. Sociologi so npr. raziskovali motive za študij sociologije kot glavnega poklica, poklicne želje in predstave ipd.

³⁵ Ponekod so uporabili — vsaj v začetnih stopnjah razvoja sociologije — tudi takšno pot, da so privolili v to, da poklici delajo psihologe. Tako npr. v Italiji, kjer je posebna znanstvena komisija ob raziskovanju odnosov med sociologi (ki še niso obstajali kot posebna profesija) in centri politične moči (ustvarjalci, oblikovalci politike — »policy makers«) določila, da se za sociologe štejejo vsi, ki opravljajo sociološke funkcije ali raziskave družbe, bodisi posamično ali pa v skupini. (Takšne opredelitve kažejo po svoje na težave, ki jih srečuje sociologija pri svojem uveljavljanju v »družbeni praksi«.) Opredelitev je iz: »Sociologi e centri di potere in Italia«, Bari 1962, str. 6 in 7.

modelu. Vendar ne gre v tem premiku za čisto usmerjenost, saj se nagibajo mnogi nemški sociologi k srednji poti (t. i. »Mittelweg«). Zavedajo se, da bi fetišiziranje neposredne profesionalne prakse bilo tako enostransko, kot je bilo dosedanje preveč teoretično vzgajanje sociologov. To pomeni, da ne vidijo izhoda v vzgoji takšnih kadrov, katerih izobraževanje bi bilo ozko omejeno za potrebe bodoče profesionalne pozicije, temveč bi naj dobil sociolog *kompetentno teoretično družboslovno znanje in specializirane raziskovalne izkušnje za svetovalne in strokovne pozicije*. Vidimo, da je »Mittelweg« koncepcija blizu »staff — type profession« koncepciji, ki jo predlagajo ameriški sociologi.

Podobno »srednjo pot« bo verjetno ubralo izobraževanje sociologov v Sovjetski zvezi, kjer so se v zadnjem desetletju, zlasti po XX. kongresu KP SZ, na mnogih univerzah že formirali obsežni znanstveni kolektivi sociologov. Po letu 1956, ko je sociologija dobila v SZ³⁶ »državljanske« pravice, je poleg močne akademizacije prisoten tudi precejšen prodor sociologov na področja zunaj univerze — zlasti v industrijo. V najnovejšem času je prodor sociologov na najrazličnejša druga področja družbenega življenja v SZ zaželen in načrtovan; sociologi v SZ naj bi opravili pomembno delo, zlasti pri procesih »družbenega načrtovanja«, ki pomeni »bistvo znanstvenega upravljanja« družbe³⁷. S tem pa so odprta vrata za »prikladno« (uporabno) sociologijo³⁸ ob sociologih »širokega profila«.

Čeprav so prizadevanja, da bi oblikovali aplikativno sociologijo, že zelo stara, še niso rodila zaželenih učinkov ali pa vsaj ne univerzalno sprejetih načel. Takšna prizadevanja, kot nam dovolj zgovorno kažeta razvoj ameriške in razvoj nemške sociologije, tudi niso le indikator tega, da se sociologija »ni znašla« ali da se ni afirmirala v konkretni družbi, pač pa verjetno bolj govore o tem, da je brez pridržka nesprejemljiva analogija med sociologijo in drugimi znanstvenimi disciplinami, kar zadeva njihovo vlogo v »praksi«, in da je zato treba prizadevanja za oblikovanje praktičnih vlog sociologov podrediti natančno opredeljeni posebni vlogi in funkciji sociologije v določeni družbi.

³⁶ Do leta 1956 so, kot ugotavlja R. Supek (»Sociologija i socijalizem«, Znanje, Zagreb 1966, str. 11, 12), sociologijo šteli za »buržoazno znanost«, torej za »neznanstveno znanost«, in se kot takšna ni mogla razvijati na univerzah in znanstvenih inštitutih.

³⁷ O tem, da je »upravljavska« vloga sociologije v SZ izredno pomembna, bi lahko sklepali že po naslovu. — »Sociologija in upravljanje družbe« — obsežnega članka M. Rutkeviča, direktorja inštituta za sociološka raziskovanja pri Akademiji znanosti SZ, ki je izšel v Pravdi 14. septembra 1973.

³⁸ Različne »tipe« — med njimi tudi »uporabne« — sociologe izobražujejo tudi na Poljskem.

JANKO RUPNIK

Pomen in vloga sodne oblasti v luči afere Watergate

V razpletu afere Watergate, je v zadnji fazi odigralo odločilno vlogo zvezno vrhovno sodišče ZDA, ki je 25. julija 1974 odločilo, da mora predsednik ZDA izročiti sporne trakove ter se tako podrediti zakonu. Odločitev vrhovnega sodišča ne pomeni samo zmago ustavnosti in zakonitosti nad zlorabo oblasti, ampak tudi konec doktrine o privilegiju izvršne oblasti v sistemu delitve oblasti. Zato ima ta odločitev zveznega vrhovnega sodišča širši pomen — kajti danes se v svetu pogosto srečujemo s težnjo po zlorabi oblasti, predvsem izvršilno političnih organov. Da bi razumeli ta problem (problem omejitve oblasti) in konkretno vlogo sodne oblasti, si bomo ogledali nekatere teoretične probleme organizacije oblasti, vlogo ameriškega vrhovnega sodišča v političnem sistemu ZDA ter poskusili podati nekatere domneve o vlogi in pomenu ameriškega političnega sistema.

Vloga organizacije oblasti v političnem sistemu

Organizacija politične oblasti je poleg njene razredne vsebine eno temeljnih in najpomembnejših vprašanj vsakega demokratičnega političnega sistema. Le demokratična organizacija oblasti je jamstvo, da bo človek v demokratičnem političnem sistemu lahko resnični subjekt v mejah danih socialnih in ekonomskih temeljev. Vsaka dejanska koncentracija oblasti je nevarna za človeka kot subjekta političnega sistema, ne glede na njegov ustavno razglašeni položaj. Praksa kaže, da lahko državna organizacija usodno vpliva na socialni in politični položaj človeka, če se izmakne njegovemu nadzoru. Zato je *demokratična organizacija* pomemben dejavnik v omejevanju oblasti, ne glede na to, ali imamo meščansko ali socialistično politično ureditev. Bistvena razlika med demokratičnimi in avtokratičnimi političnimi sistemi se kaže ravno v možnosti omejevanja oblasti ter institucionalizacije politične odgovornosti nosilcev oblasti in v objektiviziranju njenega delovanja. Vsaka kon-

centracija oblasti ogroža človekov položaj v političnem sistemu in onemogoča uresničevanje njegovih pravic. Zato mora biti struktura politične oblasti takšna, da objektivno onemogoča, da bi njeni nosilci lahko zlorabljali oblast. To se pravi, da objektivno onemogoča koncentracijo in perpetualizacijo oblasti v rokah istih oseb. Zato imamo tako v meščanski kot v socialistični demokraciji različne obrambne mehanizme, ki naj preprečijo nenadzorovano rast oblasti. Politični mehanizem mora v vsakem demokratičnem političnem sistemu, ne glede na načelo delitve oz. enotnosti oblasti, zato dejansko omogočiti omejitev oblasti (predvsem izvršilne).

Ustrezna organizacija oblasti je danes po mnenju vseh teoretikov tisto objektivno sredstvo, ki onemogoča koncentracijo oblasti v rokah ene osebe ali organa. Zato postaja problem koncentracije oziroma omejitve oblasti eno temeljnih vprašanj politične znanosti in prakse, zlasti teorije o delitvi oblasti ter teorije o enotnosti oblasti. Po mnenju meščanske teorije in prakse je možno koncentracijo oblasti omejiti le z delitvijo oblasti na zakonodajno, izvršilno-upravno in sodno. V meščanski teoriji tako razglašajo, da je načelo delitve oblasti nujni sestavni del ustavnosti. Načelo delitve oblasti je danes formalno najdosledneje izvedeno v ustavi Združenih držav Amerike (predsedniški sistem). V parlamentarnih sistemih daje načelo delitve oblasti vsaj formalno primat zakonodaj oziroma parlamentu.

Načelo ločitve oziroma delitve oblasti

Temeljna misel o ustanovnosti izhaja iz ideje, da mora biti človek nosilec pravic in svoboščin v družbi. Ideja ustavnosti je povezana z nastankom moderne pravne države. Zvezo med zagotovitvijo (temeljnih) pravic človeka in državljana ter ustrezno organizacijo oblasti je zgodovinsko najbolj strnjeno izrazila deklaracija pravic človeka in državljana iz leta 1789, ko je v 16. členu razglasila načelo politične ustavnosti z besedami: »... da družba, v kateri poroštvo pravic ni zagotovljeno, niti ne pozna delitve oblasti, nima ustave«. Načelo delitve oblasti pomeni danes, da je oblast, ki jo izvajajo osrednji organi, ločena po funkcijah, tako da izvršujejo zakonodajno, izvršilno-upravno in sodno oblast posebni med seboj neodvisni organi. Meščanska država se skuša še danes legitimirati s tem načelom, kakor se je ob svojem nastanku. G. Leibholz¹ pravi v zvezi s tem: vse liberalno demokratične ustave 19. in 20. stoletja temeljijo na tem idejnem izhodišču. Meščanski teoretiki so tako načelo delitve oblasti dvignili v temeljno načelo meščanske demokracije.

¹ G. Leibholz, »Načela moderne ustavne države«, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd 1969, št. 1—2, str. 13.

Teoretična utemeljiteljja tega načela sta bila John Locke in Montesquieu. Za svoje izhodišče sta vzela državno (nacionalno) suverenost. John Locke je prvi v novejši zgodovini skušal teoretično opravičiti načelo delitve oblasti z varstvom temeljnih pravic človeka in državljana. V njegovem delu »Dve razpravi o državni vladi«² se jasno izraža odpor zoper koncentracijo oblasti, bodisi v rokah kolegialnega vladnega telesa, bodisi v rokah posameznika. Po njegovem mnenju nihče nima pravice ogrožati svobodo in premoženje drugih. V svoji drugi razpravi tudi pove, kakšna naj bo organizacija oblasti, ki bo institucionalno poročstvo zoper koncentracijo oblasti. Za najvišjo oblast šteje zakonodajno oblast, od nje ločena in njej podrejena pa mora biti izvršilno-upravna oblast. O sodni oblasti ne govori izrecno, pač pa zahteva, naj bodo vse oblasti podrejene zakonodaji. Razloge za delitev oblasti vidi predvsem v človekovi naravi in pravi, da bi bila huda in nevarna skušnjava, saj je človekova narava slabotna in se nagiba k zlorabi oblasti, če bi iste osebe, ki sprejemajo zakone, imele tudi oblast, da jih izvršujejo.

Teorija delitve oblasti je dobila svojo široko revolucionarno³ osnovo šele, ko jo je Montesquieu presadil na evropsko celino in iz nje skoval idejno-politično orožje zoper francoski absolutizem. Te svoje nazore je opisal v knjigi »Duh zakonov«⁴ iz leta 1748. Poročstvo za osebno svobodo je videl v delitvi oblasti na zakonodajno, izvršilno-upravno in sodno. Te tri oblasti po njegovem mnenju ne morejo biti združene v isti osebi ali enemu organu. Zakonodajno oblast naj izvršuje predstavniški organ (plemstvo in meščanstvo) — parlament, izvršilno-upravna (uradniški aparat) je podrejena vladarju, sodno oblast pa naj izvršujejo neodvisna sodišča. Montesquieu je menil, da mora biti sodna oblast nevtralna, in je med drugim dejal, da morajo biti sodniki »usta, skozi katera govori zakon«, bitja brez duše, ki ne morejo spremeniti ne besedi ne trdote zakona. — Po tem načelu naj bi se posamezne oblasti med seboj omejevale in brzdale ter tako preprečile zlorabo oblasti. Tako bi bilo postavljeno ravnotežje med zakonodajno in izvršilno oblastjo (tako imenovani sistem zavor in ravnovesij, ki ga Angloameričani imenujejo Checks and Balances).

Čeprav Montesquieu še danes velja za enega najdoslednejših teoretikov načela delitve oblasti, pa je vendar upravo in sodstvo v taki meri podrejal zakonodaji, da je pravzaprav zakonodajni organ tisti, ki predstavlja in izvršuje suvereno oblast⁵. S tem se je nehote približal načelu

² John Locke, »Two Treatises of Government«, Cambridge, University Press 1964.

³ G. Kušej, »O načelu enotnosti in delitve oblasti, pa o razmerju zveznih organov oblasti po ustavnem zakonu z dne 13. I. 1953«, Zbornik znanstvenih razprav, XXIV, Ljubljana 1954, str. 101—102.

⁴ C. Montesquieu, »De l'Esprit des lois«, IX. knjiga, VI. pogl., str. 169—181; zbornik Država i politika, knjiga I, Beograd 1964, str. 176.

⁵ Heli Modic, »Temeljni pojmi o državi in pravu«, Ljubljana, Višja upravna šola 1969 (skripta).

enotnosti oblasti, ki vso oblast izvaja iz predstavnškega telesa. Načelo delitve oziroma ločitve oblasti moramo danes gledati predvsem zgodovinsko kot politično načelo, ki je imelo v nekem obdobju razvoja brez dvoma revolucionarno vlogo. Danes pa čedalje bolj postaja formalno načelo, ki se za njim skriva gospostvo meščanskega razreda oziroma njegove birokracije. Po drugi strani pa čedalje bolj nadomešča to načelo (načelo delitve oblasti) v bistvu vladavina strank, ali bolje povedano njenih elit⁶.

Prvotni cilj bistveno omejiti izvršilno oblast z delitvijo oblasti zato postaja danes vse bolj fiktiven. Čedalje večja vloga države na področju gospodarstva in družbe daje odločilno premoč izvršilno-upravni oblasti. Če pomislimo, kakšen upravni aparat ima danes na voljo moderna država in kakšne kompetence ima, potem je jasno, da ne more zaobseči vse njene dejavnosti zakonska regulacija, kakor so si to zamišljali ideologi buržoazne države ob njenem nastanku.

Vendar pa je nastanek sodne kontrole ustavnosti prinesel v načelo delitve oblasti kvalitetno spremembo.⁷ Saj dobiva tam, kjer je bila uvedena, čedalje večji pomen na političnem področju in postaja vse pomembnejši sestavni del mehanizma državne oblasti, če aktivno posega s svojimi odločitvami na področje političnega in družbenega življenja. Po mnenju G. Leibholza⁸ je ustavno sodstvo postalo pomemben faktor v političnem življenju in pogloblja ter modificira načelo delitve oblasti, kot je bilo zgodovinsko zamišljeno. Aktivna vloga ustavnega sodstva v nekaterih političnih sistemih, predvsem pa v ZDA, opravičuje takšno trditev.

Nekatere značilnosti političnega sistema ZDA

Kot je bilo že povedano, je načelo delitve oblasti formalno najdosledneje izvedeno v predsedniškem sistemu Združenih držav Amerike. Tudi sodna kontrola ustavnosti je nastala najprej v Združenih državah Amerike. Razlogi za nastanek sodne kontrole ustavnosti pa so bili pravni, politični in ekonomski. Različni ekonomski interesi med posameznimi članicami zvezne države so se namreč kmalu po revoluciji začeli odkrito izražati, kar je dalo zveznemu vrhovnemu sodišču priložnost, da si je prilastilo pravico do razlaganja ustave. Da bi razumeli takšno vlogo zveznega vrhovnega sodišča, si moramo ogledati nekatere značilnosti ameriške ustavnosti.

Ameriška ustava je danes najstarejša še veljavna pisana ustava na svetu. Zaradi zapletenega revizijskega postopka jo je težko spremeniti in je zelo toga. Sestavljalci ustave so namreč bili pod močnim vplivom

⁶ Maurice Duverger, »Uvod u politiku«, Beograd 1966, str. 80 in 94.

⁷ Heinz Laufer, »Verfassungsgerichtsbarkeit und politischer Process«, J. C. B. Mohr, Tübingen 1968.

⁸ G. Leibholz: prav tam, str. 12 in naslednje.

naravnopravne filozofije prepričani, da mora ustava ostati trajen in nespremenljiv dokument, ki naj določa politični sistem in njegove najvišje cilje. Tako se je ustava v stoosemdesetih letih spremenila samo petindvajsetkrat.⁹

Po svoji strukturi je ameriška ustava zelo enostavna in je predvsem organizacijsko sredstvo. Šele pod pritiskom Jeffersona in njegovih privržencev, ki so takrat izražali najbolj napredne težnje ameriške družbe, so bili ustavi dodani amandmaji (1791) o pravicah človeka (Bill of Rights). Zaradi svoje splošnosti in nedoločenih formulacij je ustava prav glede njih in pristojnosti zveznih organov (predsednika zveznega sodišča itd.) omogočala in omogoča različne razlage. Hamiltonova teza pa je bila, da se z ustavo niso mogle precizirati vse pristojnosti zveze, ker bi to bilo preveliko detajliranje ustave. Pretežen del pooblastil zvezi je po njegovem mnenju v splošnih formulacijah. Tako ustava tudi ni natančno precizirala pristojnosti, mesta in vloge sodstva. V svojem 3. členu na splošno določa, da pripada sodna oblast zveznemu vrhovnemu sodišču in sodiščem, ki jih z zakonom ustanovi kongres.¹⁰

V ustavi ZDA je najbolj dosledno izpeljano načelo delitve oblasti. Strogo je ločila sodno oblast od izvršilne in zakonodajne. Tudi ameriško pojmovanje delitve oblasti se močno razlikuje od evropskega — kontinentalnega. Tako v Združenih državah Amerike štejejo sodišča za samostojna in enakopravna središča oblasti, medtem ko v Evropi (zlasti Franciji) dajejo zakonodajni oblasti — to je predstavniškemu organu — prednost. Ravno zaradi tega imajo sodišča v anglosaškem svetu velik ugled. Tudi sodna praksa je bila že od nekdaj v Združenih državah Amerike pomemben vir prava. Po drugi strani pa velja v ZDA sistem precedenčnih razsodb, tako da so nižja sodišča pri sojenju podobnih primerov vezana na sodbe višjih sodišč. Sodbe višjih sodišč so pravni vir (case law). Posledica tega je bila, da je lahko ameriško zvezno vrhovno sodišče brez težav ustvarjalo t. i. precedenčno pravo. Tako so danes v ZDA osnova pravnemu sistemu sodni judikati. Zato ima ameriško zvezno vrhovno sodišče pri poročanju pravne ustaljenosti izvršno pravotvorno oblast.

Značilnosti ameriškega zveznega vrhovnega sodišča

V ZDA imajo trostopenski sistem zveznega in državnega sodstva. Zaradi hierarhičnega ustroja sodišč odloča v skrajnem primeru vedno

⁹ Zadnji amandma (25) je bil sprejet v kongresu 6. julija 1965, ratificiran pa je bil februarja 1967. Nanaša se na izvolitev podpredsednika v primeru odstopa ali smrti. Po odstopu Nixona je postal avtomatično novi predsednik sedanji podpredsednik. Zaradi tega je ostalo mesto podpredsednika prosto in bo v tem primeru na podlagi tega amandmaja kongres izvolil novega podpredsednika.

¹⁰ O tem sem podrobneje že pisal: glej »Teorija in praksa«, št. 4, leto 1967, str. 637 in nasl.; in »Teorija in praksa«, št. 1—2, leto 1974, str. 131 in nasl.

zvezno vrhovno sodišče. Tako imamo poleg zveznega vrhovnega sodišča (Supreme Court) še apelacijska sodišča in okrožna sodišča (District Court).

Zvezno vrhovno sodišče sestavlja devet članov, ki so imenovani do konca življenja. Imenuje jih predsednik ZDA v soglasju s senatom. Bistvena pravica zveznega sodišča je, da si je priborilo pravico tolmačenja ustave. Sodna razlaga ustave je v ZDA tako postala glavni pravni vir, zakaj ustava, kot je bilo že omenjeno, je v formalnem pogledu zelo toga in se težko spreminja. Tako si je zvezno vrhovno sodišče pridobilo sčasoma v Ameriki velik vpliv. Praksa zveznega vrhovnega sodišča je omogočila, da se je okvir ustave prilagajal velikim socialnim in ekonomskim spremembam.

Načel razlage ustave v ZDA niso nikoli izrecno opredelili in določili. Nastala so kot rezultat sodne prakse in na podlagi načel naravnopravne filozofije. Temeljno načelo v razlagi ustave je bilo postavljeno v primeru *Marbury V. Madison*¹¹, ko je predsednik zveznega vrhovnega sodišča zavzel stališče, da je ustava najvišji zakon. S tem je položil temelje sodni kontroli ustavnosti, to se pravi, tolmačenju ustave. Po tem pojmovanju lahko sodišče ignorira vsak zakon, ki je v nasprotju z ustavo. Zvezno vrhovno sodišče je v preteklosti prihajalo zaradi takšnega stališča v konflikt s predstaniškim domom in senatom (kongresom). Zvezno vrhovno sodišče se je namreč postavilo na stališče, da je ustava tisto, kar pravijo sodniki.¹² Tako se je zvezno vrhovno sodišče v letih 1933—37 odkrito postavilo po robu ameriškemu kongresu. Zaradi tega je bil v ameriškem javnem mnenju velik odpor proti tako neodgovornemu ravnanju zveznega vrhovnega sodišča za časa Roosevelta. V tem času je namreč zvezno vrhovno sodišče razveljavilo (razglasilo za protiustavne)¹³ vrsto zakonov, ki se niso ujemali s prepričanjem sodišča oziroma posameznih njegovih sodnikov. To je bil v bistvu odpor konservativnih sodnikov proti Rooseveltovi politiki *New Deal*, ki je skušal prek zakonov to politiko uresničevati. Šele na močan pritisk javnosti in predsednika Roosevelta je ameriško vrhovno sodišče začelo ponovno konstruktivno sodelovati s kongresom. Zmagala je doktrina o samokontroli zveznega vrhovnega sodišča. Če bi zmagalo stališče vrhovnega sodišča, bi se v ZDA porušilo ravnotežje med zakonodajno in sodno oblastjo v škodo zakonodajne. Ta strah so izražali takrat nekateri, ki so govorili o vladavini sodnikov (*Judicial Government*) in o zatonu ameriške demokracije. Danes je prevladalo v Ameriki stališče, da mora vrhovno sodišče pri

¹¹ R. J. Tresolini, »Constitutional Decisions in American Government«, New York 1965, str. 8.

¹² »The Constitution is what the judges say it is,« kot je takrat dejal predsednik zveznega vrhovnega sodišča C. Hughes, ki je bil znan po svojih skrajno konservativnih nazorih.

¹³ Mason, »The Supreme Court«, The Univ. of Michigan Press, 1962, str. 118.

razlagi ustave upoštevati prevladujoča ekonomska, politična, socialna in druga načela. To je brez dvoma rezultat vpliva javnega mnenja na delovanje sodišča med obema vojnama.

Vloga ameriškega vrhovnega sodišča v razpletu afere Watergate

Iz prej navedenega izhaja, da je temeljno vprašanje vsakega demokratičnega političnega sistema, kako čimbolj učinkovito omejiti oblast in tako preprečiti njeno zlorabo. Tu bom skušal dati v obliki sklepnih razmišljanj nekaj pogledov na razplet afere Watergate iz tega zornega kota. V našem tisku (slovenskem) se je premalo poudarjala vloga zveznega vrhovnega sodišča, ko je le-to odločilo, da mora predsednik izročiti sporne trakove. Veliko je bilo hipotez, toda ne glede na to je odločitev zveznega vrhovnega sodišča bila tista odločilna poslednja poteza, pred katero se predsednik ZDA ni mogel več umakniti. Iz prejšnjih poglavij smo videli, kako veliko vlogo in ugled ima ameriško zvezno vrhovno sodišče. Njegove odločitve imajo, kot smo videli, tudi precedenčni značaj. Kakorkoli že, kršenje ustave in zakonov je bil tisti zadnji in najvažnejši argument ter povod, pred katerim je moral kapitulirati sam predsednik ZDA. Vsekakor je, ne glede na politično ureditev, v Ameriki zmagalo načelo omejitve oblasti z odločitvijo zveznega vrhovnega sodišča, da mora predsednik izročiti sporne trakove. Zvezno vrhovno sodišče se je tako postavilo na stran spoštovanja zakona, ko je odločilo, da ne velja za predsednika načelo privilegija izvršilne oblasti. Zvezno vrhovno sodišče je namreč odločilo, da imajo sodišča pravico zahtevati,¹⁴ pa čeprav gre za predsednika ZDA, posebno pokoravanje preiskavi (to je zakonu). Kot vemo, pa se je predsednik temu ves čas odločno upiral in se skliceval na privilegij izvršilne oblasti, ki naj bi izhajal iz načela delitve oblasti. Odločitev zveznega vrhovnega sodišča ima zato širši pomen in velja tudi za naprej. Izvršilna oblast je v sistemu delitve oblasti podrejena zakonu in izjema ne velja. S tem je ameriško vrhovno sodišče postavilo precedens, ki trajno veže predsednika in izvršilno oblast v vsakem primeru na zakon. Seveda še ne poznamo v celoti sodne odločitve, ki konkretizira to odločitev, toda ne glede na to je zmagalo načelo o omejitvi oblasti. Po položaju in funkcijah, ki jih ima predsednik, je bil njegov položaj do nedavnega skoraj neomejen. Predsednik namreč ni v dnevnem političnem življenju formalno odvisen od kongresa in stranke. Toda to je samo navidezno. Politično je predsednik, če hoče tvorno sodelovati s kongresom, odvisen od razmerja političnih sil v kongresu. Če predsednik izgubi politično zaslombo v kongresu, ne more izvajati svoje politike, če pa skuša uzurpirati in zlorabiti oblast, ko se je to dogajalo, je mogoče proti njemu sprožiti tudi postopek za

¹⁴ »Ključna odloka Vrhovnog suda«, Politika, 26. julija 1974.

odpoklic (impeachment). Zanimivo je, da zvezno vrhovno sodišče v svoji razsodbi sploh ni omenjalo impeachmenta, ampak je samo ugotovilo, da se mora predsednik v preiskavi podrediti zakonu. Iz prej navedenih razmišljanj lahko sklepamo, da je ameriško zvezno vrhovno sodišče odigralo odločilno vlogo, ko je s svojo razsodbo dokončno obsodilo (tudi politično) neomejeno razraščanje izvršilne oblasti. Iz prakse, tudi v drugih političnih sistemih, pa vemo, da je danes to eno najvažnejših in najbolj odločilnih vprašanj. Tako kot je bil leta 1937 s pomočjo javnosti zlomljen odpor po uzurpaciji oblasti po zveznem vrhovnem sodišču, je bil zdaj, lahko rečemo, zlomljen odpor proti neomejeni oblasti predsednika in njegove okolice (izvršilne oblasti). S tem pa je bil storjen korak k vzpostavljanju ravnotežja v sistemu delitve oblasti in pa k zaostrovi politične ter pravne odgovornosti predsednika ZDA.

KARL MARX

Kapital (III)

Ob izidu slovenskega prevoda

Pri Cankarjevi založbi je letos (z letnico 1973) izšla tretja knjiga Marxovega Kapitala v prevodu dr. Ivana Lavrača. Z veliko zamudo smo tako dobili celoten tekst Marxovega Kapitala v slovenskem jeziku, seveda če ne štejemo njegovega dela »Teorije o presežni vrednosti«, ki ga je nameraval Engels izdati kot četrto knjigo Kapitala. Toda, kot vemo, je »Teorije o presežni vrednosti« izdal po Engelsovi smrti Karl Kautsky, ne kot četrto knjigo Kapitala, marveč kot samostojno delo.¹

Ne glede na to bi bilo dobro, da bi »Teorije o presežni vrednosti« v najkrajšem času prevedli v slovenski jezik, kajti to delo v resnici zaokroža Marxov teoretični sistem, ki ga podaja v Kapitalu.

¹ Kautsky v predgovoru k »Teorijam o presežni vrednosti« piše: »Ko sem obravnaval to delo, mi je postajalo vse bolj jasno, da ga ne bom mogel izdati kot četrto knjigo Kapitala, kot je to nameraval Engels. Ta četrta knjiga bi morala po Marxovi zamisli obsegati zgodovino teorije. Kot nadomestilo za to je nameraval Engels, iz rokopisa »Zur Kritik der politischen Ökonomie« itd. potegniti vsaj zgodovino teorije o presežni vrednosti, potem ko bi izpustil mnoga mesta, ki so že obsežena v drugi in tretji knjigi. Kako si je Engels zamisljal to izpuščanje, mi ni znano. Meni se to ni posrečilo... Toda ko sem vse te razlage pustil v knjigi, le-ta ni mogla biti več četrta knjiga Kapitala, tj. nadaljevanje prvih treh knjig. Nastalo je delo, ki gre vzporedno z vsemi tremi deli Kapitala, do njih pa je v takem odnosu, kot je »Zum Kritik« do prvega dela prve knjige Kapitala.« (K. Marx, Teorije o presežni vrednosti, Beograd, Kultura, 1953, I. knjiga, predgovor K. Kautskega, str. 6).

Engels je tretjo knjigo Kapitala objavil leta 1894; v slovenskem jeziku se torej praktično pojavlja po osemdesetih letih od njenega prvega izida.

Naš zapis ob tej priliki ni namenjen vrednotenju prevoda, čeprav moramo poudariti, da je dr. Lavrač več kot korektno poslovenil težak Marxov tekst, ampak temu, da v kratkih črtah nakažemo tisto, kar se nam zdi vsebinsko pomembno v zvezi s tretjo knjigo Kapitala, bodisi iz zgodovinske perspektive njenega nastanka oziroma prvega izida, bodisi iz naše sedanje perspektive, našega sedanjega ekonomsko-teoretičnega snovanja. Predpostavljamo, da je bralcem vsebina III. knjige Kapitala poznana.

Vsekakor je treba ugotoviti, da je tretja knjiga Kapitala tudi po 80 letih od njenega prvega izida še zmeraj nad vse aktualna knjiga, ki presenetljivo sveže in globoko poučuje, stimulira k razmišljanju in izziva kritično pozornost tudi današnjega bralca in ga seznanja s temeljnimi zakonitostmi kapitalističnega sistema in njegovimi vnanjimi manifestacijami, ki se pojavljajo na površini tržnega mehanizma. V tem pogledu razodeva tudi določene splošne zakonitosti, ki zadevajo sleherno razvito obliko blagovne proizvodnje, torej tudi našo obliko blagovne proizvodnje v pogojih samoupravnega dogovarjanja in sporazumevanja. Tretja knjiga Kapitala je zato morebiti celo bližja našim vsakdanjim ekonomskim problemom kot prvi dve.

Znano je, da je Marx, potem ko je v 1. in 2. knjigi Kapitala obravnaval glavne koncepte in načela kapitalistične blagovne produkcije, (v dokajšnji meri izven konkretne in raznovrstne kapitalistične resničnosti), v 3. knjigi Kapitala ponovno približal svojo analizo konkretni resničnosti, tako da so se v njegovem sicer teoretičnem delu odražale skorajda pojavne oblike v svojih vnanjih, površinskih manifestacijah. Kot

bomo videli, je ta Marxov pristop nekatere meščanske kritike vzpodbudil, da so mu očitali oziroma pripisovali, da je opustil nekatera svoja temeljna stališča, do katerih je prišel v prvi in drugi knjigi Kapitala.

Ko se je pred 80 leti pojavila tretja knjiga Kapitala, ni predstavljala, kot pravi Engels v predgovoru, samo »zaključek teoretskega raziskovanja« (str. 7) in s tem znanstven dogodek, marveč tudi velik političen dogodek. Ta politični pečat je knjiga dobila iz dveh razlogov, prvič zaradi močnega delavskega gibanja, ki se je v tem času razmahnilo po vsej razviti Evropi in kateremu je ta knjiga pomenila pomembno teoretično orožje in drugič zaradi tega, ker je izid III. knjige Kapitala pomenil dejansko razbitje »blokade«, če lahko tako rečemo, blokade, ki so jo napravili meščanski teoretiki okrog Marxovih del in del njegovih sodelavcev na teoretskem področju — pa tudi v delavskem gibanju. »Zarota molčanja,« kot nekateri imenujejo to stanje spregledovanja in ignoriranja Marxovega nauka, se je s tem končala. Prišlo je do odkritega soočenja.

Da je prišlo do tega soočenja ravno ob izidu tretje knjige, je pripomoglo zmotno mnenje, ki se je pojavilo v meščanskem taboru in h kateremu je močno pripomogel takratni vodilni meščanski teoretik na kontinentu Böhm-Bawerk, da je namreč tretja knjiga Kapitala v nasprotju s prvo knjigo. To naj bi pomenilo, da je Marx v nekem smislu opustil nekatera pglavitna načela, ki jih je razvil v prvi knjigi in ki zadevajo samo bistvo kapitalističnega sistema: izkoriščanje delovne sile, realizacija presežne vrednosti itd. Če je tako, potem je treba izkoristiti priložnost in obracunati z idejami in načeli, ki so neugodne za kapitalistični razred.

Kot vemo, je Marx v prvi knjigi Kapitala med drugim dokazal, da eksploatacija delovne sile obstaja tudi v primeru, če se vse vrste blaga (tedaj tudi delovna sila) prodajajo po vrednosti, če skratka, zakon vrednosti deluje tako, da se na dolgi roki izoblikuje kot vrednostna cena normalna cena. V I. knjigi je Marx izdelal predpostavko o enaki organski sestavi kapitala in o enakem ob-

ratu kapitala, kar mu je rabilo za to, da je lahko razvil svoj poenostavljeni sistem kapitalistične blagovne produkcije, v katerem deluje zakon vrednosti v neposredni obliki, in s tem pokazal bistvo kapitalističnega odnosa, ne da bi zašel v konkretne probleme razdelitve presežne vrednosti med posamezne kapitaliste. Njegov cilj je bil pokazati v tem delu, kako se ustvarjata vrednost in presežna vrednost, zato je zanemaril vse tiste momente, ki vplivajo na razdelitev vrednosti in presežne vrednosti.

V tretji knjigi pa je omenjeno predpostavko opustil in upošteval posebne momente, ki se pojavljajo v razdelitvi in tržnem mehanizmu sploh, kar je vodilo k temu, da se je delovanje zakona vrednosti v njegovi neposredni obliki transformiralo v delovanje zakona v obliki produkcijske cene ali poprečnega profita. Razdelitvena cena v konkretni kapitalistični stvarnosti v tem primeru ni več vrednostna cena, marveč produkcijska cena. Presežna vrednost se ne realizira zmeraj tam, kjer se je ustvarila, temveč pri drugem kapitalistu oziroma panogi, če ima ta višjo organsko sestavo, kot je poprečna, če ima, skratka več kapitala in manj delovne sile zaposlene na enoto kapitala.

Iz tega mehanizma jasno izhaja, da se v sistemu slej ko prej razdeli samo tista vrednost, ki jo je ustvarila delovna sila, le da je kriterij delitve modificiran: delitev se ne opravi samo glede na faktor delo, marveč tudi glede na druga dva faktorja, kot sta velikost kapitala in površina obdelavne zemlje. Ker sta ta dva faktorja v kapitalističnih razmerah monopolizirana v obliki privatne lastnine, omogočata njihovim lastnikom, da lahko izsilijo na trgu določene deleže presežne vrednosti za sodelovanje teh produkcijskih faktorjev v produkcijskem procesu. Za to poskrbi tržni mehanizem, ki v končni fazi privede do tega, da pri razdelitvi enaki kapitali (pa tudi enake površine zemlje iste rodovitnosti in oddaljenosti od trga) prinesejo enake profite (oziroma rente). Globalni odnos med kapitalom in delom pa ostaja tak, kot je bil razložen v I. knjigi.

Ta globalni odnos je v tem, da delo nasproti kapitalu še zmeraj participira

pri novoustvarjeni vrednosti samo v višini celotne vsote vrednosti delovne sile, medtem ko si kapital in zemlja prisvajata celotno presežno vrednost. Dejstvo, da se presežena vrednost deli drugače, kot bi se v primeru delovanja zakona vrednosti v njegovi čisti neposredni obliki, ne spreminja bistva odnosa med kapitalisti in delavci, ampak spremeni samo delitev znotraj kapitalističnega razreda, tako da so kapitalisti pri preseženi vrednosti udeleženi v soglasju z velikostjo in kvaliteto svojih produkcijskih faktorjev. To se sklada tudi z njihovo zahtevo po enakih možnostih udejstvovanja v produkcijskem procesu.

Zakon produkcijske cene kot spreminjena oblika delovanja zakona vrednosti je tedaj specifična oblika delovanja tega zakona, ki na določeni razvojni stopnji blagovne produkcije vodilnemu razredu zagotavlja enake pogoje, pogoje, v kakršnih sodeluje v procesu produkcije in razdelitve. Zakon vrednosti, ki v ozadju vodi in uravnava tudi mehanizem produkcijske cene, ostaja tudi v tem sistemu tisti zakon, ki determinira temeljni odnos med kapitalističnim in delavskim razredom.

Zato so marksisti ob izidu 3. knjige upravičeno menili, da je Marx na ta način razrešil dilemo, pred katero se je znašel že Ricardo: kako pojasniti na podlagi delovne teorije vrednosti dejstvo, da v kapitalistični stvarnosti dobivajo enaki kapitali enake profite oziroma da se namesto vrednostne cene na dolgi rok oblikuje produkcijska cena.

Tam, kjer razredov ni več ali jih ne bo, imamo pa razvito blagovno produkcijo, pa zakon vrednosti lahko opravlja drugo funkcijo. Ta funkcija je lahko, npr. v pogojih družbene lastnine nad produkcijskimi sredstvi v tem, da se z delovanjem zakona vrednosti v transformirani obliki specifične produkcijske cene zagotavlja »družbenost« produkcijskih sredstev, in sicer tako, da se s pomočjo mehanizma, ki uporabnikom družbenih sredstev nalaga enake obveznosti, dosega, da od novoustvarjene vrednosti dobijo neposredni proizvajalci v roke (za osebno uporabo) samo tisti del, ki je v soglasju z njihovimi delovnimi prispevki, preostali del pa ostane v druž-

beni lastnini za potrebe razširjene reprodukcije ali pa gre za skupne potrebe. Da bi to uresničili, je seveda potrebno sprejeti določene družbene norme obnašanja do sredstev v družbeni lasti; le-te naj odražajo socialistična načela pri ustvarjanju in delitvi vrednosti. Mehanizem, kako naj se te norme in ta načela uresničujejo, pa je v veliki meri razložil ravno Marx v svoji 3. knjigi Kapitala. Zaradi tega je to delo tudi aktualno za naš čas in naše razmere. Prof. Lavrač je dejal v pogovoru z Našimi razgledi: »V Kapitalu je Marx temeljito raziskal zakonitosti najrazvitejše oblike blagovnega gospodarstva. Dedščina blagovnega gospodarstva pa se je ohranila tudi v socializmu. Prav v tretji knjigi obravnava Marx tudi za nas silno pereče probleme cen, notranje in zunanje trgovine, bančništva, dobička in obresti, inflacije in nelikvidnosti, zapravljanja naravnih bogastev in podobno. Še vedno imamo opraviti s kategorijami, ki so podobne omenjenim kategorijam, čeprav postopoma spreminjajo svojo družbeno vsebino in čeprav se odnosi med stvarmi postopoma umikajo, v ospredje pa stopajo neposredni odnosi med delovnimi ljudmi, ki naj sami sporazumno odločajo o razdelitvi presežnega proizvoda. Tudi če tretja knjiga, prav tako kot prva in druga, ne daje konkretnih podatkov za razrešitev naših tekočih problemov, pa študij le-te omogoča razumevanje Marxovega prijema in metode, to pa bo spet pomagalo ekonomistom in politikom pri razreševanju tako teoretskih kot praktičnih vprašanj, pri graditvi gospodarskega sistema, tekoče gospodarske politike in gospodarskega razvoja.« (Naši razgledi, XXIII št. 9 (536) z dne 10. maja 1974, str. 244.)

Tedaj Marxova tretja knjiga Kapitala ni pomembna samo zaradi tega, ker je v njej Marx razrešil problem transformacije zakona vrednosti v zakon produkcijske cene, marveč predvsem zato, ker je istočasno prišel do številnih pomembnih sklepov in konceptov, s katerimi je anticipirani kasnejši razvoj tako na teoretičnem področju, kakor tudi na področju razvoja kapitalističnega sistema splošno.

Vseh sedem poglavij oziroma oddelkov tretje knjige Kapitala predstavlja zato izredno bogastvo idej, ki ga bralec odkriva od vsega začetka, ko Marx obravnava (v prvem poglavju) spreminjanje presežne vrednosti v profit, spreminjanje profita v poprečni profit (v drugem poglavju) in padanje profitne stopnje (v tretjem poglavju). V četrtem poglavju (oziroma oddelku) Marx analizira spreminjanje denarnega in blagovnega kapitala v kapital blagovne trgovine oziroma trgovski kapital. V petem oddelku prikaže delitev profita na obresti in podjetniški dobiček in analizira obrestnostni kapital. V šestem oddelku obravnava spreminjanje presežnega profita v zemljiško rento, v zadnjem oddelku pa dohodke in njihove vire.

Potem ko se je uresničila Engelsova napoved, ki jo je napisal v predgovoru k drugi knjigi Kapitala (l. 1885), da bo tretja knjiga prinesla odgovor na vprašanje transformacije zakona vrednosti v zakon produkcijske cene, je marksistična politična ekonomija oziroma ekonomska teorija še naprej uspešno kljubovala meščanskim kritikom, k čemu je pripomoglo tudi dejstvo, da je postala last širšega kroga marksističnih teoretikov.

Böhm-Bawerk, ki je najprej v »Kapitalu in profitu«, kasneje pa v »Karl Marx in konec njegovega sistema«, poskušal ovreči Marxovo teorijo vrednosti in teorijo eksploatacije, ni dosegel ti-stega, kar je hotel. Hilferding mu je v odgovoru na njegovo kritiko spodbil glavne argumente in dokazal trajnost Marxovih idej, predvsem, kar zadeva delovanje vrednosti zakona v kapitalizmu — kot okvirnega zakona, ki uravnava produkcijo in razdelitev.

Kasnejši razvoj je potrdil, da so Marxova poglavitna načela pravilna. Njegov Kapital zato ni bil samo vir, iz katerega so pri nadaljnji kritični analizi kapitalističnega sistema črpali kasnejši marksisti ampak so ga tako ali drugače morali upoštevati tudi meščanski ekonomisti.

V zadnjem času doživlja Marxov ekonomski sistem, kakršnega je podal v Kapitalu, pravo renesanso, saj se tisti teoretiki, ki delajo na področju makro-ekonomskih modelov, input output analize, gospodarskega razvoja, na modelih

družbene reprodukcije itd. morajo naslanjati na Marxa kot svojega predhodnika. Zato na zahodnih univerzah proučujejo Marxov nauk veliko bolj intenzivno kot kdaj poprej. To pa je tudi najboljši dokaz, kako zelo je Marxova ekonomska naliza aktualna.

Bralec, ki bo posegel po tem Marxovem delu, bo kljub velikemu trudu, ki ga bo moral vložiti v študij, bogato poplačan, saj bo kmalu ugotovil, da ima pred sabo delo, ki je aktualno za naš čas in za naš prostor.

OTO NORČIČ

DRAGO MIROŠIČ

Seminar OZN in mednarodna konferenca o manjšinah v Ohridu in Trstu

Informativni zapis

Konec junija in v prvi polovici julija letos sta bili organizirani dve mednarodni srečanja, na katerih so razpravljali o narodnostnih manjšinah. V Ohridu je bil v sporazumu med sekretariatom OZN in zveznim izvršnim svetom seminar OZN o pospeševanju in varstvu človekovih pravic narodnostnih, etničnih, in drugih manjšin, v Trstu pa pod pokroviteljstvom Tržaške pokrajine mednarodna konferenca manjšin.

Seminarja v Ohridu, ki je bil organiziran v dekadi OZN, posvečeni boju proti rasni diskriminaciji, so se udeležili predstavniki vlad iz 28 držav, kot opazovalci pa so spremljali seminar predstavniki iz 5 držav. Navzoči so bili tudi predstavniki specializiranih organizacij OZN ter drugih mednarodnih organizacij in združenj, ki se ukvarjajo s

problematiko človečanskih in manjšinskih pravic.

Seminar je zajel ukrepe za zagotovitev človekovih pravic, narodnostnih, etničnih in drugih manjšin ter regionalno in mednarodno sodelovanje na področju varstva manjšin.

Poglavitni namen seminarja je bil omogočiti vladam izmenjavo mnenj in izkušenj o urejanju problemov, ki zadevajo narodnostne in druge manjšine. Organizaciji združenih narodov naj bi dal osnovo za nadaljnje delo na področju manjšinske problematike. Sklepi naj bi pomagali pri izdelavi nekaterih študij OZN o manjšinah. Tako npr. pripravlja podkomisija OZN za preprečevanje rasne diskriminacije in varstvo manjšin posebno študijo o implementaciji načel, vsebovanih v 27. členu mednarodne konvencije o državljanskih in političnih pravicah. Neposreden cilj seminarja pa je bil tudi pripomoči k nadaljnji uveljavitvi mednarodnega prava o manjšinah.

Posamezni udeleženci so v svojih prispevkih ocenjevali tudi konkretne manjšinske probleme v posameznih državah. Pri tem so nekatere države, kot npr. Italija in Avstrija, poudarjale predvsem normative ukrepe v prid manjšin, ne da bi se spuščale v oceno, kako se ustavni in drugi normativni ukrepi za varstvo manjšin v praksi tudi uresničujejo. Tak način obravnave je seveda vseboval tendenco ustvariti vtis, kot da je v teh državah zadovoljivo urejen položaj narodnostnih manjšin. Glede vprašanj s področja manjšin pa so se pokazale v stališčih tudi nekatere bistvene razlike. Tako je npr. Bolgarija znikala, da živi v tej državi tudi makedonska narodna manjšina, kar je imelo na seminarju neugoden odmev.

Razprava pa je dala glede mnogih vidikov manjšinske problematike soglasne sklepe. Med temi se je izoblikovala zahteva, da bi morali v posameznih državah, kot tudi v mednarodnih okvirih, sprejeti konkretne ukrepe za izboljšanje položaja manjšin in za odpravo vseh oblik diskriminacije. Tu gre za vprašanja svetovnega značaja, saj pozitivno reševanje manjšinskega vprašanja lahko ugodno vpliva na mednarodne odnose, mir in varnost v svetu. Zategadelj je v

državah, ki so še vedno pod kolonialno upravo ali tujo okupacijo, pravica do samoopredelitve in uresničevanja človečanskih pravic prvi pogoj za izboljšanje in uresničevanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin.

Regionalno sodelovanje lahko bistveno prispeva k zagotovitvi človečanskih in manjšinskih pravic, prav tako tudi hitrejši družbeni in ekonomski napredek, zlasti v nerazvitih državah, aktivna vloga OZN kakor tudi nujnost uresničevanja mednarodnih obveznosti, ki izhajajo iz temeljnih dokumentov OZN, bilateralnih (še posebej o odprtih mejah in obmejnem sodelovanju) ter multilateralnih pogodb.

Seminar je poudaril, da se je treba reševanja manjšinskega vprašanja različno lotevati zaradi raznovrstnosti zgodovinskih in družbenoekonomskih razmer, v katerih so se manjšine oblikovale in razvijale. Tako so afriške dežele na seminarju poudarjale, da zaradi nacionalnih specifičnosti v njihovih državnih skupnostih npr. ni mogoče prenašati v te dežele evropskih meril za razreševanje vprašanja narodnostnih, etničnih in drugih manjšin. Obramba pred rasno diskriminacijo zahteva vrsto splošnih in posebnih ukrepov za varstvo narodnostnih manjšin. Človečanske pravice posameznikov niso uresničene, če se jim odreja pripadnost narodnostni manjšini, ko ni zavarovana kot kolektiv. Enotno se je izoblikovalo tudi stališče, da je prisilna asimilacija manjšin v nasprotju z načeli samoopredelitve in enakopravnosti narodov ter temeljnimi človekovimi pravicami, zaobseženimi v ustanovni listini OZN. Vsako takšno ravnanje pravzaprav meji na genocid.

V razpravi o pravnem statusu narodnostnih in drugih manjšin je bil dan poudarek ustavam ter mednarodnim pogodbam in drugim listinam, ki varujejo in zagotavljajo manjšinam temeljne pravice. Vendar ustavna določila v mnogih primerih ne izvajajo ali jih celo kršijo. Značilna je tako imenovana ustavna ozioroma institucionalna kamuflača, ko so sprejete impresivne zakonodajne mere za varstvo človekovih pravic, v praksi pa jim manjka sleherne učinkovitosti. V razpravi o pravnih vidikih varstva manjšin so oblikovali sklep, da je treba pra-

vice, ki so dane narodnostnim manjšinam z ustavo in drugimi zakoni, tudi uresničevati.

Obširneje so obravnavali državljanske, politične, ekonomske, družbene in kulturne pravice, ki bi jih morala uživati vsaka manjšina. Med temi so najbolj poudarjali potrebo po uporabi materinega jezika na vseh področjih, ki bistveno zadevajo vprašanje obstoja in enakopravnosti manjšin z večinskim narodom.

V razpravi so ves čas potrjevali tezo, da je interes matičnega naroda in države matičnega naroda za narodnostne manjšine v drugi državi zakonit in da tega interesa ni mogoče ovirati s stališčem, da pomeni skrb matičnega naroda za svojo manjšino vmešavanje v notranje zadeve države, kjer ta manjšina živi.

Mednarodna tržaška konferenca o manjšinah je bila prvo takšno srečanje, na katerem so pripadniki predvsem evropskih manjšin odkrito obravnavali najširši spekter vprašanj, ki se nanašajo na njihov sedanj položaj ter uresničevanje njihovih pravic. Glede na tak značaj konference je možno reči, da je bila ena izmed najpomembnejših tovrstnih konferenc po drugi svetovni vojni. (Zamisli, naj se skliče mednarodna konferenca v Trstu, ki naj bi po prvotnem načrtu obravnavala le probleme Slovencev v Italiji, je bila živa v deželi Furlanija-Juljska krajina pretekla štiri leta in je bila nedvomno predvsem plod vrste pobud, zlasti demokratičnih sil v tej deželi, da se uredi politični in pravni status slovenske narodnostne skupnosti v Italiji. Tako je pokrajinski svet v Trstu sprejel poleti 1971 s podporo krajevnih strank ustavnega loka resolucijo o sklicu posebne konference, posvečeno vprašanju Slovencev v Italiji, podobno resolucijo pa je sprejel tudi goriški pokrajinski svet).

Na konferenci je sodelovalo več kot 800 udeležencev, med njimi veliko število znanstvenikov in politikov. Delovala je v treh komisijah: za jezik, kulturo, šolstvo in sredstva javnega obveščanja, za družbeno in gospodarska vprašanja in za pravna in politična vprašanja.

Kljub temu da je bil vsebinski koncept konference postavljen v evropske

okvire razpravljanja o narodnostnih manjšinah, pa je na njej občutno prevladovala razprava o slovenski narodnostni skupnosti v Italiji. O tem zgovorno priča že dejstvo, da so imeli zamejski rojaki v komisijah 35 dobro pripravljenih razprav, v katerih so obdelali vse vidike svojega položaja in narodnostnega boja za obstoj. Prav ob razpravi o varstvu slovenske narodnostne skupnosti v Italiji je prišlo do dileme o načinu varstva in uresničevanja pravic manjšine. Gre za dilemo o ustreznosti postopnega reševanja manjšinskega vprašanja, kar so zagovarjali nekateri italijanski predstavniki, ali globalnega zakonskega varstva kot edino možne poti za hitro in učinkovito dosego enakopravnega položaja z večinskim narodom. Slovenska narodnostna skupnost se je za takšen način reševanja manjšinskega vprašanja odločno zavzela v vseh razpravah na konferenci, na potrebo po globalnem varstvu Slovencev v Italiji pa je opozorila tudi v pismu, ki ga je na koncu konference naslovila predsedniku Tržaške pokrajine, preko njega pa v bistvu rimski vladi.

Na konferenci so uspešno nastopili s tehtnimi referati tudi Koroški Slovenci, ki so argumentirano zavrnili trditve predstavnika uradne Avstrije, da je le-ta izpolnila določila državne pogodbe o obnovi neodvisne in demokratične Avstrije, ki se nanašajo na pravice slovenske in hrvaške narodnostne manjšine v Avstriji. Prepričljivo so ovrgli tezo o »vindišarskem narodu« ter opozorili na škodljive posledice, ki jih imajo Slovenci zaradi takšne teorije, poleg tega so tudi z argumenti nastopili zoper možnost številnega preštevanja Koroških Slovencev.

V delu komisij so v številnih razpravah potrdili, da je nujno zagotoviti vrsto človečanskih, političnih in ekonomskih pravic manjšini, s katerimi se ta lahko enakopravno vključi v družbeno, politično in gospodarsko življenje v državi, kjer živi.

Če bi skušali poiskati skupne vrednote ohridskega seminarja in tržaške konference, potem je treba predvsem poudariti, da se je na obeh mednarodnih srečanjih reafirmiral pomen pravic narodnostnih manjšin v meddržavnih in mednarodnih odnosih in spoznanje, da

uresničevanje manjšinskih pravic neposredno zadeva vprašanje miru in varnosti v svetu. Ohridski seminar je dal svoj prispevek v obravnavanju tega problema v okviru svetovnih razsežnosti in ga predložil OZN, medtem ko ga je tržaška konferenca obravnavala v evropskih razmerah, ne nazadnje tudi skozi italijansko-jugoslovanske odnose.

Za Jugoslavijo sta bila seminar in konferenca priložnost, da se z manifestacijami svetovne narave afirmira jugoslovanska teorija in praksa rešitve nacionalnega vprašanja in uresničevanja enakopravnosti narodov in narodnosti v SFRJ. Afirmirali smo načela jugoslovanske zunanje politike glede narodnostnih manjšin nasploh, zlasti pa v odnosih do sosednjih držav. Zato je imela bistvene zasluge jugoslovanska delegacija, ki je na seminarju in na tržaški konferenci delovala na temelju sprejete platforme, izhajajoč iz stališč oziroma politike ZKJ o mednacionalnih odnosih v naši državi, sprejetih stališč glede položaja naših manjšin v sosednjih državah in še posebej iz stališč in sklepov republiških kongresov in X. kongresa ZKJ, načel in določil ustave SFRJ in ustav socialističnih republik in avtonomnih pokrajin. Ob vsem tem je bila osnova jugoslovanske platforme izho-

dišče, ki sta ga ohridski seminar in tržaška konferenca v celoti potrdila, da so narodnostne manjšine ob pogojih, da so jim priznane vse pravice, pomemben dejavnik povezovanja narodov, sodelovanja med državami in dobrih sosedskih odnosov. To stališče je argumentirala s samoupravno prakso v SFRJ, z sprejetimi normami mednarodnega prava. Jugoslovanska delegacija je nastopila na seminarju in na konferenci z večjim številom referatov in uvodnih predavanj. Poglavitna delovna osnova za razpravo na ohridskem seminarju je bil referat o regionalnem in svetovnem sodelovanju na področju pospeševanja in varstva manjšin, ki ga je pripravil sodelavci dr. Janko Jeri, raziskovalni svetnik inštituta za narodnostna vprašanja. Tako v Ohridu kot v Trstu je bilo izdanih več publikacij, tudi v tujih jezikih, o narodnostnih manjšinah v SFRJ ter o slovenski narodnostni skupnosti v Italiji in Avstriji.

Ohridski seminar je opozoril na univerzalnost manjšinskega vprašanja in razširil osnovo za nadaljnje delovanje OZN na področju varstva narodnostnih in drugih manjšin, tržaška konferenca pa je dala natančen pregled položaja in uresničevanja pravic posameznih narodnostnih manjšin.

kulturni radnik

Zagreb, št. 3/1974

*Iz prispevka ZORANA VIDOJEVIČA:
Socialistična družba in količina stvari*

Kriteriji razvitosti družbe. V bistvu mora biti vsako razglabljanje o značaju socialistične družbe — in seveda tudi o vprašanju njene razvitosti — zasnovano na občem filozofskem vprašanju, kaj je vsebina kar najbolj smiselnega individualnega in kolektivno-druženega življenja. Seveda pri tem ne gre za metafizično kategorijo smisla človeškega življenja ali za srečo osamljenega individua, ampak za možnosti polnejšega individualnega in druženega življenja, ki ga prinaša revolucionarna praksa, odprava vseh oblik nečlovečnosti in razvoj humanosti v vseh njenih oblikah. Iz tega temeljnega vprašanja izhaja tudi vprašanje o smislu druženega napredka. Osrednje vprašanje druženega napredka pa je problem individualno-druženih potreb. Katere in kakšne so potrebe, katerih zadovoljevanje je pogoj za uresničevanje samega socializma?

Šele v kontekstu teh vprašanj lahko zastavimo tudi vprašanje materialne (in splošne) razvitosti socialistične družbe oziroma njenega pomena za razvoj socializma. Tu naj ugotovimo, da pojem »zadostna« ali »nezadostna« razvitost še ničesar ne pove. V bistvu se v ta pojem zavestno ali podzavestno vrinja pojmovanje, ki je značilno za meščansko družbo, kjer se razvitost meri s količino blaga. Skladno s tem se bogatejše (in srečnejše) individualno-kolektivno življenje ocenjuje po tem, kdo ima in »uživa« čimveč dobrin. Odtod izhajajo tudi znani parametri razvoja: stopnja gospodarske rasti, produktivnost dela, druž-

beni proizvod itd. V bistvu torej — sami kvantitativni kriteriji.

Toda tudi popolnoma nezgodovinsko bi bilo, če bi smisel individualnodruženega napredka iskali v nekakšni fetišizirani »preprostosti človeških potreb«, ki v bistvu zaobidejo civilizacijske tokove in njihove pridobitve, ki so nedvomno olajšale človekovo življenje in ga vsebinsko obogatile — čeprav vedno le v mejah razredne družbe. Vsak tovrstni dosednji poskus se je sprevrgel v nekakšen beg od razredne družbe in v negativno ocenjevanje njene dominacije.

Problem druženih in individualnih potreb v socialistični družbi se v bistvu kaže kot problem možnosti za uveljavljanje *mere in skladnosti* v razvoju človeka in družbe — seveda brez mistifikacije in »utopičnega mesijanstva« v razlaganju teh kategorij. Dojeti ju moramo na praktično-revolucionaren način, kot uresničevanje njune vsebine v kontekstu konkretnih zgodovinskih razmer vsake družbe. V tem smislu socialistična družba reafirmira antična principa mere in harmonije, ki ju seveda tudi dialektizira. Gre namreč za to, da se ta principa ne uveljavljata s posredovanjem spekulacije intelektualne elite oziroma človeka kot osamljenega bitja, marveč v revolucionarni praksi delavskega razreda, ki je temeljna sila negacije razredne družbe. Šele tedaj, če sta ti kategoriji v dialektičnem odnosu do stvarnosti, postaneta življenjski in sta kot taki usmerjevalni sili druženega razvoja.

Sedanja materialno visoko razvita razredna družba je družba, ki je zgubila to mero, je družba bistvenih neenakosti (disharmonije). To je družba dominacije in favoriziranja materialnih potreb v odnosu do vseh drugih potreb, favoriziranja egoizma pred druženostjo, odujenega racia pred razumom. Seveda egoizem in »strasti« niso le sile, ki so usmerjene v reprodukcijo take družbe, marveč hkrati tudi sile, ki pripravljajo

materialne in druge pogoje za negacijo take družbe. Toda dokler bosta človek in družba v mejah dominacije takega načina proizvodnje, v katerem prevladuje mezdno delo, dotlej bodo tudi odtujene materialne potrebe prevladovala nad vsemi drugimi potrebami. Nobenega dvoma ni, da brez presežka proizvodov, ki omogoča zadovoljevanje »poprečnih«, zgodovinsko pogojenih eksistencialnih potreb vseh članov družbe, ne more priti do emancipacije v pogledu materialnega pomanjkanja in ponehavanja družbenih bojov okoli pičlih in nujno potrebnih materialnih dobrin. Toda obstaja tudi relativno jasno začrtana meja, ko stopnja razvoja proizvodnih sil že omogoča, da bi vsi člani družbe lahko zadovoljevali svoje osnovne materialne in kulturno-duhovne potrebe — pa se zaradi razredne razklanosti družbe oziroma zaradi sistema proizvodnje za profit še nadalje ohranjajo odnosi eksploatacije in ohranjanja temeljna neenakost med proizvajalci materialno-kulturnih dobrin in tistimi, ki živijo od prisvajanja rezultatov tujega dela. Po drugi strani postaja vse večja materialna proizvodnja kot proizvodnja za profit temeljna substanca razvoja in edini kriterij napredka. Človek je potisnjen v vlogo proizvajalca in potrošnika blaga, potrošnika odtujenih proizvodov lastnega dela. Vsa druga področja družbenega življenja so v *funkciji* materialne produkcije in reprodukcije, katere temelj je kapital kot odnos. To je novoveška ekspanzija racia (oziroma dominacije kapitalističnega razreda), ki se kaže v taki rasti produkcije, ki je sama sebi namen, v odtujeni moči znanosti in tehnike, ki požirata vsa druga področja družbenega življenja, jih podrejata sebi in postajata — kot poudarja H. Marcuse — »iracionalna racionalnost«. V tem se tudi izraža ta zgubljena mera meščanske družbe, ki je visoko razvita v materialno-proizvodnem smislu, ki poseduje veliko materialno-tehnično moč, hkrati pa je *nerazvita* v pogledu celostnega osvobajanja človeka. Dialektična mera — to je vgrajevanje materialnih potreb v kontekst celostnega osvobajanja človeka — lahko nastane samo v revolucionarni praksi, v kateri so odpravljeni temelji razredne družbe — mezdni odnosi z vsemi svojimi zgodovinskimi modalite-

tami. Do opustitve materialne produkcije kot »slabe brezkončnosti«, do razvoja kulturno-duhovnih potreb, do politične samouresničitve človeka itd. pride lahko le z odpravljanjem vseh oblik mezdnih odnosov. Bistveno pri tem je, da socialistična družba, ki nastaja na tleh nerazvitih proizvodnih sil, ne sme zaiti v zanke takega napredka, kot ga pojmujejo in uresničujejo v meščanski družbi. Podružbljanje temeljnih pogojev dela daje možnost za razdeljevanje materialnih dobrin med vse člane družbe po njihovem delovnem prispevku. Poleg tega mora biti v temelj ideologije in v način življenja socialistične družbe vgrajeno načelo, da je večja (in tudi boljša) proizvodnja materialnih dobrin le *ena* (sicer zelo pomembna) komponenta celostnega osvobajanja človeka. Brez tega bi socialistična družba neizogibno zdrknila na raven meščanske družbe in privzemala njene kriterije za napredek, svobodo in srečo.

socijalizam

Beograd, št. 7—8/1974

DRAGOSLAV MIŠIĆ: Samoupravna delavska kontrola

Že od začetka uvajanja samoupravne delavske kontrole je ostalo nekaj vprašanj glede njene vsebine nerazčiščenih, napačne predstave pa se pojavljajo tudi danes; prav tako je zaznavna bojazen, da bo postala ta institucija tekmeč samoupravljanju, da se bo povzpela nad samoupravljanje in si izsililo položaj najmočnejšega centra družbene moči.

Samoupravna delavska kontrola kot posebna kontrola, ki jo izvaja delavski razred, ni in ne more biti tekmeč samoupravljanju, ni dejavnik nad njim, seveda pa tudi ne dejavnik izven samoupravljanja. Zasnovana je tako, da neposredno podpira samoupravljanje in njegov nadaljnji razvoj. Je integralni del samoupravljanja — in sicer v tolikšni

meri, kolikor je kontrola zakonitosti in izvajanja sklepov integralni del celotnega procesa odločanja samoupravnih organov. Tako opredeljena in zasnovana samoupravna delavska kontrola je torej kontrola, v katero so vključeni vsi delavci v procesu uveljavljanja novih družbeno-ekonomskih odnosov, je kontrola delavcev v združenem delu glede razširjene reprodukcije ter razpolaganja z živim in minulim delom.

Seveda bi bilo napačno, če bi samoupravno delavsko kontrolo pojmovali kot institucionalni organ, ki bo uspešno reševal vsa nasprotja. V bistvu je to samokontrola, v kateri sodelujejo vsi delavci v temeljni organizaciji združenega dela, brez bojazni pred morebitnimi posledicami zaradi javno izraženega mnenja, predloga, sugestije ali zaradi zahteve po zaščiti samoupravnih pravic delavcev in odpravljanja negativnih pojavov.

Samoupravna delavska kontrola bo najbolj upravičila svoj obstoj, če bo delovala preventivno in preprečevala kršenje samoupravnih pravic delovnih ljudi, če bo preprečevala negativne pojave pri delu in poslovanju in če bo utrjevala odgovornost nosilcev samoupravnih in drugih javnih funkcij.

V dosedanjem sorazmerno kratkem obdobju uveljavljanja samoupravne delavske kontrole so bili že doseženi nekateri uspehi. V splošne normativne akte mnogih temeljnih in drugih organizacij združenega dela so vnesli določila o samoupravni delavski kontroli, sprejeli posebne pravilnike in druge dokumente. Tudi v praktičnem delu organov samoupravne delavske kontrole so bili doseženi pomembni uspehi pri odkrivanju negativnih pojavov v poslovanju ter odkrivanju drugih nezakonitih pojavov in dejanj. Organi samoupravne delavske kontrole so mnogo storili tudi za varstvo samoupravnih pravic delovnih ljudi.

Ob volitvah organov samoupravne delavske kontrole so upoštevali sklep predsedstva Zveze sindikatov Jugoslavije, da morajo biti delavci v teh organih zastopani večinsko. Precej je bilo storjenega za močnejšo udeležbo delavcev v kontroli dela in poslovanja temeljnih organizacijah združenega dela

— in sicer tako, da so delavci podrobno (in pismeno) obveščeni o delu in poslovanju njihove temeljne organizacije in drugih organizacij združenega dela. Nastali so pogoji, da imajo delavci popoln pregled nad osebnimi dohodki zaposlenih, nad izdatki za prehrano, reprezentanco in reklamo, nad izplačili honorarjev zunanjim sodelavcem itd. Delavci zdaj češče naslavljajo na organe samoupravne delavske kontrole svoje predloge in sugestije glede nadzora nad nekaterimi pojavi in dejanji — kar vse kaže, da so močno zainteresirani za učinkovito delo teh organov. Tam, kjer je delo teh organov učinkovito, ima samoupravna delavska kontrola velik ugled in podporo deležcev.

Toda v nekaterih organizacijah združenega dela stanje v tem pogledu še ni zadovoljivo. To so med drugim ugotovili tudi na posvetovanju o delu samoupravne delavske kontrole, ki je bilo 19. in 20. junija 1974 v Beogradu.

Ugotovili so na primer, da prihaja do dilem in napačnega tolmačenja vloge in funkcije samoupravne delavske kontrole. Ponekod še niso dojeli njene bistvene značilnosti, namreč njene preventivne vloge. Prihaja pa tudi do prikritih odporov pri tistih, ki bi radi zadržali privilegiran položaj in ki jim je kakršnakoli — zlasti pa kontrola delavcev — trn v peti. Ponekod prihaja do teženj, da bi se organi delavske kontrole izolirali od drugih organov, so pa tudi primeri, ko prevzemajo pristojnosti drugih organov (disciplinskih komisij, strokovnih in profesionalnih kontrolnih organov).

Ponekod delo organov samoupravne delavske kontrole podcenjujejo ali pa se celo upirajo, da bi jim posredovali zahtevane podatke in dokumente. V nekaterih organizacijah združenega dela so poskušali preprečiti objavo poročil organa samoupravne delavske kontrole, češ da bi to kolektivu škodovalo. Taka stališča izražajo predvsem ljudje, ki bi radi prikrili svoje postopke in nezakonita dejanja, ker se boje sodbe javnosti.

Javnost dela organov samoupravne delavske kontrole mora postati pravilo. Čeprav so še nekateri problemi glede obveščanja kolektiva in širše javnosti o izsledkih teh organov, pa mnogi drugi

primeri potrjujejo, da je obveščanje prek internih in drugih publikacij o ugotovitvah samoupravne delavske kontrole postalo že povsem normalno in samoumevno.

So primeri, ko se posamezni člani organov samoupravne delavske kontrole ponašajo tako, kot da imajo absolutno oblast. Članom organov kontrole izdajajo posebne izkaznice, na rokavih nosijo trakove z napisi »delavska kontrola«; ti kontrolirajo kaj in kako posamezniki na svojih delovnih mestih delajo; ponekod so uvedli dežurstva in ugotavljajo, kdaj prihaja kdo na delo.

V primerjavi z dobrimi izkušnjami dela organov delavske kontrole je teh negativnih primerov sicer malo, kažejo pa na to, da ponekod še niso dojeli bistva, vsebine in metod dela teh organov. Delavska kontrola vsekakor ni organ, ki bi skrbel za red, niti ni organ pregona, pač pa je samoupravni organ, katerega dejavnost je usmerjena predvsem k uveljavljanju in zaščiti samoupravljanja kot sistema, k varstvu samoupravnih pravic delavcev, k preprečevanju in odpravljanju raznih negativnih pojavov. Samoupravna delavska kontrola je za svoje delo odgovorna vsem zaposlenim, ki so njen organ na zboru tudi izvolili.

Ob tem prihaja do pojavov zmanjševanja ali celo odpravljanja službe notranje kontrole v organizacijah združenega dela, do teženj, da se samoupravna delavska kontrola spremeni v podaljšano

roko, v ekspozituro organov zunanje kontrole (sodišč, tožilstev, službe za notranje zadeve, družbenega knjigovodstva itd.). Nobenega dvoma ni, da so taka prizadevanja napačna. Služba notranje kontrole je še vedno potrebna in njeno delo je v pomoč samoupravni delavski kontroli, ki se lahko izraža v vsakodnevem tesnem sodelovanju.

Če pa govorimo o odnosih med samoupravno delavsko kontrolo in med organi zunanje kontrole, potem je treba povedati, da je napačno, če se prvi spreminjajo v podaljšano roko drugih. Seveda to ne pomeni, da med temi organi ni potrebno sodelovanje. Organi samoupravne delavske kontrole lahko zahtevajo pomoč organov zunanje kontrole takrat, ko ob ugotovljenih nepravilnostih v organizacijah združenega dela ne pride do pozitivnega ukrepanja. Tako sodelovanje je potrebno zlasti med organi samoupravne delavske kontrole in družbenim samoupravnim pravobranilcem ter službo družbenega knjigovodstva...

Izredno pomembno je, da se s samoupravnimi sporazumi o združevanju določijo tudi temeljna načela, oblike organiziranja in naloge organov samoupravne delavske kontrole. Glede nadaljnega uveljavljanja in uspešnega delovanja samoupravne delavske kontrole nosi veliko odgovornost sindikat, ki lahko mnogo pripomore, da se ta institucija močneje zasidra kot eden od stebrov delavskega samoupravljanja.

RINASCITA 36/1974 (Rim)

Znanstvena zavest množice

Razmišljanje o vlogi kulture in intelektualcev v italijanski družbi, ki se je že pred časom začelo, je spodbudil še izid referendum, ki je razen znanega političnega pomena razkril tudi pozitivno vlogo, ki jo lahko ima kultura, na eni strani, in na drugi strani — globoko občutljivost ljudskih množic (ki jo je podcenjevala tudi naša partija) za vprašanje kulturnega, moralnega in družbenega boja. V ta okvir sodi tudi v mnogem nov in zrelejši način, kako so delavske množice in delavsko gibanje odgovorile na obnavljanje fašističnega terorizma.

Objektivni in subjektivni pojavi, ki tvorijo temelj takšnih izrazov zrelosti, zaslužijo več kot samo epizodno obravnavo, zaslužijo obravnavanje, ki bo dalo naši partiji in delavskemu gibanju možnost in sredstva, da bosta lahko odgovorila na dejanske zahteve in te pojave tudi s kulturnega stališča usmerila k pozitivnim ciljem. Propad ali pa vsaj izginjanje tradicionalnih ideoloških temeljev, preseženih religioznih, moralnih in družbenih vrednot, namreč lahko odpre dve poti: popolno *zanikanje* kulturnih, moralnih in družbenih vrednot ali pa *obnovitev* kulture tako, da stare vrednote nadomestijo nove, višje vrednote. In tudi to je, zopet, boj med starim in novim.

Ob koncu šestdesetih let so se tako v Italiji kot zunaj nje začela pojavljati znamenja globoke, dramatične krize t. i. zahodne družbe; le-ta je objektivne narave in določa ideološke in kulturne smeri nove vrste, ki so sicer zelo različne, vendar imajo skupni imenovalce: spoznanje o nujnosti, da je treba preseči to družbo, da bi zgradili novo. V marsi-

čem se tako ponavlja tisto, kar se je v Italiji že zgodilo med vstajo in v prvih povojnih letih, da se namreč h komunistični politični liniji usmerjajo širše sile, predvsem mlade, z različnimi idejnimi, kulturnimi in moralnimi izhodišči. Tedaj je bilo jasno, kakor je pisal Lucio Lombardo Radice v eni prvih števil Rinascite, »da je dejanska utrditev sedanje politične usmeritve kulturnih skupin in tokov h komunizmu mogoča samo, če se bo razvijal tudi proces *usmerjanja k marksizmu*« (Rinascita, leto II, 1945, str. 218). Politične pridobitve mora torej spremljati idejna osvojitve in utrjevanje *hegemonije* (ne monopola) marksizma kot cilja, ki ga ni mogoče ločiti od osvojitve politične hegemonije delavskega razreda.

»Zato je potrebno,« kot je pisal tovariš Napolitano, »da si komunisti prizadevajo za obrambo svojih načel in linije na idejnem in kulturnem področju.« (Rinascita, 1973, št. 44, str. 19.) To prizadevanje, naj poudarimo, je potekalo v dveh smereh: v smeri intelektualcev in v smeri celotne družbe; ugotovil je, da »kulturna usmeritev« ne more biti samo »napor za politično enotnost v mislih in dejanjih« intelektualcev, temveč da mora potekati prek razvoja »kulturne akcije množic . . . , prek poudarjanja razsežnosti množičnosti boja«, da bi tako dokončno presegli tisto pojmovanje, po katerem so ljudske množice *aktivne* v zgodovini, toda *pasivne* na kulturnem in idejnem področju. Ta zadnja trditev pa v nadaljnjih obravnavah, žal, ni bila dovolj deležna pozornosti tako da se je razprava na teh straneh dokaj izjalovila. To bi utegnilo biti ponoven dokaz o bolj ali manj nezavednem obstajanju starega, trdoživega predsodka, da je namreč treba gojiti dve vrsti razprave, eno fideistične vrste, za množice in drugo, kritično, za intelektualce, ker da so pač le ti, predvsem pa humanistični intelektualci, ob-

darovani z »zmožnostmi«, s katerimi je mogoče »kritično« spoznavati.

Poglavitno vprašanje, ki si ga moramo zastaviti, je: katera so danes »načela in smeri«, za katerih uveljavljanje se moramo boriti? Z drugimi besedami: katere so tiste vrednote, ki naj jih vgradimo v temelje nove družbe, kakršno hočemo zgraditi? Odgovor na to vprašanje se utegne mnogim zdeti popolnoma jasen, toda potrebno je poudariti naslednje: ta odgovor se mora neogibno soočiti z vedno novimi problemi, ki bruhaajo iz družbe v nenehnem spreminjanju, torej se mora z njo spreminjati. Predolgo smo menili, da so določena teoretična načela veljavna tudi tedaj, ko so že pokazala, da niso sposobna soočiti se z dejanskimi problemi družbe. Ni naključje, da smo takšne težave pogosto premagovali tako, da smo zanikali, da sploh so, in se kar predali revolucionarni praksi, ki je ni usmerjalo objektivno poznavanje resničnosti in zavest o novi družbi, ki jo hočemo graditi, temveč samo volja po spreminjanju sveta. Te idealistične skušnjave (v najslabšem primeru iracionalistične) peljejo k nerazumevanju družbe in politike, »kajti če je bila tradicionalna meja filozofov intelektualcev, da so svet samo razlagali, pa je jasno, da nihče ne more spreminjati sveta, ne da bi ga razlagal« (Umberto Cerroni, *Rinascita*, 1973, št. 49).

Vrednote, ki jih je dandanes potrebno uveljavljati z vso intelektualno močjo in pogumom, čvrsti temelji našega kulturnega in teoretičnega razmišljanja so *materializem* in *racionalnost*, *znanstvenost* in *dialektični značaj* marksizma. O vsakem od teh določujočih izhodišč našega svetovnega nazora je bilo zapisanih na stotine strani in še jih bo treba napisati. V pričujočem prispevku pa želimo poudariti, da je danes področje, na katerem moramo in moremo predvsem krepiti in razvijati te značilnosti marksizma, področje znanosti, zavesti, znanstvenega mišljenja. Ni namreč dvoma, da sodobni čas označuje razvoj znanosti, ki omogoča vedno večje poznavanje sveta in s tem tudi vedno večje možnosti človeka za njegove posege v naravo in zgodovino. Tako se je pokazalo, da ima tehnološko-znanstvena revolucija vedno večji pomen z gospodarsko družbenega stališča, pa

tudi kot temeljni pripomoček za spoznavanje stvarnosti, objektivnega sveta. Tako postaja vedno bolj nujno, da končno začnemo z velikim delom — idejnim usmerjanjem množic, predvsem zato, da bi spoznali dejanske okvire, seveda zgodovinsko določene, v katerih se zastavlja vprašanje znanosti, in sicer brez dvomnosti in mistifikacij.

Spoznanje o tem, da je znanost produktivna sila, intelektualna moč produkcije, in da je torej njen položaj protisloven glede na kapital, lahko bolje razkrije tiste meje, ki jih kapitalistične produkcijske strukture postavljajo nadaljnjemu ali pa tudi alternativnemu razvoju znanosti in tehnologije. To spoznanje lahko tudi pokaže, kako izkrivljeno in enostransko izrabljajo znanost in tehnologijo, pokaže lahko pogosto nečloveški značaj določenih znanstvenih dosežkov in zanemarjanje ogromnih obstoječih virov, ki bi lahko razrešili dramatične ekonomske in družbene probleme: obnovev produkcijske strukture, zdravstvo, vzgoja, prehrana, okolje, novi načini dela in življenja. In tako smo pogosto prisiljeni odkriti, da je to »vprašanje znanosti« le redko in le mimogrede obravnavano v našem tisku in v konceptih političnih in družbenih bojov.

V zvezi z znanostjo in tehnologijo sta se v zadnjih letih izoblikovali dve stališči: prvo, tehnokratsko, zagovarja prepričanje, da je tehnološki razvoj zanesljiv in nezmotljivi instrument za zagotovitev večnega blagostanja človeštva; drugo, ki kaže vsa znamenja novoromantičnega upora zoper racionalizem, pa vidi v znanosti in tehnologiji izvor nevarnosti svetovne katastrofe ter teoretizira o nemoči in pričakovanju nekakšnega »leta 1000« — razen če se ne pojavi kakšen *deus ex machina* (»svetovno sožitje«), ki bo preprečil nevarnost ter znova vzpostavil kraljestvo Utopije.

Če hočemo zavrniti ta pojmovanja, ni dovolj, da se sklicujemo na nekakšen generični in moralitični »znanstveni čut« ali da predpostavljamo, da je dovolj, če zagotovimo demokratično nadzorstvo nad znanostjo, kar pomeni zamenjati »krmarja« znanstvenega razvoja; tako bi še vedno ostali sužnji določenega načina pojmovanja znanosti, in sicer da je znanost izključno samo *sredstvo*, kar je

enostransko in v bistvu meščansko pojmovanje. Vizija znanosti kot sredstva, ki zanika njeno spoznavno in gnoseološko vrednost, je naravnost tipična za kapitalistični način uporabljanja znanstvenih spoznanj; namen takšne vizije je nevtralizirati protislovni, antagonistični položaj znanosti glede na produkcijske odnose oziroma podrediti jo lastnemu produkcijskemu procesu. Zanesljivo je, da je vedno bolj nujno, da se »zavemo procesa integracije znanosti in tehnologije v produkcijsko strukturo kapitalistične družbe in da si zastavimo cilj: raziskati, v kolikšni meri reifikacija družbenih razmerij v meščanskem svetu pogojuje metode in vsebine tiste posebne oblike družbene dejavnosti, ki se imenuje znanost... ter poskušamo odkriti poti za možna dejanja v smislu spreminjanja družbene vloge znanosti«. (Silvano Tagliagambe, Aktualnost dialektičnega materializma, Ed. Riuniti, 1974, str. 175); toda prav tako nujno in v sedanjem trenutku nemara še bolj nujno je, da težimo k temu, da dokončno sprejmemo znanost kot odločilni element, kot nenaдомestljivo sredstvo za fizično spoznavanje stvarnosti, tako družbene resničnosti kot naravne resničnosti.

V tem smislu je potrebno razlagati vztrajnost, s katero sta Marx in Engels terjala *znanstveni značaj* socializma, ki ne bi temeljil na preprostih, dasiravno hvalevrednih hotenjih po večji družbeni pravičnosti, temveč na razumnem, znanstvenem spoznanju o družbenih in ekonomskih strukturah kapitalizma.

Toda tudi o tem, kaj pomeni »znanstvenost«, se je treba sporazumeti. Tudi ta izraz je bil namreč uporabljan in zlorabljan — tako da se človeka loti želja, da bi z Marxom ponovil »tam, kjer manjka smisel, se v prvem trenutku postavi beseda« — skoraj vedno na način, ki je bil vse prej kot znanstven, ali pa je temeljil na davno preživelih znanstvenih konceptih. Značilen primer za to je stara polemika o »teoriji propada«. Iz dejstva, da je bilo Marxovo proučevanje znanstveno, ker je razpoznalo »naravne zakone«, ki urejajo rojstvo, razvoj in smrt določene družbenoekonomske formacije in nje nadomestitev z drugo, višjo, se je rodilo dolgovezno razpravljanje, ki pa je izviralo iz izrazi-

to mehanicističnega pojmovanja sveta (kakršno je prevladovalo v znanosti 19. stoletja in je dokončno zapadlo v krizo v prvih letih 20. stoletja); gre za misel, da znanstveni zakon dosledno določa smer in značilnosti razvoja dakega objekta. Na tej podlagi je Popper zlahka obtožil marksizem, da razlaga zgodovinske prerokbe, ki temeljijo na nepogojnih znanstvenih predvidevanjih, medtem ko so sicer običajna znanstvena predvidevanja pogojenega značaja in omogočajo dolgoročne prerokbe samo, če se nanašajo na močno osamljene in stalne sisteme. »Sistemi te vrste so v naravi dokaj redki in moderna družba zanesljivo ni eden od njih« (Karl Popper). Ko je to mehanicistično metodo premeštaril kot marksizmu lastno po sebi, je torej Popper poskušal zanikati njegov znanstveni značaj, kar je bilo zanj, bistrega protikomunista, bistveni cilj.

Tako postane zdaj jasno, da je edino veljavno merilo znanstvenosti tisto, ki izhaja iz strukture in poznavanja znanosti našega časa in iz problemov, ki se jih loteva, s katerimi se mora soočati marksizem, da bi nujno »spremenili njih obliko«. In gotovo ni naključje, da Marx v Kapitalu vedno, kadar poskuša pojasniti objektivni znanstveni značaj ekonomskih zakonitosti, ki jih odkriva v politični ekonomiji, navaja kot primere zakone iz fizike, kemije, biologije — svojega časa, seveda.

Razumeti, kaj je dandanes znanost, predvsem pa kako napreduje znanost v svoji konkretni zgodovinski dialektiki, razumeti kako osvaja vedno nova, hkrati *objektivna in relativna* spoznanja, kakšna je njena vloga v gospodarstvu in kulturi — to je naloga vsakršne družbene in kulturne politične sile, ki resnično hoče »odgovoriti na vprašanja, ki si jih je najbolj napredna misel človeštva že zastavila« (Lenin). In prav to je temeljna naloga kulture. Veliko je bilo napisanega o pretežno protiznanstvenem izobraževanju in oblikovanju italijanskih intelektualcev, toda malo je bilo narejenega, da bi spremenili to izobraževanje. Leta smo se pehali, da bi — kot pravilno ugotavlja Geymonat — presegli »dve kulturi«, ki — takšni, kakršni sta — pomenita samo dve »razpolovljeni« kulturi: ena, t. i. znanstvena je zaprta v

asketske specializacije, druga, t. i. humanistična, pa je sicer tudi povezana z znanstvenimi pojmi, toda zastarelimi in preseženimi. Edini rezultat tega pa je bil, da se je tu in tam kakšen znanstvenik prostovoljno vključil v »akademije«, kjer se je znašel med poveličevanjem institucije in kultom voluntarizma in se je po pravici počutil kot riba na suhem. In prav pogosto se je zgodilo, da so se z znanostjo v vsej njeni celovitosti ukvarjali nestrpni in nekompetentni filozofski razlagalci tipa Dühring, zoper katere sta polemizirala Engels in Lenin, in to ne zaradi sle po zoperstavljanju, temveč zaradi splošnega pomena boja, ali pa »nevedni in domišljavi časnikarji«, zoper katere se je obregal Gramsci.

Razen tega cilja: nujnega prilagajanja načina pojmovanja vloge značaja in izobraževanja intelektualcev, pa je še drugi prav tako pomemben, bistven cilj: ustvariti znanstveno zavest množic, racionalistično in materialistično, v novem okviru gramscijanske intelektualne in moralne forme italijanske družbe. Nujno je izločiti pojmovanja, ki skoraj do karikature omejujejo bogastvo človekove kulture in poskušajo zanikati, da pglavitna znanstvena spoznanja *morajo* biti last vseh, kakor tudi določena pojmovanja, ki se navdihujejo v aristokratskem preziru in poskušajo zanikati, da bi ta spoznanja sploh *lahko bila* last vseh (Ettore Casari, *Rinascita*, 1974, št. 15, str. 20).

Racionalnost, logična doslednost, nenehna problematizacija izkušenj, zavest o relativnosti in hkrati o objektivnosti pridobljenih spoznanj — to so stvari, ki morajo postati pregovorne, vsakdanje, da bi ukinili fideizem in iracionalizem. *Religiozni odsev resničnosti* v vseh svojih pojavnih oblikah lahko izgine, piše, Marx, »samo, kadar bodo razmerja vsakdanjega, praktičnega življenja ljudem dan za dnem kazala popolnoma razumljiva razmerja med njimi in med njimi in naravo«. Zato mora torej »filozofsko razmišljanje bedeti nad tem, da se bo navaden jezik v svojem pričakovanju in v svojem praktičnem zavzemanju (se pravi v idejah in v političnih bojih) gradil na temelju *znanstvenosti* in

ne na podlagi samovolje, čiste ideološke strasti ali metafizike« (Nicola Badaloni, *Marksizem kot historicizem*, 1962, str. 244).

Razširjanje znanstvene razumljivosti kot najbolj učinkovitega sredstva za doseganje in torej kot pogoj, vendar ne orodje za spreminjanje resničnosti, postaja v svoji prihodnosti, v svojem zgodovinskem razvoju, pglavitno orodje v boju za dokončno uničenje vsakršne mistificirajoče ali iracionalistične težnje. To je teoretičen in praktičen boj, še pomembnejši v deželi, kjer so krila domišljije in retorični patos bolj priljubljeni kot doslednost znanstvenega proučevanja in kjer zaslužki čarovnikov in vedeževalk zdaleč presegajo proračun CNR.

Sredstva in priložnosti za takšna dejanja obstajajo. Predvsem je to množična šola, ki pomeni veličastno bogastvo razuma in ustvarjalnosti. Zgodovinska naloga je, da ne ostane neizkoriščena. Kulturni cilj mora biti, da si čimvečje število ljudi prisvoji vse konceptualno orodje, ki ga je človeštvo osvojilo in izpopolnilo z namenom, da bi spoznalo in obvladalo naravo. Z delno demokratizacijo italijanske šole se v tem smislu odpira plodno področje za obnovo metod in kulturnih tokov za spodbujanje učiteljev, da bi oni prvi dojei zgodovinsko in nujno kritično razsežnost — da je namreč treba posredovati ne samo metode, temveč tudi vsebine znanosti.

Mnogo je treba storiti v delavskem gibanju — tako navzven kot navznoter. Kulturna združenja se morajo in se lahko zavzemajo v tej smeri; tisk bi se moral bolj zavedati odgovornosti, ki jo ima pri razširjanju idej. Ustvarjanje znanstvene zavesti množic mora postati eden trajnih in stalnih ciljev marksističnih intelektualcev in naše partije. In nemara bo treba začeti pri nas samih, kajti dokler še lahko beremo v naših časnikih, da spreminjanje razmerij med človekom in naravo ni v znanstveni zavesti, temveč samo v političnem in razrednem boju, se zavemo, kolikšna pot je še pred nami.

BERNARDINO FANTINI

DUŠAN ČALIČ: Marksizem in samoupravljanje, Globus, Zagreb 1974, 206 str.

Delo je prvi zvezek prvega kroga knjižnice »Samoupravljanje v praksi«, ki jo izdaja omenjena zagrebška založba v sodelovnjú ČZP Komunist, Ljubljana. Prvi krog obsega deset knjig, ki jih navajamo po razporeditvi založbe. Čaličeva knjiga je razdeljena na osem poglavij, ki obravnavajo po vrsti: 1. vlogo dela v človeški družbi; 2. odtujitev; 3. razodtujitev; 4. izkušnje pariške komune; 5. materialno-tehnične temelje samoupravljanja; 6. osvoboditev dela in razvoj samoupravljanja; 7. samoupravno organizacijo družbe; 8. sedanjo stopnjo v razvoju človeške družbe in samoupravljanje.

FRANC ŠETINC: Kaj je in za kaj se bojuje Zveza komunistov, Globus, Zagreb 1974, 221 str.

»To ni teoretična razprava niti priročnik, v katerem bi bili vsi napotki za vsakdanjo rabo. Bralcu ponujam svoje razmišljanje o našem boju, o naših ciljih. Recimo temu: razmišljanje o Zvezi komunistov, o njeni vlogi, o tem, kaj je in za kaj se bojuje.« Tako označi v uvodni opombi svoje delo avtor. Le-to je pisec razdelil na osem poglavij, ki vsako z razčlenjenimi vmesnimi naslovi jasno označuje del njegove vsebine. V prvih treh poglavjih govori pisec o svetu, v katerem živimo, o zgodovinskem razpotju, ki se je z njim soočala ZK, in o vlogi subjektivnih sil. V četrtem poglavju razčlenjuje pisec organiziranost, teorijo in akcijo kot tri komponente idejno-politične vloge Zveze komunistov. Sledijo poglavja o demokratičnem centralizmu, organizacijski strukturi Zveze komunistov in o metodah političnega delovanja Zveze komunistov. Delo, ki mu je napisal spremno besedo Stane Dolanc,

konča avtor s sestavki pod naslovom Vprašanja in odgovori, ki jim dodaja slovarček tujk in manj znanih pojmov.

DUŠAN BILANDŽIĆ — STIPE TONKOVIĆ: Samoupravljanje 1950—1974, Globus, Zagreb 1974, 208 str.

Delo, ki mu je napisal predgovor Drago Gorupić, sta avtorja razdelila na štiri dele. V prvem delu govori D. Bilandžić o razvoju samoupravljanja do konca petdesetih let. Med drugim obravnava razdobje revolucionarnega etatizma, leto 1948, začetne oblike gospodarskega sistema delavskega samoupravljanja; boj ZKJ proti buržoaznemu liberalizmu; komunalni sistem; prvi kongres delavskih svetov. V drugem delu S. Tonković obravnava (med drugim) reformo gospodarskega sistema v letu 1961, gospodarsko in družbeno reformo 1964/65 in nekatere druge vzliščne točke v razvoju družbenoekonomskih odnosov, vštevši zamisel in izvajanje XV. ustavnega dopolnila in uveljavljanje tehnobirokratskih tendenc konec šestdesetih let. V tretjem delu knjige govori D. Bilandžić o preoblikovanju globalnega sistema v samoupravno organizirano družbo od srede šestdesetih let do ustav in kongresov 1974. V četrtem delu pa govori o nekaterih pomembnih kazalcih rezultatov samoupravljanja v letih 1950 do 1974.

ROMAN ALBREHT: Na poti od vizije do stvarnosti, Globus, Zagreb 1974, 228 str.

Delo obravnava družbenoekonomske odnose v samoupravnem socializmu. Govori, med drugim, o sedanjem trenutku socialistične revolucije, o prehajanju proizvodjalnih sil v socialistične samoupravne odnose, o boju za enakopraven položaj delavca in delovnega

človeka na razredni podlagi, o uresničevanju nove ustave, o organiziranju delavcev v temeljne organizacije, o delavcu v združenem delu kot agensu družbene proizvodnje, o samoupravnem organiziranju delavcev v delovnih enotah skupnih služb, o družbenoekonomski zasnovi našega ekonomskega sistema in ekonomske politike. Predgovor je napisal V. Krivokapić.

MILE BABIĆ-Dragutin—Desput-Čedo Grbić: Kaj je delegatski samoupravni sistem, Zagreb, Globus 1974, 204 str.

Knjiga, ki ji je napisal predgovor Veljko Maratović, ima tri dele. Prvi del, ki ga je napisal D. Desput, obravnava zgodovino nastanka in razvoja delegatskega sistema. V njem avtor govori o bistvu delegatskega sistema in njegovem razvoju od pariške komune, prek sovjetov, narodnoosvobodilnih odborov in političnega sistema socialistične Jugoslavije do ustave iz leta 1963 in novejšega razvoja delegatskega razmerja. V drugem delu knjige piše Čedo Grbić o delegatskem sistemu kot univerzalnem načelu organiziranja samoupravne družbe. V tem okviru obravnava vlogo oblik neposrednega odločanja v delegatskem sistemu, položaj in vlogo delavskega sveta v delegatskem sistemu, pojem in vlogo delegacije, delegatski sistem in urejanje skupnih in splošnih družbenih potreb, vlogo delegatskega sistema v družbenopolitičnih skupnosti. Mile Babić, avtor tretjega dela knjige, pa govori o uresničevanju delegatskega razmerja v skupščinskem sistemu. To temo razčleni na oblikovanje delegacij, volitve članov delegacij, pravice in dolžnosti delegacij, delovanje in organizacijo skupščin družbenopolitičnih skupnosti na delegatskih načelih, sestavo in delovno področje skupščin, volitve delegatov ter pravice in dolžnosti delegatov.

JURAJ HRŽENJAK: Krajevna skupnost, Globus, Zagreb 1974, 199 str.

Delo, ki mu je napisal predgovor Zdravko Krvina, je pisec razdelil na tri

dele. V prvem obravnava razdobja »od krajevnih narodnoosvobodilnih do krajevnih odborov in stanovanjskih skupnosti«. V drugem delu obravnava desetletne izkušnje krajevnih skupnosti na temeljih ustave iz leta 1963. Glavni podatek pa avtor daje tretjemu delu svoje knjige, v katerem obravnava krajevno skupnost kot temelj sistema neposredne socialistične demokracije. V tem poglavju govori o naslednjih problemih: ustava 1974 o krajevni skupnosti; krajevna skupnost kot temelj uresničevanja socialističnih družbenih odnosov; samoupravne interesne skupnosti in krajevne skupnosti; uresničevanje svoboščin, pravic in dolžnosti človeka in občana v krajevni skupnosti; samoupravno sporazumevanje in družbeno dogovarjanje v krajevni skupnosti; družbenopolitične organizacije v krajevni skupnosti. Delo se konča s seznamom literature o tej temi.

LAZO ANTIĆ: Samoupravne interesne skupnosti in njihova družbenoekonomska funkcija, Globus, Zagreb 1974, 203 str.

Naslovno temo obdela avtor v sedmih poglavjih. V prvem in drugem govori o zadovoljevanju skupnih in splošnih družbenih potreb in o načinu njihovega zadovoljevanja. V naslednjih poglavjih razčlenjuje dosedanje aktivnost samoupravnih interesnih skupnosti, govori o ureditvi snovi o samoupravnih interesnih skupnostih kot sredstvu za dogovarjanje interesentov in o družbenogospodarskih okvirih za oblikovanje samoupravnih interesnih skupnosti. Zadnje poglavje pa obravnava usklajevanje področij delovanja.

DRAGUTIN BOŽIĆ — SAVIN JOGAN: Samoupravljanje v občini, Globus, Zagreb 1974.

Dragutin Božić piše o naslovni temi, o razvoju občine oz. komune in komunalnega sistema: o nastajanju in razvoju samoupravljanja in oblasti v Jugoslaviji od 1941—1945; o razvoju oblasti od

ustave 1946 do uvedbe komunalnega sistema 1955; o uveljavljanju in razvoju komunalnega sistema od 1955 do 1971 in o pomenu ustavnih dopolnil 1971 za ustavnopravno ureditev občine. Slede razdelki, ki jih avtor posveča obravnavi občine v novi ustavi SFRJ iz leta 1974, sedanjemu položaju in vlogi občine ter njeni družbenoekonomski in družbenopolitični sestavi in medobčinskemu sodelovanju ter razmerju med občino in republiko. Savin Jogan pa je v knjigi obdelal poglavji o nujnih pogojih za odločanje v občini in vlogi in nalogah družbenopolitičnih organizacij in društev v občini. Knjigi je napisala uvod dr. Majda Strobl.

JOSIP ŠTAHAN: Življenjski standard v Jugoslaviji, Globus, Zagreb 1974, 207 str.

Knjiga obsega uvod in tri dele. V prvem delu obravnava pisec gospodarski razvoj in življenjsko raven v Jugoslaviji. V tem okviru obdela: značilnosti dosežanega gospodarskega in družbenega razvoja; rezultate gospodarskega in družbenega razvoja; gospodarski in družbeni razvoj v republikah in pokrajinah; delitev družbenega proizvoda in življenjsko raven; izdatke za družbeno dejavnost ter dohodke prebivalstva; osebno porabo posameznih kategorij prebivalstva in osebno porabo v socialističnih republi-

kah in pokrajinah — oboje po anketi 1968. V drugem delu govori pisec o projekciji gibanja življenjske ravni v Jugoslaviji do leta 1985 glede na: temelje dolgoročne politike življenjske ravni; naraščanje gospodarske razvitosti in življenjske ravni; projekcijo zadovoljevanja skupnih potreb, projekcijo osebne porabe po socialnoekonomskih kategorijah gospodinjstev v Jugoslaviji in po socialističnih republikah in pokrajinah. V zadnjem delu pa pisec razčlenjuje življenjsko raven v primerjavi z nekaterimi drugimi državami. Delo sklene s kratkim pregledom literature o tej temi.

JOVO BREKIĆ: Direktor v združenem delu, Zagreb, Globus 1974, 212 str.

Avtor obravnava snov v treh delih. V prvem govori o prvih začetkih in o položaju direktorja v kapitalistični družbi, v ZSSR in v Jugoslaviji do nove ustave. V drugem delu razpravlja o preoblikovanju vloge direktorja v združenem delu, kakor jo opredeljuje nova ustava. V tem okviru razčlenjuje med drugim položaj in funkcije direktorja danes; preoblikovanje vloge direktorja, opravljanje vloge direktorja in kakšni so ljudje, ki opravljajo funkcijo direktorja. Tretji del knjige pa prikazuje vlogo direktorja v razmerah znanstveno-tehnične revolucije in svobodnih asociacij združenega dela.

bibliografija knjig in člankov

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in fiziologijo v Ljubljani)

A. ČLANKI IN KNJIGE IZ SFRJ

I. MARKSIZEM

- : MARKSIZAM-strukturalizam. Istorija, struktura. Beograd, Nolit 1974. 629 str. (Argumenti, 3). — sign. 13.136-3.
- SUTLIĆ Vanja: Praksa rada kao znanstvena povijest. Ogledi uz filozofijsko ustrojstvo Marxove misli. (Zagreb, Kulturni radnik 1974.) (IX)+286 str. — sign. 13.373.
- ZIHERL Boris: Engels, Lenjin i »autentični marksisti« (II). Nekoliko reči o Lenjinovim kritičarima danas i kod nas. Socijalizam, Bgd, 1974, št. 3, str. 159—169.
- ZIHERL Boris: Temelji marksistične obće sociologije. (Izbrana poglavja). Ljubljana, (Zavod za šolstvo SRS) 1974, 139+(I) str. (Novi vidiki, 3). — sign. 13.379-3.
- ZAGAR Primož: Marksizem kot nujnost... Delo, Lj., avg. 1974.
- ZAGAR Primož: Orodje za analizo in ustvarjanje. Delo, Lj., 3. avg. 1974.

II. FILOZOFIJA

- HRIBAR Tine: Klic in odmev. Problemi, Lj., 1973, št. 128—132, str. 51—66.
- LIKAR Vojo: Arheološka analiza diskurza. Problemi, Lj., 1973, št. 128—132, str. 17—51.
- MISČEVIĆ Nenad: Govorica, arheologija in politika. Problemi, Lj., 1973, št. 128—132, str. 1—15.
- ROTAR Braco: Logika transformiranja signifikance je logika materialističnega koncipiranja sistemov reprezentacije. Problemi, Lj., 1973, št. 128—132, str. 67—78.
- SUPEK Ivan: Istina i sloboda, Encyclopaedia moderna, Zgb, 1973, št. 22, str. 5—22.
- SUPEK Ivan: Teorija spoznaje. (Zagreb, Institut za filozofiju znanosti i mir JAZU i Jugoslovenska pagvaška konferencija 1974.) 303+(IV) str. (Bibliotheca encyclopaediae moderna, 1) — sign. 13.357-1.
- STER Jože: Problemi filozofije in etike. Ljubljana, (Partizanska knjiga) 1974. 186+(III) str. — sign. 13.371.

III. SOCIOLOGIJA

- BARJAKTAREVIĆ Mirko: Kratke napomene uz prilog E. Sicarda. Sociologija sela, Zgb, 1974, št. 43, str. 84—86.

- BAUČIĆ Ivo: Neka obilježja društvenog položaja jugoslovenskih radnika u inozemstvu. Encyclopaedia moderna, Zgb, 1974, št. 26, str. 30—34.
- ČULINOVIĆ-KOSTANTINOVIC Vesna: Zadruga i nuklearna porodica sjeverne Hrvatske. Sociologija sela, Zgb, 1974, št. 43, str. 101—114.
- DILIĆ Edhem: Neke osnove inovativnosti u seoskim sredinama Vojvodine. Sociologija sela, Zgb, 1974, št. 43, str. 131—138.
- DUBIĆ Slavoljub: Prilog diskusiji o seljačkim kućnim ekonomskim zajednicama nazvanim zadrugama. Sociologija sela, Zgb, 1974, št. 43, str. 71—78.
- FIRST-DILIĆ Ruža: O razmišljanima E. Sicarda. Sociologija sela, Zgb, 1974, št. 92—94.
- GOLOB Matija: Problematika razkrajavanja slovenskih vaških populacija (:s posebnim ozikom na ostarele:). Ljubljana 1974. 38 str. +1 tab. (Slovenski demografski simpozij, I, Komunikacije, 9.) — sign. III/2981-1/k-9.
- KECMANOVIĆ Dušan: Sociologija duševne bolnice. Encyclopaedia moderna, Zgb, 1974, št. 26, str. 34—42.
- KORUN Vladimir: Nekatera aktualna vprašanja samoupravnih sporazumov o medsebojnih razmerjih delavcev v združenem delu. V: SOCIOLOŠKI vidiki uveljavljanja OZD, 1974, 87—105.
- KOSTIĆ Cvetko: Teorija E. Sicarda o našoj porodičnoj zadrugi. Sociologija sela, Zgb, 1974, št. 43, str. 79—83.
- MANDIĆ Oleg: Rodbinske zajednice u evolucionoju shemi društvenih odnosa. Sociologija sela, Zgb, 1974, št. 43, str. 53—62.
- MARKOVIĆ Milovan: Relativno duže održavanje porodičnih zadruga u Albanaca na Kosovu. Sociologija sela, Zgb, 1974, št. 43, str. 95—100.
- PULJIZ Vlado: Oblici i posljedica deagrarijacije u našem selu. Sociologija sela, Zgb, 1974, št. 43, str. 3—15.
- RUS Veljko: Sociološki problemi realizacije TOZD-ov. V: SOCIOLOŠKI vidiki uveljavljanja OZD, 1974, str. 1—58.
- SICARD Emile: Razmišljanja o postopanju i konceptu kućnih ekonomskih zajednica. Sociologija sela, Zgb, 1974, št. 43, str. 28—52.
- SUVAR Stipe: Kritičke opaske o razmišljanjima E. Sicarda. Sociologija sela, Zgb, 1974, št. 43, str. 87—91.

USKOKOVIĆ Đorđije: Sociologija i društvena nejednakost. (Beograd, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta) 1973, 173+(I) str. — sign. 13.382.

ŽAGAR Primož: »Prismojeni postajajo modrejši.« Delo, Lj., 14. sept. 1974.

ZUPANOV Josip: Mišljenje privrednika o realizaciji ustavnih odredbi o udruženom radu i pravu na minuli rad — slovensko-hrvatske usporedbe. V: SOCIOLOŠKI vidiki uveljavljanja OZD, 1974, str. 59—86.

IV. PSIHOLOGIJA

POŽARNIK Hubert: Disocialnost v luči ego-psihologije. Revija za kriminologijo in kriminalistiko 1974, št. 2, str. 106—109.

SADAR Nevenka: Nekateri problemi merjenja kreativnosti. V: POSVETOVANJE psihologov Slovenije 1974, str. 54—60.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

DEVIDE Vladimir: Značaj i mjesto suvremene matematike u modernoj znanstvenoj misli. Encyclopaedia moderna, Zgb, 1974, št. 26, str. 16—29.

—: INOSTRANI školski sistemi: knj. 1. SSSR, Poljska, Velika Britanija. Knj. 2. Švedska, Savezna republika Nemačka. Beograd, Jugoslovenski zavod za proučevanje školskih i prosvetnih pitanja 1972—1973. str. 191, 99. sign. II/13.340-1, 2.

JANKOVIĆ Vladimir: Slobodno vrijeme u suvremenoj pedagoškoj teoriji i praksi. 2. proš. izd. Zagreb, (Pedagoško-književni zbor) 1973. 143 str. (Teorija i praksa odgoja, 1.) — sign. 13.388-1.

KORNHAUSER Aleksandra: Ob osnutku zakona o visokoškolski dejavnosti, Delo, Lj., 15. in 29. jun. in 6. jul. 1974.

KRAIGHER Jelka: Varovanje (in uničevanje) okolja. Naši razgledi, Lj., 30. avg. 1974, št. 16.

MARENTIĆ-POŽARNIK Barica: Stališča visokoškolskih učiteljev do nekaterih sprememb v delu gimnazij. Sodobna pedagogika, Lj., 1974, št. 5—6, str. 155—166.

MARENTIĆ-POŽARNIK Barica: Kako izboljšati univerzitetni študij? Naši razgledi, Lj., 30. avg. 1974, št. 16.

MOŽINA Stane: Načrtovanje in izobraževanje kadrov. Naši razgledi, Lj., 9. avg. 1974, št. 15.

PIVEC Franci: Status visokoškolskih učiteljev. Naši razgledi, Lj., 5. jul. 1974, št. 13.

—: RAZISKOVALNA enota s področja znanstvene politike. Raziskovalec, Lj., 1974, št. 5, str. 178—179.

—: RESOLUCIJA o nalogah ZKJ v socialističnem samoupravnem preobrazovanju vzgoje in izobraževanja. Sodobna pedagogika, Lj., 1974, št. 5—6, str. 145—154.

SAGADIN Janez: Operativno načrtovanje vsebine anketnega vprašalnika. Sodobna ped., Lj., 1974, št. 5—6, str. 174—178.

SEPE Miša: Univerza in knjižnice. Naši razgledi, Lj., 30. avg. 1974, št. 16.

VIPOTNIK Lenja: Podiranje hierarhičnih odnosov. Delo, Lj., 14. sept. 1974.

WEBER Tomaž: Zgodovinski pouk in idejnost v osnovni šoli. Sodobna ped. 1974, št. 5—6, str. 166—174.

—: ZAKON o raziskovalni dejavnosti in raziskovalnih skupnostih. Raziskovalec, Lj., 1974, št. 5, str. 149—157.

VI. POLITIČNE VEDE

1. Splošna dela:

PASIĆ Najdan: Klase i politika. Elementi marksističke političke nauke. 2., dop. izd. Beograd, Rad 1974. 281+(I) str. — II/13.422.

—: ŠTA je liberalizam? Gligorije Zaječarović itd. (Beograd, Institut za političke studije fakulteta političkih nauka 1973.) 60+(I) str. — sign. 13.386.

2. Druženopolitični sistem SFRJ:

ALBREHT Roman: Odlučujući korak ka stvarnom menjanju društveno-ekonomskih odnosa. Samoupravljanje, Bgd, 1974, št. 2, str. 7—14.

—: DESETI kongres Zveze komunistov Jugoslavije. Dokumenti. Ljubljana, Komunist (1974). 645+(I) str. (Kongresi komunističke partije Jugoslavije, 10.) — sign. 492-10.

GRČAR Slavko: Uresničevanje pravnih delavčevih interesov. Delo, Lj., 7. sept. 1974.

KRAIGHER Sergej: Moč revolucionarne zveze delavcev in kmetov. Delo, Lj., 19. avg. 1974.

KUTOŠ Aleksander: Zveza komunistov Jugoslavije — ustanovitev in razvoj. (Maribor, Obzorja 1974.) 192 str. (Marksistična knjižnica, 1.) — sign. 13.381-1.

—: OD udruženog rada do asocijacije slobodnih proizvođača (savjetovanje, Zgb, 9.—10. maja 1974). Naše teme, Zgb, 1974, št. 5, str. 765—871.

—: ODLOČNO proti vsem sovražnikom. Delo, Lj., 23. sept. 1974.

PETKOVIĆ Ranko: Nesvrstanost i društveni progres. Pregled, Sarajevo 1974, št. 6, str. 639—646.

POPIT Franc: Delovni ljudje hočejo biti soustvarjalci politike. Delo, Lj., 31. avg. 1974.

POPIT Franc: Klic KP, ki ga je ponesla po slovenski zemlji ljudska pravica, je nalezatelj na mogočen odmev. Delo, Lj., 23. sept. 1974.

—: **STATUTARNI sklep** (o organiziranosti in delovanju mestne organizacije Zveze komunistov v Ljubljani. Komunist — pos. pril. 22. jul. 1974.

TITO: Zveza komunistov mora delovati v vseh okoljih, kjer nastaja. Komunist, Lj., 22. jul. 1974, št. 29.

ZUPANČIČ Beno: Socialistična zveza in družbeno-politični zbor. Delo, Lj., 6. jul. 1974.

VAVPETIČ Lado: Razmišljanje o dužnostima čovjeka v samoupravnem odločevanju. Encyclopaedia moderna, Zgb, 1973, št. 22, str. 23—28.

3. Politični sistemi in organizacije:

SARANOVIC Mihailo: Kina — zemlja na zemlji. Beograd, Prosveta (1973). 265+(I) str.+(30) sl. — sign. 13.387.

5. Mednarodni odnosi:

FRAS Slavko: Razvoj nemškega vprašanja. V: PROBLEMI sodobnega sveta. 1974. — sign. 13.379-1.

OGRIIN Miran: Problemi Bližnjega vzhoda. V: PROBLEMI sodobnega sveta, 1974. — sign. 13.379-1.

OSOLNIK Bogdan: Boj za samostojno izbiro poti v svetu nasprotij. Naši razgledi, Lj., 26. jul. 1974, št. 14.

PRIBIČEVIČ Branko: Sukob Komunističke partije Jugoslavije i Kominforma. (Beograd), Komunist 1972. 60+(III) str. — sign. 13.383.

SIŠKOVIČ Karel: Položaj Slovencev v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. V: PROBLEMI sodobnega sveta. 1974. — sign. 13.379-1.

STULAR Jaka: Manjšina nasploh in »tukaj«. Naši razgledi, Lj., 9. avg. 1974, št. 15.

VII. POLITIČNA EKONOMIJA IN GOSPODARSTVO

JASIĆ Zoran: Ekonomske i finansijske implikacije zaštite čovjekove okoline. Encyclopaedia moderna, Zgb, 1974, št. 26, str. 91—97.

PAVLIC Stane: Reforma mednarodnega monetarnega sistema. Naši razgledi, Lj., 9. avg. 1974, št. 15.

PETROVIĆ Zoran: Moć kapitala i seobe radnika. Naše teme, Zgb, 1974, št. 5, str. 872—924.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

ADEMOVIĆ Fadil: Radničko-klasna suština sistema informisanja u Jugoslaviji. Novinarstvo, Bgd, 1974, št. 1—2, str. 3—23.

ALEKSIĆ Dejan: 30 godina delatnosti Tanjuga. Novinarstvo, Bgd, 1973, št. 1—2, str. 68—83.

—: **KOMUNICIRANJE i donošenje odluka.** Istraživanja. (Jugoslavija-SAD). Novinarstvo, Bgd, 1974, št. 1—2, str. 37—52.

SETINC Lenart: Komuniciranje v delegatskem sistemu. (Ljubljana, RK SZDL & RS ZSS 1974.) 41 str. (Delegat v samoupravni družbi. Priročnik, 1.) — sign. 13.374-1.

MERCUN Milan: Vprašanja in možnosti nadaljnje integracije radijskih programov. Študij programa, bilten, 1974, št. 1—2, str. 12—15.

VLAJKI Emil: Pokušaj koncipiranja uvoda u sociologiju informiranja. Novinarstvo, Bgd, 1974, št. 1—2, str. 29—36.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

BRUMEN Niki: »Tak pisati more samo komunistični duh.« Delo, Lj., 14. sept. 1974.

ČAČINOVIČ Rudi: Tlačeni in izkoriščani so spregledali. Delo, Lj., 7. sept. 1974.

KARDELJ Edvard: Dolomitsko obdobje vodstva narodnoosvobodilne vojske. Delo, Lj., 29. jun. 1974.

KLOPČIČ Franc: Kdaj je nastala KP v Sloveniji. Komunist, Lj., 20. avg. 1974, št. 26.

KLOPČIČ Franc: Neravnodušni državljani. Razčlemba in zamisli. Ljubljana, DZS 1974. 393+(I) str. — sign. 13.370.

KLOPČIČ Franc: O zmagi nad Orjuno. Delo, Lj., 6. jul. 1974.

—: **SOCIALNODEMOGRAFSKI aspekti socialnega razlikovanja med slovenskimi pokrajinami.** Geografski simpozij ob 10. letnici Inštituta za geografijo univerze v Ljubljani ... 1972. Ljubljana, Inštitut za geografijo 1974. 182+(VIII) str. (Geographica slovenica, 3.) — sign. II/11554-3.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

—: **ATLAS svijeta.** (Gl. ured. Oto Oppitz. 5. izd.) Zagreb, Jugoslovenski leksikografski zavod 1974. 326+102+(II) str.+170 kart. — sign. PIV/2434.

MODIC Lev: Zapisek o življenju ing. Dragutina Gustinčiča. Delo, Lj., 17. avg. 1974.

ŠINK Franc: Pravni primerjalni, z decimalno klasifikacijo slovensko-srbohrvaško-francosko-nemško ... Ljubljana, Uradni list SRS 1974. 579+(I) str. — sign. P I/2809.

I. MARKSIZEM

- KISS Gabor:** *Marxismus als Soziologie. Theorie und Empirie in den Sozialwissenschaften der DDR, UdSSR, Polens, der ČSSR, Ungarns, Bulgariens und Rumäniens.* (Reinbek bei Hamburg), Rowohlt 1971. 304 str. (Rowohlts deutsche Enzyklopädie, 329.) — sign. 3566-329.
MOMDŽJANH. N.: *Marxism and the Renegade Garaudy.* (Transl. from the Russian: Marksizm i renegat Garodi.) Moscow, Progress Publ. (1974). 232 str. — sign. 13.378,

II. FILOZOFIJA

- : **AKTEN des XIV. Internationalen Kongresses für Philosophie.** Wien, 2.—9. Sept. 1968. Bd 2. Wien, Herder 1968, XV+688 str. — sign. II/13.388.
GOLDMAN Lucien: *Lukacs et Heidegger. Fragments posthumes établis et présentés par Youssef Ishaghpour.* Paris, D. Gonthier 1973. 182 str. (Bibliothèque Mediations, 112). — sign. I/2734-112.
POSPELOV B. V.: *Očerki filosofii i sociologii sovremennoj Japonii.* Moskva, Nauka 1974. 301+(II) str. (cir.) — sign. II/13.412.
POSPELOV B. V.: *Očerki filosofii i sociologii sovremennoj Japonii.* Moskva, Nauka 1974. 301+(II) str. (cir.) — sign. II/13.412.

III. SOCIOLOGIJA

- : **The ALLOCATION of Responsibility.** Ed. by Max Gluckman. Manchester at the Univ. Press (1972). XXEX+335 str. — sign. II/13.363.
BARRON Frank: *Creative Person and Creative Process.* New York, Holt, Rinehart (1969). XI+212 str. — sign. II/13.356.
BINGHAM J. R. & G. W. P. Davies: *A Handbook of Systems Analysis.* (London and Basingstoke), Macmillan (1972). X+191 str. sign. II/13.399.
BOURGEOIS-PICHAT Jean: *Main Trends in Demography.* London, G. Allen & Unwin (1973). 79 str. (Main Trends in the Social Sciences, 4) — sign. II/13.174-4.
BURTON Thomas L.: *Experiments in Recreation Research.* London, Allen and Unwin (1971). 365 str. (Urban and Regional Studies, 2.) — sign. II/13.398-2.
CHANDLER Tertius & Gerald Fox: *3000 Years of Urban Growth.* With a foreword by Lewis Mumford. New York & London, Academic Press (1974). IX+431 str. — sign. III/2989.

- CHAZEL François-Raymond Boudon-Paul Lazarsfeld:** *L'analyse des processus sociaux.* Paris & La Haye, Mouton 1970. VII+413 str. (Methodes de la sociologie, 3.) — sign. II/10.489-3.
CHERMAYEFF Serge: *Shape of Community. Realization of human potential.* (By) Serge Chermayeff, Alexander Tzonis. (Harmonds-worth), Penguin Books (1971). XXXI+274 +(VII)str. — sign. 13.369.
EMMETT Isabel: *Youth and Leisure in an Urban Sprawl.* Manchester, at the Univ. Press (1971). XI+107 str. — sign. II/13.358.
ETZIONI Amitai & Richard Remp: *Technological Shortcuts to Social Change.* New York, Russell Sage Foundation (1973). (VII)+235 str. — sign. II/13.380.
FORRESTER Jay W.: *World Dynamics.* Cambridge, Mass., Wrights-Allen Press (1971). XIII+142 str. — sign. III/2987.
 —: **IDEOLOGY in Social Science.** Readings in critical social theory. Ed. by Robin Blackburn. (2. impress.) (Bungay), Fontana Collins (1973). 382 str. — sign. I/2810-2891.
LAZARSFELD Paul Felix: *Main Trends in Sociology.* London, G. Allen & Unwin (1973) 115 str. (Main Trends in the Social Sciences, 1.) — sign. II/13.174-1.
RITSERT Jürgen & Egon Becker: *Grundzüge sozialwissenschaftlich — statistischer Argumentation. Eine Einführung in statistische Methoden.* Opladen, Westdeutscher Vlg 1971. 237 str. (UTB-Uni Taschenbücher, 26.) — sign. 12.893-26.
 —: **SOCIAL System and Participation.** Zagreb 1973. 215+(III) str. (International Sociological Conference on Participation and Self-Management, 1/5.) — sign. II/12.950-1/5.
 —: **SOME Yugoslav Papers presented to the 8th World Congress of ISA.** Toronto 1974. Ljubljana, University of Ljubljana 1974. 363 str. — sign. III/2986.
 —: **SOZIOLOGIE in der Sowjetunion.** Ausgewählte sowjetische Abhandlungen zu Problemen der sozialistischen Gesellschaft. Hrsg., wing. und übers. von René Ahlberg. Freiburg i. Br., Vlg Rombach (1969). 235 str. (Sozialwissenschaft in Theorie und Praxis, 9). sign. II/11.437-9.
SPIRO Melford E.: *Kibbutz. Venture in utopia.* New, augm. with a new postscr. by Leslie Y. Rabkin and Milford E. Spiro. (4. print.) New York, Schocken Books (1972). XXII+306 str. (Schocken Books, 63). 10.961-63.
ZIEGLER Jean: *Sociologie et contestation. Essai sur la société mythique.* (Paris), Gallimard (1969). 252+(IV) str. Collection idées, 192). — sign. I/2184-192.

UDC 748.12

DRAGAN, Zvone: Fight against Inflation**Teorja in praksa, Ljubljana 1974, Vol. 11, No. 9—100, p. 827—885**

In this article the economic and socio-political causes of inflation and its growth in our country are discussed; in this connection the author comes to the conclusion that fight for economic stabilization can not be reduced to some sectors of economy only, or to administrative regulation of the price-control policy. All phases of reproduction have to contribute to stabilization: although the main fight has to be fought in the sphere of production, nevertheless exchange, distribution and consumption have to be rationally adjusted and controlled. An overestimation of the influence of the »imported« inflation can be dangerous, since it could withdraw the antiinflation fight from the primary sources of inflation in the country itself. The author furtheron establishes that the endeavours, to reach a higher economic stability were rather declarative and much less implemented and in some parts of society even a comfortable coexistence with inflation has been established. Inflation drives working collectives to look for solutions outside their own frames while on the other hand it represents a serious barrier to the development of self-management, in broader sense of the word, as well as to the assertion of free exchange of labour between economy and social services and hinders the abolition of social differences. Analysing the basic causes of inflation in this country and in the world, the author stresses that the battle-field against inflation in our society is much broader than in the capitalist, since there the state is facing the problem of tackling inflation, while in our system, based on self-management, this is a problem of the society as a whole.

UDC 327(497.1:45):323.1(45)

KLEMENCIC, dr. Vladimir: The Yugoslav-Italian border and the Role of National minorities
Teorja in praksa, Ljubljana 1974, Vol. 11, No. 9—10, p. 928—936

The specifics of the border between Yugoslavia and Italy, as one of the most open borders in Europe, in spite of the differences in their political and socio-political system, are discussed. The author shows the strong influence the transit (of goods and persons) in the frontier area exerted on the transformation of social and economic structure of the population, on both sides of the border: an increasing desintegration of agricultural structure and the formation of urbane industrial society. This was encouraged by the Videm agreement on traffic of goods and persons in the frontier area, by international transit, coordinated construction of roads, and coordinated program and regional planning which practical excludes the possibility of harmful interference of both parties. Furtheron the author compares the situation after the Second World War, e. g. the negative consequences of the closed border with the positive affects the open border proved, as well as the perspectives of the Slovene and Italian national minorities in the case of open borders.

UDK 748.12

DRAGAN, Zvone: Boj proti inflaciji**Teorija in praksa, Ljubljana 1974, let. 11, št. 9—10, str. 872—885**

Avtor obravnava v prispevku ekonomske in družbeno-politične vzroke in posledice skokovitega naraščanja inflacije pri nas; pri tem ugotavlja, da se boja za gospodarsko stabilizacijo ne da zreducirati samo na nekatere izseke gospodarjenja ali celo na administrativno uravnavanje politike cen. K stabilizaciji morajo prispevati vse faze reprodukcije: glavna bitka je sicer res v proizvodni sferi, toda enako racionalno morajo biti naravnane in obvladane tudi menjava, delitev in potrošnja. V sedanjem času je zlasti nevarno precenjevanje vpliva »uvožene« inflacije, kar lahko protiinflacijsko ost odmakne od domačih, primarnih virov inflacije. Avtor ugotavlja, da je bilo v tem pogledu več deklarativnih kot pa praktičnih prizadevanj, da bi dosegli višjo gospodarsko stabilnost, da je v nekaterih delih družbe prišlo celo do udobnega sožitja z inflacijo. Visoka inflacija usmerja delovne kolektive, da iščejo rešitve zunaj svojih okvirov, po drugi strani pa je resna ovira za hitrejši razvoj samoupravljanja v najširšem pomenu besede, za uveljavljanje svobodne menjave dela med gospodarstvom in družbenimi dejavnostmi, za obvladovanje socialnih razlik itd. Ko razčleni bistvene vzroke inflacije v svetu in pri nas, zlasti poudarja misel, da je fronta boja proti inflaciji mnogo širša kot v kapitalistični družbi; tam se z inflacijo sooča predvsem država, pri nas pa celotna samoupravna družba.

UDK 327(497.1:45):323.1(45)

KLEMENCIC, dr. Vladimir: Odprta meja med Jugoslavijo in Italijo ter vloga manjšin**Teorija in praksa, Ljubljana 1974, let. 11, št. 9—10, str. 928—936**

V prispevku obravnava avtor specifično mejo med Jugoslavijo in Italijo kot eno od najbolj odprtih meja v Evropi — čeprav razmejuje državi, ki pripadata različnim političnim sistemom z različno družbeno-politično ureditvijo. Avtor navaja, kako so tokovi blagovnega in osebnega prometa na obmejnem območju — na obeh straneh — močno vplivali na spreminjanje socialne in gospodarske strukture prebivalstva, na pospešeno razpadanje agrarne strukture in oblikovanje urbanizirane industrijske družbe. K takemu procesu je mnogo prispeval Videmski sporazum o maloobmejnem prometu, dvolastniški odnosi, mednarodni tranzit, usklajena gradnja cest, usklajeno programiranje in regionalno planiranje — ki izključuje možnost enostranskih posegov v škodo ene ali druge strani. Avtor primerja stanje, kakršno je bilo po koncu druge svetovne vojne oz. negativne vplive zaprte meje s pozitivnimi učinki odprte meje ter na koncu perspektive slovenske in italijanske narodnostne manjšine ob odprti meji.

SPOŠTOVANI NAROČNIKI!

V novembru bodo poštni raznašalci obiskali vse tiste naše naročnike, ki doslej še niso poravnali naročnine za revijo »Teorija in praksa«. Poravnajte prosimo svoje obveznosti in podprite prizadevanja uredništva za redno izhajanje revije. Za razumevanje se vam že vnaprej zahvaljujemo.

**Uredništvo in uprava revije
»Teorija in praksa«**

TEORIJA IN PRAKSA

IZ VSEBINE NASLEDNJIH ŠTEVILK

Okrogla miza: Razgovor o »Temelju skupne politike dolgoročnega razvoja SFR Jugoslavije do 1985. leta«
Vojan Rus: Neuvrščenost in socialistična preobrazba človeštva

Jože Šter: Odtekanje slovenske pameti

Vladimir Goati: Ideologija in družbeni konflikti

Boris Verbič: Značilnosti razvoja slovenske zunanje trgovine

Jokica Hadži-Vaalleva: Družbeni nosilci socialističnih usmeritev v Afriki

Lado Rupnik: Decentralizirana finančna suverenost in enotnost trga

Živojin Rakočević: Vzroki in narava svetovne monetarne krize